

С.І. Васи́лін

ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Монографія

Харків–2020

**Міністерство освіти і науки України
Харківський національний аграрний університет
ім. В.В. Докучаєва**

С.І. Василішин

**ОБЛКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ
ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

Монографія

Харків – 2020

УДК 657:631.15-049.5

B19

Затверджено до друку вченою радою Харківського національного аграрного університету імені В.В. Докучаєва (протокол № 3 від 27 травня 2020 р.)

Рецензенти:

Р.Ф. Бруханський, доктор економічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету;

О.О. Канцуров, доктор економічних наук, доцент, виконавчий директор Інспекції із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю;

Л.Б. Гнатишин, доктор економічних наук, професор кафедри обліку та оподаткування Львівського національного аграрного університету

Василішин С.І.

B19 Обліково-аналітичне забезпечення в системі ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України: монографія / С.І. Василішин; Харків. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. – Харків: Друкарня Мадрид, 2020. – 419 с.

ISBN 978-617-7845-76-7

Монографію присвячено обґрунтуванню теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення організації обліково-аналітичного забезпечення в системі ризиків і загроз економічної безпеки аграрних підприємств України. Розроблено теоретичний концепт розширення місії і спроможності інституту бухгалтерського обліку в умовах впливу інституціональних факторів та вдосконалено теоретико-методичну платформу посилення результативності управління ризиками економічної безпеки. Оцінено відповідність методології обліку сільськогосподарської діяльності вимогам управління економічною безпекою; обґрунтовано принципи обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств і визначено напрями трансформації його методології. Переглянуто місію та назву бухгалтерської професії в безпековому вимірі; визначено організаційні засади обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств і запропоновано важелі управління діджиталізаційними ризиками. Розроблено концептуальні засади функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою, науково-методичні засади застосування безпекоорієнтованої облікової політики та доповнено інтегровану звітність аграрних підприємств безпековою складовою. Обґрунтовано аналітичні підходи до оцінки соціально-економічної компоненти формування економічної безпеки з урахуванням специфіки аграрних підприємств; удосконалено методологію визначення рівня економічної безпеки на основі інтегральної оцінки та розроблено методичний підхід до встановлення впливу факторів на фінансову складову економічної безпеки аграрних підприємств і прогнозування її рівня.

Призначено для фахівців аграрних підприємств, органів державної влади, наукових працівників, викладачів, аспірантів та здобувачів закладів вищої освіти.

УДК 657:631.15-049.5

© Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва, 2020

© Василішин С.І., 2020

© ТОВ «Друкарня Мадрид», 2020

ISBN 978-617-7845-76-7

ЗМІСТ

Передмова.....	5
Розділ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ	
1.1. Обліково-аналітична компонента поглиблення сутності економічної безпеки в умовах впливу інституціональних факторів.....	8
1.2. Ідентифікація ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України.....	58
1.3. Модифікація принципів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств.....	73
Розділ 2. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	
2.1. Трансформація методології обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою.....	96
2.2. Безпекові акценти трансформації місії бухгалтерської професії.....	126
2.3. Концептуальні засади функціонування обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки	143
Розділ 3. УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ	
3.1. Організаційні засади обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств.....	162
3.2. Безпековий профіль розбудови бухгалтерського обліку та інтегрованої звітності у системі ризиків аграрних підприємств.....	176
3.3. Удосконалення важелів управління діджиталізаційними ризиками та формування кібербезпеки облікового середовища.....	210

Розділ 4. АНАЛІТИЧНИЙ БАЗИС ЗМІЦНЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

4.1.	Аналітичні підходи до оцінки соціально-економічної компоненти формування економічної безпеки аграрних підприємств	235
4.2.	Удосконалення методології інтегральної оцінки рівня економічної безпеки.....	257
4.3.	Аналітичний базис управління економічною безпекою, моделювання та прогнозування її рівня.....	269
	Післямова.....	310
	Список використаних джерел.....	316
	Додатки.....	357

Передмова

Продовольча безпека України перебуває у прямій залежності від рівня економічно безпеки аграрного бізнесу, який перебуває в умовах постійного посилення деструктивного впливу ризиків та загроз. Крім того, конкурентні позиції та показники ефективності підприємницьких структур різних організаційно-правових форм в умовах зовнішніх та внутрішніх ризиків «турбулентної» економіки пов'язані саме з рівнем їх економічної безпеки, що складається із сукупності принципів, інструментів та форм захисту від загроз внутрішнього і зовнішнього середовища з метою отримання максимального прибутку та мінімізації впливу ризиків підприємницької діяльності.

Серед комплексу складових управління економічною безпекою аграрних підприємств вагоме місце відведено обліково-аналітичному забезпеченню, за допомогою якого здійснюються причинно-наслідкові зв'язки між господарським життям та управлінськими рішеннями. Від вчасної, доречної та достовірної інформації про наявність і рух активів і джерел їх утворення залежить ефективність управлінських рішень менеджерів різних ланок щодо зміцнення рівня економічної безпеки аграрних підприємств. Розповсюджена нині практика обліково-аналітичного забезпечення управління аграрними підприємствами перебуває у процесі адаптації до змін нормативно-правового забезпечення та конвергенції вітчизняної практики обліку і звітності до вимог міжнародних стандартів звітності. Адже забезпечення належного рівня економічної безпеки господарюючих суб'єктів прямо залежить від єдності і системності обліку, аналізу та контролю як складових організаційно-економічного механізму управління менеджменту аграрними підприємствами.

З огляду на це дослідження теоретико-методологічних, методичних та практичних засад обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств в умовах динамічних змін зовнішнього середовища та загострення ризиків господарської діяльності є особливо актуальним.

Дослідження проблем розвитку обліку та аналізу і їх місця у системі менеджменту підприємств поглиблено розглядали зарубіжні вчені, зокрема Л. Бернстайн, М. Ван Бреда, П. Друрі, В. Палій, Г. Савицька, Я. Соколов та ін.

Теоретичне підґрунтя, еволюція та методологічний базис обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами,

зокрема економічної безпеки всебічно досліджували багато вітчизняних науковців, серед яких І. Баланюк, М. Бондар, Т. Бочуля, Р. Бруханський, Ф. Бутинець, С. Бутко, П. Гайдуцький, Д. Грицишен, С. Голов, А. Грінько, М. Дем'яненко, В. Дерій, Н. Єршова, В. Жук, З.-М. Задорожний, О. Канцуров, А. Крутова, Ю. Литвин, Н. Лоханова, Т. Камінська, В. Краєвський, Я. Крупка, Є. Калюга, Ю. Кузьмінський, С. Легенчук, Ю. Лупенко, Н. Малюга, Л. Нападовська, М. Огійчук, В. Осмятченко, О. Петрук, А. Пилипенко, Н. Правдюк, М. Проданчук, М. Пушкар, В. Савчук, П. Саблук, В. Шевчук, М. Шигун, О. Шерстюк та ін. Системні підходи до управління економічною безпекою підприємств вивчали Н. Аванесова, І. Вигівська, В. Геєць, І. Грабчук, Е. Данілова, О. Зеленіна, О. Косіюк, О. Ляшенко, Т. Назарчук, Л. Тітенко, Г. Ткачук, І. Федулова, Г. Харламова, А. Яніогло та ін.

Водночас, незважаючи на напрацювання науковців, установлення сутнісно-змістового наповнення, факторів, інструментів методології та організації функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки, аналітичного базису зміцнення її рівня з урахуванням галузевої специфіки аграрних підприємств в умовах посилення деструктивного впливу ризиків та загроз зумовлює необхідність глибших досліджень.

Мета дослідження полягає в обґрунтуванні теоретико-методологічних засад та розробці практичних рекомендацій щодо вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення в системі ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств.

Об'єктом дослідження є процес обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств. Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних і практичних засад обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств у сучасних умовах.

Інформаційною базою дослідження є Концептуальна основа фінансової звітності; Міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та фінансової звітності; Національні положення (стандарти) бухгалтерського обліку; закони України; нормативно-правові акти органів виконавчої влади; офіційні матеріали Державної служби статистики України, Головного управління статистики у Харківській області; зведена річна фінансова звітність аграрних підприємств Харківської області; дані синтетичного та аналітичного обліку ДП «ДГ «Елітне» Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва і ТОВ

«Агроексперт» Харківської області; наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених-економістів з питань бухгалтерського обліку, аналізу господарської діяльності та управління економічною безпекою; довідкові та методичні матеріали; власні аналітичні розрахунки; спеціалізовані інтернет-портали; матеріали громадських спілок України «Федерація аудиторів, бухгалтерів і фінансистів АПК України», ГО «Аграрний союз України»; результати всеукраїнського експертного опитування-анкетування тощо.

Автор висловлює щиру подяку рецензентам: доктору економічних наук, професору, Заслуженому працівнику освіти України, завідувачу кафедри обліку та економіко-правового забезпечення агропромислового бізнесу Тернопільського національного економічного університету Р.Ф. Бруханському; доктору економічних наук, професору, виконавчому директору Інспекції із забезпечення якості Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю О.О. Канцурову; доктору економічних наук, професору кафедри обліку та оподаткування Львівського національного аграрного університету Л.Б. Гнатишин за висловлені зауваження та конструктивні пропозиції.

Сподіваємося, що пропонована монографія допоможе науковцям, органам державної влади, фахівцям підприємств з питань бухгалтерського обліку та економічного аналізу, здобувачам і викладачам навчальних закладів.

Розділ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

1.1.Обліково-аналітична компонента поглиблення сутності економічної безпеки в умовах впливу інституціональних факторів

Розвиток суспільства на початку ХХІ ст. ознаменовано вирішальним значенням досягнутого економічного рівня кожної країни та рівня задоволення економічних потреб населення. Нині сучасна економічна думка перебуває в процесі постійного переосмислення класичних економічних теорій та зміни ідеології управління економічними системами. Чільне місце серед завдань економічної науки займає забезпечення належного рівня економічної безпеки держави, галузі, суб`єкта господарювання, громадянина.

Глибинність і неоднозначність змісту категорії «економічна безпека» зумовлює необхідність установлення її витоків та еволюції дефініції в системі категорій економічної науки.

Першопричиною виникнення економічної безпеки є категорія «безпека», філософські основи якої містяться у ученнях філософів Стародавнього світу про державу та громадянське суспільство.

У «Політиці» Арістотеля звернуто увагу на способи ідеального впорядкування суспільства, зокрема забезпечення безпеки громадян держави на засадах справедливого розподілу благ та урівнювання прав людей [9]. Платон у праці «Держава» («Політея») також обґрунтовував теорії справедливості та безпеки ідеальної держави [371]. В епоху Нового часу відбулося зосередження поглядів на безпеку як форму самозбереження та самозахисту індивіда, унаслідок чого він шукає захисту в державі, що відображено, зокрема, у працях Т. Гоббса і Дж. Локка [171].

У ХХ ст. категорію безпеки широко вивчали філософи, політологи та психологи: ґрунтовне дослідження місця безпеки в природі людської поведінки проводив психолог А. Маслоу. Зобразивши ієрархію потреб людини та розділивши їх на п`ять категорій, особливу роль він відводить потребі в безпеці, адже після задоволення фізіологічних потреб людина прагне безпеки здоров`я, майна та майбутнього (рис. 1.1).

Рис. 1.1. Місце безпеки в ієрархії потреб А. Маслоу
Джерело: [534].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку України» державна безпека – це захищеність державного суверенітету, територіальної цілісності, і демократичного конституційного ладу та інших життєво важливих національних інтересів від реальних і потенційних загроз невоєнного характеру [394].

Поняття національної безпеки пов'язане передусім із забезпеченням воєнно-оборонної здатності захищати країну, а також із збереженням економічної, політичної та соціальної цілісності країни. Науковець Г.О. Харламова зосереджує увагу на чотирьох елементах системи національної безпеки (табл. 1.1).

Проте на початку ХХ ст. розпочалося умовне відмежування економічної компоненти економічної безпеки. У 1904 р. Президент США Т. Рузвельт увів поняття національної безпеки, а однією з причин посилення державного регулювання її економічного блоку стала «Велика депресія» США, яка тривала з 1929 до 1933 р.

Аналізуючи діалектичну взаємозалежність безпеки та небезпеки та їх філософські витоки, В. Пасічник дає таке визначення: «Безпека – це такий стан захищеності буття, цінностей та інтересів суб'єкта (об'єкта) безпеки від загроз та небезпек, за якого забезпечуються

оптимальні умови його життєдіяльності, розвитку та самореалізації». Забезпечення безпеки відбувається шляхом дотримання необхідних параметрів (індикаторів) і норм, у рамках яких стабільно і збалансовано проходять усі наявні процеси [360].

Таблиця 1.1

Типові складові національної безпеки

Назва	Опис
Політична безпека	Стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. Здебільшого її ототожнюють з державною безпекою, проте її зміст значно ширший
Державна безпека	Захищеність державних інституцій, які є необхідними для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать такі поняття, як державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний, науково-технічний і оборонний потенціали
Економічна безпека	Стан захищеності національної економіки, що забезпечує здійснення економічного суверенітету й економічне зростання в умовах системи міжнародних взаємозв'язків
Соціальна безпека	Стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства від загроз. Від соціальної безпеки залежать такі процеси, як забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, а саме – виживання нації

Джерело: [480].

Таким чином, на різних етапах розвитку суспільства відбувалося переосмислення економічної науки, що спричинило різноманітність дефінітивних витоків економічної безпеки від стародавніх часів до наших днів (рис. 1.2).

<i>Аграрне суспільство</i>		<i>Індустріальне суспільство</i>		<i>Інформаційне суспільство</i>
<i>Докласичний період (економічна думка Стародавнього світу, Середньовіччя, меркантилізм)</i>	<i>Класичний період (фізіократія, гетеродоксія у класичний період, історична школа)</i>	<i>Неокласичний період (маржиналізм, лозаннська школа) Парадигми ХХ ст. (кейнсіанство, неолібералізм, монетаризм, неолібералізм, інституціоналізм)</i>		<i>Сучасні економічні теорії (неоінституціоналізм, теорії трансформації економіки)</i>
Учення про природу рабства і розробка форм існування ідеальної держави, що забезпечує безпеку її мешканців; учення про безпеку держави через нарощування багатства держави в результаті торгівлі (Конфуцій, Ксенофонт, Платон, Аристотель, Катон, Колумелла, Ібн-Хальдун, Ф. Аквінський, В. Стаффорд, Т. Мен, Р. Кантільйон, Дж. Локк, Ж.-Б. Кольбер, П. Орлік)	Розробляються теорії кругообігу капіталу, установлюється сутність грошей, проценту, ціни, конкуренції виробників товарів. Відбувається теоретичне усвідомлення теорій вартості, ренти, заробітної плати і прибутку. Витоки економічної безпеки розглядаються через призму теорії «економічної кризи» при капіталізмі (В. Петті, П. Буагільбер, Ф. Кене, А. Тюрго, А. Сміт, Д. Рікардо, Ж.-Б. Сей, Т. Мальтус, Дж. Ст. Мілль, К. Маркс, Ф. Енгельс, Ф. Ліст, Бр. Гільдебрандт, М. Зібер)	Економічну рівновагу, і, як наслідок, безпеку, розглядають з погляду граничного аналізу, проблеми раціонального розподілу обмежених ресурсів, пояснення економічних явищ поведінкою окремих індивідів, економічної раціональності (І. Фішер, А. Пігу, Г. Госсен, К. Менгер, Ф. Візер, О. Бем-Баверк, А. Маршалл, Дж.-Б. Кларк, Л. Вальрас, В. Парето, М.І. Туган-Барановський, Є.Є. Слуцький)	Національну економічну безпеку розглядають з погляду активного втручання держави в макроекономічне функціонування ринкового господарства, теорії грошового обігу та зв'язку економічних проблем з їх з соціальними, політичними, етичними, правовими (Е. Чемберлін, Дж. Робінсон, Й. Шумпетер, Дж. Кейнс, М. Фрідмен, Р. Клауер, Дж. К. Гелбрейт, Л. Ерхард, В. Ойкен, Ф. фон Хайек, У. Бакінгем, П. Самуельсон, Т. Веблен, Дж. Коммонс, Дж. Гелбрейт, Д. Норт, Г. Фрідріхс)	Глибоко досліджують природу фірми та її економічного зростання. Розробляють напрями зміцнення економічної безпеки держави, фірми, громадянина через призму теорій економічної інтеграції, постіндустріального суспільства, економічного зростання тощо. Економічну безпеку викоремлюється в окремий об'єкт економічної науки (Р. Коуз, А. Алчіан, Г. Демсец, О. Вільямсон, Г. Мюрдаль, У. Корден, Д. Белл, Ф. Махлуп тощо)
IV ст. до н.е. – XVII ст. н.е.	XVII– XVIII ст. н.е.	XIX– XX ст.н.е.		XX ст.н.е.
				кін. XX– поч. XXI ст. н.е.

Рис. 1.2. Дефінітивні витоки економічної безпеки в економічних теоріях людства

Джерело: систематизовано автором.

В українській економічній енциклопедії С.В. Мочерного безпека пояснюється як стан, у якому певний суб'єкт захищений від різних загроз, та як наявність комплексу відповідних заходів для усунення таких загроз [324, с. 50]. З наведеного визначення простежується діалектична нерозривність безпеки та її загроз (тобто стану небезпеки).

Професори О.Б. Жихор та О.І. Барановський характеризують вісім етапів еволюції дефініції економічної безпеки (табл. 1.2) та наголошують, що поняття «економічна безпека» пройшло чимало переосмислень в економічній теорії у зв'язку зі зміною умов зовнішнього середовища і з урахуванням факторів, які визначають процеси управління.

Таблиця 1.2

Періоди еволюції категорії «економічна безпека»

Період	Етапи еволюції категорії «економічна безпека»
1904 р.	Президент США Теодор Рузвельт вводить поняття «національна безпека»
1930-ті рр.	Світова криза. Економічна безпека стала предметом дослідження
1960-ті рр.	Розпад колоніальної системи. Формування концепції економічної безпеки
1970-ті рр.	Економічну безпеку розглядають як важливу складову національної безпеки
1985 р.	40-ва сесія Генеральної асамблеї ООН, ухвалення резолюції «Міжнародна економічна безпека»
1987 р.	42-га сесія Генеральної асамблеї ООН, прийнято «Концепцію міжнародної економічної безпеки»
1990-ті рр.	Економічну безпеку розглядають як критерій захищеності інформаційних ресурсів підприємства
Сучасний	Розгляд економічної безпеки через призму антикризового управління організації

Джерело: [190].

Міжнародний комітет Червоного Хреста визначає економічну безпеку як стан людей, домогосподарств або громад, здатних покривати їхні основні потреби та неминучі витрати на сталий розвиток, ураховуючи фізіологічні вимоги, навколишнє середовище та переважаючі культурні стандарти.

Саме поняття економічної безпеки, яке в рамках окремої науки отримало назву «екосестейт», покликане займатися визначенням

загроз економіці, їх джерел, потужності і спрямованості, з'ясуванням їх сутності, розробки заходів їх нівелювання.

У країнах Західної Європи концепція економічної безпеки формувалася на базі усвідомлення поняття «безпека», яке з'явилося наприкінці ХХ ст. і трактувалось як стан відсутності або нейтралізації загроз, небезпеки, а також створення умов та соціальних інститутів, що його забезпечують [15].

Нині існують різні підходи до трактування економічної безпеки. Її розглядають як процес задоволення суспільних потреб, захист національних інтересів держави, економічну стійкість і стабільність економічної системи, стан національної економіки, при якому держава не втрачає суверенітету, стан захищеності від певного виду загроз [10].

Пік досліджень сутності та особливостей економічної безпеки припадає на другу половину ХХ ст., коли її розглядали у політичному контексті. На 40-й сесії ООН у 1985 р. прийнято відповідну резолюцію, де визначено, що економічна безпека – такий стан, за якого народ може суверенно, без втручання і тиску зовні, визначати шляхи й форми свого економічного розвитку [300].

Тоді ж гарантії щодо забезпечення безпеки європейського континенту взяла на себе Організація з безпеки і співробітництва в Європі (далі ОБСЄ), однією з провідних функцій якої є економічна діяльність як фактор зміцнення національної безпеки 57 країн-учасниць [554]. У Лісабонській декларації, яку було затверджено на саміті в 1996 р., визначено, що ОБСЄ повинна займатися виявленням ризиків для безпеки, породжуваних проблемами в економічній, соціальній та екологічній галузях, розглядаючи їх причини і можливі наслідки, а також привертати увагу відповідних міжнародних інститутів до необхідності вжити відповідних заходів для подолання зумовлених цими ризиками труднощів.

Отже, єдність цілей у досягненні національної безпеки, економічного добробуту населення і стійкості економічної системи стала неможливою без зміцнення економічної безпеки, до чого дійшли уряди більшості розвинених раїн світу.

Теорія економічної безпеки в сучасній Україні почала розвиватися на початку 1990-х рр. і базується на теоріях західних економістів. За визначенням Енциклопедії сучасної України, економічна безпека – це складна багатофакторна категорія, що характеризує здатність національної економіки до розширеного відтворення з метою задоволення на визначеному рівні потреб

населення і держави; протистояння дестабілізації дії чинників, які створюють загрозу стійкому збалансованому розвитку країни; забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання [181].

Уперше в колишньому СРСР ґрунтовне трактування економічної безпеки знайшло відображення в працях академіка Л. Абалкіна, який наголошував на її взаємозв'язку зі станом економічної системи, що дозволяє реалізовувати незалежну та ефективну економічну політику [1]. Поглиблюючи дослідження, В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько наголошують на трактуванні економічної безпеки з погляду протистояння внутрішнім і зовнішнім загрозам і здатності задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави [511]. Відтак розпочалося розмежування двоякої природи економічної безпеки, яка поєднує ознаки статистичного стану стійкості (рівноваги) економічної системи та можливість нівелювання негативного впливу загроз і ризиків.

Про економічну безпеку йдеться в Законі України «Про національну безпеку України», де зазначено, що державна політика у сферах національної безпеки і оборони спрямовується на забезпечення воєнної, зовнішньополітичної, державної, економічної, інформаційної, екологічної безпеки, кібербезпеки України тощо [394]. Тобто економічна безпека є невід'ємною складовою інших складових національної безпеки та запорукою економічного розвитку держави.

Еволюція теорії економічної безпеки відбувається в межах економічної політики, основними пріоритетами якої є забезпечення соціально-економічної та військово-політичної стабільності держави, збереження конституційних прав і свобод, що передбачає визначення економічної політики [2].

Попередній аналіз теоретичних аспектів об'єкта дослідження показав, що нині існують різні підходи до трактування економічної безпеки. Її розглядають як процес задоволення суспільних потреб, захист національних інтересів держави, економічну стійкість і стабільність економічної системи, стан національної економіки, при якому держава не втрачає суверенітету, стан захищеності від певного виду загроз. Розглянемо теоретичні погляди щодо економічної безпеки на основі аналізу наукових праць вітчизняних учених-економістів (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Теоретичні погляди щодо дефініції економічної безпеки

Автори	Рік публікації	Визначення сутності економічної безпеки
1	2	3
Є.А. Олейников [347]	1993	такий стан економіки та інститутів влади, за яким забезпечено гарантований захист національних інтересів, соціальна направленість політики, достатній оборонний потенціал навіть при несприятливих умовах розвитку внутрішніх і зовнішніх процесів
Л.І. Абалкін [1]	1994	сукупність вимог і факторів, що забезпечують незалежність національної економіки, її стабільність і стійкість, здатність до постійного оновлення і самовдосконалення
Г.А. Пастернак-Таранушенко [361]	1994	стан держави, що забезпечує можливість створення і розвитку умов для плідного життя її населення, перспективного розвитку економіки в майбутньому та зростання добробуту її мешканців
Я.В. Соколов [440]	1996	економічна безпека підприємства – забезпечення умов збереження комерційної таємниці підприємства
В.Т. Шлемко, І.Ф. Білько [511]	1997	такий стан національної економіки, який дозволяє зберігати стійкість до внутрішніх і зовнішніх загроз і здатен задовольнити потреби особи, сім'ї, суспільства, держави
В.І. Мунтіян [327]	1999	стан захищеності економічних інтересів особи, суспільства та держави, розвитку достатнього оборонного потенціалу, що сприятиме стійкому й ефективному функціонуванню економіки в режимі розширеного відтворення; створення передумов для підтримки та покращення рівня життя громадян, задоволення інтересів у виробничо-економічній, фінансовій, зовнішньоекономічній, технологічній, енергетичній, продовольчій та інших субекономічних сферах
Я.А. Жаліло [187]	2001	економічна безпека – складна багатофакторна категорія, що характеризує спроможність національної економіки до розширеного самовідтворення з метою збалансованого задоволення потреб населення країни, протистояння дестабілізуючому впливу внутрішніх і зовнішніх чинників, забезпечення конкурентоспроможності національної економіки у світовій системі господарювання

Продовження табл. 1.3

1	2	3
В.А. Предборський [382]	2005	стан економіки й інститутів влади, за якого забезпечуються гарантований захист національних інтересів, соціальна спрямованість політики, достатній оборонний потенціал навіть за несприятливих умов розвитку внутрішніх та зовнішніх процесів.
М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников [207]	2009	економічна безпека підприємства – захищеність його науково-технічного, технологічного, виробничого і кадрового потенціалу від прямих (активних) або непрямих (пасивних) економічних загроз
В.Л. Ортинський та ін. [352]	2009	економічна безпека – стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнування її оргструктури і статусу, а також перешкодам у досягненні цілей розвитку
Л.П. Рогатіна [410]	2015	стан суб'єктів господарювання як економічних систем, що характеризується наявністю конкурентних переваг, які досягаються раціональним використанням наявних власних та залучених ресурсів, своєчасним впровадженням комплексу організаційно-економічних, виробничо-екологічних та соціальних заходів, системного управління з метою підтримання нормальних умов їх дієздатності для максимального досягнення поставлених цілей у короткостроковому та довгостроковому періоді в умовах постійної зміни навколишнього середовища функціонування та розвитку
Д.О. Грицишен [146]	2016	економічна безпека підприємства – стан діяльності підприємства, який характеризується високим рівнем функціонування внутрішніх економічних підсистем управління, ефективністю використання економічних ресурсів підприємства та реагування на зміни у зовнішньому середовищі, що забезпечує безперервність функціонування підприємства та сталий розвиток в умовах загроз внутрішнього та зовнішнього середовища фінансово-економічного стану

Продовження табл. 1.3

1	2	3
О.В. Скорук [433]	2016	економічна безпека держави – це стан економіки держави, для забезпечення якого створюються стійкі та науково обґрунтовані методи нейтралізації негативного впливу внутрішніх і зовнішніх загроз, з’являються необхідні умови для стабільного соціально-економічного розвитку держави, захисту національних економічних інтересів та підвищення добробуту громадян
Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський [213]	2017	економічна безпека підприємства – система створення механізму мобілізації й найбільш оптимального управління корпоративними ресурсами даного підприємства з метою найбільш ефективного їх використання і забезпечення стійкого функціонування того чи іншого підприємства, його активної протидії будь-яким негативним чинникам впливу на свою економічну безпеку
Н. Аванесова, Є. Чупрін [2]	2017	економічна безпека підприємства – здатність розвиватися, підвищувати свою конкурентоспроможність та конкурентоспроможність своєї продукції, підтримувати свою позицію на конкурентних ринках, а також характеризує силу та економічний потенціал підприємств для протидії негативному впливу зовнішнього та внутрішнього середовища
С.І. Урба, І.О. Івончак [470]	2018	стан економіки, що забезпечує незалежність і самостійність, здійснюється для ефективною державної влади, надає статус захищеного соціального стану, є вагомим складником національної безпеки та реалізується за допомогою економічного механізму шляхом використання комплексу заходів для стабільності та розвитку країни.

Джерело: систематизовано автором.

Таким чином, відсутність єдиного бачення сутності економічної безпеки та визначення її складових як в науковій літературі, так і в нормативно-правовій базі породжує ряд суперечностей і неточностей розрахунку інтегрального показника, що визначає її рівень [424].

Наведені аспекти дефініції економічної безпеки в науковій літературі дозволяють зробити висновок про вплив таких передумов:

- варіативність рівня трактування економічної безпеки (держава, галузь чи конкретні підприємства);
- прояв економічної безпеки з урахуванням часового фактора (статичний чи динамічний);
- конкретні цілі, на досягнення яких спрямовують зусилля щодо зміцнення економічної безпеки (захист від загроз, мобілізація ресурсів, підвищення конкурентоспроможності, сталий розвиток підприємств).

Отже, підходи до трактування економічної безпеки підприємства можна звести до кількох напрямів (табл. 1.4).

Польські науковці Т. Курек і Я. Плацек пропонують розглядати економічну безпеку окремо з погляду виділення компонента безпеки (відсутність загроз або захист від загроз у політичному та воєнному сенсах) і економіки (дослідження економічної діяльності у певній галузі національної економіки), у результаті чого економічна безпека з'єднує дві групи наук – військову й економічну. На думку авторів, економіка безпеки – це особлива наукова дисципліна, яка досліджує основні форми та методи функціонування національної економіки, готова виконати завдання національної безпеки, аналізує й оцінює рівень економічної безпеки країни. Це стосується ефективності економічних ресурсів під час миру, кризи та війни [552].

Науковець Б.Є. Кваснюк продовжує розвивати теорію спроможності національної економіки забезпечити свій вільний незалежний розвиток і утримати стабільність громадського суспільства та його інститутів, а економічну безпеку пов'язують також з достатнім оборонним потенціалом країни за всіляких несприятливих умов і варіантів розвитку подій і здатністю держави до захисту національних економічних інтересів від зовнішніх та внутрішніх загроз [230]. Доповнимо, що економічна безпека є невід'ємною складовою зміцнення оборонного потенціалу будь-якої держави, проте не може бути охарактеризована виключно з цієї позиції.

Колектив авторів на чолі з В.В. Бойком під соціально-економічною безпекою пропонує розуміти ресурсно-функціональну спроможність держави своєчасно протистояти загрозам в умовах постійних змін економічного середовища, забезпечувати захист національних інтересів, провадити незалежну політику у внутрішній та зовнішній сферах, формувати передумови для задоволення базових

потреб людини, підвищувати добробут населення і забезпечувати підтримку процесів розширеного відтворення на засадах раціонального природокористування та ефективного господарювання [93].

Таблиця 1.4

Варіативність теоретичних поглядів на дефініцію економічної безпеки

№ з/п	Підходи до дефініції економічної безпеки	Науковці, які дотримуються підходу
1	Економічна безпека як стан економіки та протидії загрозам	Є.А. Олейников [347], В.А. Предборський [382], О.В. Скорук [433], С.І. Урба, І.О. Івончак [470], В.Л. Ортинський [352]
2	Економічна безпека як захищеність від загроз	В.І. Мунтіян [327], В.Т. Шлемко, І.Ф. Бінько [511], М.М. Зацеркляний, О.Ф. Мельников [207], Я.А. Жаліло [187], К. Іпполітов [211], Н.В. Архірейська [10]
3	Економічна безпека як система мобілізації ресурсів з метою протидії негативним чинникам впливу на економічну безпеку	Т.М. Іванюта, А.О. Заїчковський [213], Л.П. Рогатіна [410], С.Ф. Покропивний [373], О.А. Сороківська [444],
4	Економічна безпека як сукупність методів нейтралізації ризиків та загроз	В. Забродський, Н. Капустін [202], Д. Ковальов, Т. Сухорукова [243], Н.Й. Реверчук [407]
5	Економічна безпека як економічна стійкість і стабільність	Л.І. Абалкін [1], В. Геєць [126]
6	Економічна безпека як комплекс заходів із забезпечення розвитку підприємства	Д.О. Грицишен [146], Н. Аванесова [2]
7	Економічна безпека як захищеність комерційної таємниці та секретної інформації підприємства	Я.В. Соколов [440], І.П. Мойсеєнко, О.М. Марченко [319], А.П. Дикий [172], Г. Дарнопих [158]

Джерело: систематизовано автором.

На думку Ю.О. Бровкіної, тлумачення прихильників захисного підходу не враховують такі характеристики: ефективність діяльності, як головна мета створення та існування підприємства; перспективність, адже розглядають стан об'єкта дослідження на теперішній момент часу; опосередковано враховують вплив зовнішнього середовища [47]. З цією ж думкою погоджується О.Є. Денисов, зазначивши, що підхід до визначення безпеки, в основі якого лежить певний «стан захищеності» в умовах ринкової економіки не є доречним, оскільки в ньому відсутня динаміка [164].

Учені В.В. Гребеник і Н.В. Бушуєва відзначили, що економічна безпека держави – це окремих елемент системи економіки безпеки держави, який забезпечує стан захищеності життєво важливих потреб та інтересів людини, держави і суспільства в економічній сфері від внутрішніх та зовнішніх викликів, загроз і небезпек [142].

Деякі вчені, зокрема О.В. Джафарова, є прихильниками правової концепції управління економічною безпекою, розуміючи останню як об'єкт дозвільної діяльності і визначаючи її як сукупність суспільних відносин та пов'язаних з ними засобів державного впливу, що забезпечують протидію загрозам і сприяють здійсненню економічного суверенітету, економічних інтересів фізичних та юридичних осіб і держави [170]. Частково погоджуючися з наведеним твердженням, зазначимо, що розуміння економічної безпеки виключно з погляду суспільних відносин у процесі державного управління звужує спектр її ознак і не враховує взаємозв'язку з природою підприємницької діяльності, яка пов'язана з впливом низки ризиків та небезпек в умовах ринкової економіки поза сферою відносин із державними інституціями.

Після аналізу численних підходів до трактування економічної безпеки М.І. Копитко пропонує її розуміння з погляду стану і здатності підприємства так організувати свою діяльність (виробничу, інноваційну, фінансово-інвестиційну, зовнішньоекономічну тощо), щоб надійно захиститися від негативних факторів впливу дестабілізуючих чинників внутрішнього і зовнішнього середовищ, а також якісно адаптуватися до існуючих умов з найменшими втратами [251].

На думку О.В. Шабінського, економічну безпеку підприємства слід розглядати з позиції стану економічної системи та пояснення зв'язку з протіканням інших процесів і виникненням явищ у зовнішньому та внутрішньому середовищі, а також обґрунтування

засад оцінки економічно безпечних станів підприємств [501]. Погоджуючися з необхідністю оцінки безпечних станів, вважаємо, що цього недостатньо для стратегічного планування подальшого розвитку підприємств, оскільки сам стан є статичним явищем і не враховує динамічних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищах підприємств.

Група авторів на чолі з В.Л. Ортинським пропонує розглядати економічну безпеку як стан і властивість соціально-економічної системи та її функцію. Стан безпеки можна визначити через відповідні критерії та показники (індикатори), які сигналізують, з одного боку, про зону безпеки, а з другого – про розвиток небезпеки внаслідок реалізації загрози. Безпека як функція (діяльність) передбачає виконання суб'єктами і силами безпеки конкретних видів діяльності, спрямованих на протидію, тобто на запобігання загрозам та їх припинення [352].

Отже, єдиним джерелом формування поглядів на економічну безпеку є її взаємозв'язок із зовнішнім і внутрішнім середовищем функціонування держави на національному рівні та підприємства на локальному рівні, а також із ступенем захисту від небезпек і загроз економічного характеру.

Вважаємо, що дефініція економічної безпеки виключно з погляду захищеності від загроз є дещо утилітарною і не відображає всієї сукупності причинно-наслідкових зв'язків та компонентів, які втілені в економічній безпеці. Саме тому пропонуємо розглядати економічну безпеку в її діалектичному взаємозв'язку з розвитком підприємства і його рівновагою в часовому просторі його економічного життя.

У процесі розробки теоретико-методологічних засад обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою важливо досить чітко структурувати її прояви на різних рівнях економіки. Щодо цього слушною є думка латвійських науковців на чолі з Я. Станкявічене: економічна безпека країни визначається трьома основними складовими – економічною безпекою країни, компаній та споживачів. Баланс цих трьох частин має вирішальне значення для безпеки економіки всієї країни [558].

Наголосимо, що разом із розробкою заходів щодо зміцнення економічної безпеки як складової національної безпеки на макrorівні вагомому роль відіграє управління економічною безпекою на рівні господарських суб'єктів та окремих індивідів. Орієнтація економічної науки тільки на макроаспекти протидії загрозам та ризикам не

дозволить забезпечити сталий розвиток економіки, на чому наголошують західні науковці А. Високінська та К. Рачковскі: «Економічною безпекою та стійкістю слід ретельно керувати на макрорівні (національному), коли урядова політика націлена на три компоненти: економічний, соціальний і екологічний, які повинні мати реальну цінність, заохочуючи бізнес та громадян до впровадження рамки сталого розвитку. Водночас упровадження концепцій стійкості, що не забезпечує реальної цінності на мезорівні, хоча і сприятиме конкурентоспроможності підприємств у середньостроковій перспективі, призведе до банкрутства в довгостроковій перспективі» [569, с. 462].

На думку Н.В. Архирейської, економічна безпека – це не лише дієздатність самої держави, тобто її спроможність реалізовувати власні владні рішення, а й можливість для економічних суб'єктів різних рівнів діяти відповідно до їхніх базових інтересів, але в загальному руслі зміцнення економічної безпеки країни. Таким чином, автор узагальнює поняття економічної безпеки індивідуума, суб'єктів господарської діяльності і держави [10], що дозволяє зробити висновок про комплексність проблем, які вирішує управління економічною безпекою на всіх рівнях.

Підкреслимо, що важливе значення в забезпеченні національної економічної безпеки держави має зміцнення економічної безпеки підприємств як базових одиниць структури національної економіки. Саме від досягнутого рівня їх розвитку та можливості протидіяти загрозам і ризикам залежить економічне становище на мезо-, макро- та нанорівнях економічної безпеки (рис 1.3).

Звернемося до аналізу дефініції економічної безпеки підприємства. Зокрема, науковець Є.М. Білоусов під економічною безпекою підприємства розуміє такий стан захищеності ресурсного потенціалу, за якого підприємство може протистояти впливу зовнішніх та внутрішніх загроз, підтримувати і поліпшувати стійкий розвиток за основними напрямками, реалізовувати власні економічні інтереси та забезпечувати економічну незалежність від залучення коштів для функціонування. При цьому основне спрямування економічних інтересів підприємства узагальнюється в обов'язку прибутку від усіх видів діяльності, необхідного як для розвитку, так і для задоволення цілей власника [31].

Захисний підхід продовжують С.В. Кавун, А.А. Пилипенко та Д.О. Ріпка, які наголошують, що під економічною безпекою

підприємства слід розуміти захищеність його потенціалу (виробничого, організаційно-технічного, фінансово-економічного, соціального) від негативної дії зовнішніх і внутрішніх чинників, прямих або непрямих економічних загроз, а також здатність суб'єкта до відтворення [219].

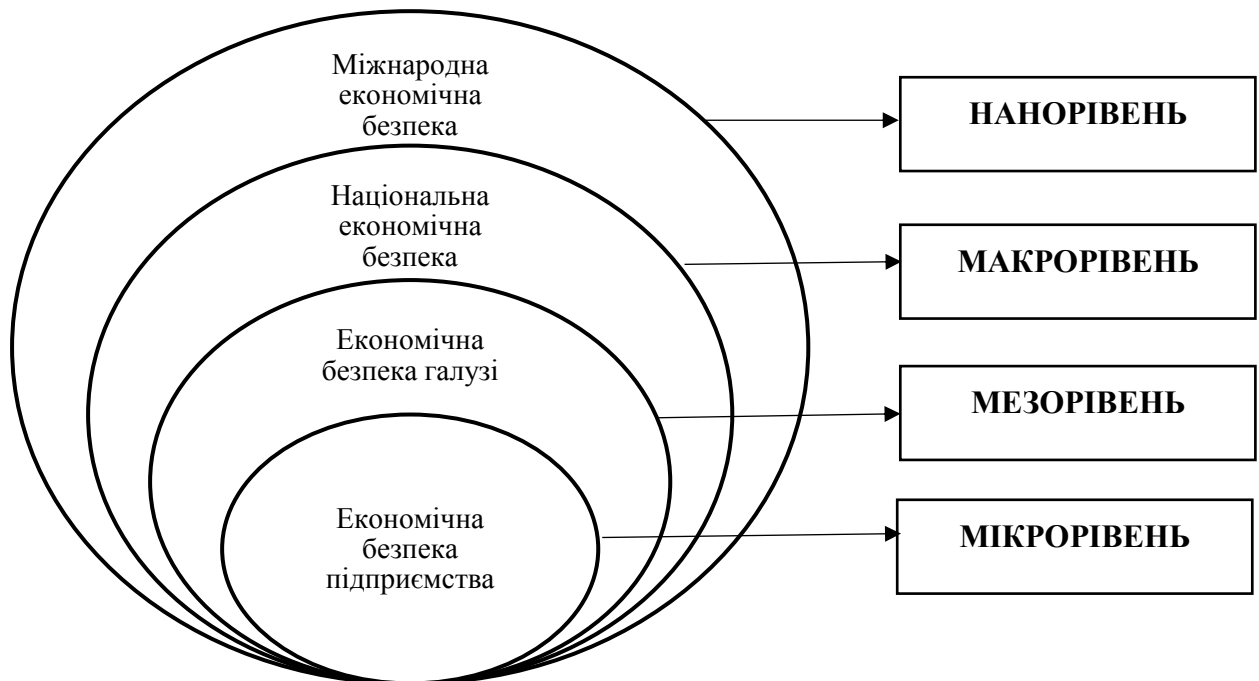

Рис. 1.3. Структуризація рівнів економічної безпеки

Джерело: розроблено автором.

Отже, система економічної безпеки підприємства – це сукупність залучених до безпекозабезпечувальних процесів суб'єктів і об'єктів безпеки, які взаємодіють і пов'язані в часі й просторі певними способами соціально-економічної взаємодії, зумовленими соціально-економічним статусом, цілями та функціями суб'єктів безпеки підприємства [337].

Частина науковців [2, 31, 108, 120, 191, 219, 477] однією з вихідних передумов забезпечення економічної безпеки вважають стійкий і сталий розвиток підприємства. Здатність кожної країни до саморозвитку – це здатність самостійно реалізовувати і відстоювати національні інтереси, створювати сприятливе середовище для інвестицій та інновацій, розвивати інтелектуальний потенціал. Економіка, яка постійно розвивається, здатна протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам [557].

У цьому контексті погоджуємося з думкою М.С. Хаванової, яка пов'язує управління фінансово-економічною складовою економічної безпеки з менеджментом довгочасного розвитку організації та швидкого реагування підприємства на зміну зовнішньої кон'юнктури для стратегічного маневру, перегляду цілей та коригування загального напрямку розвитку з метою захисту цього підприємства від впливу загроз, ризиків і досягнення ним сталого функціонування [477].

Слушною також є думка Л.О. Волощук, що фінансово-економічна безпека підприємства більше за будь-які інші складові пов'язана з ключовими фінансовими показниками і відповідними якісними характеристиками його стану, діяльності та розвитку, а саме: фінансовою стійкістю і незалежністю, ліквідністю і платоспроможністю, фінансовою рентабельністю, ринковою вартістю [108].

Стійкий розвиток має стати концепцією трансформації економічної системи для подальшого безпечного розвитку як суспільства в цілому, так і його економічної підсистеми зокрема [120]. Стійкість – найважливіша характеристика економіки як єдиної системи. Стійкість економіки відображає міцність і надійність її елементів, вертикальних і горизонтальних зв'язків усередині системи, здатність витримувати внутрішні та зовнішні «навантаження». Якщо система втрачає стійкість, то говорять про її руйнування, катастрофу. Чим стійкіша економічна система, співвідношення виробничого і фінансово-банківського капіталу тощо, тим життєздатнішою є економіка, а тому й оцінка її безпеки буде досить високою. Порушення пропорцій, дисбаланс зв'язків між різними компонентами системи призводить до її дестабілізації і є сигналом переходу економіки від безпечного стану до небезпечного [190].

З погляду Н. Аванесової, економічна безпека підприємства визначає здатність підприємства до розвитку, підвищення конкурентоспроможності продукції, підтримання її позицій на конкурентних ринках, а також характеризує силу й економічний потенціал підприємства для протидії негативному впливу зовнішнього та внутрішнього середовища. Водночас економічна безпека компанії відображає умови її безпеки від будь-яких загроз, які досягаються завдяки використанню наявних і потенційних ресурсів компанії з метою забезпечення її безпечної роботи в довгостроковій перспективі [2]. Такий зв'язок між категоріями та явищами економічної безпеки підприємства і його інноваційним розвитком зумовлює необхідність

комплексного підходу до управління ними, оснований на розгляді їх як двох нерозривно пов'язаних та взаємно впливаючих один на одного важелів ефективності управління [108].

На рис. 1.4 відображено діалектичну послідовність впливу економічної безпеки як стану безпеки і системи захисту від загроз та ризиків на стійкість і конкурентоспроможність, унаслідок чого можливий поступальний розвиток підприємства.

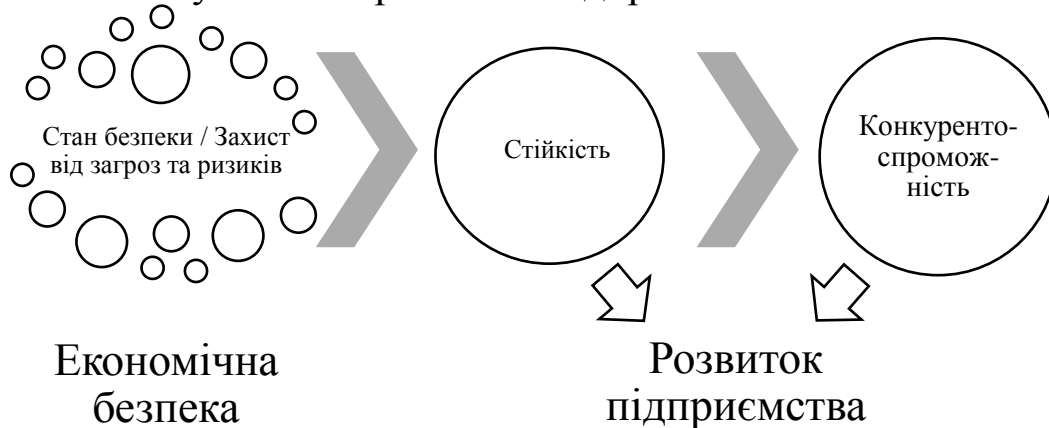

Рис. 1.4. Діалектика взаємозв'язку економічної безпеки та розвитку підприємства

Джерело: розроблено автором.

Погоджуємося з твердженням Є.І. Овчаренка, який розглядає економічну безпеку підприємства з погляду системного підходу та її функціонування в просторово-часовому континуумі [337]. Саме врахування часового параметру врівноважує стратегічний і тактичний рівні управління підприємством з урахуванням феномена економічної безпеки.

Проведений критичний аналіз дефініції економічної безпеки дозволяє висунути гіпотезу про її дуальну природу, що має статичний і динамічний прояви, урахування яких під час розробки напрямів зміцнення економічної безпеки сприяють економічному розвитку підприємства та зростанню результатів його діяльності в часі (рис. 1.5).

Аналіз дефінітивних витоків економічної безпеки дає підстави зробити висновок про виняткову важливість інформаційного забезпечення управлінських процесів саме в епоху інформаційного суспільства. В умовах розвитку глобальної інформатизації все більш актуальнішими стають проблеми інформаційної безпеки як вагомій складової національної безпеки [395].

На думку В. Горового, нові можливості в управлінні обсягами інформації дозволяють відбирати з наявних запасів інформації найбільш ефективну, змістовну її частину – знання, що вже сьогодні надає людству нові перспективи для подальшого поступу – побудови суспільства, ґрунтованого на знаннях (knowledge society, К-суспільство).

Рис. 1.5. Прояв дуальної природи економічної безпеки

Джерело: розроблено автором.

Шлях до нього пролягає через розвиток постіндустріального, інформаційного етапу, через інтенсифікацію глобальних процесів та їх зростаючий вплив на розвиток соціальних структур суспільства [141]. Інформація стає головною рушійною силою економічного розвитку та управління складними соціально-економічними трансформаціями людства. Водночас, згідно з відомою в науковій спільноті теорією К-циклів Кондратьєва, 6-й цикл, який розпочався в 2018 р., базується на NBIC-конвергенції, тобто конвергенції нано-, біо-, інформаційних і когнітивних технологій [255]. Інформаційні технології у XXI ст. є визначальним важелем високотехнологічного інноваційного розвитку людства, а тому прямо впливають на управління складними економічними системами та процесами, які є невід'ємною складовою на всіх етапах суспільного розвитку. У

сучасних умовах інформаційне забезпечення складних економічних трансформацій досягається за допомогою обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів як на макро- та мікрорівні.

Проведений аналіз літературних джерел свідчить про функціональну спрямованість економічної безпеки з погляду потреб стратегічного менеджменту, фінансового аналізу й антикризового управління, що не враховує впливу згаданої вище інформаційної епохи розвитку людства. У зв'язку з цим, на нашу думку, постає нагальна потреба виокремлення серед інших взаємоузгоджених і взаємозумовлених компонентів категорії «економічна безпека підприємства» обліково-аналітичного забезпечення як єдиного надійного інформаційного джерела прийняття управлінських рішень. Це, у свою чергу, дає підстави для поглиблення теоретичних уявлень про економічну безпеку і розгляду її як об'єкта обліково-аналітичного забезпечення, що значно розширює його об'єктний склад (рис. 1.6).

На наш погляд, таке визначення враховує дуальну природу феномена економічної безпеки і дозволяє розробити якісно новий методологічний підхід до вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління нею.

Уважаємо, що такий підхід дає підстави розглядати управління економічною безпекою як цілісну систему та формувати вектори її зміцнення на основі якісного інформаційного забезпечення.

Отже, економічна безпека як один із основних індикаторів стійкого розвитку має містити у своєму сутнісно-змістовному наповненні обліково-аналітичну компоненту.

Крім виокремлення економічної безпеки серед об'єктів обліково-аналітичного забезпечення управління, важливо встановити її складові, що у своїй сукупності визначають комплекс заходів щодо протидії ризикам і загрозам. Наявні літературні джерела відображають ряд складових економічної безпеки, серед яких найбільш уживаними є фінансова, інтелектуальна, кадрова, соціальна, технічна, технологічна, антропогенна, екологічна, юридична, інформаційна, силова, фізична, енергетична, інвестиційна, інноваційна, ринкова, інтерфейсна, інтелектуальна, політико-правова, цінова, матеріально-сировинна, господарсько-договірні, кримінальна, демографічна тощо.

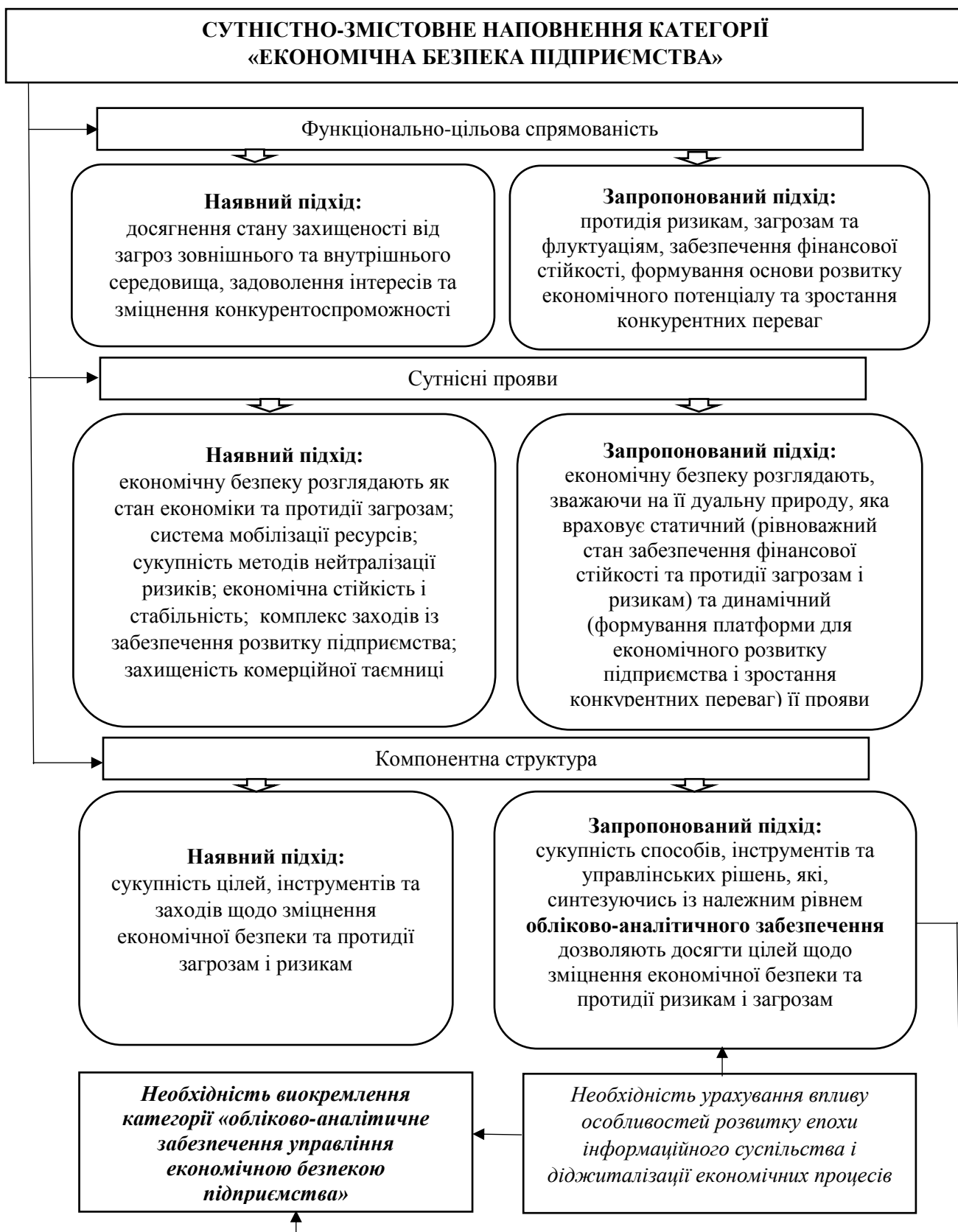

Рис. 1.6. Наявний і запропонований підходи до трактування сутнісно-змістовного наповнення категорії «економічна безпека підприємства»

Джерело: розроблено автором.

На сьогодні існує досить багато різних думок щодо складових економічної безпеки, які формують об'єктний склад обліково-аналітичного забезпечення управління нею (табл. 1.5).

Таблиця 1.5

Диференціація поглядів науковців щодо складових економічної безпеки

Автор	Фінансова	Ринкова	Техніко-технологічна	Кадрова	Матеріально-сировинна	Інформаційна	Інтелектуальна	Політико-правова	Екологічна	Силова	Демографічна	Ресурсна	Енергетична	Цінова	Кримінальна	Господарсько-договірна	Інвестиційно-інноваційна	Юридично-управлінська
І.П. Мойсеєнко та ін. [320]	+	+	+	+	+	+												
В.Л. Ортинський та ін. [352]	+			+		+	+	+	+	+								
В.І. Мунтіян [327]	+		+	+		+	+	+	+	+								
Г.О. Харламова [480]											+		+	+	+			
С.М. Ілляшенко [210]	+	+	+	+		+	+	+	+	+								
С.В. Кавун та ін. [219]	+	+	+	+		+	+	+	+	+								
Є.А. Олейников [347]	+		+	+		+	+	+	+	+								
С.Ф. Покропивний [374]	+		+	+		+	+	+	+	+								
Л.Г. Шемаєва [504]	+		+	+		+	+	+	+	+		+				+		
О.А. Сороківська [444]	+		+	+			+	+	+	+							+	
Авторський підхід [80]	+			+		+			+			+					+	+

Джерело: систематизовано автором.

Із наведеної систематизаційної таблиці випливає висновок, що домінуючими складовими економічної безпеки підприємства є фінансова, інформаційна та кадрова. Дійсно, саме фінансова безпека формує фінансовий стан підприємства, запобігає його банкрутству. На вирішальній ролі фінансової складової економічної безпеки наголошують науковці О.І. Барановський [17], І.А. Бланк [36], О.Б. Жихор [190] Н.С. Самбуріна [425] та ін.

Ураховуючи специфіку аграрного виробництва, пропонуємо виокремлювати такі компоненти економічної безпеки аграрних підприємств (рис. 1.7).

Рис. 1.7. Складові економічної безпеки підприємств як об'єкта обліково-аналітичного забезпечення

Джерело: розроблено автором.

Уважаємо, що лише за умови синергетичного підходу до управління кожною з наведених складових економічної безпеки підприємства на основі обліково-аналітичного забезпечення можливе досягнення поставлених цілей розвитку господарюючого суб'єкта на тактичному і стратегічному рівнях.

Таким чином, дефінітивна логіка запропонованого поняття зумовлює доповнення категорії економічної безпеки компонентою обліково-аналітичного забезпечення, що визначає виокремлення економічної безпеки як окремого об'єкта обліково-аналітичного забезпечення та поглиблює його предмет (рис. 1.8).

Рис. 1.8. Дефінітивна логіка поглиблення сутності економічної безпеки компонентою обліково-аналітичного забезпечення

Джерело: розроблено автором.

У загальному вигляді дослідження економічної безпеки на рівні підприємств потребує подальшого аналізу з метою вивчення нових варіантів існування на ринку. Остаточний вибір стосовно використання того чи іншого підходу або окремих його складових залишається за кожним підприємством і залежить від таких факторів, як розвиток підприємства, види діяльності, амбіції власників тощо [47].

У процесі інтеграції у світовий економічний простір підприємства повинні враховувати багатомірність і неоднорідність глобальних перетворень. У закордонній монографії, що присвяченій дослідженню інформаційного прийняття рішень, Л.В. Титенко стверджує, що це можливо за умови побудови та підтримки

інформаційної системи, яка дозволяє розглядати глобальні інформаційні вимоги та здійснювати належний моніторинг змін. Одним з інструментів задоволення потреб інформаційного суспільства є система бухгалтерського й аналітичного супроводу підприємства [563].

Аналітичне опрацювання достовірної, оперативної та релевантної інформації – складова функціонування системи управління. Науковець С.В. Сирцева зазначає, що бухгалтерський облік є основою інформаційного забезпечення, разом з яким існує економічний аналіз, і в поєднанні вони становлять систему обліково-аналітичного забезпечення [431].

У дисертаційній роботі Р.Ф. Бруханського визначено, що розробка обліково-аналітичного забезпечення є важливим етапом у процесі побудови дієвої системи управління на сільськогосподарських підприємствах. На погляд автора, така система дозволить поєднати в єдину інформаційну систему підприємства інформацію про зовнішнє та внутрішнє середовища, при цьому враховуватимуться ризики діяльності підприємства в динамічному інституційному середовищі [48].

Цю думку підтримує професор В.В. Прядко, який зазначає, що «...обліково-аналітичне забезпечення повинно спрямовуватись на оцінювання діяльності підприємства, формування й надання релевантної інформації, оперативне реагування на зміни як зовнішнього, так і внутрішнього економічного середовища...» [401].

Дослідник Г.А. Іващенко тлумачить поняття «обліково-аналітичне забезпечення» як основу інформаційного забезпечення, що передбачатиме формування обліково-аналітичної інформації після збирання й обробки зовнішньої та внутрішньої інформації, а надалі – розроблення на її основі тактичних і стратегічних завдань в управлінні економічною безпекою підприємства [214].

Науковець Р.П. Юзва інтерпретує обліково-аналітичне забезпечення як «сукупність облікових і аналітичних процесів, об'єднаних в обліково-аналітичну систему та спрямованих на задоволення інформаційних потреб користувачів шляхом перетворення первинної інформації в узагальнюючу згідно з визначеними цілями, нормативно-правовим, методичним, організаційним, програмним, математичним, технічним та ергономічним забезпеченнями» [522].

Інший підхід до сутності цієї категорії пропонує В.С. Лень: сукупність обробленої облікової та необлікової інформації, призначеної для управління підприємством (організацією), напрямками його діяльності або його окремими об'єктами [277].

На погляд авторів І.Ф. Баланюка, Н.І. Пилипів та В.М. Якубів поняття «обліково-аналітичне забезпечення» та «інформаційне забезпечення» співвідносяться між собою, як частина із цілим. Розвиваючи цю думку, науковці доходять висновку, що обліково-аналітичне забезпечення можна тлумачити як комплексну систему формування, збирання, аналітико-синтетичної обробки, накопичення та передачі обґрунтованої й релевантної обліково-аналітичної інформації, сформованої з використанням методів бухгалтерського обліку й економічного аналізу для прийняття управлінських рішень, здатних сприяти сталому розвитку суб'єктів господарювання [14].

Дослідження, проведене Т.А. Гоголь, дозволяє сформувати понятійно-категоріальний апарат обліково-аналітичного забезпечення і визначити його як організацію процесу збирання, обробки, узагальнення і збереження облікової й аналітичної інформації, узгодження її руху між різними структурними підрозділами управлінської служби, забезпечення ефективної взаємодії з зовнішнім середовищем з метою інформаційного забезпечення системи управління та зовнішніх користувачів [131].

Інший підхід до визначення сутності цієї категорії пропонують А.М. Штангрет і М.М. Караїм, які визначають обліково-аналітичне забезпечення як якісне інформаційне обслуговування суб'єктів безпеки за допомогою створення динамічної системи збирання своєчасних, якісних і актуальних даних у необхідному обсязі в зовнішньому та внутрішньому середовищі, їх узагальнення, систематизації, аналізу та перевірки на достовірність, зберігання й ефективного використання для прийняття відповідних управлінських рішень [516].

Досить ґрунтовну і містку роботу було проведено науковцями А.О. Касич та Р.М. Циган, які на основі досліджень визначили такі основні характеристики поняття «обліково-аналітичне забезпечення» [228]:

– визначальна роль у наданні інформації для прийняття управлінських рішень: «головне призначення обліково-аналітичної системи полягає у представленні повної інформації у вигляді, придатному для прийняття ефективних управлінських рішень»;

– ця система направлена на інтегрованість: «облікові та аналітичні процедури, які є основними складовими, повинні реалізовуватись на основі цілісної та узгоджено нормативної та методичної бази».

На нашу думку, достатньо інноваційним і сучасним є погляд Т.О. Тарасової: формування обліково-аналітичного забезпечення – це адміністративний бізнес-процес, який є пріоритетним серед інших і поєднує їх інформаційними коридорами, комунікаційними каналами та накопиченими знаннями (інтелектом) [452].

Визначаючи сутність обліково-аналітичного забезпечення, науковець П.Р. Пуцентейло характеризує дві складових системи – облік і аналіз – і дає таке визначення сутності поняття «... сукупність заходів, інструментів і методів бухгалтерського обліку і аналізу, що сприяють формуванню інформаційного ресурсу при розробці фінансових прогнозів для встановлення причинно-наслідкових зв'язків, які виникатимуть в процесі підтримки стабільної фінансово-господарської діяльності та її окремих сторін у майбутньому» [402].

Схожу думку має і С.П. Барановська, яка відмічає облік і аналіз як важливі складові інформаційної системи підприємства та визначає їх основні функції. Автор зазначає, що оперативність збирання й обробки виробничої, комерційної, фінансової та інших видів інформації, забезпечення зацікавлених користувачів об'єктивною інформацією про фінансовий стан і результати діяльності підприємства – основні функції обліку. Аналіз – функція, яка за допомогою аналітичних і економіко-математичних методів досліджує наявність, структуру, динаміку економічних показників, вивчає ефективність їх використання, розглядає вплив різних факторів на фінансовий стан підприємства [16].

Цю думку підтримують учені Н.Л. Правдюк, Т.О. Мулик та Я.І. Мулик, які наголошують, що обліково-аналітичне забезпечення – це процес збирання інформації, який є важливим для цілей управління за рахунок обліку й аналізу [380].

Більшість науковців складовими обліково-аналітичного забезпечення визначають облік і аналіз. У свою чергу, Л.О. Волощук серед складових системи обліково-аналітичного забезпечення, крім обліку й аналізу, виділяє також аудит і формує власне бачення дефініції: обліково-аналітичне забезпечення слід розглядати як єдність підсистем обліку, аудиту й аналізу, які взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної та якісної

обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості та ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління підприємством, а також зовнішніми користувачами [109].

Водночас В.Ф. Яценко стверджує, що обліково-аналітичне забезпечення – сукупність принципів, методів і процедур, застосування яких дозволяє отримати обліково-аналітичну інформацію, необхідну для задоволення інформаційних потреб певної групи користувачів (інституцій, стейкхолдерів) [532].

Критичний аналіз, проведений Л.М. Янчевою, Н.Б. Кащенкою та Г.Л. Чміль, визначає основні характеристики обліково-аналітичного забезпечення [527]:

- важливий складник загальної інформаційної системи підприємства;
- включає підсистеми обліку, аналізу та контролю, взаємозв'язок яких забезпечують інформаційні потоки;
- реалізує основні функції управління в режимі реального часу.

У дисертації Н.М. Носач тлумачить обліково-аналітичне забезпечення як синергію компонент обліку, аналізу та контролю, які взаємодіють через інформаційні потоки в процесі акумулювання і передачі оперативної, релевантної та якісної обліково-аналітичної інформації шляхом її структурування, обробки та представлення для прийняття управлінських рішень [336.]. У процесі дослідження ми з'ясували, що є різні наукові підходи до розкриття дефініції «обліково-аналітичне забезпечення»: деякі з них мають спільні характеристики, а деякі визначення взагалі діаметрально протилежні. Проте погоджуємося з Н.М. Носач у тому, що продуктом обліково-аналітичного забезпечення є обліково-аналітична інформація, отримана в результаті організаційної синергії основних складових системи інформаційної підтримки управління – обліку, аналізу та контролю [336].

Дослідник В.В. Вольська зазначає, що обліково-аналітичне забезпечення дозволяє ефективно реалізувати основні функції управління – бухгалтерський облік і звітність, контроль і регулювання, аналіз і планування, які являють собою процес безперервних, взаємопов'язаних дій, що утворюють замкнутий цикл управління [110].

Обліково-аналітичне забезпечення відіграє важливу роль у процесі управління підприємством. Підтримуємо думку І.А. Герасимович про те, що процес управління — це система цілей

цілеспрямованих взаємодіючих елементів, де одним з головних є обліково-аналітичне інформаційне забезпечення, без якого система працювати не може [128]. Цілком погоджуємося з Є. Мнихом, який зазначає, що за експертними оцінками, успішний результат прийнятих управлінських рішень на 60–70 % залежить від якісної характеристики обліково-аналітичного забезпечення [317].

Структуровано система управління складається з двох підсистем: підсистеми, що здійснює управління, та підсистеми, на яку направлене це управління (об'єкт управління). Визначимо, що обліково-аналітичне забезпечення – це налагоджена та взаємодіюча система, яка дозволяє забезпечувати ефективну роботу двох підсистем.

Змістовною є наукова праця за редакцією Т.Г. Камінської. На погляд автора, система обліково-аналітичного забезпечення як єдина, інтегрована система повинна виконувати обслуговуючу функцію потреб управління, яка б відповідала вимогам керівників, власників, акціонерів, інвесторів, представників влади та інших користувачів інформації». Учені чітко визначають, що основна функція обліково-аналітичного забезпечення – це функція обслуговування управління [221].

Цілком згодні з думкою О.В. Ілляшенко про функціональну наповненість обліково-аналітичного забезпечення, що дозволить створити більш ефективну і стійку систему управління [216]:

- упорядкований документообіг;
- менш трудомістка обробка інформації, її зберігання та пошуку;
- швидкість прийняття рішень та їх ефективність;
- захист масиву інформації від несанкціонованого доступу.

Водночас Н.І. Самбурська вважає, що метою функціонування системи обліково-аналітичного забезпечення є формування та передача якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення та обґрунтованості прийняття управлінських рішень у системі управління її елементами на підприємстві [426].

Позиція М.Й. Гедз ґрунтується на тому, що поняття «обліково-аналітичне забезпечення» є ширшим за поняття «обліково-аналітична інформація», і передбачає процес постачання достовірної обліково-аналітичної інформації [124].

Водночас на глибоке переконання дослідника А.М. Штангрета, варто відмітити його думку, що механізм обліково-аналітичного забезпечення має передбачати збирання інформації, способи її

узагальнення й аналізу, а також технології надання безпосереднім користувачам для оцінки рівня і стану економічної безпеки власного підприємства чи його партнерів та/або конкурентів, діяльність яких може вплинути на стан безпеки підприємства [515].

Вважаємо за необхідне зазначити, що запорукою ефективного управління з розрахунку на довгострокову перспективу є потужна система обліково-аналітичного забезпечення, яка буде ефективно взаємодіяти з процесом управління та забезпечить високий рівень економічної безпеки.

Повністю погоджуємося з думкою Л.В. Титенко, що обліково-аналітичне забезпечення має відобразити реальний стан бізнесу і забезпечувати адекватну реакцію на зміни в навколишньому середовищі та пошук оптимальної взаємодії фінансових, матеріальних, інтелектуальних ресурсів підприємства. Тобто обліково-аналітичне забезпечення як мінімум має виконувати комунікативну, інформаційну, аналітичну, прогностичну функції [455].

Продовжуючи аналізувати наукові напрацювання, Л.В. Титенко зазначає, що процес створення єдиного інформаційного простору обліково-аналітичного забезпечення потребує реорганізації інформаційних потоків та орієнтації їх на виконання двох основних функцій: 1) задоволення інформаційних потреб менеджменту підприємства в інформації для підтримки процесу прийняття рішень та їх реалізації (облік, аналіз і контроль); 2) задоволення потреб зовнішніх структур в інформації відповідно до законодавчих розпоряджень або для самопрезентації підприємства [455].

Визначаючи місце обліково-аналітичного забезпечення в системі управління, науковці В.М. Рожелюк та П.Н. Денчук стверджують, що обліково-аналітичне забезпечення як компонент інформаційного забезпечення управління підприємством дає змогу вирішувати функціональні завдання управління, забезпечуючи керівництво повною і достовірною інформацією про господарські процеси та зв'язки із зовнішнім середовищем [412]. Проміжним шаблоном обліково-аналітичного забезпечення дослідники визначають управлінський аналіз. Підтримуємо погляд О.Д. Гудзиського, Г.Г. Кірейцева і Т.М. Пахомової, які зазначають, що управлінський аналіз, спрямований на потреби керівництва, займає важливе місце в структурі аналітичної підсистеми та максимально дозволяє використовувати сукупність інформаційних даних [151].

Дослідник Н.Ю. Єршова характеризує систему обліково-аналітичного забезпечення як одну з ключових у функціонуванні системи управління, що забезпечує взаємодію різних рівнів управління, структурних підрозділів, реагуючи на зовнішні та внутрішні зміни. Автор також розкриває сутність обліково-аналітичного забезпечення: це інтегрована система, що включає бухгалтерський облік (фінансовий, управлінський, стратегічний), аналіз (фінансовий, управлінський, стратегічний, аудит (зовнішній та внутрішній)) діяльності підприємства в розрізі бізнес-процесів і центрів відповідальності з метою прийняття управлінських рішень щодо вдосконалення виробництва, зниження витрат і підвищення ефективності використання ресурсів для забезпечення довгострокового функціонування та розвитку підприємства [184].

На думку Н.І. Самбурської, ефективне управління підприємством неможливе без отримання якісної інформації, яка дозволить здійснювати контроль за його діяльністю в поточному періоді і на перспективу, здійснюючи певні прогнози, розробляти стратегію та бізнес-плани. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством виконує такі функції [426]:

- інформаційну – забезпечення інформацією про елементи обліково-аналітичної системи зовнішніх та внутрішніх користувачів;
- облікову – збирання, реєстрація, узагальнення, збереження, передача інформації про факти господарської діяльності підприємства;
- аналітичну – опрацювання облікової, статистичної та позаоблікової інформації методами аналізу (економічного, статистичного, фінансового, стратегічного тощо);
- контрольну – здійснення зіставлення планових і фактичних показників діяльності підприємства для підвищення ефективності планування.

Аналізуючи дослідження Т.О. Тарасової, можна визначити, що автор поділяє функції обліково-аналітичного забезпечення на два рівні: системно-цільові та функціонально-технологічні функції. До першого рівня належать інтеграційна, активізаційна, модернізаційна, концепції, прогнозна, конвергенційна, диверсифікаційна функції. До другого рівня науковець відносить організаційно-кадрову, контрольну-стратегічну, планово-стратегічну, документаційну, аналітичну, технологічну, комунікаційну функції [453].

Відомий американський економіст, впливовий теоретик з питань менеджменту П. Друкер у праці «Завдання менеджменту у ХХІ

столітті» стверджує, що традиційна система бухгалтерського обліку не дає інформації, яка б максимально допомагала реалізації завдань менеджменту. Учений пояснює це тим, що жодне із сучасних завдань менеджменту не збігається із загальними положеннями моделі ведення обліку [176].

За словами М.І. Бондаря, «бухгалтерський облік – це економічна наука, яка володіє необхідними атрибутами: специфічною діяльністю, котра пов'язана з усіма видами господарської діяльності, містить власний категорійний апарат, упорядкований в теорію, методи та прийоми щодо формування інформаційних потоків для прийняття економічних рішень» [40, с. 50]. Ми повністю погоджуємося з думкою автора, який також зазначає, що спектр сфери інтересів до інформації, яка формується в бухгалтерському обліку, до її якості та релевантності обґрунтовує потребу перегляду наукового статусу бухгалтерського обліку, його змісту, предмета й об'єкта дослідження, методів та комунікативних засобів [40].

Науковець В.М. Жук наголошує на тому, що «бухгалтерський облік не обмежується інформаційно-сервісною функцією управління, а представляє собою повноцінний соціально-економічний інститут. Інститут бухгалтерського обліку існує незалежно від його сприйняття чи несприйняття науковою спільнотою. Це об'єктивна реальність. Однак, посилення позитивного впливу цього інституту на соціально-економічне середовище, зростання його значущості потребує оновлення теоретичного підґрунтя» [195, с. 21].

Системи бухгалтерського обліку є важливими в процесі реалізації функцій менеджменту і, як наголошують М.С. Пушкар та М.Т. Щирба, без розвинутої системи обліку й отримання інформації про минулі, сучасні та майбутні події економічного життя підприємства неможливо приймати обґрунтовані управлінські рішення, що пов'язано з ризиком для бізнесу і втратою контролю за фінансово-господарською діяльністю. Будучи сервісним центром з генерування інформації для процесу управління, система обліку має важливу функцію, яка дозволяє менеджерам контролювати поточну діяльність, планувати тактику і стратегію розвитку в майбутньому, раціонально використовувати обмежені виробничі ресурси і здійснювати оцінку результатів роботи підприємства і його структурних підрозділів [406].

У дисертації Л.М. Рябенко визначено, що ґрунтовним та якісним джерелом інформації щодо забезпечення ефективної діяльності є дані бухгалтерського обліку [416]. Проте автор відмічає: на сьогодні

відбувається розширення часових меж, що вимагає надання інформації минулого, теперішнього і навіть майбутнього часу. Дослідник Т.О. Гуренко наголошує, що облік необхідно розуміти як сферу обслуговування управління (менеджменту); це сервіс, який дає змогу управлінцям різних рівнів своєчасно приймати відповідні рішення як теперішнього (історичного), так і стратегічного характеру [464].

Науковці О.А. Лаговська, С.Ф. Легенчук, В.І. Кузь та С.В. Кучер зазначають, що облікова інформація характеризується не лише релевантністю, але й рядом інших характеристик, до яких слід віднести час виникнення, спосіб вираження, вплив на управлінський процес, характер обробки, спосіб узагальнення, рівень відкритості, етап утворення тощо і є основою, яку використовує управлінський персонал у процесі прийняття рішень [268].

Учені В.М. Рожелюк та П.Н. Денчук відмічають, що управлінський персонал для прийняття поточних і стратегічних управлінських рішень вимагає повної, правдивої та своєчасної інформації про господарські процеси, наявність ресурсів, їх використання, результати діяльності підприємства та його ефективність. На їх погляд, основним джерелом такої інформації є дані поточного бухгалтерського обліку, узагальнені у фінансовій звітності, яку використовують не тільки для економічного аналізу діяльності окремого підприємства з метою одержання інформації, необхідної для управління, а й для узагальнення результатів у масштабі галузей і економіки в цілому [412].

При цьому А.Ю. Щирська розглядає облік як систему генерування інформації та формування інформаційного ресурсу для стейкхолдерів, які є учасниками соціально-економічних відносин [518]. Дещо схожою є думка М.М. Шигун, яка наголошує, що стейкхолдери відчують високу залежність від якості, повноти та своєчасності інформації, що є основою для прийняття рішень. Це засвідчує велику соціальну відповідальність бухгалтерів (фінансових фахівців) як перед власниками й керівництвом суб'єктів господарювання, так і перед національним та глобальним суспільством, а також вимагає перегляду ролі бухгалтерів і міри їхньої участі в процесах управління бізнесом та його стійким розвитком [506].

Провівши історичний аналіз, В.П. Гринь сформувала еволюцію підходів до взаємодії бухгалтерського обліку та системи управління підприємством, де виокремила три етапи [144]:

- I етап – вимоги системи управління частково або взагалі не враховували вимоги системи бухгалтерського обліку;
- II етап – вимоги почали враховувати в контексті поширення автоматизованої системи управління підприємством;
- III етап – система бухгалтерського обліку перетворилася на систему інформаційного забезпечення управління підприємством.

Дослідники Н.М. Головай, Н.В. Гордополова в В.Ю. Гордополов вивчають бухгалтерський облік крізь призму інтересів зовнішніх та внутрішніх користувачів і розглядають як органічне поєднання його підсистем, які мають свої особливі функції, мету, структуру. Разом з тим їх об'єднує те, що вони генерують інформаційні ресурси для різних ієрархічних рівнів менеджменту: фінансовий облік надає інформаційні ресурси для тактичного рівня, управлінський облік – для операційного рівня менеджменту [133].

Визначаючи роль обліку в системі управління, І.В. Мельниченко висловлює думку, що «однією із складових елементів управління підприємством є облікова система, яка здійснює інформаційне забезпечення менеджменту на всіх його стадіях (планування, організації, контролю та аналізу)» [301, с. 50].

Як зазначають науковці О.М. Демчук, Н.І. Демчук та О.С. Ткаченко, формування системи бухгалтерського обліку залежить від потреб управлінського персоналу, який постійно оперує даними, що забезпечують ефективне прийняття рішень [162].

Підтримуємо думку професора М.Р. Лучка, що дані бухгалтерського обліку повинні бути проаналізовані та доповнені для правильної інтерпретації, що і визначає роль аналітичної функції бухгалтерського обліку в процесі організації менеджменту на підприємстві. За визначенням автора, ця функція проявляється в тому, що дані бухгалтерського обліку дають можливість виявити проблеми, а відтак швидко прийняти рішення для усунення недоліків як у письмовому вигляді на майбутнє, так і безпосередньо в процесі функціонування в реальному часі. Для реалізації цієї функції недостатньо встановити факти. Слід вивчити причини певних станів і подій та розробити конкретні заходи в діяльності для усунення негативного впливу на кінцевий результат діяльності [286].

За словами С.О. Левицької, у процесі організації обліку досягти синергетичного ефекту можна, створивши результативне обліково-аналітичне забезпечення, що відповідатиме потребам та вимогам управління. Також автор зауважила, що «синергетичний ефект при

цьому забезпечується шляхом регулювання його складових через: методологічну уніфікацію та гармонізацію підсистем обліку; ефективно застосування інформаційних технологій; продуктивність праці обліково-економічного персоналу» [271, с. 136].

Досліджуючи роль функцій бухгалтерського обліку в управлінні бізнесом, М.А. Проданчук відмічає, що основне завдання бухгалтерського обліку – надання інформації для реалізації управлінського процесу з метою досягнення визначених підприємством цілей як оперативного, так і стратегічного характеру, які зорієнтовані на максимізацію вартості підприємства та усунення асиметрії облікової інформації [397]. При цьому в подальших дослідженнях науковець зазначає, що реалізація функцій системи управління неможлива без інформаційної бази, де основним джерелом формування її є бухгалтерський облік на основі взаємодії своїх функцій [398].

На думку В.Я. Плаксієнка та Р.В. Ліпського, на кожному рівні прийняття будь-якого обґрунтованого управлінського рішення на підприємстві неможливе без детального обліку, економічного контролю та аналізу як фінансового складу підприємства в цілому, так і окремих його складових частин, у тому числі й капіталу, залученого до діяльності підприємства [369].

З погляду процесно структурованого менеджменту дослідники Л.І. Сопільник, Р.Л. Сопільник та Р.М. Скриньковський вважають, що облік – це специфічна функція управління, яка є ключовою в інформаційній системі управління діяльністю підприємств, організацій і має пряму залежність з іншими функціями менеджменту в процесі управління [442]. Дослідники І.А. Белоусова та Т.О. Сугак визначають, що процес інтеграції бухгалтерського обліку, аналізу, контролю, аудиту з інструментами менеджменту в єдину інформаційну систему становлять основу для прийняття управлінських рішень та є складовою економічної безпеки [27].

Погоджуємося з Б.А. Засадним, який, проаналізувавши наукову літературу, дійшов висновку, що облік є специфічною і важливою функцією управління, без якої жодна інша функція (планування, організація, мотивація, контроль) не можуть бути виконані повною мірою, якщо не буде сформовано інформаційну базу, на основі якої будуть прийматися управлінські рішення на будь-якому рівні управління та етапі діяльності підприємства [205].

Науковець І.С. Гайдук відмічає, що складовими інформаційного забезпечення системи управління є бухгалтерський облік та економічний аналіз, які в сукупності становлять систему обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством [116].

За словами Т.М. Сльозко, функція обліку є важливою функцією загальної системи управління або «рульового колеса» менеджменту, без якої цикл управління – аналіз, планування, облік, контроль, регулювання – здійснюватися не може [437].

Колектив авторів під керівництвом професора В.С. Рудницького визначає роль бухгалтерського обліку в забезпеченні менеджменту інформацією прогнозного характеру. Науковці чітко виокремили проблему «розширення «часового діапазону» облікової системи і напрацювання нового методичного інструментарію, що забезпечував би систему управління як ретро-, так і перспективною інформацією» [415]. Дослідник А.А. Костякова висловлює думку, що сучасний бухгалтерський облік повинен орієнтуватися не стільки на зовнішніх користувачів інформації, скільки на задоволення потреб апарату управління підприємства. З цією метою виникає потреба посилити інформаційні функції обліку, організувати аналітичний облік, виходячи з потреб управління витратами [256]. Автори Н.М. Гудзенко та Т.Г. Китайчук вважають, що досягнення економічної безпеки підприємства можливе за умови, що система обліку сприятиме отриманню інформації операційного, тактичного і стратегічного характеру, застосуванню різних видів аналізу та аудиту, розширить обсяг інформаційних ресурсів про складові безпеки (ринкову, фінансову, правову тощо) [150].

Таким чином, доповнення предметно-об'єктного складу бухгалтерського обліку економічною безпекою в сучасних умовах є вимогою часу як у теоретичній, так і в практичній площині. Виокремлення цієї складової має відбуватися на основі конкретної теоретико-методологічної парадигми, яка розглядатиме обліково-аналітичне забезпечення в єдиному комплексі з економічною безпекою з урахуванням системи всіх дійсних та можливих чинників, ризиків і загроз, які на них впливають.

Отже, у процесі розробки методологічного підґрунтя обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою та виокремлення факторів, які на нього впливають, вирішальним є поглиблення змісту обліку з погляду теорії інституціоналізму, що

стала невід'ємною складовою успішного розвитку економічно розвинених країн світу.

Питання інституціонального підходу в розвитку облікової науки досліджували науковці О. Височан [101], В. Жук [195, 198, 199, 200], О. Канцуров [226], С. Легенчук [275], Н. Лоханова [282], В. Метелиця [303], М. Проданчук [397], М. Пушкар [403] та ін. Цими авторами напрацьовано потужну теоретико-методологічну базу, яка дозволяє обґрунтувати вплив інституційних трансформацій на розвиток облікової науки і практики. Проте, на думку академіка В.М. Жука, наявні дослідження не виходять на формування інституціональної парадигми і теорії бухгалтерського обліку. Однак без такої основи бухгалтерського обліку складно реалізувати місію попередження і подолання економічних криз, забезпечення довіри, порозуміння і керованості у сучасному світі [199].

Економічні кризи як наслідок зниження міцності економічної безпеки окремих підприємств і національних економік є однією з домінант інституційної теорії бухгалтерського обліку. Сучасна неоінституціональна теорія визначає інститути як формальні або неформальні правила людської поведінки в економічній, соціальній і будь-якій іншій сфері. Поглиблюючи сутність бухгалтерського обліку через розгляд його у філософському зв'язку класифікації та ієрархії складових інституціонального забезпечення, академік В.М. Жук дає таке визначення інституту бухгалтерського обліку: «Інститут, який забезпечує довіру, порозуміння і керованість у соціально-економічному середовищі за допомогою обробки та інтерпретації для користувачів інформації про факти та явища життєдіяльності організацій (підприємств). Трансформація фактів і явищ життєдіяльності підприємств здійснюється за допомогою специфічних правових норм, методів, принципів і професійних суджень бухгалтерів» [199, с. 161].

Сучасні економічні теорії також розглядають економічну безпеку як окремий інститут суспільного розвитку, досліджуючи методологічні аспекти інституціонального забезпечення її зміцнення. З погляду інституційної теорії, економічна безпека покликана забезпечити досягнення економічного порядку, сталого розвитку соціально-економічного простору та задоволення національних суспільних інтересів.

Нині науковці [156, 121, 188, 299] наголошують на недосконалості наявного інституційного забезпечення економічної

безпеки внаслідок його безсистемності, орієнтації на макрорівень і відсутності планування на регіональному рівні; недосконалості нормативно-правового забезпечення тощо. На думку З.В. Гбур, для вирішення зазначених проблем потрібно формувати інституціональні засади вдосконалення та формування стрункої системи забезпечення економічної безпеки держави, яке вимагає вироблення єдиної політики на основі вдосконалення кожної з підсистем: підсистеми прийняття рішень — через сукупність інституційно-правових принципів розподілу повноважень суб'єктів різних рівнів системи, інформаційної — через створення інституцій здійснення моніторингу державної політики у сфері економічної безпеки, мотиваційної — через розроблення правил і механізмів реалізації рішень [121]. Тобто надважливу роль у процесі формування інституційного забезпечення економічної безпеки відіграє інформаційне забезпечення, яке, з економіко-правового погляду, втілює саме бухгалтерський облік, який слід розглядати як окремий важливий інститут (рис. 1.9).

Отже, інститут бухгалтерського обліку, представлений формальними та неформальними інститутами, які зумовлюють існування інституціональних утворень і професійних утворень різних рівнів, є першоджерелом інституційного забезпечення економічної безпеки в рамках чинного нормативно-правового поля, яке регламентує «правила гри» конкретного соціально-економічного простору.

Звідси випливає, що інститут бухгалтерського обліку з його філософією, предметно-об'єктною сферою і теоретико-методологічним підґрунтям здатний підсилити й удосконалити важелі управління економічною безпекою як економічним явищем та економічним об'єктом, збагатити функціональну спрямованість управління нею та вивести його в більш масштабний вимір прийняття управлінських рішень.

Проведений глибокий аналіз літературних джерел та гіпотеза про визначальний вплив економічної безпеки на економічний розвиток підприємства дають підстави запропонувати власне трактування категорії «обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки підприємства», під якою ми розуміємо інтегровану систему бухгалтерського обліку, аналізу та контролю із сукупністю їх інструментально-методичного забезпечення, що у своєму поєднанні створюють інформаційну платформу для прийняття управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки в межах задоволення

запитів зацікавлених користувачів і стейкхолдерів, ураховують існуючий інституційний вплив факторів макро-, мезо- та мікросередовища, відповідають принципам стратегічного управління та формують основу для стійкого і безпечного розвитку підприємства.

Рис. 1.9. Сутнісна модель взаємозв'язку інституційного забезпечення економічної безпеки та бухгалтерського обліку

Джерело: розроблено автором з використанням [199].

Таким чином, запропонована інфологічна інтерпретація категорії «обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою» дає змогу розробити модель розширення місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку безпековою функціональністю, яка є базисом доповнення предмета й об'єкта бухгалтерського обліку і дозволяє формувати безпекоорієнтовану облікову політику та безпекові акценти подання бізнесу у звітності (рис. 1.10).

Вибір інституціональної доктрини розвитку обліку «зумовлено її здатністю пояснити сучасний стан і перспективи розвитку глобальної і національної бухгалтерської системи з позиції взаємодії базових соціально-економічних мотивів користувачів бухгалтерської

інформації, власне бухгалтерів, нормативно-правових актів регулювання, організаційних форм бухгалтерської діяльності та її самоорганізації» [199, с. 127].

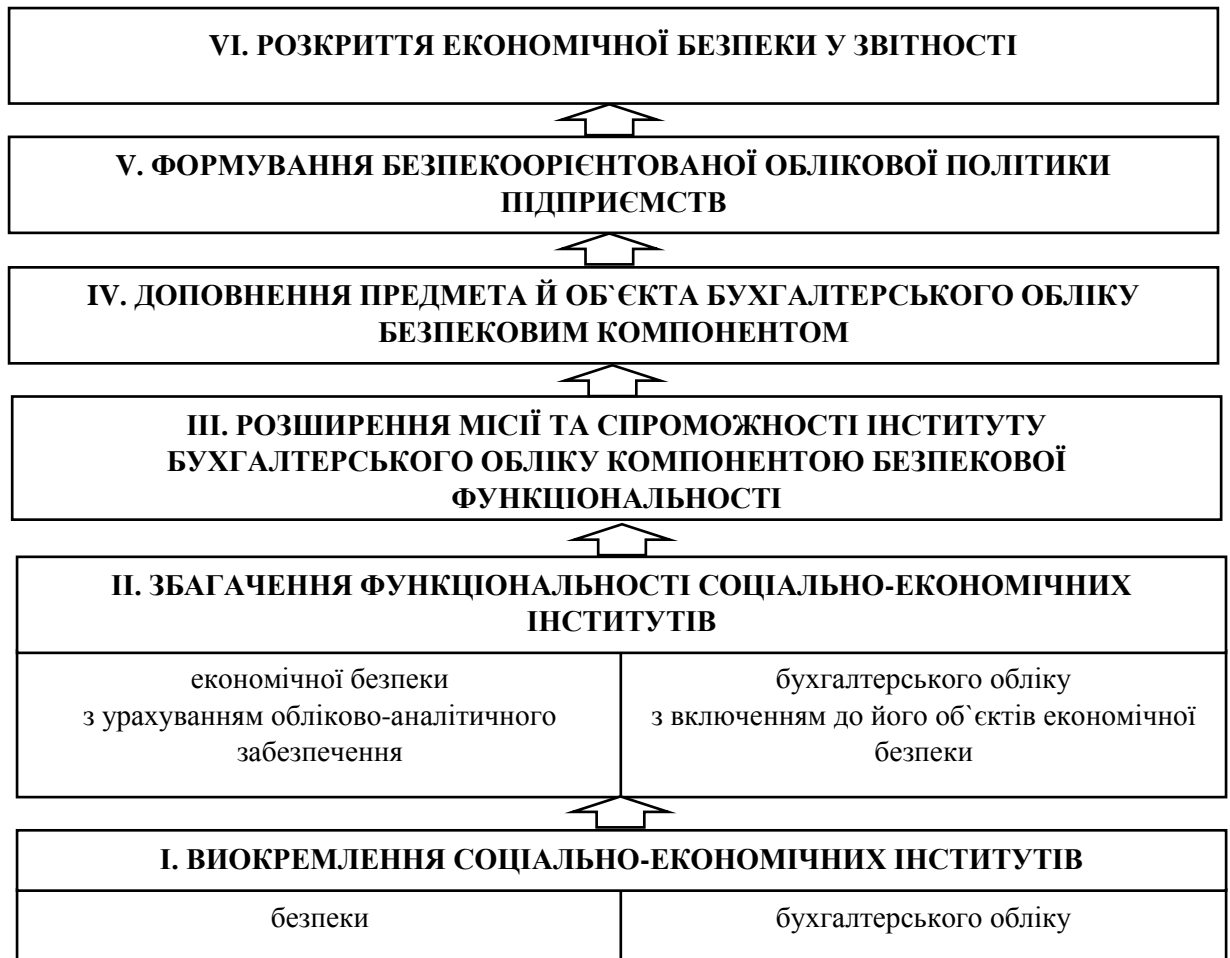

Рис. 1.10. Поетапна модель теоретичного концепту розширення місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку безпековою функціональністю

Джерело: розроблено автором.

Серед найбільш вагомих складових інституціонального впливу виокремлюємо вплив нормативно-правового забезпечення, регуляторних інституцій держави, суб'єктів підприємництва і конкурентів, інвесторів, ринку, контрагентів та інших зовнішніх користувачів обліково-аналітичної інформації (рис. 1.11).

Рис. 1.11. Сфери інституціонального впливу на обліково-аналітичне забезпечення зміцнення економічної безпеки

Джерело: розроблено автором.

Використовуючи глибокі наукові надбання закордонних і вітчизняних учених Т. Веблена [566], Т. Егертсона [520], В. Жука [199], О. Канцурова [226], В. Метелиці [303], Д. Нортона [335], Л. Родіонової [411], Дж. Ходжсона [485], які відображають різноманітні вичерпні підходи до виокремлення окремих інститутів та характеру їх впливу на економічні системи, а також чинні нормативно-правові акти, вважаємо за доцільне змодельювати інституціональний вплив формальних і неформальних інститутів на обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки (рис. 1.12).

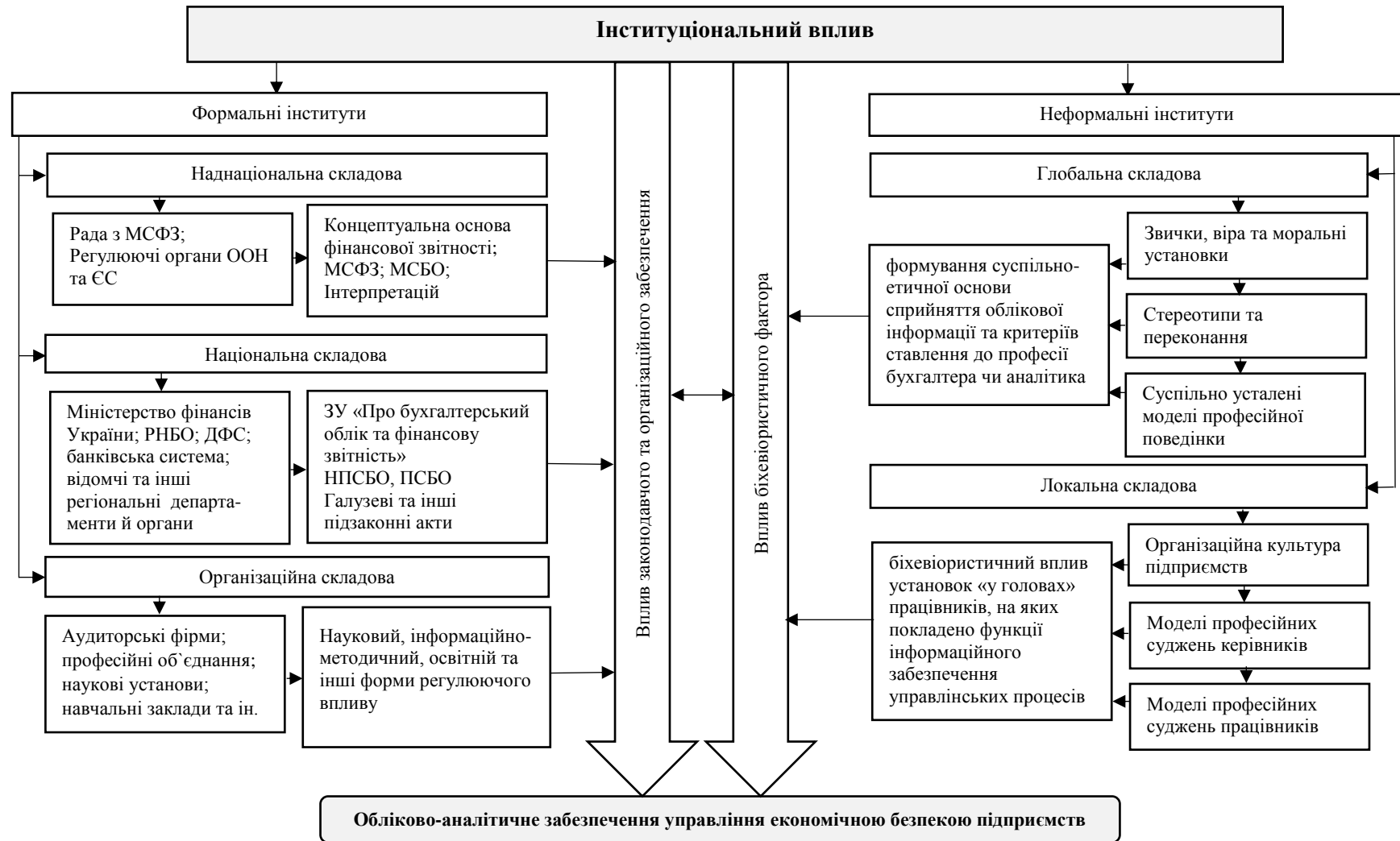

Рис. 1.12. Модель інституціонального факторного впливу на обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Джерело: розроблено автором.

Інституціональний вплив формальних інститутів представлено наднаціональним рівнем – Радою з МСФЗ, на яку покладено місію розробки глобальних МСФЗ та Інтерпретацій до них. На їх основі створюють регіональні нормативно-правові акти з регулювання обліку і звітності. В Україні цю функцію виконує Міністерство фінансів України та інші відомчі організації національного і регіонального рівнів. Водночас свій вплив мають банківські, фіскальні й аудиторські органи, а також професійні об'єднання і так звані «виховні інститути» (заклади освіти і наукові інститути), які формують нормативне й організаційне підґрунтя існування інституту обліку. Крім того, стратегію зміцнення національної безпеки, у т.ч. економічної, здійснює Рада національної безпеки та оборони (РНБО), яка також є зовнішнім інститутом впливу на обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою. З погляду інституціональної теорії, винятково важливим є вплив біхевіористичного фактора, тобто вплив неформальних установок, поглядів, стереотипів та звичок, який у нашому дослідженні розглянуто на глобальному і локальному рівнях. На думку Р. Романіва, «аперцепція інформації в сучасних облікових концепціях є найменш дослідженою категорією, яка в умовах зростаючої невизначеності зовнішнього та внутрішнього середовища має вирішальний вплив на процес прийняття рішень бухгалтером-аналітиком. Найбільш дієвим інструментом для розкриття сутності аперцепції є біхевіористичний напрямок в бухгалтерській теорії, що був заснований у середині ХХ ст. англо-саксонською обліковою школою» [413, с. 100].

Так само вважає В. Жук: «...неформальні інститути – це «те, що у головах людей» бухгалтерів і користувачів облікової інформації, які мають вплив на облікові процеси. Неформальний інститут характеризує і визначає внутрішні можливості бухгалтерської системи. Це «ядро», стрижень, тобто головна складова соціально-економічного інституту» [199, с. 175].

Разом з тим інститут бухгалтерського обліку не обмежується функцією задоволення інтересів формальних органів та користувачів інформації, він – рушійна сила процесу розвитку, що є надважливим для зміцнення економічної безпеки на рівні конкретних підприємств. Тому маємо підстави зробити припущення, що найбільш фундаментальним фактором, який формує підґрунтя управління економічною безпекою на основі обліково-аналітичного забезпечення

є дієвість і векторна направленість системи стратегічного управління підприємством (рис.1.13).

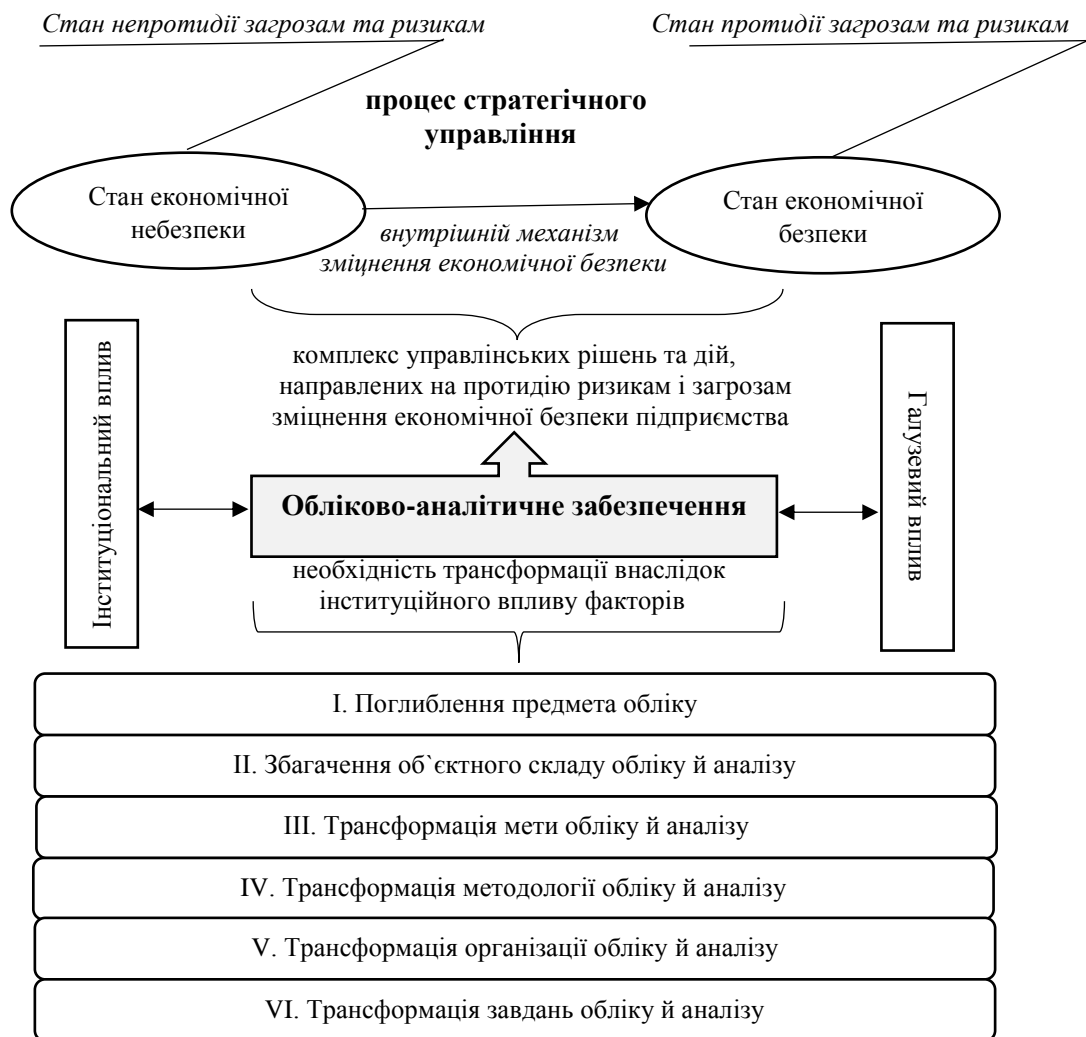

Рис. 1.13. Діалектика взаємозв'язку багатовимірності обліково-аналітичного забезпечення з процесом стратегічного управління економічною безпекою

Джерело: розроблено автором.

У процесі формування діалектики обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою надзвичайно важливо встановити фактори, що впливають на нього, і встановити природу їх впливу. При цьому постають три надважливі проблеми: по-перше, які саме фактори мають безпосередній вплив на економічну безпеку та обліково-аналітичне забезпечення управління нею; по-друге, як ці фактори співвідносяться, співіснують і взаємоузгоджуються; по-третє, які рівні та масштаби існування впливу цих факторів необхідно брати до уваги.

Вирішуючи поставлені завдання, слід почати з третього, оскільки лише після визначення масштабу існування та впливу факторів є підстава виділити їх окремі групи. У наукових джерелах фактори впливу економічної безпеки розглядають на макро- і мікрорівнях з їх розподілом на внутрішні та зовнішні. Серед зовнішніх факторів виокремлюють соціально-економічні умови розвитку країни, регіону та області; державну політику у сфері розвитку малого та середнього бізнесу; демографічну ситуацію в країні, регіоні та області; державну політику у сфері трудових відносин; зміну законодавчої бази та її досконалість; попит і пропозицію на ринку товарів та послуг; попит і пропозицію робочої сили на ринку праці тощо. До внутрішніх факторів відносять можливості інформаційних систем; ступінь захисту інформації; узгодженість інтересів власників та персоналу підприємства; здатність реагування системи управління на зміни в ринковому середовищі; компетентність і професіоналізм персоналу, його конкурентоспроможність; ступінь захисту, стан і ефективність використання виробничих ресурсів, нематеріальних ресурсів, активів, обігових коштів та інвестиційних ресурсів; стабільність і надійність взаєморозрахунків з контрагентами [29].

Разом з установленням факторів впливу на економічну безпеку важливою є ідентифікація факторів обліково-аналітичного забезпечення як елементу менеджменту бізнес-структур, погляди науковців на яку також різноманітні. Уважаємо обґрунтованою тезу Т.А. Гоголь, що інформація як головний ресурс обліково-аналітичного забезпечення має ряд особливостей і на неї впливають зовнішні та внутрішні фактори. Зовнішніми факторами є зовнішні користувачі, які мають на меті отримання достовірної інформації для прийняття ефективних управлінських рішень, і ступінь її розкриття для задоволення інформаційних потреб. Серед внутрішніх факторів варто виокремити галузеву структуру підприємства, його розміри; структуру менеджерської служби (управлінського апарату); кваліфікацію працівників облікового й аналітичного підрозділів; періодичність подання інформації [131].

Проведений аналіз наукових даних дає підстави підсумувати, що обліково-аналітичне забезпечення – досить динамічне поняття, яке продовжує не втрачає своєї актуальності. При цьому категорію та її дефініцію можна охарактеризувати як складну багатогранну систему, яка передбачає збирання, накопичення, узагальнення інформації для подальшого аналізу та контролю, що стане запорукою прийняття

ефективних управлінських рішень, задовольнить інформаційні потреби зовнішніх і внутрішніх користувачів.

На нашу думку розгляд факторів, що формують економічну безпеку і, як наслідок, її обліково-аналітичне забезпечення, слід розглядати на рівні мікро-, мезо- та макросередовища, які підлягають неодмінному впливу зовнішнього інституціонального середовища формальних і неформальних інститутів (рис. 1.14).

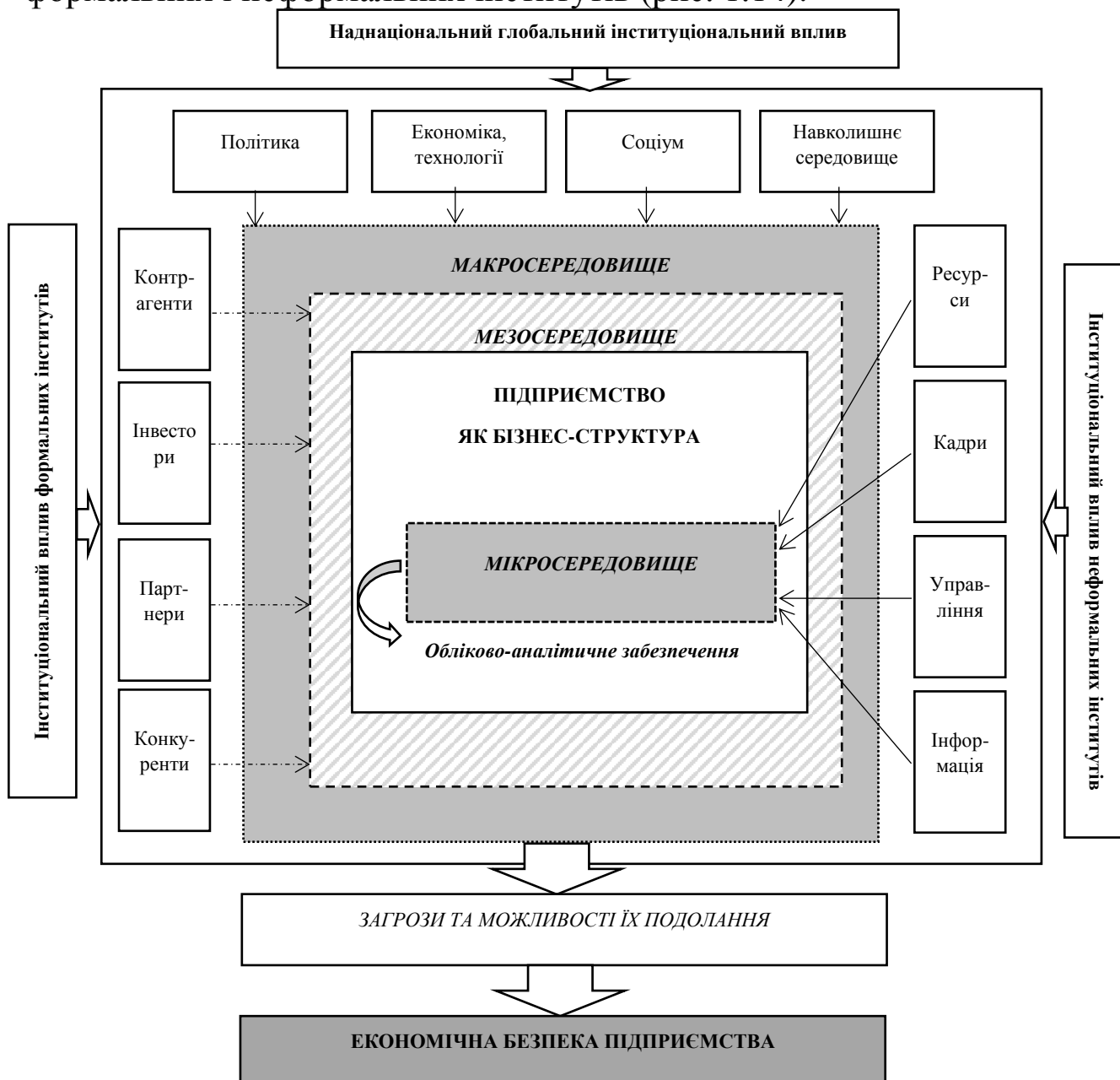

Рис. 1.14. Диференціація інституціональних факторів впливу на обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Джерело: розроблено автором.

Під макросередовищем розуміємо всі незалежні від підприємства фактори, які формують нормативно-правове поле та соціально-

економічну спрямованість підприємницької діяльності конкретної країни; під мікросередовищем – сукупність факторів безпосереднього оточення підприємства, його конкурентів, контрагентів, наявних і потенційних інвесторів. Мікросередовище представлене факторами, які є елементами внутрішнього господарського механізму і коригування яких під силу самому підприємству.

Зовнішній вплив факторів політичного, економічного, соціального і технологічного квадрантів зумовлюють необхідність задоволення потреб зовнішніх користувачів; водночас управління, ресурси, кадри та інформація, як визначальні фактори мікросередовища, впливають, зумовлюючи необхідність задоволення потреб переважно внутрішніх користувачів облікової інформації (рис. 1.15).

Рис. 1.15. Інфологічна матриця ключових факторів впливу на обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, під час аналізу характеру впливу факторів виокремлюється діалектична єдність рівня їх впливу і ступеня задоволення потреб кінцевих користувачів облікової інформації, урахування якої є важливим у процесі побудови архітектури обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою. Утім у процесі формування теоретико-методологічної основи управління

економічною безпекою на основі обліково-аналітичного забезпечення доцільно встановити і порівняти характер дії цих факторів (табл. 1.6).

Запропонована декомпозиційна модель факторів свідчить про їх різносторонній вплив на економічну безпеку й обліково-аналітичне забезпечення управління нею, проте зміцнення першої можливе лише за умови врахування синергетичної дії кожної з груп факторів на рівні макро-, мезо- та мікросередовища.

Таблиця 1.6

Декомпозиція інституціонального факторного впливу обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємства

Фактори впливу	Сутнісні ознаки впливу факторів на	
	економічну безпеку	обліково-аналітичне забезпечення
1	2	3
Фактори макросередовища		
Політика	загальна соціально-політична ситуація в країні; рівень політичної культури та ефективність взаємодії гілок влади; наявність воєнних конфліктів; геополітична спрямованість держави	нормативно-правове забезпечення обліку, аналізу та контролю; нормативно-правова основа права власності та діючої системи оподаткування, економічне обґрунтування законодавчих ініціатив
Економіка	державне економічне регулювання підприємництва; стабільність попиту на вироблювану продукцію; рівень конкуренції в сегменті ринку	галузєва належність підприємства й економічні умови його функціонування; самостійність у питаннях ціноутворення та наявність інших економічних свобод
Технології	ступінь розвитку науково-технічного прогресу в державі; інноваційний потенціал національної економіки; рівень доступу підприємств до інновацій та ступінь впливу науково-технічного прогресу на галузь	ступінь впливу інноваційного розвитку національної економіки на підприємства як суб'єкти трансферу технологій, управління інноваціями на рівні галузі

Продовження табл. 1.6

1	2	3
Соціум	тривалість життя громадян, показники міграції, природного приросту населення, рівень безробіття, прожитковий мінімум та заробітна плата, ступінь розвитку соціальної інфраструктури тощо	соціальні стереотипи, що сформувалися в суспільстві та «неписані» правила гри в професійному бухгалтерському середовищі, фактори, що впливають на бухгалтерське судження і оцінки
Навколишнє середовище	наявні природні ресурси, їх розміщення, кліматичні та географічні умови виробничого процесу	екологічна спрямованість обліку та необхідність формування й обробки інформації щодо природоохоронної діяльності
Фактори мезосередовища		
Контрагенти	термін укладених контрактів та умови виконання їх умов; надійність постачальників і покупців, платоспроможність, ризик дефолту боржників, рівень економічної доброчесності, чутливість до порушення законодавства і ділової етики	рівень організації постачальницько-збутової діяльності; асортимент продукції та доступ до регіональних і локальних ринків збуту; параметри кредитної політики та платіжної дисципліни; ранжування контрагентів за рівнем економічного ризику, визначення ймовірності дефолту боржників, запровадження принципу податкової обачності; страхування ризиків
Партнери	стадія життєвого циклу, добросовісність підприємства як партнера; організаційно-економічний характер взаємодії з партнерами в операційній та фінансово-кредитній діяльності	
Інвестори	ступінь інвестиційної привабливості підприємства і галузі	наявність запитів існуючих та потенційних інвесторів; корпоративна структура обліково-аналітичного процесу підприємств холдингового типу

Продовження табл. 1.6

1	2	3
Конкуренти	конкурентне поле підприємницької діяльності в галузі; рівень конкурентоспроможності продукції	інформованість про різні аспекти діяльності підприємства і стан конкурентного середовища
Фактори мікросередовища		
Ресурси	структура ресурсного потенціалу; рівень забезпеченості, інтенсивності та ефективності використання матеріальних, трудових, фінансових та інформаційних ресурсів	об'єктна структура ресурсного потенціалу, яка зумовлює глибину аналітики обліку та його предмет; необхідність на відповідному рівні матеріально-технічного, програмного й ергономічного забезпечення бухгалтерського обліку, аналізу та контролю
Кадри	рівень забезпеченості кадровим потенціалом, його вікова та кваліфікаційна структура; рівень соціальної відповідальності; наявність і ефективність мотиваційних механізмів	рівень кваліфікації, ініціативність і компетентність професійних суджень персоналу (бухгалтерів, аналітиків та внутрішніх аудиторів), рівень ділової етики, толеранс до можливих порушень комплаєнс-політики (рівень ризик-апетиту)
Управління	компетентність топ-менеджменту підприємства; наявність налагодженої системи управлінських комунікацій та ефективність зворотного зв'язку	місія і стратегічна направленість управління підприємства; організаційна структура управління, механізм управління ризиками, рівень гнучкості системи внутрішніх контролей
Інформація	надійність захисту комерційної таємниці та ступінь юридично-управлінської та силової безпеки на підприємстві	стабільність і захищеність інформаційного простору підприємства; кібер-безпека, захист інформації; якісні показники інформації, захист від помилок

Джерело: розроблено автором.

Отже, багатоукладність і суперечливий зміст економічної безпеки й обліково-аналітичного забезпечення, як джерела інформаційного забезпечення управління нею, потребують більш глибокого аналізу природи факторів, основними рушійними складовими яких є ризики та загрози економічної безпеки.

1.2. Ідентифікація ризиків та загроз економічної безпеки аграрних підприємств України

Розробку та побудову ефективної системи управління підприємством спрямовано на досягнення стратегічної мети – отримання прибутку. При цьому «підприємство провадить діяльність в умовах мінливості та невизначеності під впливом різноманітних ризиків зі сторони зовнішнього і внутрішнього середовища. Комплексна система забезпечення економічної безпеки являє собою сукупність засобів, методів і заходів, направлених на здійснення якісного захисту інтересів господарюючого суб`єкта від внутрішніх та зовнішніх загроз, які могли б призвести до економічних втрат» [526, с. 71].

Відомого ірландського економіста та банкіра Річарда Кантільйона вважають основоположником першої концепції підприємництва і, на думку багатьох учених, батьком терміна «підприємець», під яким він розумів людину, яка працює в умовах ризику, оскільки торговці, фермери та інші дрібні власники купують товар за відомою ціною, а продають – за невідомою, тобто діють в умовах ризику [481].

Основою для сталого розвитку, економічного зростання країни, забезпечення економічної незалежності держави тощо є створення і реалізація системи економічної безпеки держави та розроблення превентивних і реактивних заходів забезпечення відповідного рівня економічної безпеки на всіх рівнях господарювання, здійснення комплексної оцінки рівня економічної безпеки [469].

У загальному вигляді дослідження економічної безпеки на рівні підприємств вимагає подальшого аналізу з метою вивчення нових варіантів пошуку існування на ринку. Остаточний вибір щодо використання того чи іншого підходу або окремих його складових залишається за кожним підприємством і залежить від таких факторів, як розвиток підприємства, види діяльності, амбіції власників та ін.

Загальновідомо, що ядром управління економічною безпекою є управління ризиками та загрозами, які здійснюють вплив на неї. Є підстави вважати, що обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою має співвідноситися з особливостями встановлення сутності, класифікацією та характером прояву ризиків як об'єктів обліково-аналітичного забезпечення.

Реалії початку XXI ст. дозволяють припустити, що загрози економічній безпеці набувають нової якості, більш деструктивної сили. Подібний поворот подій зумовлено рядом чинників. Найбільш поширені в науковій літературі фактори вчені об'єднали в такі групи:

1. економічна інтеграція країн, глобалізація (інтернаціоналізація) економічних відносин;
2. загострення політичних і воєнних конфліктів у світі, що суттєво підриває економічний та фінансовий стан країн;
3. значний ступінь «вторгнення» економіки в екологію;
4. наростання диференціації багатства та бідності;
5. підвищення залежності національних економік від зовнішніх боргів;
6. проявлення недобросовісної конкуренції та поглиблення рівня корумпованості влади.

Загрози являють собою один із численних деструктивних факторів безпеки, які постійно трансформуються, тобто протягом короткого проміжку часу вони можуть перетворюватись із реальних на потенційні, і навпаки. Тому необхідно не тільки протидіяти реальним загрозам, а також постійно працювати над виявленням потенційних та знешкоджувати їх на стадіях формування [32].

Досліджуючи теоретичні та практичні напрацювання провідних учених-економістів, варто відмітити, що поняття «ризик» є досить складним та багатоаспектним, і для досягнення поставлених цілей підприємства потрібно розробляти план з урахуванням ризиків. При цьому кінцевий результат буде мати ймовірнісний характер відповідно до впливу на майбутні економічні вигоди та економічні позиції підприємства.

Професор Г.Г. Кірейцев під ризиком розуміє усвідомлену можливість небезпеки виникнення непередбачених втрат очікуваного доходу, прибутку, майна, грошей у зв'язку з випадковими змінами умов господарської діяльності підприємства через несприятливі обставини [235].

Слушним, на нашу думку, буде звернути увагу на визначення поняття «ризик» з точки зору науковців, що здійснюють практичну діяльність. Зокрема, асистент відділу продажу BASF Україна І.О. Горго відмічає взаємозв'язок ризику з імовірністю і зазначає, що «ризиком можна вважати ймовірність або можливість відхилення очікуваних результатів діяльності від реальних (втрати ресурсів, недоотримання доходів, мінливість або невпевненість у досягненні потенційних результатів) унаслідок несприятливих ситуацій, пов'язаних із невизначеністю, порушенням екосистем та соціосистем, проблемами, що виникають під час господарської діяльності підприємства в умовах неминучого вибору та відсутністю комплексної системи управління ризиками на підприємстві» [138, с. 290].

На основі проведених досліджень науковці Р. Воронко та Н. Вовчик ризиками вважають «ситуативну характеристику діяльності будь-якого суб'єкта господарювання, щодо якої існує ймовірність її настання із спричиненням негативних наслідків, проте за умови вжиття необхідних заходів вона може і не статися» [112, с. 55].

Учені О.В. Шишкіна і С.М. Журман на основі аналізу наукових праць дійшли висновку, що серед низки визначень ризику як економічної категорії можна виділити спільні ознаки, а саме: основою та першопричиною виникнення ризику є невизначеність зі сторони зовнішнього і внутрішнього середовища; оцінка ризиків пов'язана з певними складнощами; фактори впливу на ризик мають щільний зв'язок один з одним [509, с. 160].

У контексті визначення феномена «ризик» професор І.О. Бланк розуміє потенційну, чисельно вимірну можливість утрати активів підприємством; при цьому, на погляд автора, поняттям ризику характеризується невизначеність, пов'язана з можливістю виникнення несприятливих ситуацій і наслідків для підприємства [36].

Використовуючи методикку конструювання категоріального апарату економічної науки на прикладі поняття «підприємницький ризик», науковці А. Старостіна і В. Кравченко вивели практичну формулу підприємницького ризику, яка виглядає так: ризик невиконання плану або конкретного завдання того чи іншого підрозділу підприємства внаслідок можливої події [447]. Дослідник К.І. Оксенюк під підприємницьким ризиком розуміє «ймовірність настання несприятливих подій у процесі виробничої, збутової чи фінансової діяльності, в результаті яких суб'єкти господарювання можуть зазнати збитків, витрат, недоотримати доходи» [346, с. 329].

Дещо схожий результат впливу підприємницького ризику на господарську діяльність підприємства визначають І.М. Михайловська і К.І. Квасницька. На їхню думку, підприємницький ризик потрібно трактувати як загрозу виникнення не передбачуваних планами і прогнозами матеріальних та фінансових утрат і збитків або недоодержання доходів у ході здійснення підприємницької діяльності [310]. С.Б. Березіна розуміє підприємницький ризик як «економічну категорію, що кількісно (та й якісно) виражається в невизначеності результату наміченої до здійснення підприємницької діяльності і відображає ступінь неуспіху (або успіху) діяльності підприємця (фірми) порівняно із заздалегідь запланованими результатами внаслідок об'єктивно існуючої невизначеності» [28, с. 51].

У контексті дослідження природи підприємницького ризику О.А. Вишневська зауважує, що фундаментальне значення має зв'язок ризику і прибутку. Досягнення навіть звичайної норми прибутку завжди пов'язане з більшим чи меншим ризиком. Ми поділяємо думку автора, що нульовий ризик забезпечує найнижчий дохід, а за найвищого ризику прибуток має найбільш високе значення [103]. Дослідник Т.І. Олійник стверджує: «ризики тим більші, чим більшим є шанс отримати прибуток. Вони утворюються внаслідок відхилення реальних даних від оцінки сучасного стану і майбутнього розвитку» [350, с. 118]. При цьому автор відмічає, що менеджменту підприємства необхідно здійснювати зважену та реальну оцінку можливих ризиків.

Як зазначає Н.І. Дорош, «підприємницький ризик – ризик, який впливає на господарські операції і потенційні результати діяльності підприємства». Автор виділяє такі фактори впливу на підприємницький ризик: економічний клімат, технологічний процес, конкуренція, складність ведення бізнесу, географічне розташування [175, с. 42].

Уважаємо, що з економічного погляду під ризиками слід розуміти набір загроз невизначеності, волатильності та нестабільності параметрів виробничих, технологічних і фінансово-результативних напрямів діяльності підприємств, які можуть суттєво знижувати рівень економічної безпеки і вимагають обов'язкового розкриття крізь призму об'єктів обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів.

Проведений аналіз наукових праць дозволяє висунути гіпотезу про складність і неоднозначність феномена ризиків економічної безпеки, установлення сутності яких має супроводжуватися

всеохоплюючою їх класифікацією. Погляди вчених на неї суттєво різняться. На думку І.В. Чуприни здійснювати групування ризиків можна з використанням різних класифікаційних ознак (причини і сфери виникнення; етапи господарювання; масштаби; ступінь допустимості; види господарської діяльності; тривалість дії; можливість страхування й ін.) [500]. Як зазначає М.В. Рета, «ідентифікація та класифікація ризиків є першим кроком до зниження ентропії та початку процесу управління ними. На сьогоднішній день існує понад 150 видів класифікацій щодо ризику ...» [409, с. 198]. Під класифікацією ризиків І.М. Посохов розуміє систему, що «побудована на підґрунті певних ознак та критеріїв, які дозволяють об'єднати ризики у більш загальні поняття, визначити їх місце у виробничо-комерційній діяльності підприємства та класифікувати» [377, с. 68].

Класифікації підпадає бізнес-діяльність керівника підприємства. Науковець І. Педько дійшла висновку, що і бізнес-ризиків можна також класифікувати, при цьому класифікація ризиків має не лише наукове значення, але й дуже важлива з погляду процесу управління ризиками [555].

Дослідник І. Федулова вважає, що «класифікація ризиків дозволяє розкрити їх належність до різних видових груп завдяки основним відмінним рисам, що можуть описати досліджуваній об'єкт. Таким чином, її потрібно розглядати як стандартну мову опису досліджуваного об'єкта» [473, с. 93].

Дослідивши різні підходи до класифікації ризиків, О.В. Фоміна і О.М. Гончарук пропонують такі класифікаційні ознаки ризиків [476]:

1. За фактором, що зумовлює виникнення ризиків: зовнішні (ринок, нормативно-правова база, конкуренти) і внутрішні (фінансові ризики, комерційні ризики, кадрові ризики).

2. За типом впливу на діяльність підприємства: ризики втрат; ризики мінливості.

У дисертаційній роботі І.М. Вигівської здійснено аналіз підходів до класифікації ризиків діяльності підприємств для цілей бухгалтерського обліку. Науковець поділяє господарські ризики на підприємницькі ризики, ризики непідприємницької діяльності та ризики, притаманні будь-яким видам і формам діяльності суб'єкта господарювання [99].

У зв'язку з викладеним вище підсумуємо, що вихідним деструктивним фактором зниження рівня економічної безпеки є ризики і загрози зовнішнього та внутрішнього середовища, які

класифікують за низкою критеріїв. Як справедливо зазначає О.О. Проценко, «рушійним принципом у прийнятті підприємницьких рішень у суспільстві ризику стає безпека, що солідаризує суб'єктів підприємництва» [400, с. 92]. Водночас поділяємо думку професора С.М. Судомир, що «економічна безпека і ризик – це дві взаємопов'язані і взаємообумовлені економічні категорії і процеси. Високий рівень економічної безпеки визначатиметься рівнем результативності системи управління ризиками» [449, с. 152].

У контексті дослідження взаємозв'язку ризиків та економічної безпеки слушним, на нашу думку, є твердження О.В. Коваленко, що дослідження сутності та природи економічної безпеки розпочалося в останні тридцять років минулого століття, коли підприємства зіткнулися з необхідністю урахування ризиків [241].

Варто відмітити, що ризики відіграють вирішальну роль у системі економічної безпеки підприємства. Вивчаючи ступінь впливу ризиків на господарську діяльність підприємства, потрібно враховувати низку факторів, зокрема виробничий напрям підприємства, кон'юнктуру ринку, конкурентні переваги та ін.

Науковець Г.О. Ткачук вважає, що економічна безпека підприємства, захист фінансово-економічних інтересів мають чітку взаємозалежність з необхідністю своєчасної ідентифікації зовнішніх та внутрішніх ризиків, що забезпечить прийняття термінових заходів щодо їх ліквідації або зниження тиску [457]. При цьому О.О. Сосновська під основною метою економічної безпеки підприємства розуміє «забезпечення стійкого функціонування підприємства в умовах виникнення потенційних загроз та ризиків на основі ефективного формування та використання його корпоративних ресурсів у різних функціональних сферах» [446, с. 217].

Дослідження Л.М. Христенко ґрунтуються на загрозах як концептуальній складовій забезпечення економічної безпеки підприємства. Проте автор вважає, що додавання параметра ризику безпеки дозволить категорії «економічна безпека» набути управлінського характеру, і зазначає: «одночасно з реактивною поведінкою, спрямованою на подолання результатів впливу явних загроз, застосовувати методи превентивного (попереджувального) управління задля зниження ризику можливих (потенційних) втрат від дії загроз економічному стану й розвитку підприємства» [488, с. 179].

Відповідно до цього підсумуємо, що управління ризиками – це складна і динамічна галузь економічної науки, яка склалася як

об'єктивний процес, покликаний запобігти ймовірним негативним (деструктивним) наслідкам впливу різноманітних економічних явищ та процесів на стан і кінцеві результати підприємницької діяльності.

Далі з'ясуємо особливості побудови системи управління ризиками з погляду обліково-аналітичного забезпечення, на яке покладено місію вчасної ідентифікації, оцінки та відображення ризиків як об'єкта обліку, аналізу і контролю, що є підставою для прийняття ефективних управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки. Наголосимо, що саме бухгалтерський облік, аналіз і контроль забезпечують методологічну основу управління складними процесами операційної діяльності, надають користувачам достовірну та неупереджену інформацію про факти господарського життя, здатні вплинути на рівень економічної безпеки і ступінь загроз від ризиків різних видів діяльності.

Згідно з цим керівництво підприємства має враховувати і своєчасно реагувати на загрози і небезпеки, що можуть зумовити негативні наслідки для його діяльності. Основою для прийняття таких рішень є бухгалтерський облік. При цьому рішення керівників мають бути підкріплені теоретичними розробками з обґрунтуванням їх практичного застосування [253].

На етапі формування чи так званого «зародження» підприємницького ризику важливо ідентифікувати загрозу як об'єкт бухгалтерського обліку, який синтезує понад 80 % інформації, що циркулює на підприємстві.

Чітке тлумачення понять, оцінки, методики розподілу витрат і визначення фінансового результату посилить систему бухгалтерського обліку, що уможливить ефективне використання ресурсів, стабільність розвитку підприємства, дозволить своєчасно реагувати на зовнішні та внутрішні загрози і в цілому стане запорукою забезпечення економічної безпеки підприємства.

Ефективність управління підприємством у ризик-орієнтованому середовищі направлена на отримання достатнього інформаційного забезпечення зі сторони системи бухгалтерського обліку. Ми поділяємо думку М.В. Якименко, яка у своїй дисертаційній роботі зазначає: «система бухгалтерського обліку може одночасно виступати як інформаційною складовою системи ризик-орієнтованого управління, надаючи управлінському персоналу інформацію, яка є своєрідним індикатором існування ризику господарської діяльності, так і самою бути джерелом появи господарських ризиків, що пов'язано

з її неефективною організацією та некомпетентністю працівників бухгалтерської служби» [524, с. 60]. Згодні з Н.А. Мазур у тому, що чітке розуміння змісту поняття «ризик» для цілей бухгалтерського обліку дозволяє виявити загрози у процесі господарської діяльності підприємства і відобразити в обліку негативні наслідки впливу економічних ризиків, що сприятиме вдосконаленню системи управління підприємством в умовах ризику [292].

Результати впливу ризиків на діяльність підприємства (збиток, прибуток) формують єдину систему облікового забезпечення і здійснюють прямий вплив на фінансову діяльність підприємства.

Як зазначає професор Л.В. Гнилицька, «бухгалтерський облік виступає найповнішим джерелом інформації про внутрішнє середовище та зовнішнє оточення підприємства, а відтак в системі рахунків бухгалтерського обліку та у фінансовій звітності знаходять відображення події, пов'язані з ризиками та наслідками їх впливу» [130, с. 99].

Науковці Н.В. Чебанова, Т.І. Єфіменко та В.М. Орлова вважають, що важливою умовою успіху управління підприємством є визначення природи ризиків, і окремо виділяють «бухгалтерський ризик». Під ним слід розуміти ризик недостовірності обліку і звітності, тобто ризики, що несуть загрозу для якості звітної інформації, а відповідно і для якості прийняття на її основі управлінських рішень [492]. І.В. Чібісова та Б.В. Левчунь наводять таке трактування поняття бухгалтерського ризику: «ймовірність невігідного, несприятливого фінансового результату для підприємства внаслідок нечіткого відображення фактів господарської діяльності, невідповідності облікової політики, що застосовується на підприємстві» [497, с. 197].

Поява бухгалтерського ризику пов'язана з фактом накопичення, узагальнення та реєстрації облікової інформації про активи підприємства, власний капітал і зобов'язання, здійснення оцінки й узагальнення її в єдиному грошовому вимірнику, недотримання принципу повного висвітлення інформації в бухгалтерській звітності. Заслуговує на увагу думка науковців П.Й. Атамас, О.П. Атамас та Г.О. Крамаренко, що підприємство повинне жорстко регламентувати облікові процедури для ідентифікації ризиків за допомогою якісно розробленої облікової політики. Автори додають, що «для зменшення загрози бухгалтерських ризиків важливо своєчасно і якісно проводити періодичні інвентаризації засобів підприємства та його розрахунків,

документальні ревізії, застосовувати процедури внутрішнього і зовнішнього (незалежного) аудиту» [11, с. 61].

Як зазначає дослідник Т.М. Королук, для класифікації ризиків у системі бухгалтерського обліку побудовано трирівневу систему, яка дозволить ідентифікувати причини виникнення ризиків та розробити систему управління ними. Автор визначає такі складові системи: елемент (ризики господарських засобів, ризики джерел формування господарських засобів та ризики господарських процесів); підсистема (ризики операційної діяльності, ризики фінансової діяльності та ризики іншої діяльності); система (ризики підприємства) [253].

Проведений науковцем І.А. Деруном критичний аналіз сутності ризику в бухгалтерському обліку дозволив запропонувати класифікацію ризиків саме за видовою ознакою [169]:

- ризики операційної діяльності (загроза збитків від основного виду діяльності, неефективна реалізація функцій внутрішньогосподарського контролю, судові позови контрагентів чи клієнтів, зміни в нормативно-правовій базі та інші зовнішні фактори);
- ринкові ризики (коливання на валютному ринку, ринку цінних паперів);
- ризики, пов'язані з організацією системи бухгалтерського обліку на підприємстві (ризики, пов'язані з рішеннями, які впливають із наказу про облікову політику підприємства, посадових інструкцій головного бухгалтера, положення про департамент бухгалтерії тощо);
- ризики, пов'язані із суб'єктивним судженням бухгалтера щодо реєстрації господарських операцій, які не регулюються П(С)БО чи МСБО (IAS);
- ризики, пов'язані з державним регулюванням бухгалтерського обліку.

Результати аналізу літературних джерел дозволяють згрупувати зовнішні та внутрішні загрози системи бухгалтерського обліку, які можуть негативно вплинути на безпеку підприємства (рис. 1.16).

Наведений перелік загроз відображає ризики, що знаходяться на «поверхні» середовища функціонування підприємства, і може бути орієнтиром під час розробки загальних методологічних засад побудови облікової політики в частині зміцнення економічної безпеки. Однак для врахування всебічного прояву ризиків економічної безпеки та оперативного їх нівелювання в процесі ризик-менеджменту необхідне чітке та послідовне поєднання процесів ідентифікації ризиків,

обліково-аналітичного забезпечення та управління наслідками їх впливу.

Рис. 1.16. Загрози економічній безпеці в системі бухгалтерського обліку

Джерело: розроблено автором.

Згідно з цією тезою пропонуємо враховувати згадані обставини через реалізацію триетапної теоретико-методологічної платформи управління ризиками економічної безпеки через посилення об'єктних можливостей обліково-аналітичного забезпечення (рис. 1.17).

Відповідно до цього першим етапом реалізації ризик-менеджменту є ідентифікація ризиків, яка являє собою процес виявлення, дослідження та опису ризиків, що можуть вплинути на досягнення цілей організації в рамках інтегрованої системи менеджменту. Цей процес включає виявлення джерел ризиків,

дослідження подій, їх причин і можливих наслідків. Перелік повинен бути максимально повним, адже неідентифіковані ризики можуть становити суттєву небезпеку для досягнення поставлених цілей, зумовлювати втрату контролю над процесами і призвести до втрати перспективних можливостей [473, с. 91].

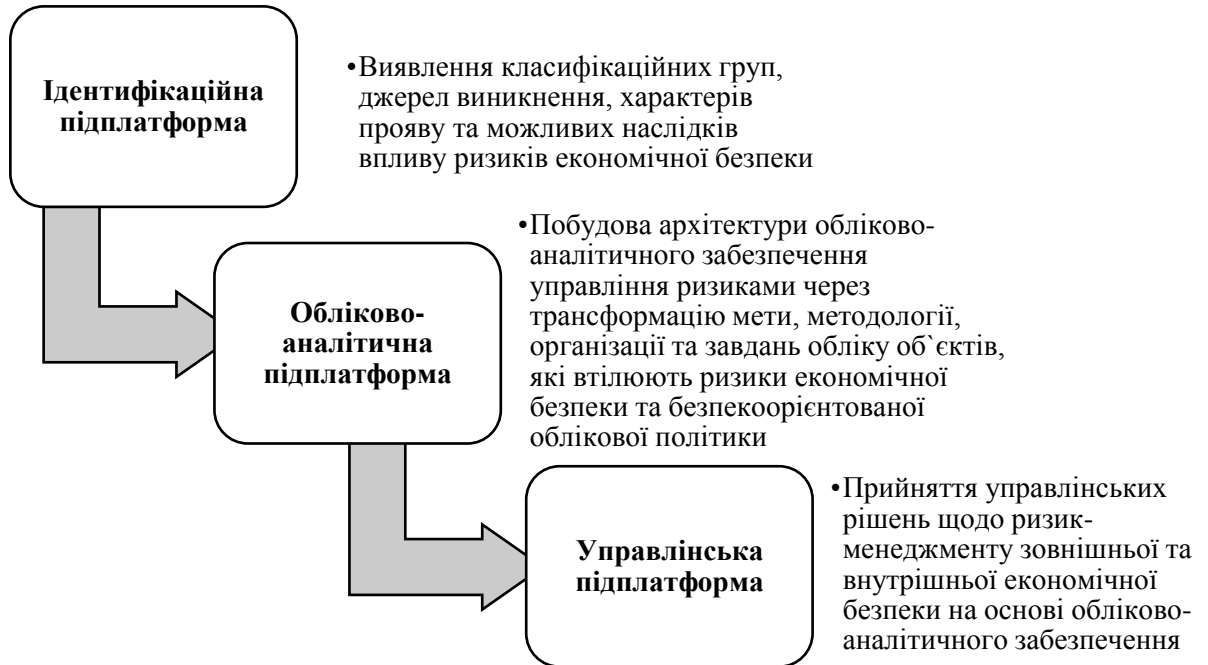

Рис. 1.17. Диференціація рівнів реалізації теоретико-методологічної платформи управління ризиками економічної безпеки

Джерело: розроблено автором.

З погляду логічності та послідовності взаємозв'язку між ідентифікацією ризиків та наступним етапом реалізації ризик-менеджменту – обліково-аналітичним забезпеченням, у нашому дослідженні виокремлюємо стратегічні, фінансові, операційні ризики та ризики діджиталізації. Разом з тим ідентифікацію стратегічних і операційних ризиків зумовлено природою економічної безпеки; фінансові ризики ми пов'язуємо з ризиками викривлення та недостовірного розкриття показників фінансової звітності, а ризики діджиталізації – зі стрімким процесом розвитку ІТ-технологій та їх усебічним використанням у бухгалтерському обліку й економічному аналізі.

Наступним етапом реалізації ризик-менеджменту економічної безпеки є обліково-аналітичне забезпечення, яке передбачає розгляд ідентифікованих ризиків крізь призму об'єктних можливостей бухгалтерського обліку та економічного аналізу. Специфічність і

різносторонність кожної складової ризиків впливають на всі без винятку складові активів, власного капіталу, зобов'язань та господарських процесів. Саме тому ризик-менеджмент вимагає застосування безпекоорієнтованої облікової політики, яка матиме на меті зміцнення економічної безпеки підприємства через ефективну систему інформаційного забезпечення управлінських процесів.

Заключним етапом управління ризиками є прийняття і реалізація управлінських рішень, які сприятимуть як задоволенню потреб користувачів інформації, так і досягненню належного рівня зовнішньої та внутрішньої економічної безпеки підприємств (рис. 1.18).

Отже, запропонована теоретико-методологічна платформа дозволяє досягти чотирьох найважливіших функцій, які покладено на обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки та ризик-менеджменту. На думку Л.В. Титенко, вони є такими: 1) інформаційна функція, що надає інформацію про рівень економічної безпеки, вплив ключових загроз і ризиків внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки; 2) бухгалтерська функція, яка передбачає реєстрацію всіх фактів господарської діяльності; 3) функція контролю, що дозволяє перевіряти первинну інформацію обліку, контролювати ефективність суб'єктів безпеки; 4) аналітична функція, що дозволяє проводити ретроспективний, поточний і стратегічний аналіз на основі первинної облікової інформації [563, с. 314].

Вище йшлося про те, що виміряти (оцінити) підприємницький ризик дуже складно, саме тому він безпосередньо не може бути об'єктом обліку. Дослідник І.М. Вигівська вважає, що система бухгалтерського обліку може фіксувати лише його ймовірні та дійсні наслідки (негативні та позитивні), а також відображати результати управління ризиками підприємницької діяльності (заходи ризик-менеджменту) [100, с. 69]. Підтримуємо також погляд А.В. Гевчук, що досягнути достатнього рівня економічної безпеки можливо за рахунок усунення зовнішніх і внутрішніх загроз, зумовлених ризиками. Як зазначає автор, ризики, щодо яких у підприємствах є достатня кількість інформації і в результаті дії яких може відбуватися зменшення вартості активів або виникнення зобов'язань, відображаються в бухгалтерському обліку [123].

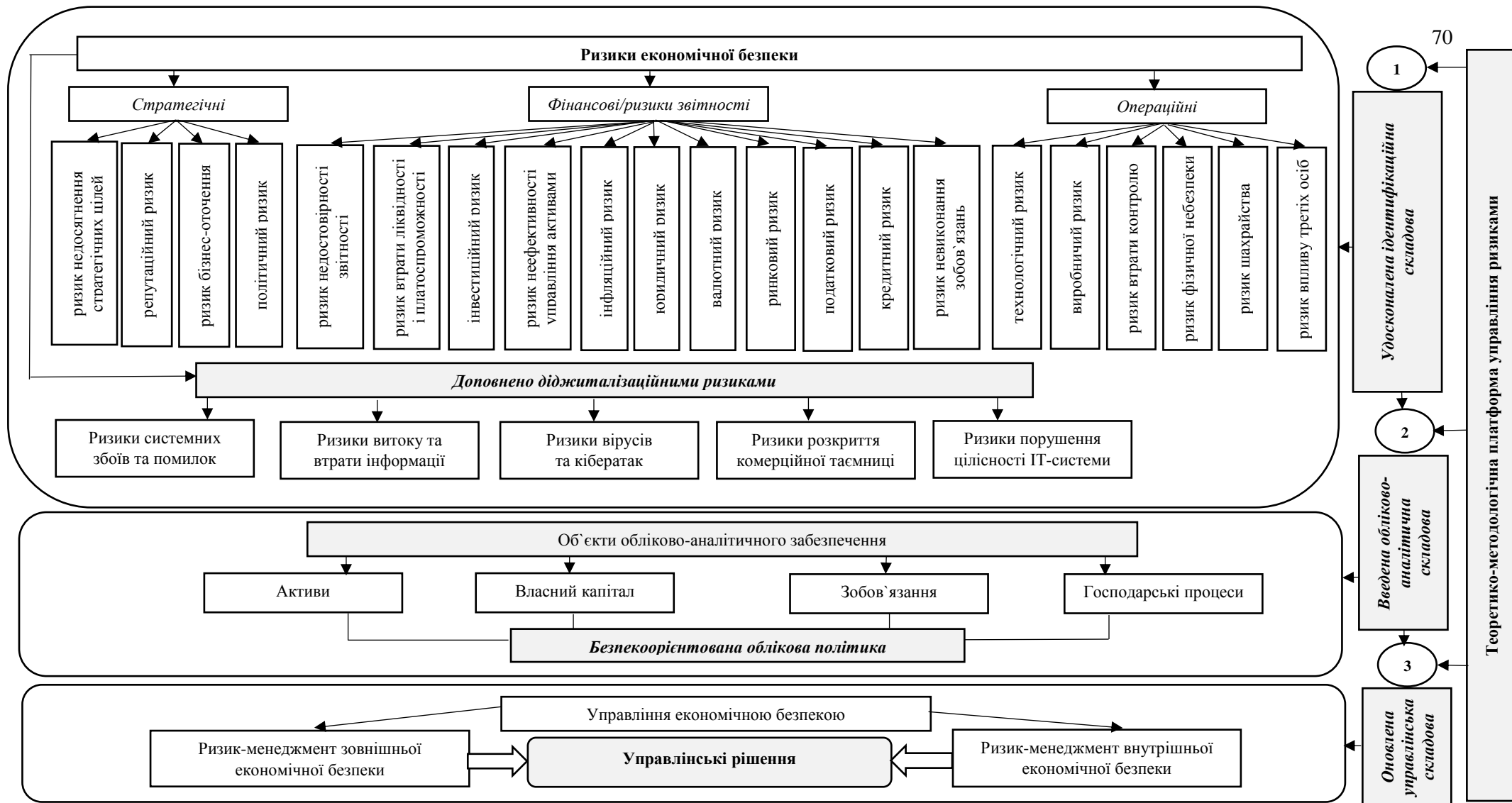

Рис. 1.18. Теоретико-методологічна платформа посилення результативності управління ризиками економічної безпеки

Джерело: розроблено автором.

Саме тому в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами важливо аналізувати взаємозв'язок між видами ризиків та об'єктами обліку, на які вони впливають, і статтями фінансової звітності, які такі об'єкти репрезентують. У табл. 1.7 ми виокремили найбільш важливі, на нашу думку, види ризиків, що потребують розробки теоретико-методологічного базису обліково-аналітичного забезпечення їх ідентифікації та управління ними.

Таблиця 1.7

Сутність і прояви специфічних ризиків економічної безпеки крізь об'єктну призму обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Класифікаційні групи ризиків	Сутність ризику	Статті фінансової звітності чи об'єкти обліку
1	2	3
Ризик недостовірності фінансової звітності	зумовлює наявність певної волатильності в ідентифікації ризиків, їх оцінці та розкритті у фінансовій звітності, неузгодженості облікової політики із запитами ризик-менеджменту	Усі монетарні та немонетарні групи активів, власного капіталу та зобов'язань
Ризик втрати ліквідності та платоспроможності	полягає в імовірності настання ситуації неможливості покривати невідкладні платежі, наявності касового дефіциту, неадекватності чистого грошового потоку, неможливості рефінансування існуючих боргів	Гроші та їх еквіваленти, дебіторська заборгованість, запаси
Інвестиційний ризик	полягає в загрозі нездійснення інвестування чи отримання збитків від здійснення інвестицій	Показники зі статтями капітальних чи фінансових інвестицій
Ризик неефективності управління активами	визначають через низький рівень віддачі необоротного та оборотного капіталу, що загрожує внутрішній економічній безпеці підприємства	Запаси, дебіторська заборгованість, основні засоби та нематеріальні активи

Продовження табл. 1.7

1	2	3
Інфляційний ризик	пов'язаний з негативним впливом на господарську діяльність зростання індексу інфляції	Монетарні статті фінансової звітності
Юридичний ризик	полягає в імовірності настання необхідності суттєвих поточних виплат за договірними зобов'язаннями	Кредиторська заборгованість та інші види зобов'язань
Валютний ризик	зумовлює ймовірність втрати економічних вигод чи зниження вартості окремих об'єктів обліку внаслідок стрімкого зниження валютного курсу	Монетарні статті, оцінені в іноземній валюті
Ринковий ризик	зумовлений зміною відсоткових ставок та ринкових цін, неможливістю доступу до зовнішніх джерел фінансування	Монетарні статті активів та зобов'язань
Податковий ризик	полягає в імовірному виникненні штрафів та донарахувань за результатами податкових перевірок, недостовірності відображення специфічних об'єктів, які є базами оподаткування, неповерненні надміру сплачених податкових платежів, неможливості включення сум до податкового кредиту	Розрахунки за податками і платежами, інші операційні витрати, гроші та їх еквіваленти
Кредитний ризик	виникає в разі несплати дебіторами вартості реалізованої продукції, виконаних робіт чи наданих послуг згідно з договірними умовами	Статті дебіторської заборгованості
Ризик невиконання зобов'язань	полягає в імовірності непогашення фінансових та інших зобов'язань перед кредиторами	Статті довгострокових та поточних зобов'язань
Діджиталізаційні ризики	дії або події, які можуть спричинити втрати інформації чи несанкціоноване її використання; імовірність деградації ІТ-сервісів та цілісності програмної платформи обліково-аналітичного забезпечення	Рахунки управлінського та фінансового обліку

Джерело: систематизовано автором.

Отже, обліково-аналітичне забезпечення ідентифікації ризиків підприємства являє собою систему збирання, підготовки, реєстрації та обробки даних первинного, бухгалтерського, фінансового, податкового, статистичного й управлінського обліку, а також даних аналітичних розрахунків та необлікової інформації для прийняття на їх основі управлінських рішень, направлених на забезпечення захисту економічних інтересів підприємства від зовнішніх і внутрішніх загроз [457, с. 83].

Таким чином, побудова архітектури обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств має базуватися на стрункій моделі запропонованої платформи ризик-менеджменту, яка визначає спрямованість облікової політики, зумовлює трансформацію підходів до відображення окремих об'єктів обліку, їх аналізу та безпекового представлення у фінансовій звітності і задовольняє заданий рівень економічної безпеки.

1.3. Модифікація принципів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Оскільки бухгалтерський облік є мовою бізнесу, він потребує нормативного регулювання, а отже, вимагає розробки базових, основоположних принципів, які є основою функціонування цієї системи [331]. Саме тому в процесі формування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств важливо досить чітко імплементувати в прийняття управлінських рішень фундаментальні та специфічні принципи як надважливий елемент системи зміцнення економічної безпеки і системи менеджменту в цілому.

Розширення місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку безпековою функціональністю зумовлює необхідність модифікації чинних принципів обліково-аналітичного забезпечення складних управлінських процесів у ході досягнення стратегічних цілей аграрних підприємств.

З філософського погляду принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – це першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; центральне поняття, основоположна ідея, яка пронизує певну систему знання і субординує його [508, с. 519].

Таким чином, є нагальна потреба розглянути окремі класифікаційні групи принципів (загальнонаукові; принципи системного підходу; зміцнення економічної безпеки; обліку та аналізу), на основі врахування проявів та причинно-наслідкової природи яких можна модифікувати принципи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств.

I. Загальнонаукові принципи і принципи системного підходу. Розглядаючи економічну безпеку як окремий феномен і категорію економічної науки, маємо змогу зробити висновок про можливість застосування до її дослідження загальнонаукових принципів і методів. Науковець Д.В. Чернілевський серед них виокремлює детермінізм (зв'язок явищ і процесів, коли одне явище, процес (причина) за певних умов породжує, виробляє інше явище, процес (наслідок)); відповідність (нові теоретичні знання бувають корисні для розвитку науки, але якщо вони не співвідноситимуть з колишніми, то наука перестане бути цілісною); додатковість (відтворення цілісності явища вимагає застосування в пізнанні взаємовиключних «додаткових» класів понять) [495].

У процесі модифікації принципів обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки досить важливо розглядати його як певну систему, що включає ряд вихідних загальнонаукових принципів менеджменту, притаманних системному підходу до дослідження явищ і процесів. Серед таких принципів – цілісність (досліджуваний об'єкт виступає як щось розчленоване на окремі частини, органічно інтегровані в єдине ціле); перевага цілого над складовими (функції окремих компонентів і підсистем підпорядковані в цілому меті функції системи); ієрархічність (формулює підпорядкованість компонентів і підсистем системі в цілому, а також супідрядність систем нижчого рівня системам більш високого рівня); структурність (спосіб закономірного зв'язку між виділеними частинами цілого, що забезпечує єдність системи, зумовлює особливості її внутрішньої будови); самоорганізація (динамічна система іманентно здатна самостійно підтримувати, відтворювати або вдосконалювати рівень своєї організації при зміні внутрішніх чи зовнішніх умов її існування та функціонування); взаємозв'язок із зовнішнім середовищем (жодна із систем не може бути самодостатньою, вона має динамічно змінюватись і вдосконалюватись адекватно до змін зовнішнього середовища) [513].

Таким чином, розглядаючи обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств як окрему підсистему менеджменту, зазначимо, що застосовуваними до неї є такі фундаментальні діалектичні принципи системології [513]:

- цілісності (відповідно до нього система виявляє свою цілісність як конкретний об'єкт, у якого є граничні та якісні властивості);
- системності (орієнтований на цілісне представлення досліджуваних об'єктів);
- релятивності системи (указує, що будь-яку кількість предметів можна розглядати як систему і несистему);
- універсальності системи (указує, що завжди можна знайти аспект, стосовно якого щось можна описувати як систему);
- розвитку (указує на безперервне співвіднесення й узгодження зовнішньої та поточної внутрішньої детермінант системи в період її існування).

II. Принципи управління економічною безпекою. Принципами системи економічної безпеки є правила, норми, переконання або твердження, які забезпечують ефективне функціонування цієї системи [471]. В основі принципів управління економічною безпекою лежить і рівень, на якому розглядають її зміцнення (національний, регіональний, локальний), і кінцева мета досягнення максимально безпечного стану економічних систем.

На думку О.В. Черевко, основоположними принципами управління фінансовою безпекою підприємства є такі [493]:

- застосування програмно-цільового управління;
- обов'язкове визначення сукупності власних фінансових інтересів підприємства в складі його місії;
- інтегрованість підсистеми управління фінансовою безпекою підприємства із загальною системою фінансового менеджменту;
- забезпечення збалансованості фінансових інтересів підприємства, окремих його підрозділів і персоналу;
- необхідність постійного моніторингу реальних і потенційних загроз;
- відповідність заходів щодо забезпечення фінансової безпеки економічній стратегії розвитку підприємства, його місії;
- координація реалізації заходів щодо забезпечення фінансової безпеки на підприємстві;
- наявність зворотного зв'язку;

- мінімізація витрат на забезпечення фінансової безпеки підприємства.

Розглянемо основні принципи, притаманні науковим працям провідних учених [34, 92, 122, 319, 352, 471], а саме: принцип економічної доцільності, законності, безперервності, взаємодії та координації, комплексності.

Суть принципу економічної доцільності полягає в урахуванні розміру витрат або збитків унаслідок негативного впливу ризиків з витратами на захист від них. Принцип законності передбачає, що під час здійснення всіх процедур щодо зміцнення економічної безпеки необхідно дотримуватися нормативно-правової бази. Принцип безперервності має розглядати механізм зміцнення економічної безпеки, зважаючи на існування підприємства у неосяжному майбутньому. Принцип координації зумовлює необхідність оптимального поєднання та узгодження дій усіх структурних підрозділів та елементів організаційної структури менеджменту підприємства з метою зміцнення економічної безпеки. Принцип комплексності повинен розглядати економічну безпеку як єдине комплексне явище та систему з виокремленням максимального числа її складових, які потребують захисту.

Як свідчать дані табл. 1.8, деякі вчені доповнюють перелік специфічними принципами, що зумовлено тими запитами і цілями, які ставлять перед системою управління.

Наведений перелік не є вичерпним, оскільки, як влучно зазначає Н. Білошкурська, «наявність невідповідності або конфліктності принципів, на яких базується побудова та функціонування економіко-організаційного механізму формування економічної безпеки, породжує несумісність його складових, і, в кінцевому рахунку, призведе до невиконання основної мети» [34, с. 26].

Професор Н. Верхоглядова, поглиблюючи принципи забезпечення економічної безпеки на рівні регіону, додатково виокремлює такі: принцип циркуляції інформації (усі елементи поєднані полями різної природи, через які передається накопичений досвід та інша інформація про стан внутрішнього і зовнішнього середовища і регіону в цілому, і окремих складових економічної безпеки); принцип балансу інтересів (забезпечує гармонійне й ефективне узгодження інтересів суб'єктів і локального, і загального середовища регіону) і принцип «екватора» (під час розробки

управлінських рішень щодо забезпечення економічної безпеки враховують їх вплив на довкілля і регіональних стейкхолдерів) [97].

Таблиця 1.8

Систематизація принципів забезпечення (зміцнення) економічної безпеки в працях окремих науковців

Принцип	Н.В. Білошкурська [34]	І.П. Мойсеєнко та ін. [319]	О.В. Васильєв та ін. [92]	З.В. Гбур [122]	В.Л. Оргинський та ін. [352]	К.О. Утенкова [471]
Економічної доцільності	+	+	+		+	+
Об'єктивності				+		
Плановості	+				+	
Системності					+	
Своєчасності	+	+				
Комплексності	+		+	+	+	
Неперервності	+					
Законності	+	+	+		+	+
Поєднання гласності і конфіденційності	+				+	
Взаємодії та координації	+	+			+	+
Альтернативності				+		
Гнучкості	+					
Пріоритетності				+		
Динамізму	+					
Прозорості				+		
Відповідальності	+	+				
Безперервності		+	+		+	+
Балансу економічних інтересів						+
Пріоритету заходів попередження					+	
Активності		+				
Ситуативності				+		
Обґрунтованості		+				
Централізації управління		+				
Спеціалізації		+				
Розвитку			+			
Адаптивності			+			+
Компетентності		+	+	+		
Оперативності			+			
Цілепокладання				+		
Ефективності				+		
Професіоналізму						+
Поєднання превентивних і реактивних заходів						+
Своєчасності й адекватності заходів						+

У праці А.С. Сосніна та П.Я. Пригунова розглянуто принципи відповідності цілям підприємства; економічної доцільності; урахування об'єктивних умов усередині й за межами підприємства; поєднання гласності та конфіденційності [445].

Дослідник І.В. Больботенко виокремлює шість блоків системи економічної безпеки, серед яких цільові (досяжність, конкретність, гнучкість, вимірність, сумісність), структурні (принцип одночасності «чотирьох ролей», поєднання централізації та децентралізації, ієрархічність, пріоритет об'єкта над суб'єктом, координованість, єдиноначальність, мінімальна складність структури, персональна відповідальність), функціональні (автономність, актуалізація, зосередженість, багатофункціональність, нейтралізація), процесні (комбінація превентивних і реакційних заходів, комбінація гласності й конфіденційності, правомірність (законність), економічна доцільність, еквіфінальність), операційні (пропорційність, прямоточність, рівномірність, паралельність, безперервність, спеціалізація) і системні (цілеспрямованість, комплексність, емерджентність, відкритість, зв'язність, адаптивність) принципи [39].

Учений Е.Е. Ібрагімов сформував таку групу принципів побудови системи економічної безпеки підприємства: законність, системність побудови, економічна доцільність, ефективність управлінських рішень, результативність, оптимізація витрат, комплексність, збалансованість, своєчасність, безперервність, моніторинг, активність, координація та взаємодія, централізація, інтегрованість, спрямованість на стратегічні цілі, об'єктивність, оперативність і динамічність, варіативність, адекватність реагування, адаптивність, гнучкість управління, розвиток і вдосконалення, стимулювання і відповідальність [212].

Таким чином, єдність зазначених вище принципів зміцнення економічної безпеки дозволяє протистояти ризикам і загрозам середовища функціонування підприємств і в такий спосіб створює передумови для формування принципів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою.

II. Принципи обліку та аналізу. Історично склалося, що принципи бухгалтерського обліку лежать в основі теорії та практики ведення бухгалтерського обліку, підготовки і подання фінансової звітності, тому їх перелік і сутність розглядають у численних законодавчих актах у всіх країнах світу, а також вони є предметом наукової дискусії представників облікової науки і практики.

Принципи обліку та аналізу, з погляду їх відповідності запитам інформаційного забезпечення й удосконалення обліково-аналітичного забезпечення в системі менеджменту, досліджувало багато зарубіжних і українських учених, серед яких К. Безверхий [22], М. Бондар [40–41], Ф. Бутинець [49–50], Ю. Воскобійник [113], В. Гордополов [139], М. Дем'яненко [160], П. Житний [189], В. Жук [199], О. Качмар [229], В. Ковальов [240], Ю. Кузьмінський [263–264], А. Кулик [265], І. Лазаришина [269], Н. Лоханова [282], Ю. Лупенко [285], В. Микитюк [307], Л. Нападовська [331], В. Осмятченко [353], Д. Пілевич [366], Н. Піскунова [368], В. Плаксієнко [369], Г. Савицька [420–421], О. Сокіл [438], Н. Танклевська [450], С. Ткаченко [456], О. Ульянечко [466], І. Фаріон [472], Н. Хорунжак [486], В. Шевчук [503], М. Шигун [507] та ін.

З метою всебічної характеристики і розробки підґрунтя для формування принципів обліково-аналітичного забезпечення, на нашу думку, доцільним є виокремлення принципів нормативно-правового забезпечення, загальнонаукових принципів, принципів бухгалтерського обліку та економічного аналізу (рис. 2.8).

Усі без винятку принципи бухгалтерського обліку, визначені в системі обліку України, узяті за основу з міжнародних стандартів, тому ми вважаємо, що розглядати національну та міжнародні системи обліку слід у взаємозв'язку і розділяти їх не можна.

Управляють будь-яким підприємством на базі інформації, зосередженої в різних джерелах, яка накопичується під час здійснення підприємницької чи іншої діяльності. Проте інформація є специфічною субстанцією, використання якої передбачає дотримання ряду принципів. Основними з них є обачність, повнота висвітлення, безперервність діяльності, своєчасність, вагомість тощо. Ці принципи визначено міжнародними і національними стандартами.

Першу спробу сформувавши принципи обліку здійснено в США в 1936 р., коли американська асоціація бухгалтерів розробила перші стандарти обліку.

З того часу в США, і за їх прикладом в інших країнах (особливо англомовних), проводять систематичну роботу зі створення бухгалтерських стандартів. Усі вони являють собою розробку окремих принципів, що становлять основу бухгалтерського обліку. Але важливо зазначити, що майже всі сучасні автори констатують свої системи принципів, багато з яких повторюються, але в кожного є якісь особливі принципи та їх тлумачення.

За словами Р. Антоні, бухгалтерський облік ґрунтується на таких дев'яти фундаментальних принципах: двосторонності, грошового вимірника, автономності підприємства, безперервності, собівартості, консерватизму, матеріальності, реалізації, відповідності. Науковець підкреслює [7, с. 130], що вони не є загальноприйнятими в літературі з бухгалтерського обліку. Проте більшість бухгалтерів згодна, що ці принципи є основою бухгалтерського обліку.

Заслуговує на увагу дослідження цієї проблеми професора Санкт-Петербурзького торгово-економічного інституту Я.В. Соколова [440]. Він аргументує 14 взаємопов'язаних принципів: цілісності, самостійності, реєстрації, безперервності, ідентифікації, відповідності, квантифікованості, відносності, додатковості, контролю облікових даних, несуперечливості, зрозумілості інтерпретації, комунікативності.

Сам перелік принципів, наведених Я.В. Соколовим, свідчить про індивідуальний підхід автора і його особисте розуміння змісту тих або інших принципів. Головним автор вважає принцип цілісності, який забезпечує єдину систему бухгалтерського обліку, задану в інтересах управління господарськими процесами.

Але, на нашу думку, цілісність системи бухгалтерського обліку визначають і забезпечують багато інших принципів у їх взаємодії та взаємозумовленості. Окремо виділимо принцип реєстрації. Процес реєстрації – це технічний прийом, його можна вважати фундаментальним принципом. Первинна реєстрація факторів передбачає дію логічного закону, сформульованого великим німецьким філософом Г.В. Лейбніцем: жодне явище не може бути істинним або дієвим, жодне твердження справедливим без достатнього обґрунтування, чому саме так, а не інакше [276].

З метою аналізу переліку принципів у нормативно-правовому полі облікової науки і практики вважаємо за доцільне здійснити порівняння таких принципів у вітчизняних та міжнародних законодавчих актах (табл. 1.9). Сірим кольором виділено подібні для вітчизняної і міжнародної облікової практики принципи – безперервність, автономність, суттєвість, своєчасність, нарахування.

В основі принципів бухгалтерського обліку на глобальному рівні лежить Концептуальна основа фінансової звітності, яка містить основоположні та якісні характеристики корисної фінансової інформації, які мають бути у фінансових звітах. Крім того, указаний нормативний акт визначає, що, як правило, фінансові звіти складають

на основі припущення, що суб'єкт господарювання є безперервно чинним і залишатиметься таким у майбутньому.

Таблиця 1.9

Нормативно-правовий базис принципів обліку і звітності в Україні та світі

Концептуальна основа фінансової звітності		Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»	Принципи GAAP в США (якісні характеристики фінансової інформації)	Фундаментальні принципи обліку в країнах світу
основоположні припущення	якісні характеристики корисної фінансової інформації			
нарахування	доречність	повне висвітлення	прибутковість	подвійний запис
безперервність	суттєвість	автономність	цінність для прогнозування	автономність
	правдиве полювання	повнота	слідовність	своєчасність
		нейтральність	безперервність	єдність
		свобода від помилок	нарахування	суттєвість
	зіставність	превалювання сутності над формою		грошовий вимірник
	можливість перевірки	єдиний грошовий вимірник		нарахування
	своєчасність	інші принципи		реалізація
	зрозумілість			

Джерело: систематизовано на основі [24, 250, 385, 560].

Також основою визначено принцип нарахування, який описує наслідки операцій та інших подій і обставин на економічні ресурси суб'єкта господарювання, що звітує, і вимоги до нього в періоди, у які ці наслідки сталися, навіть якщо отримання відповідних грошових коштів та їх сплата відбуваються в іншому періоді [250]. Водночас на сьогодні Концептуальна основа, МСФЗ та МСБО не є загальнозастосовуваними всіма країнами світу, а суттєву перевагу, особливо в США та пов'язаних спільними бізнес-структурами країнах або корпораціях, надають загальноприйнятим обліковим принципам GAAP (Generally Accepted Accounting Principles). Дані табл. 2.4 свідчать про наявність певних відмінностей між принципами обліку за МСФЗ і GAAP та більшу орієнтацію останніх на задоволення потреб

зовнішніх користувачів інформацією, особливо інвесторів та кредиторів, що пов'язано зі специфікою роботи більшості американських корпорацій. Водночас у МСФЗ передбачено більше можливостей для вибору альтернативних підходів відображення активів, власного капіталу та зобов'язань. Крім того, підготовка фінансової звітності за принципами МСФЗ значно простіша, ніж за принципами GAAP, особливо у випадках протиріч і виникнення подвійних трактувань норм стандартів.

Україна однією з перших на пострадянському просторі почала в 1990-х рр. імплементувати у вітчизняне законодавство норми міжнародних стандартів, розроблені Комітетом з Міжнародних стандартів фінансової звітності (IFRSC). У результаті цього на основі Концептуальної основи, МСФЗ та МСБО до 2018 р. було розроблено десять, а нині сім принципів бухгалтерського обліку, визначених Законом України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Аналіз переліку цих принципів бухгалтерського обліку свідчить про переважну їх орієнтацію на задоволення потреб зовнішніх (особливо державних органів) внутрішніх користувачів, а також про суттєво більшу порівнянно з МСФЗ та GAAP контрольну спрямованість.

Більшість науковців розглядає вплив принципів бухгалтерського обліку на достовірність і якість показників фінансової звітності підприємства, а також представляє свої наукові результати у вигляді доповнення списку окремими принципами або доповнення чи зміни сутності і характеристики існуючих принципів [133].

На думку К.В. Безверхого, сучасний набір принципів доцільно доповнити принципами суттєвості й економічності. Згідно з цією пропозицією, принцип суттєвості дозволяє оптимізувати обліково-синтетичне опрацювання обліково-звітної інформації, виділити релевантну інформацію без надмірної аналітичності й достатню для аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства. Принцип економічності передбачає встановлення балансу між коштами, витраченими на формування обліково-звітної інформації та економічної вигоди від її використання [22]. Заслуговує на увагу дослідження Н. Хорунжак, яка пропонує доповнити принципи обліку принципами еквівалентності, компактності й ефективності, що сприятиме «урахуванню специфіки економічних взаємовідносин, а також сучасних наукових надбань математичних, технічних та інших наук, здатних забезпечити більш прагматичний і практичний підхід до

вирішення проблем, що пов'язані з формуванням інформаційної бази прийняття рішень в умовах системної трансформації управління відповідно до вимог оптимізації» [486, с. 284].

Принципи податкового обліку переважно ототожнюються з принципами фінансового обліку, наведеними в Законі України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність», оскільки офіційного виокремлення податкового обліку, принципів, мети і завдань податкового обліку на законодавчому та методологічному рівні в Україні дотепер не існує.

Науковці М.І. Бондар та Н.М. Лисенко щодо цього наголошують, що «особливістю обрання облікової політики підприємства-платника податків є те, що вона формується на перетині принципів та методів бухгалтерського обліку і податкового законодавства. Перші – утворюють її змістову основу, другі – забезпечують практичну реалізацію, часто відіграючи при цьому роль обмежувального чинника для прийняття економічних рішень» [41, с. 558]. Саме це і зумовлює наявність податкових різниць та різних підходів до відображення операцій у фінансовому і податковому обліку.

Проте, як зазначає Ю.С. Воскобійник, у веденні податкового обліку є певні особливості. Зокрема, принципу обачності, який передбачає застосування методів оцінювання, які б запобігали заниженню оцінювання зобов'язань і витрат і завищенню – активів і доходів, дотримуються лише в бухгалтерському обліку. Тоді як у податковому обліку доходи визнають з меншою обачністю, ніж витрати [113].

На окрему увагу заслуговують принципи управлінського обліку, адже «через низку принципових відмінностей фінансового й управлінського обліку екстраполяція принципів ведення бухгалтерського (фінансового) обліку на практику управлінського обліку неможлива» [331, с. 175].

Дослідник О.С. Красова виокремлює принципи, зумовлені вимогами бухгалтерського обліку; принципи, що формують склад і процедуру ведення управлінського обліку, визначають перелік об'єктів спостереження, їхні класифікаційні характеристики й одиниці виміру; принципи, що визначають напрями і способи обліку в конкретних ситуаціях управління господарським процесом, орієнтують систему управлінського обліку на використання специфічних прийомів узагальнення інформації з метою обґрунтування управлінських рішень [258].

Щоб допомогти провідним компаніям світу досягнути успіху і стратегічних цілей, Американським інститутом сертифікованих публічних бухгалтерів (AICPA) та Привілейованим інститутом управлінських бухгалтерів (CIMA) розроблено Глобальні принципи управлінського обліку, якими мають керуватися практики управлінського обліку. Узагальненими принципами, визначеними цим документом, є такі:

- комунікація породжує інформацію, яка має вплив;
- інформація є актуальною;
- розумне керування вибудовує довіру;
- аналізується вплив на вартість [129].

Суттєвою складовою Глобальних принципів є підсистема управління ризиками, яка визначає його як процес виявлення, оцінювання і реагування на помилки, пов'язані з діяльністю організації, для досягнення її стратегічних цілей. З огляду на чотирикомпонентну модель глобальних принципів, у документі є всебічна характеристика складових, цілей, принципів, методів та підсистем їх реалізації з метою об'єктивного, збалансованого і зрозумілого опису основних ризиків організації, її системи управління ризиками і внутрішнього контролю.

Тому вважаємо, що застосування Глобальних принципів управлінського обліку, визнаних у найбільш розвинених країнах світу, дозволяє приймати ефективні управлінські рішення щодо зміцнення економічної безпеки господарюючих суб'єктів за рахунок адекватної реакції на ризики, з якими вони стикаються, і захищати вартість, яку згадані суб'єкти генерують.

У наукових джерелах принципи управлінського обліку вчені поділяють на базові та специфічні [132, 204, 331, 472]. Найбільш повний перелік базових принципів наведено в праці Л.В. Нападовської. До нього входять такі принципи: методологічного плюралізму, орієнтація обліку на досягнення стратегічних цілей підприємства, результативності, відповідальності за прийняті рішення, комплексності, принцип «різної собівартості для різних цілей» і принцип економічності [331].

Водночас специфічні принципи управлінського обліку виявляють його орієнтацію на внутрішніх користувачів інформації та забезпечення управління витратами і собівартістю (табл. 1.10).

Таблиця 1.10

Систематизація принципів управлінського обліку

Глобальні принципи СІМА [132]	Базові принципи [331]	Спеціальні принципи [472]
комунікація породжує інформацію, яка має вплив	методологічного плюралізму	оцінки результатів діяльності структурних підрозділів підприємства
інформація є актуальною	орієнтації на досягнення стратегічних цілей підприємства	багатоваріантності рішень
розумне керування вибудовує довіру	«різна собівартість для різних цілей»	бюджетного методу управління
аналіз впливає на вартість компанії	результативності	залежності
	відповідальності	причинності
	комплексності	взаємозв'язку
	економічності	співвідношення облікової інформації з відповідним рівнем управлінського рішення
		відповідності методів і процедур управлінського обліку ключовим цілям та завданням управління
		єдності обліково-аналітичного простору прийняття управлінських рішень

Сучасні принципи управлінського обліку З.-М.В. Задорожний пропонує доповнити принципом прогностичності і моделювання, оскільки потрібно розробляти моделі оптимізації витрат для формування прогнозів обсягів виробництва і реалізації продукції з урахуванням можливих ризиків. За принципом стійкості управлінський облік має передбачати заходи для забезпечення темпів зростання прибутків підприємства з одночасним зменшенням витрат виробництва. Принцип безпеки повинен регламентувати визначену діяльність щодо пошуку і створення відповідних резервів для попередження, запобігання, уникнення і ліквідації можливих ризиків в

управлінській системі підприємства під час інтерпретації та передавання інформації. Згідно з принципом етичності, слід забезпечувати виконання спеціалістами з управлінського обліку нормативних вимог щодо чесності, об'єктивності і критичності під час прийняття управлінських рішень [204].

Таким чином, відсутність нормативного визначення принципів управлінського обліку зумовлює відсутність єдиної методології ведення управлінського обліку та використання адаптованих для кожної галузі економіки їх класифікаційних груп, більшість із яких безумовно впливає на обліково-аналітичне забезпечення та механізми зміцнення економічної безпеки підприємств.

Головна мета принципів організації обліку – забезпечити безперервність облікового процесу і формування адаптивної облікової політики. Учений П. Житний наводить такі чотири основоположні принципи організації обліку:

- безперервності (передбачає послідовність облікового, контрольного й аналітичного процесів під час вирішення конкретних завдань);
- пропорційності (вимагає правильного співвідношення між різними елементами й об'єктами організації, зокрема обчислювальної техніки, кваліфікаційного складу виконавців);
- прямоточності (полягає в раціональній організації інформаційних потоків між учасниками облікового процесу);
- ритмічності (полягає в рівномірному надходженні даних і виході інформації) [189].

Найбільш вичерпну класифікацію принципів організації обліку надає група науковців на чолі з Ф. Бутинцем, серед яких принципи адаптивності, безперервності, випереджувального відображення, усебічності, динамічності, кооперування, паралельності, пропорційності, прямоточності, ритмічності, системоутворювальних відносин, спеціалізації, субординації та цілісності [49]. Цей перелік М. Пушкар і М. Щирба доповнюють принципами комплексності, науковості й обґрунтування, ефективності, профілактики, «селекції» та зіставності інтересів [406].

Отже, перераховані методологічні принципи повинні забезпечити повноту і своєчасність відображення фактів господарської діяльності; можливість визнання витрат і зобов'язань більшою мірою, ніж доходів та активів; пріоритетність економічного змісту операцій перед формою; тотожність даних аналітичного і синтетичного обліку

за звітний період; раціональне ведення обліку щодо конкретних умов підприємства [368].

Розвиток науково-технічного прогресу у ХХІ ст. зумовлює широке використання в ході обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів автоматизованих технологій обробки інформації, що впливає на принципи обліку. Тому ми вважаємо важливим висновок професора В. Осмятченка, який наводить основоположні принципи бухгалтерського обліку з використанням автоматизованих систем з виокремленням принципів-забезпечень, принципів-умов, принципів-рекомендацій та принципів-обмежень (рис. 2.9).

На думку В.Я. Плаксієнка та І.М. Назаренко, безпаперовий бухгалтерський облік повинен комплексно базуватися на двох групах принципів: 1) бухгалтерського обліку та фінансової звітності; 2) основоположних принципах інформаційних технологій бухгалтерського обліку [370]. Отже, основою принципів автоматизованого обліку, разом із загальноприйнятими, є принципи інформаційної безпеки та кіберзахисту даних.

Використання інформаційних технологій в обліку змінює принципи, методику і завдання обліково-аналітичного забезпечення, що посилюється їх значним впливом на інформаційну та економічну безпеку за рахунок існування певних кіберзагроз.

У табл. 1.11 здійснено спробу проаналізувати диференціацію принципів обліку в працях окремих науковців, серед яких найчастіше визначають принципи автономності, обачності, повноти, періодичності, безперервності, послідовності, превалювання сутності над формою і нарахуванням. Вважаємо, що немає практичної доцільності дублювання як принципів окремих елементів методу бухгалтерського обліку, зокрема, таких як балансове узагальнення, подвійний запис, документування, оскільки останні є лише інструментами для досягнення мети обліково-аналітичного забезпечення, а не його фундаментальними ознаками та істотними характеристиками, втіленими у принципах.

Таблиця 1.11

Систематизація принципів обліку в працях окремих науковців

Принцип	Балансового узагальнення	Автономності	Обачності	Повноти	Періодичності	Безперервності	Історичної собівартості	Єдиного грошового вимірника	Конфіденційності	Об'єктивності	Превалювання сутності над формою	Системності	Послідовності	Комплексності	Компетентності	Цілопокладання	Адаптованості	Інформаційної прозорості	Кваліфікації	Своєчасності	Ієрархічності	Нарахування	Документованості	Релевантного оцінювання	Організації	Врахування специфіки діяльності	Реалізації	Здійсненності	Раціональності
ЗУ «Про б/о та ф/з в Україні»* [385]		+		+		+		+		+		+										+							
Р. Ентоні [7]	+								+																			+	
С.Ф. Голов [132]		+	+		+	+																					+		
В.В. Ковальов [240]		+	+	+	+	+	+					+							+								+		
С.Ф. Легенчук [275]		+	+	+	+	+	+	+		+		+										+		+					
Д.С. Пілевич [366]																+	+		+			+			+				
О.Г. Сокіл [438]											+	+	+	+	+	+			+	+				+					
Д.О. Грицишен [146]			+	+		+					+	+										+		+					
А.В. Хмелевська [483]		+	+	+	+	+	+	+			+																		+

*Закон України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні».

Дослідник В. Ю. Гордополов, обґрунтовуючи принципи бухгалтерського обліку в інформаційному просторі управління зовнішньоекономічної діяльності, доповнює чинну редакцію принципів обліку необхідністю запровадити поняття «нефінансової звітності» і пропонує ввести принцип достовірної оцінки, згідно з яким активи, зобов'язання, власний капітал, дохід і витрати вважають дійсними в бухгалтерському обліку та фінансовій і нефінансовій звітності, тільки якщо вони відповідають визначенням і критеріям визнання для цих елементів, передбаченим національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку [133].

Системи бухгалтерського обліку різнобічних підприємств відрізняються залежно від їх специфіки виробничої діяльності, самого врахування особливостей функціонування окремих суб'єктів господарювання, об'єктивних вимог до складання їх фінансової звітності, продиктованих важливістю отримання такої інформації для подальшого розвитку зазначених суб'єктів, які обов'язково повинні бути врахованими при створенні системи бухгалтерського обліку [366].

Серед специфічних принципів на етапі організації обліку вчені [50, 229, 266, 355, 436] виокремлюють принципи розподілу праці; локалізації інформації, конкуренції в контролі; дієвості бухгалтерії; методологічної незалежності; психологічного клімату; підпорядкованості загальній логіці управління економікою; доцільності наближення функції обліку до центрів прийняття рішень; делегування повноважень і відповідальності бухгалтерів; взаємодії різних видів обліку; цілісності і всебічності; субординації та динамічності; адаптивності і ритмічності; паралелізму і пропорційності тощо.

В умовах становлення ринкових відносин в Україні, накопичення капіталів, появи нових та розвитку існуючих ринків зростає роль економічного аналізу для потреб систем управління та інших зацікавлених сторін у контексті забезпечення їх вигод [270].

Щодо принципів аналізу як складової обліково-аналітичного забезпечення, то їх перелік тісно переплітається з діалектичним підходом до пізнання економічних явищ і процесів, що пов'язане зі специфікою методологічного забезпечення аналітичних процедур.

Найбільш повний, на наш погляд, перелік принципів економічного аналізу наведено в табл. 1.12.

Таблиця 1.12

Класифікація принципів економічного аналізу

Автор	Принципи економічного аналізу
Г.В. Савицька [420]	Науковість, комплексність, системність, об'єктивність, дієвість, регулярність, оперативність, масовість, державний підхід, ефективність
А.В. Кулик [265]	Загальнонаукові (науковість, системність, комплексність, релевантність, конкретність, ситуаційність, адаптивність, визначеність); організаційні (узгодженість, випереджаюче відображення, плановість, дієвість, доречність, своєчасність, суттєвість, регулярність, оперативність, ефективність, об'єктивність, точність, вірогідність, зрозумілість та адекватність тлумачення); правові (інституційність; урахування державних, регіональних та місцевих інтересів; урахування інтересів власників); індивідуальна та колективна відповідальність); психологічні принципи професійної етики (обережності і критичності, розумного оптимізму, професійність, компетентність, конфіденційність)
І.Д. Лазаришина [270]	Комплексність; науковий підхід; релевантність аналітичної інформації; суттєвість; адаптивність; узгодженість; випереджуваче відображення; оптимізаційний підхід

Вичерпний перелік загальних і специфічних принципів підсистеми аналітичної обробки інформації надає також С.А. Ткаченко:

- максимальної ефективності аналітичних розрахунків;
- узгодженості робіт з формування та впровадження аналізу з іншими напрямками удосконалення управління;
- комплексності аналізу;
- системності;
- випереджаючого розвитку методичного забезпечення аналізу;
- випереджаючого розвитку паралельних підсистем функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промисловими підприємствами та виробничими об'єднаннями і банку даних;
- методологічної єдності;
- орієнтації аналітичної інформації на конкретне використання;
- достовірності аналітичної інформації [456].

Група науковців на чолі з В.М. Микитюком доповнює цей перелік принципами науковості; об'єктивності, конкретності і точності;

дієвості; систематичності; плановості; оперативності; основної ланки; демократизму; соціально-екологічного підходу; періодичності; зрозумілості й адекватності; ефективності [307].

IV. Принципи обліково-аналітичного забезпечення управління економічної безпеки. Зважаючи на включення економічної безпеки до складу об'єктів обліково-аналітичного забезпечення, важливо співвіднести групи принципів обліково-аналітичного забезпечення та принципів забезпечення економічної безпеки з урахуванням принципів системного підходу, унаслідок чого можна сформувані модифіковані принципи обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств (рис. 1.19).

У результаті проведеного глибокого аналізу різноманітності принципів зміцнення економічної безпеки, обліку та аналізу, які базуються на загальнонаукових принципах і принципах системного підходу, пропонуємо їх модифікацію в 16 основоположних принципів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою (рис. 1.20).

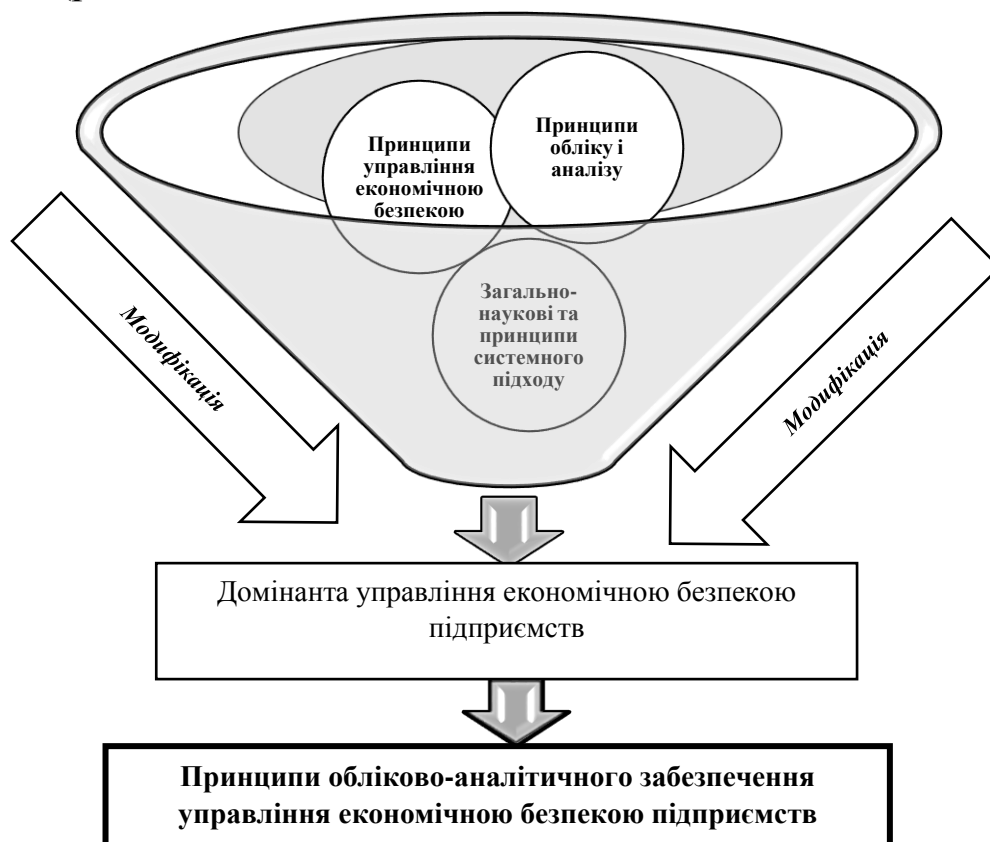

Рис. 1.19. Логіка модифікації принципів обліково-аналітичного забезпечення як домінанти управління економічною безпекою

Джерело: розроблено автором..

Рис. 1.20. Розширення принципів обліково-аналітичного забезпечення через домінують управління економічною безпекою підприємств

Джерело: розроблено автором.

Не зменшуючи ваги кожної групи наведених принципів, вважаємо, що виокремлена група безпекоорієнтованих принципів у кінцевому варіанті збільшує можливості інституту бухгалтерського обліку та дієвість інструментів економічного аналізу, що є надважливою домінантою управління економічною безпекою підприємств. У табл. 1.13 охарактеризовано сутнісну характеристику модифікованих принципів, які всебічно відображають запити управлінської моделі зміцнення економічної безпеки і водночас реалізують максимальну функціональність і ефективність обліково-аналітичної системи.

Таблиця 1.13

Модифіковані принципи обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств

Принцип	Сутнісна характеристика принципу
1	2
Економічної сенситивності	визначення та оцінка волатильності базових показників діяльності аграрного підприємства та їх чутливості до змін внутрішніх і зовнішніх чинників економічної безпеки
Стратегічного цілепокладання	підпорядкованість обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки досягненню стратегічних цілей аграрного підприємства та його спрямованість на задоволення інтересів у довготерміновій перспективі, забезпечення стратегічного планування та аналізу базових показників протягом термінального періоду
Галузевої спрямованості	необхідність урахування специфіки функціонування аграрних підприємств на всіх стадіях ведення обліку, здійснення економічного аналізу під час прийняття економічних рішень щодо зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств
Управлінського холізму	забезпечення цілісності моделі зміцнення економічної безпеки підприємства як окремого суб`єкта середовища підприємницької діяльності на основі інтеграції обліково-аналітичного забезпечення як надважливої складової організаційної моделі менеджменту аграрного підприємства
Біхевіористичної спрямованості	урахування біхевіористичних аспектів реалізації обліково-аналітичного забезпечення (професійне судження фахівців, їх кваліфікація, переконання)

Продовження табл. 1.13

1	2
Кіберзахисту	урахування визначального впливу інформаційних технологій на обліково-аналітичне забезпечення і забезпечення надійності інформаційного середовища аграрного підприємства та його інформаційної безпеки
Компліментарності	розробка рівнозначних заходів щодо зміцнення різних складових економічної безпеки на основі інтегрованих інформаційних потоків
Дуалізму	урахування дуальної природи феномена економічної безпеки, яка зі статичного погляду втілює рівноважний стан забезпечення фінансової стійкості і протидії загрозам і ризикам, а з динамічного – формування платформи для економічного розвитку підприємства та зростання конкурентних переваг
Організаційної координації	формування архітектури обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки на основі координації функцій, повноважень та дій різних структурних підрозділів у рамках організаційної моделі менеджменту аграрних підприємств
Комплаенса і свободи від шахрайства	забезпечення постійного тестування та внутрішнього контролю за надійністю і якістю внутрішніх компонентів обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств
Диференціації	досягнення еквівалентності й ієрархічності інструментів та завдань обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки при нівелюванні впливу ризиків на рівні макро-, мезо- та мікросередовища
Комерційної таємниці	забезпечення неухильного дотримання захисту комерційної таємниці та попередження проявів економічного шпигунства зі сторони контрагентів під час реалізації функцій обліково-аналітичного забезпечення
Перманентності	інсталяція у систему обліково-аналітичного забезпечення безперервного моніторингу загроз і небезпек макро-, мезо- та мікросередовища функціонування аграрного підприємства
Прогностичності	постійний моніторинг ризиків і загроз бізнес-середовища аграрних підприємств на основі побудови кореляційно-регресійних моделей впливу факторів на економічну безпеку та розробки прогнозів її рівня на основі таких моделей

Продовження табл. 1.13

1	2
Ефективності	оцінювання ефективності моделі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки, виявлення його «вузьких місць» та проявів неефективного використання наявних матеріальних, трудових, фінансових та інтелектуальних ресурсів
Комунікації	створення інтегрального мислення і побудова ефективних каналів комунікування менеджерів різних рівнів, бухгалтерів, аналітиків, інших працівників і внутрішніх стейкхолдерів зміцнення економічної безпеки аграрного підприємства

Джерело: розроблено автором.

Уважаємо, що запропоновані принципи є базисом формування архітектури обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою, який поглиблює принципи обліку та аналізу на основі включення до їх складу безпекової складової і створює платформу для формування безпекоорієнтованої облікової політики та безпекового представлення бізнесу.

Розділ 2

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

2.1. Трансформація методології обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою

Економічна безпека як суперечлива та багатоукладна категорія піддається особливій методологічній модифікації управлінських процесів, і, як наслідок – обліково-аналітичного забезпечення. Саме тому подальше формування управлінських механізмів економічної безпеки має відбуватися на основі удосконаленої методології формування архітектури обліково-аналітичного забезпечення як сукупності мети, принципів, суб'єктів, об'єктів, методів та методик досягнення кінцевого результату.

З розвитком ринкових відносин посилюється роль управління суб'єктами господарювання на основі наукових підходів. Чіткого тлумачення категорії «управління підприємством» нині немає, однак більшість учених схиляється до одних і тих самих функцій покладених на нього, а також результатів його застосування. Складність сутнісних і теоретичних підходів до розуміння категорії «управління» зумовлює необхідність розгляду його обліково-аналітичного забезпечення як складного системного багатоукладного явища.

Досить часто у фаховій літературі науковці ототожнюють категорії «управління» та «менеджмент», однак ці поняття є різними за ступенем охоплення їх економічної природи. Як наголошують А.Д. Діброва та Г.М. Чорний, аналіз семасіологічного змісту категорії «управління» та «менеджмент» свідчить про доцільність їх розмежування в теорії управління. Явище управління ширше, оскільки присутнє в усіх динамічних системах, а менеджмент обмежений управлінським впливом на персонал у соціальних і комбінованих системах. Категорія «управління» є абстрактним відтворенням атрибута гранично широкого кола динамічних систем матеріального й духовного світу. З теоретичних позицій споріднені з управлінням поняття «менеджмент», «керівництво», «регулювання», «координація» є вужчими за своїм змістом і мають право на об'єктивне тлумачення лише в контексті управління [174].

Ми погоджуємося з думкою цих учених і, урахувавши те, що економічна безпека є невід'ємною складовою підприємства вважаємо: функцій, притаманних менеджменту, для управління економічною безпекою недостатньо.

У хронології розвитку науки управління виділяють чотири основні школи. Слід зазначити, що найбільший внесок у розвиток теорії управління дотепер здійснюють представники наукової, або кількісної школи управління. Вони використовують дослідження операцій – застосування методів наукового дослідження до операційних проблем організації. Математика, статистика, інженерні науки і пов'язані з ними галузі знань зробили суттєвий внесок у теорію управління [30].

Систему економічної безпеки підприємства цілком можна вважати комплексною; вона поєднує сукупність основних її елементів, які перебувають у певних взаємозв'язках і взаємовідносинах між собою, для досягнення ключової мети підприємства – гарантування належного рівня його економічної безпеки. Крім мети, система включає оперативні цілі її забезпечення, суб'єкти, об'єкти і механізм забезпечення [297]. Оскільки безпекові показники є сукупністю станів та індикаторів захищеності підприємства від ризиків і загроз, то вона також піддається управлінню на основі застосування економіко-математичних, економетричних, екстраполяційних та інших методів дослідження операцій з усебічним використанням інформаційних технологій.

Як відомо, мета зміцнення економічної безпеки – досягнення безперебійності виробничо-фінансової діяльності, сприяння зміцненню конкурентного потенціалу бізнес-суб'єкта, в основі чого лежить отримання прибутку, що є кінцевим результатом господарювання. Згодні з думкою Л.В. Забуранної, яка наголошує на тому, що саме управління організацією є спеціальним інструментом, особливою функцією, специфічним апаратом, який і забезпечує організації можливість досягати необхідних результатів [203].

Досить важливим етапом управління є визначення його загальних і спеціальних функцій, виконання яких здійснюють у процесі делегування повноважень. Дослідник Г.М. Чорний підкреслює, що першопричина появи і формування спеціальних функцій у сфері управління в підприємствах агропромислового виробництва – збільшення обсягів внутрішньої інформації про стан трудових, матеріальних і фінансових ресурсів, яка надходить до керівника.

Розвиток зовнішнього середовища підприємств також зумовлює потребу в спеціальних функціях [499].

Результатом появи цих спеціальних функцій стало формування функціональних підрозділів і залучення висококваліфікованих керівних спеціалістів середньої ланки, якими сільськогосподарські підприємства не достатньо забезпечені.

На погляд Н.Ю. Єршової, «організація стратегічного обліку на основі системного підходу можлива через створення повної обліково-аналітичної системи, інтегрованої в систему управління та організаційну систему підприємства, у якій об'єкти стратегічного управлінського обліку охоплюють усю фінансово-господарську діяльність підприємства та його підрозділів. Як результат формуються цілісна, достовірна та актуальна інформація про внутрішнє та зовнішнє середовище підприємства; знижується рівень невизначеності в комунікаціях між суб'єктом та об'єктами управління; забезпечується конфіденційність та безпека процесів інформаційного забезпечення; забезпечується високий ступінь обробки даних для прийняття управлінських рішень» [183, с. 127]. Таким чином, формування системи управління економічною безпекою підприємства – це складний і багатовимірний процес, від якого залежить його стійкий розвиток та захищеність від загроз і небезпек [92].

В умовах систематичного виникнення та поглиблення деструктивних наслідків глобальних і локальних криз підприємницької діяльності сучасна практика доводить необхідність суттєвого перегляду існуючих підходів до інформаційного забезпечення управління ризиками та зміцнення економічної безпеки держави, галузі, регіону або окремого підприємства.

Визначальну роль у процесі формування ризик-менеджменту відіграє його інформаційне забезпечення. За орієнтації системи управління на концепцію сталого розвитку процес формування обліково-аналітичного забезпечення виходить на якісно новий рівень, що дозволяє управляти бізнес-процесами, які відповідають за зміни в структурі капіталу; оперативно відновлювати діяльність після кризових станів; мінімізувати фінансові збитки; задовольняти вимоги клієнтів, акціонерів, управлінців; підтримувати ділову репутацію [452].

У нашому дослідженні ми ототожнюємо інформаційне забезпечення ризик-менеджменту з обліково-аналітичним забезпеченням управління економічної безпеки.

На важливості обліково-аналітичного забезпечення в системі управління підприємствами наголошували ще багато радянських вчених у галузі обліку. Зокрема, у 1974 р. І.О. Белебежа зазначав: «Бухгалтерський облік покликаний бути дійовою системою в управлінні виробництвом, активно сприяти формуванню правильного уявлення про стан економічного розвитку, фінансове положення, негативні і позитивні тенденції в розвитку виробництва і можливі результати. Охоплюючи всю виробничо-фінансову діяльність, він виступає безпосереднім елементом системи виробництва і управління» [23, с. 5].

Отже, ядром і системоутворювальною складовою обліково-аналітичного забезпечення є його облікова підсистема, оскільки бухгалтерський облік – важливий соціально-економічний інститут, який не тільки інформаційно забезпечує управління на всіх рівнях (від суб'єктів господарювання до держави), але й здатний сигналізувати про економічні кризи і знаходити шляхи виходу з них [117].

Проте сьогодні досить часто висувають гіпотези і твердження, згідно з якими облік не варто вважати окремою наукою, а лише «сервісною» функцією інформаційного обслуговування підприємств. Але, як точно висловилися відомі професори В.Ф. Палій та Я.В. Соколов, бухгалтерський облік – наука предметна і методологічна. Як предметна, вона вивчає факти господарського життя, їх юридичну та економічну природу, як наука методологічна – вона являє собою метод опису господарської дійсності, за допомогою якого дізнаються про стан господарства і про зміни в ньому [359, с. 41]. Саме ця теза підтверджує необхідність удосконалення методології обліково-аналітичного забезпечення і розширення спроможності інституту бухгалтерського обліку в сучасному економічному просторі та суспільстві в цілому.

Більшість сучасних наукових праць у галузі обліково-аналітичного забезпечення [14, 109, 153, 182, 199, 221, 234] свідчить про розгляд його як системного явища з наявністю властивих лише йому компонентів, причинно-наслідкових зв'язків і сфер впливу. Цю тезу було також підтверджено нами під час обґрунтування принципів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою (параграф 2.1). На думку професора Г.Г. Кірейцева, особливу місію в дослідженні процесів глобалізації покладено саме на системний бухгалтерський облік. Забезпечення ефективнішої реалізації його науково-пізнавальної, інформаційної, контрольної,

прогностичної та соціальної функцій, а також гармонійне ставлення людини до навколишнього її середовища стають актуальною проблемою [236].

Системні ознаки обліково-аналітичного забезпечення виокремлює і С.В. Гушко, зазначаючи, що «системність – провідний загальнометодологічний принцип, а обліково-аналітична система управління є однією з основоутворювальних підсистем управління. Виконання цього принципу визначає першу як єдине ціле, що охоплює логічно взаємопов'язані складові елементи нижчого порядку і водночас є невід'ємною частиною системи більш високого рівня, у якій обліково-аналітична система управління взаємодіє з іншими підсистемами» [153].

Найбільш повно сутність системного підходу сформульовано російським філософом Віктором Афанасьєвим, який установив ряд взаємозалежних аспектів, що разом становлять системний підхід. Такими аспектами є: системно-елементний, що відповідає на запитання, з чого (яких компонентів) утворено систему; системно-структурний, який розкриває внутрішню організацію системи, спосіб взаємодії компонентів, що її утворюють; системно-функціональний – показує, які функції виконує система і компоненти, що її утворюють; системно-комунікаційний – розкриває взаємозв'язок цієї системи з іншими і по горизонталі, і по вертикалі; системно-інтегративний, що показує механізми, фактори збереження, удосконалення і розвитку системи; системно-історичний (еволюційний) – відповідає на запитання, як, яким чином виникла система, які етапи проходила у своєму розвитку, які її історичні перспективи тощо [12].

Як влучно наголошує В.В. Сопко, достовірну і повну інформацію, необхідну для системи управління, дає тільки бухгалтерська система обліку, яка «нині перетворилась у самостійну науку, має свою теорію, практику, ціль, предмет і метод, методологію та системну організацію» [443, с. 54]. Разом з тим, на думку Т.Г. Камінської, теорія обліково-аналітичного забезпечення фінансового менеджменту передбачає розгляд його як цілісної системи взаємопов'язаних облікових і аналітичних способів та інструментів управління фінансами. Таким чином, система обліково-аналітичного забезпечення як єдина, інтегрована система повинна виконувати обслуговуючу функцію щодо потреб управління, яка б відповідала вимогам керівників, власників, акціонерів, інвесторів, представників влади та інших користувачів інформації [221, с. 12].

Група авторів на чолі з І.Ф. Баланюком також пропонує розглядати обліково-аналітичне забезпечення як комплексну систему формування, збирання, аналітико-синтетичної обробки, накопичення і передачі обґрунтованої та релевантної обліково-аналітичної інформації, сформованої з використанням методів бухгалтерського обліку та економічного аналізу, для прийняття управлінських рішень, здатних сприяти сталому розвитку суб'єктів господарювання [14, с. 22]. Таким чином, зважаючи на позиції системології, маємо підстави визначити обліково-аналітичне забезпечення як єдність підсистем обліку, аудиту й аналізу, які взаємодіють через інформаційні потоки в процесі формування і передачі оперативної та якісної обліково-аналітичної інформації для забезпечення обґрунтованості й ефективності прийняття управлінських рішень у системі управління підприємством, а також зовнішніми користувачами [109].

Досить спірним моментом залишається включення до обліково-аналітичного забезпечення підсистеми аудиту (контролю). Головним аргументом на його користь може бути нерозривність ланцюга «облік–аналіз–контроль» у процесі організаційної побудови роботи бухгалтерських та економічних служб підприємств. Проте в нашому дослідженні функцію контролю ми розглядаємо з погляду окремої функції управляючої системи (менеджменту) і виокремлення економічного контролю як специфічної функції підсистем обліку та аналізу в процесі зміцнення економічної безпеки. Отже, як складові обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств пропонуємо виокремлювати облікову й аналітичну підсистеми з нагальністю подальшого контролю за прийняттям і виконанням управлінських рішень.

Щоб керуюча і керована підсистеми працювали, для менеджерів необхідно створити інформаційне обліково-аналітичне забезпечення, яке являє собою сукупність здійснюваних менеджерами функції [128]. Тобто за допомогою послідовного функціонування підсистем обліку, аналізу та подальшого економічного контролю здійснюється прийняття управлінських рішень, зокрема в частині управління ризиками діяльності, що забезпечує належний рівень економічної безпеки підприємств (рис. 2.1).

Запропонована структурна модель наочно демонструє замкнений цикл механізму управління економічної безпеки і його обліково-аналітичного забезпечення на основі циркуляції потоків фінансової та нефінансової інформації, за допомогою якої керуюча система

(менеджмент підприємства) впливає на керовану систему (менеджмент економічної безпеки).

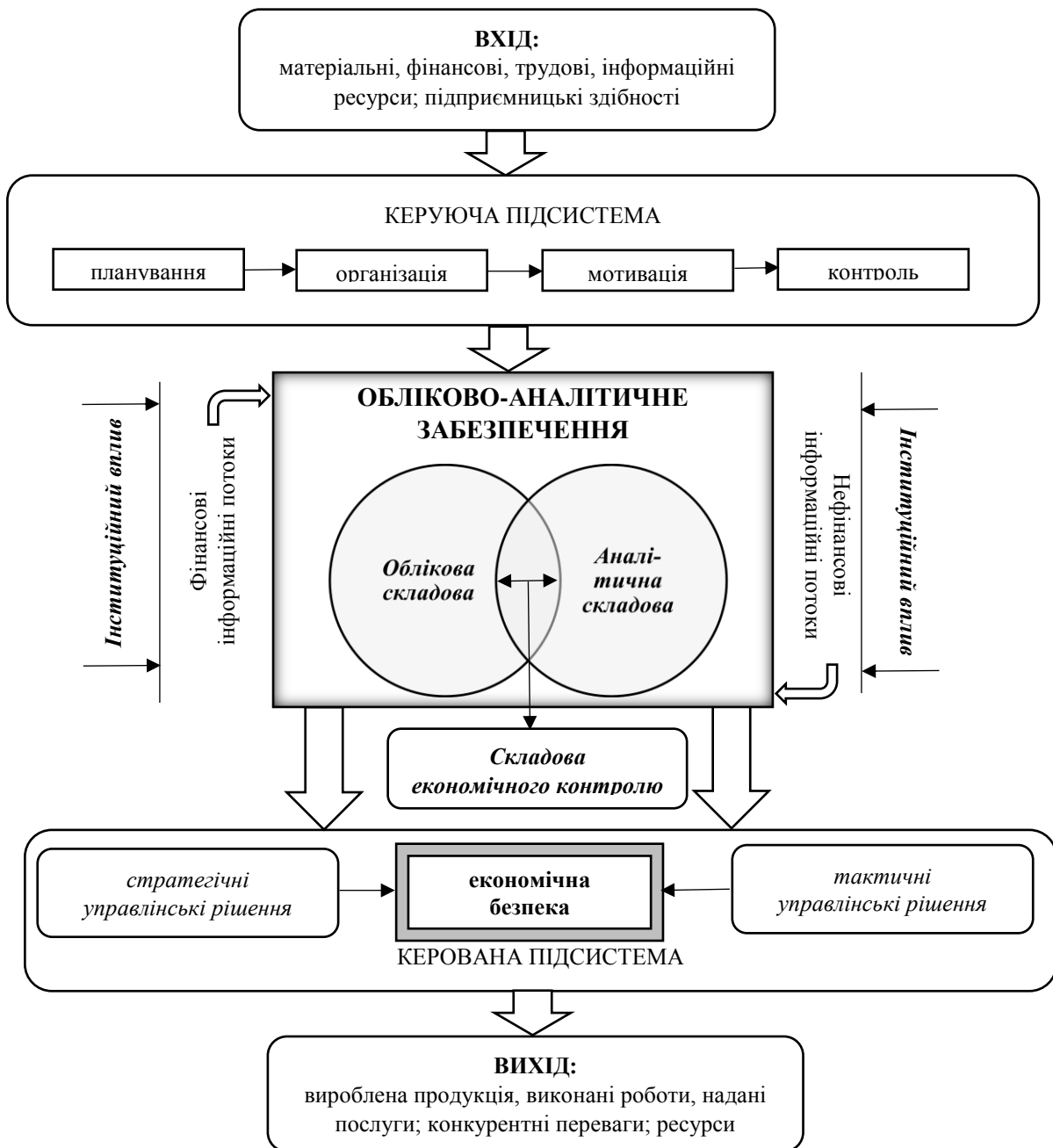

Рис. 2.1. Структурна модель місця обліково-аналітичного забезпечення в системі управління підприємством

Джерело: розроблено автором.

Система обліково-аналітичного забезпечення – це цілеспрямоване формування інформаційних потоків, підпорядкованих вимогам планування, аналізу, підготовки ефективних управлінських рішень і контролю за їх виконанням у фінансовій діяльності підприємства. Сформульована теорія обліково-аналітичного забезпечення передбачає розгляд його як цілісної системи

взаємопов'язаних облікових і аналітичних способів та інструментів фінансового менеджменту [221].

Важливою складовою структурного принципу є єдність розпорядництва, що допомагає запобігати конфліктам за допомогою чіткої закріпленості повноважень за кожним керівником стосовно кожного об'єкта управління (підрозділу або робочого місця). Чим простіша структура соціотехнічних систем, тим легше досягти повної скоординованості всіх елементів і зв'язків. Усі елементи структури економічної безпеки підприємства (люди, підрозділи, клієнти тощо) мають нести персональну відповідальність за збереження режиму безпеки. Структура повинна мати здатність пристосовуватися до змін зовнішнього середовища, інтенсивності його впливу, цільової переорієнтації, до нової стратегії розвитку [450].

Таким чином, згідно з теорією системного підходу, будь-яка система характеризується такими складовими елементами, як мета, суб'єкт, об'єкт, елементи, вхід, вихід, принципи, стан, процес, методологія та середовище функціонування. Саме тому основними ознаками обліково-аналітичного забезпечення, як і будь-якої іншої системи, є наявність суб'єктно-об'єктного поля та існування забезпечувальної підсистеми, змістовне наповнення яких напрацьовано багатьма дослідниками і практиками в галузях бухгалтерського обліку, аналізу та контролю (рис. 2.2).

Мультимедійна епоха розвитку світового господарства безпосередньо формує трансформаційні передумови для модифікації бухгалтерського обліку, який поки що розглядають як інструмент інформаційного забезпечення управлінських процесів і відповідне «мистецтво» успішного ведення бізнесу. Як справедливо зауважив академік В.М. Жук, «сучасний світ, глобальні кризи вимагають від економічної науки і практики більшого. У вирішенні цього завдання резервом є активізація потенціалу науки й практики бухгалтерського обліку. Важливо, щоб розвиток бухгалтерського обліку враховував і базувався не тільки на власних, а й суміжних сучасних економічних теоріях. Чим доповнював і поглиблював пошук нових орієнтирів розвитку світової економіки» [199, с. 23].

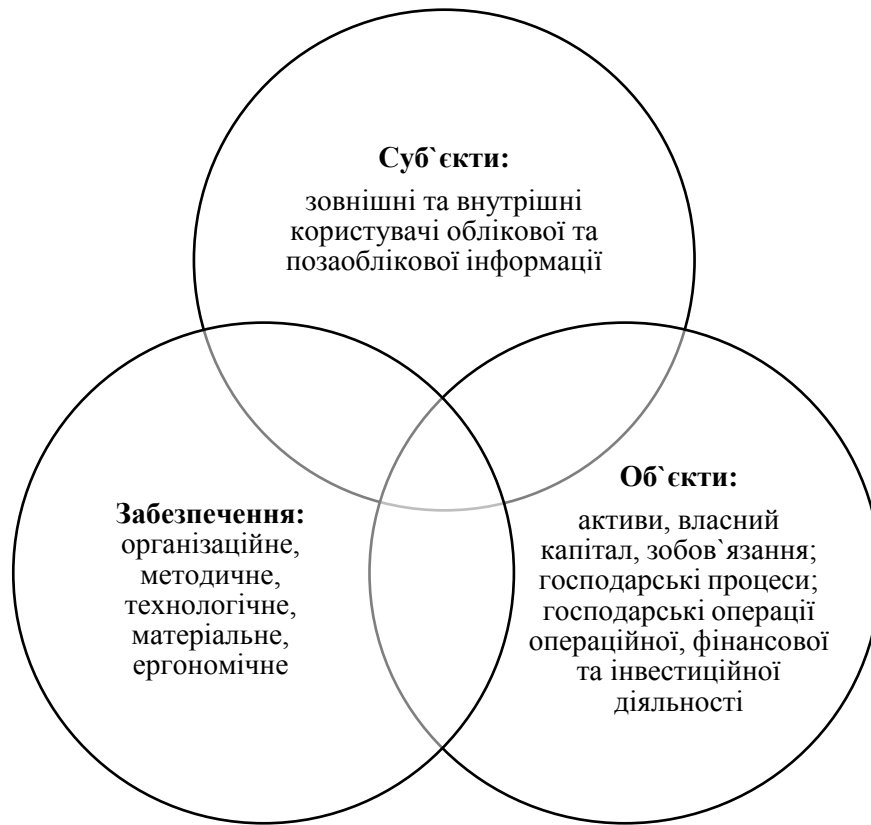

Рис. 2.2. Суб'єктно-об'єктне поле обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств

Джерело: розроблено автором.

Нині виникає необхідність трансформації мети, методології та завдань обліку, на важливості чого наголошують багато науковців. Щодо цього показовою є думка не лише провідних учених-економістів, а й рівень розвитку нормативно-правового регулювання з питань розвитку бухгалтерського обліку. Відповідно до Закону України «Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні» метою ведення бухгалтерського обліку і складання фінансової звітності є надання користувачам для прийняття рішень повної, правдивої та неупередженої інформації про фінансовий стан та результати діяльності підприємства [385]. Тобто у фокусі головного нормативного документа, який регламентує облік в Україні, є передусім зовнішні користувачі та орієнтація на оцінку фінансового стану підприємств. Цей нормативно-правовий акт зумовив традиційний підхід, за якого завдання бухгалтерського обліку в українській практиці розділяють згідно з його функціональною структурою і виокремлюють такі елементи:

- забезпечення всіх зацікавлених зовнішніх і внутрішніх користувачів достовірною, доречною та своєчасною інформацією про активи, власний капітал, зобов'язання та господарські процеси;
- дотримання вітчизняного законодавства щодо обліку і звітності:
 - виявлення, вимірювання, реєстрація господарських операцій;
 - систематизація та узагальнення економічної інформації про основні господарські процеси;
 - систематичний контроль за збереженістю майна підприємства;
 - сприяння виявленню невикористаних резервів та упущених можливостей;
 - забезпечення ретроспективного та підсумкового аналізу і контролю за релевантною інформаційною базою тощо.

Отже, трансформацію обліку вбачаємо в триєдності трансформації мети, методології та організації, які зумовлюють необхідність модифікації завдань бухгалтерського обліку і забезпечують належний рівень економічної безпеки підприємств. Це сприяє сталому розвитку і підприємств на мікрорівні, і національної економіки держави на макрорівні (рис. 2.3).

Професор Ф. Бутинець зазначає, що метою ведення бухгалтерського обліку є одержання узагальнювальної інформації про стан господарювання, зміни, які відбуваються, взаємозв'язки підприємства та його взаємовідносини з іншими підприємствами і на цій підставі – визначення результатів господарювання [50]. Усупереч цьому, науковці М. Пізенгольц та О. Варава акцентують, що бухгалтерський облік не просто здійснює реєстрацію подій та фактів, а всі зміни, які відбуваються в процесі здійснення господарської діяльності, реєструють у бухгалтерському обліку з метою подальшого впливу на поліпшення роботи підприємства [365].

Наголосимо, що саме ця теза підтверджує значущість проблеми організації бухгалтерського обліку, яка тісно пов'язана з формуванням системи економічної безпеки аграрних підприємств, що дозволить приймати ефективні управлінські рішення і забезпечити захист від негативного впливу з боку зовнішніх та внутрішніх користувачів. Отже, наведена трансформація методології обліково-аналітичного забезпечення полягає не лише в зміні завдань обліку, а й у змінах у самій концепції облікового й аналітичного процесу, що визначає новий

рівень формування інформації, на підставі якої приймають рішення, а отже, регулюється система економічної безпеки підприємства.

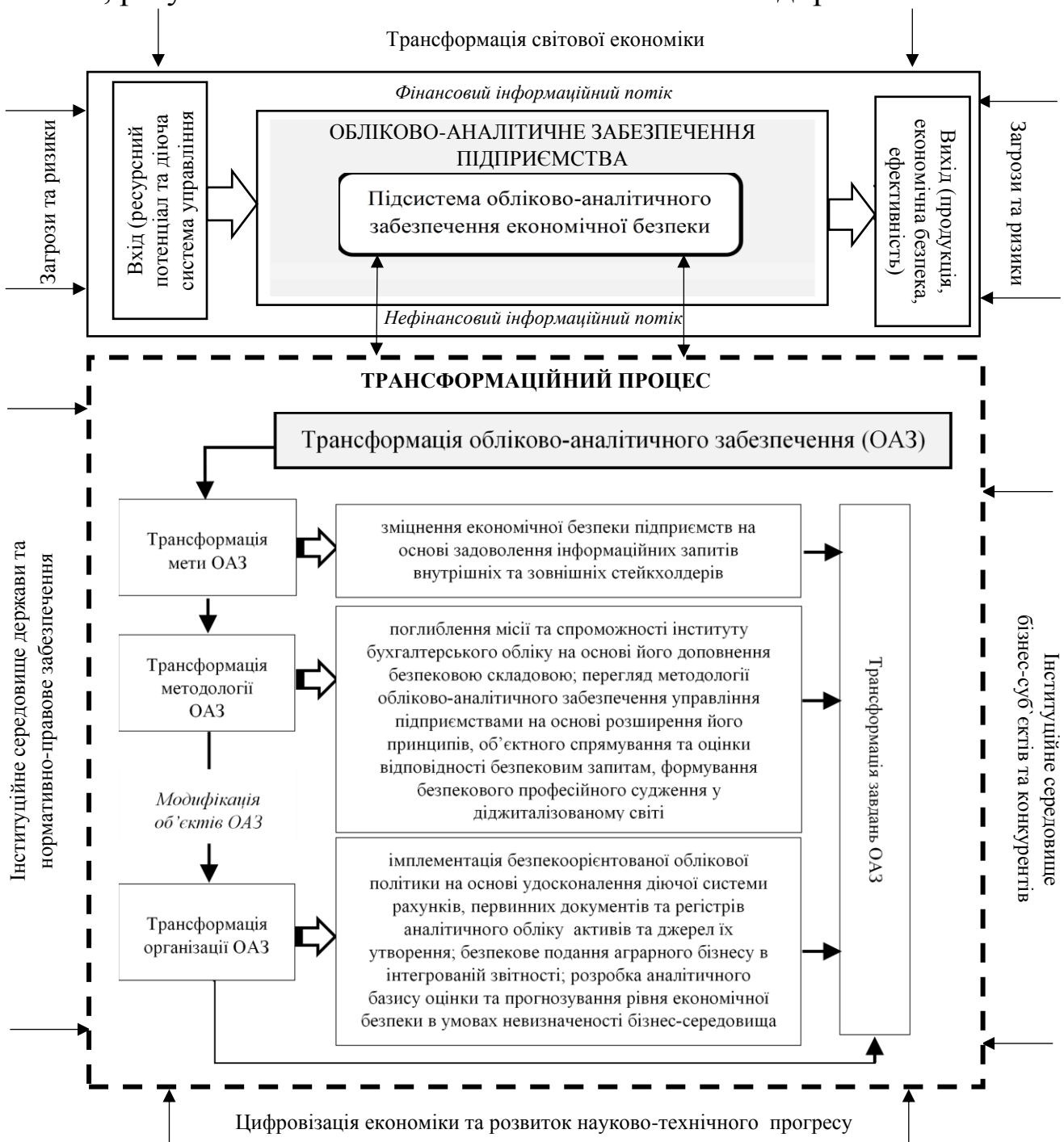

Рис. 2.3. Трансформація методології обліково-аналітичного забезпечення під впливом інституційних і технологічних змін

Джерело: розроблено автором.

В умовах розвитку ринкових відносин сільськогосподарське виробництво залишається однією зі стратегічно найважливіших галузей національної економіки і запорукою збереження продовольчої безпеки країни, що зумовлює пошук принципово нових підходів до вирішення питань ефективності господарської діяльності аграрних підприємств. Велике значення при цьому має посилення конкурентоспроможності аграрних товаровиробників на національному та світовому ринках продовольства, не останню роль у чому відіграє стан їх економічної безпеки.

Сьогодні агропромисловий комплекс України є однією з найприбутковіших галузей національної економіки, проте підприємства, які входять до нього, схильні до впливу загроз зовнішнього та внутрішнього середовища. У цих умовах актуалізуються питання, пов'язані з економічною оцінкою та розробкою наукового базису дослідження стійкого і безпечного розвитку підприємств АПК, тобто зміцнення їх економічної безпеки.

Сучасний рівень розвитку аграрного сектора України перш за все має гарантувати продовольчу безпеку країни, створюючи умови для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, його відповідності вимогам ринку, посилення соціальної відповідальності бізнесу на селі. Прискорення соціально-економічного розвитку агропромислового комплексу приведе до поліпшення стану всієї економіки країни [125]. Саме тому подолання дестабілізуючого впливу загроз на розвиток держави і суспільства потребує формалізації ефективних методів і засобів боротьби з ними. Державна політика у сфері забезпечення безпеки розвивалася залежно від особливостей конкретного історичного періоду, притаманних для нього викликів і загроз, специфіки інтересів потреб людини і суспільства. Змінювалися пріоритетні цілі гарантування безпеки держави, розширювався діапазон її стратегічно важливих сфер забезпечення, розвивалися інструменти і засоби досягнення безпеки (від виключно силових методів забезпечення безпеки до комплексної системної політики формування безпеки держави) [93].

Аграрний сектор – одна з провідних галузей національної економіки, запорука державної продовольчої безпеки. У періоди численних економічних криз, воєнних конфліктів чи політичних переворотів лише аграрний сектор демонстрував зростання обсягів виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. У 2018 р. на галузь сільського, лісового та рибного господарства (назва галузі

відповідає класифікації Державної служби статистики України) припадало 12,0 % валової доданої вартості національної економіки, що на 3,6 % перевищує показник 2010 р. (рис. 2.4). За період незалежності аграрний сектор не полишав п'ятірки найбільш потужних галузей та залишався джерелом зміцнення експортного потенціалу і конкурентних переваг на світових продовольчих ринках.

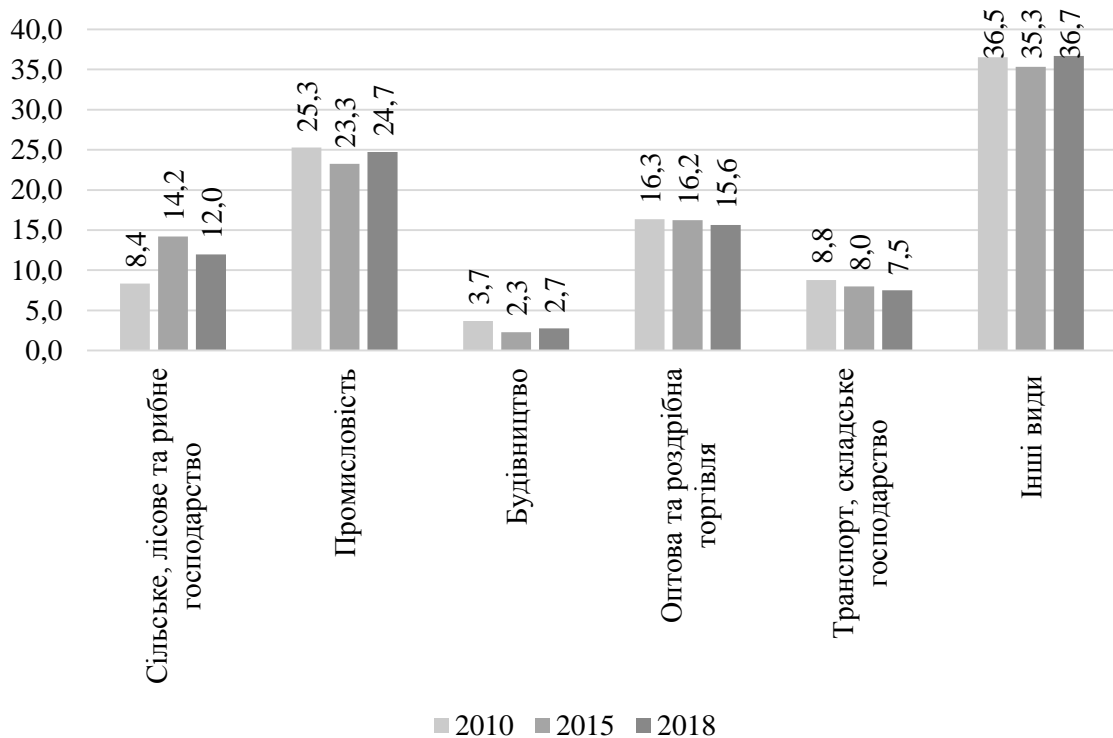

Рис. 2.4. Структура валової доданої вартості за видами економічної діяльності в Україні у 2010–2018 рр., %

Джерело: побудовано за даними [356].

Саме аграрний сектор був і залишається джерелом надходження експортної виручки та запорукою зміцнення валютних резервів держави. За даними Держстату, у 2019 р. на частку продукції АПК та харчової промисловості припадало 44,3 % загального обсягу експорту, що на 4,9 % перевищує аналогічний показник попереднього року (рис. 2.5).

У 2018 р. у 76328 підприємствах сільського, лісового та рибного господарства України було зайнято понад 2,9 млн осіб, що становить 18,0 % усього зайнятого населення держави (рис. 2.6). І в динаміці останніх п'яти років ця частка продовжує зростати.

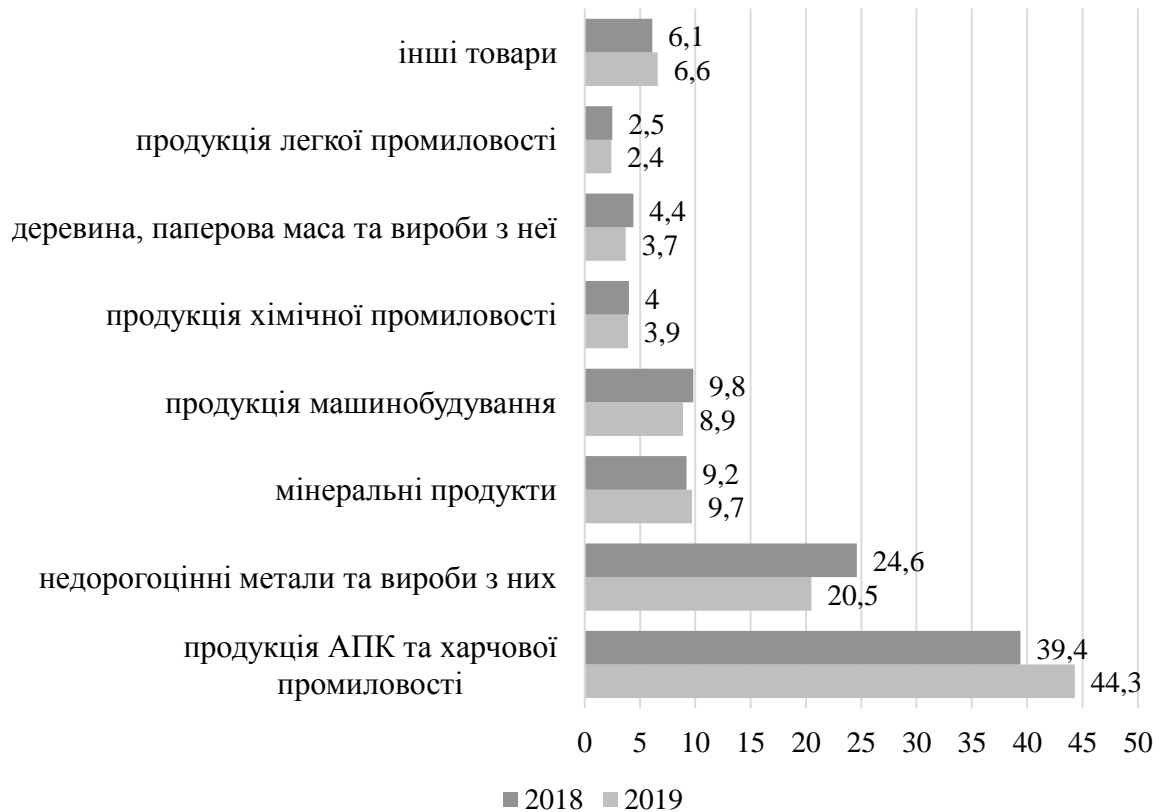

Рис. 2.5. Товарна структура експорту товарів з України у 2018-2019 рр., %

Джерело: побудовано за даними [356].

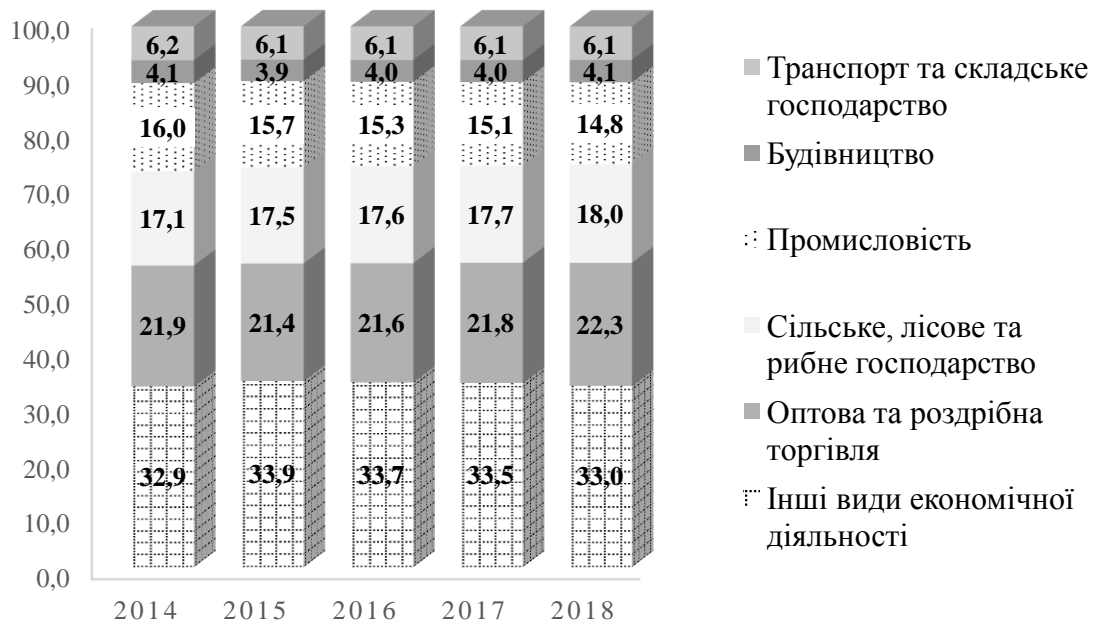

Рис. 2.6. Структура зайнятого населення України за основними видами економічної діяльності у 2014 – 2018 рр., %

Джерело: побудовано за даними [356].

Основу аграрного сектора становлять чотири групи галузей, найбільш вагомою серед яких є сільське господарство. Від синергічної дії та ефективного розвитку вказаних підгалузей залежить рівень продовольчої і, як наслідок, економічної безпеки держави. Водночас джерелом ефективного розвитку аграрного сектора є сталий і безпечний розвиток аграрного бізнесу та сільських територій, який можливий лише на основі розвитку інституту бухгалтерського обліку. Цей об'єктивний висновок зумовлюють трансформаційні процеси, що відбуваються в економічному середовищі, які вимагають від аграрних товаровиробників організації ефективної системи бухгалтерського обліку з метою забезпечення зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів достовірною інформацією для прийняття ефективних управлінських рішень.

Аграрний сектор економіки відіграє важливу роль у процесі економічного розвитку, визначає ефективність функціонування країни та її регіонів. Академік НААН України П.Т. Саблук підкреслює, що аграрний сектор має потенціал потужного локомотива національної економіки, значення якого посилюється в умовах збільшення суспільної та економічної цінності продовольства, і відповідно – великі перспективи зростання [417].

На думку Ю.О. Лупенка, ряд соціально-економічних проблем впливає на розвиток сільського господарства, однак навіть за несприятливих умов аграрний сектор продовжує демонструвати прийнятні темпи розвитку, хоча сучасні виклики вимагають швидкої адаптації до нових умов господарювання [284].

Поділяючи погляди цих науковців, вважаємо, що для підвищення конкурентоспроможних позицій аграрного сектора необхідно визначити специфіку діяльності цієї галузі економіки та її вплив на методологію бухгалтерського обліку.

Специфіка обліку на сільськогосподарських підприємствах як особлива складова облікової науки і практики почала відокремлюватися в другій половині ХХ ст. На важливості цього наголошували О.Ф. Галкін, М.Ф. Огійчук та Г.І. Войчук, які зазначали, що показники бухгалтерського обліку слід використовувати для виявлення всіх внутрішніх резервів зростання економіки господарства, виявлення можливостей збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської продукції, підвищення продуктивності праці при найменших витратах виробництва [118, с. 23–24]. Дослідники М.Я. Штейнман, Б.В. Данилко, А.Я. Важов ще в 1980 р.

підкреслювали: «Практика наполегливо свідчить, що кваліфіковано здійснювати аналіз, правильно планувати показники роботи і систематично контролювати їх виконання як у цілому по господарству, так і по його структурним підрозділам можуть лише ті спеціалісти, які мають міцні знання і практичні навички організації бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах» [517, с. 4].

Аграрний сектор відрізняється від інших галузей економіки специфічними відносинами власності, оподаткуванням, державною підтримкою, формуванням і використанням нематеріальних активів, визначенням фінансових результатів господарської діяльності, приватизацією майна та землі, формуванням людського капіталу, соціальної інфраструктури села тощо [197]. Специфіку діяльності аграрних підприємств та її вплив на методологію бухгалтерського обліку також розглянуто в працях багатьох сучасних науковців: В.Г. Андрійчука [6], Ф.Ф. Бутинця [50], П.І. Гайдуцького [117], С.Ф. Голова [132], М.Я. Дем'яненка [160-161], В.М. Жука [192-200], Г.Г. Кірейцева [234-236], В.Б. Моссаковського [323], М.Ф. Огійчука [339-344], П.Т. Саблука [418-419] та ін. Дослідження вчених становлять значну теоретичну та практичну базу, яка свідчить про велику актуальність урахування специфіки ведення обліку в аграрних підприємствах з акцентом оцінки його відповідності безпековим запитам.

Отже, вирішальним важелем зміцнення потенціалу аграрних підприємств є ефективний механізм обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів, сучасна практика якого потребує врахування впливу галузевої специфіки на облік, суттєвого перегляду форм, методів, принципів та інструментів його формування, забезпечуючи високий рівень економічної безпеки та інформаційної прозорості. Сьогодні в системі бухгалтерського обліку аграрних підприємств відбувається надмірне зосередження на факторах внутрішнього середовища підприємства і відсутнє або є несистемним проведення аналізу факторів зовнішнього. Саме ці недоліки і повинна подолати система стратегічного обліку як елемент стратегічної управлінської системи [490].

Численні дослідження стану і перспектив розвитку обліку в аграрному секторі [193, 195, 282, 295, 296, 363, 340, 341, 342] характеризують його як недосконале явище, яке є об'єктом наукових дискусій і дотепер. Низька оперативність і некерованість обміну

інформацією між державою й аграрними підприємствами не дозволяють проводити виважену аграрну політику щодо розвитку окремих галузей сільськогосподарської діяльності і створюють у підприємців дефіцит інформації про структуру ресурсного потенціалу, виробничі показники та кінцеві результати підприємницької діяльності.

Система бухгалтерського обліку – модель системи підприємства, яка дозволяє встановити безпосередній зв'язок між економічними величинами, що характеризують вплив суб'єктів національної економіки на підприємство як систему, властивості якої є об'єктом дослідження або яке підлягає вивченню [274]. Саме бухгалтерський облік має забезпечити якісне виконання функцій оперативного управління сільськогосподарським виробництвом на всіх його рівнях, починаючи від внутрішньогосподарського, закінчуючи загальногалузевим. Саме тому необхідно підвищити його оперативність і розширити інформаційні можливості, органічно пов'язати облікову справу з усією системою організації та управління сільськогосподарським виробництвом [26].

Науковець Г.І. Грінман у 1989 р. навів особливості сільського господарства, які впливають на організацію його бухгалтерського обліку, а саме:

- сільськогосподарське виробництво пов'язане не тільки з технологічними, майновими та організаційними, але і з біологічними факторами і кліматичними умовами;
- основним засобом сільськогосподарського виробництва є земля, яка не може бути заміненою нічим іншим;
- робочий час, як правило, не збігається з часом виробництва;
- ряд засобів виробництва є одночасно і засобами, і предметами праці;
- вироблену готову продукцію частково використовують для подальшого відтворення у вигляді насіння і садивного матеріалу, кормів та підстилки;
- від окремих культур і видів тварин отримують не один вид продукції, а декілька, з яких один є основним, а інші – супутніми чи побічними;
- для рослинництва (однієї з основних галузей сільськогосподарського виробництва) характерною є сезонність [143, с. 118].

Дещо пізніше, у 2013 р., академік В.Г. Андрійчук визначив такі особливості сільського господарства й агропромислового виробництва, які впливають на економіку підприємств агропромислового комплексу:

- відносна іммобільність ресурсів, що є бар'єром на шляху перерозподілу їх із сільського господарства в промисловість та інші галузі;

- на відміну від промисловості, до сільськогосподарського виробництва залучено не три, а чотири ресурси – основний і оборотний капітал, жива праця і земля (головний засіб виробництва);

- залежність діяльності аграрних підприємств від природного фактора і непередбачуваних несприятливих змін у зовнішньому середовищі;

- виробництво здійснюють у різних ґрунтово-кліматичних умовах – добрих, середніх і поганих;

- робочий період (час безпосереднього використання живої й уречевленої праці) не збігається з періодом виробництва (час від початку виробництва до одержання готової продукції), що призводить до сезонності виробництва;

- сільське господарство – це кредитомістка галузь, яка не може нормально розвиватися без залучення зі сторони (банків, інших кредитних установ) додаткових фінансових ресурсів;

- вичерпання кадрового потенціалу села є негативною особливістю діяльності сільськогосподарських підприємств, що в майбутньому може призвести до занепаду сільських територій;

- порівняно з іншими галузями національного господарства сільське господарство є інвестиційно непривабливою галуззю;

- у структурі витрат на виробництво більшості видів сільськогосподарської продукції переважають постійні витрати. Крім того, витрати є інерційними, тобто їх важко або ж неможливо скоригувати відповідно до змін обсягу виробництва продукції, викликаних дією природного фактора [6].

Погоджуємося з думкою професора В.Б. Моссаковського, який до облікових особливостей діяльності аграрних підприємств зараховує такі: наявність внутрішньої та зовнішньої звітності про собівартість продукції; наявність великої кількості статей прямих витрат; періодичність проведення витрат протягом звітного періоду; особливості групування витрат; методика розподілу непрямих витрат; потреба відображення в обліку біологічних активів [323].

Наведені професорами В.М. Жуком, Г.І. Грінманом, В.Г. Андрійчуком та В.Б. Моссаковським твердження усебічно виявляють специфіку функціонування аграрних підприємств, яка є основою планування, організації виробництва і побудови організаційних механізмів менеджменту. Проте на початку 30-х рр. ХХІ ст. досягнення науково-технічного прогресу стрімко трансформують стандартні види сільськогосподарської діяльності і вектори її спрямування. Це ставитиме нові виклики перед інститутом бухгалтерського обліку як гарантом економічної безпеки аграрних підприємств і держави в цілому (рис. 2.7).

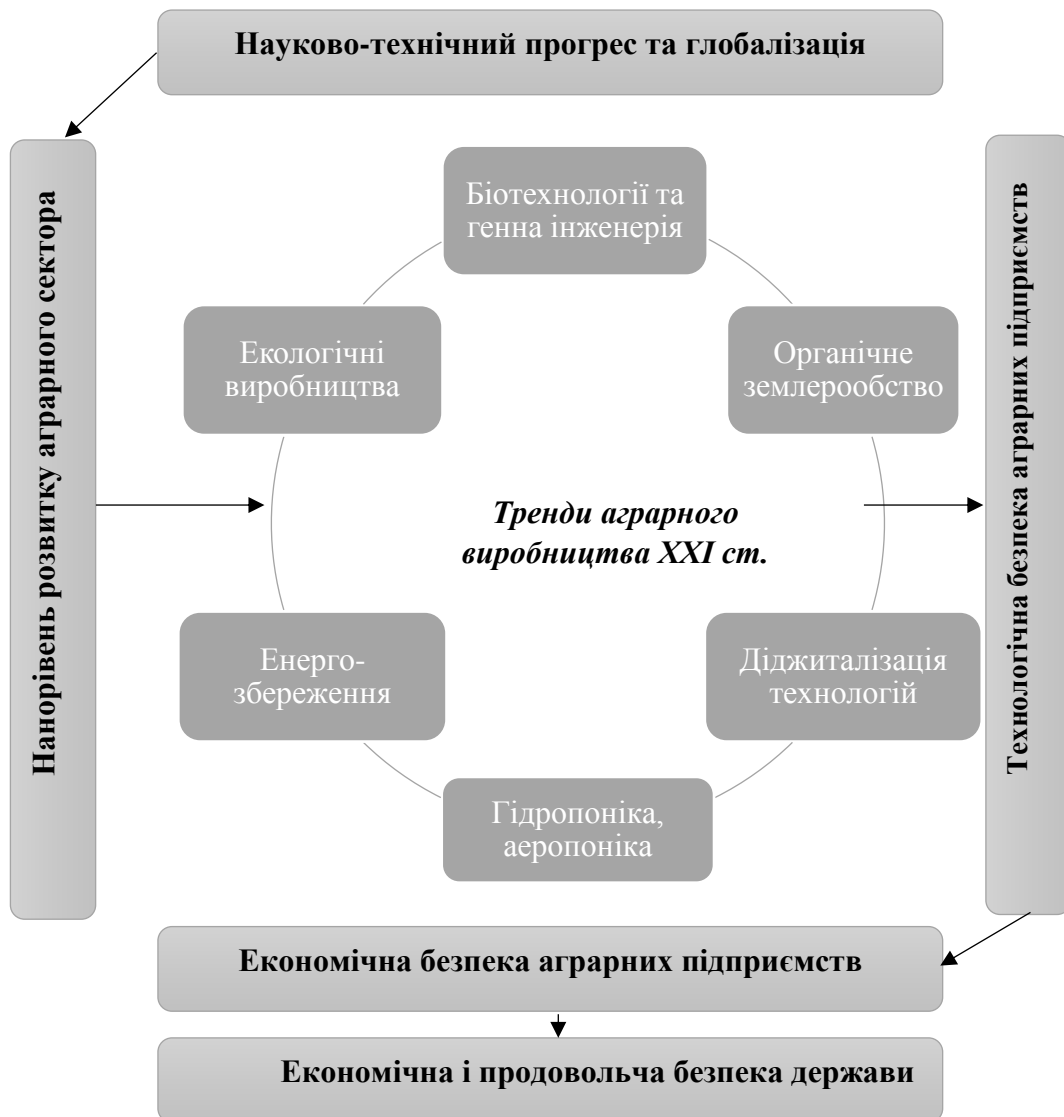

Рис. 2.7. Сучасні тренди аграрного виробництва та їх вплив на економічну безпеку

Джерело: розроблено автором.

Разом з тим у процесі обліково-аналітичного забезпечення управління аграрними підприємства важливо врахувати особливості, які визначають характер участі оборотних засобів у кругообороті капіталу. Найпершою з них є зумовлена впливом кліматичних і біологічних чинників сезонність сільськогосподарського виробництва, яка призводить до того, що потреба в оборотних засобах протягом року нерівномірна. Також до головних особливостей аграрних підприємств належить взаємозалежність і взаємодоповнюваність галузей та підгалузей виробництва.

Ще однією особливістю кругообігу засобів у сільськогосподарському виробництві є висока частка виробничого циклу в кругообороті, що найбільш чітко простежуємо в рослинницькій галузі.

Також суттєва особливість кругообороту оборотних засобів аграрних підприємств виражена своєрідністю вивільнення авансованих засобів. Незважаючи на розриви між окремими актами авансування, їх вивільнення з обороту відбувається майже одночасно. Ця особливість досить істотно впливає на фінансову діяльність підприємств. Оскільки необхідним є постійне вкладання засобів протягом тривалого часу, і ці засоби розміщуються на виробничій стадії кругообороту, то потрібна первісна їх акумуляція в більших розмірах [163].

Останньою важливою особливістю, яка впливає на функціонування оборотних засобів, є нерівномірність надходження виручки за реалізовану продукцію від покупців та замовників. Зумовлено це, на нашу думку, нестабільністю кон'юнктури ринку сільськогосподарської продукції, передусім на продукцію рослинництва, адже кожен виробник намагається зберігати продукцію на складах, доки ціни на ринку не підвищаться. Також це викликано існуванням специфічної форми взаємовідносин між контрагентами в сільському господарстві – товарного (комерційного) кредиту, за яким кошти за відвантажену продукцію надходять не в момент її відвантаження, а набагато пізніше.

Отже, усебічне врахування природи впливу специфіки аграрного сектора й аграрних підприємств зумовлює необхідність оцінки відповідності методології обліку сільськогосподарської діяльності вимогам управління економічною безпекою (рис. 2.8).

методологію обліку на сільськогосподарських підприємствах наявністю серед об'єктів обліку біологічних активів – тварин або рослин, які в процесі біологічних перетворень здатні давати сільськогосподарську продукцію та/або додаткові біологічні активи, а також приносити економічну вигоду в інший спосіб [391].

Землі, права користування ними, біологічні активи, стратегічні запаси зерна, і не тільки, є важливим фактором збалансованості світової економіки [192]. У світовому та вітчизняному обліку такі активи значно недооцінено, що завдає шкоди не тільки національним інтересам, але і світовій стабільності [117]. За даними ф. 1 «Баланс» підприємств галузі сільського, лісового та рибного господарства, частка довгострокових біологічних активів у складі необоротних активів у 2018 р. становила 3,8 %, що на 2,6 в.п. нижче від рівня 2013 р. Водночас на частку поточних біологічних активів у 2018 р. припадає 2,9 % обсягу оборотних активів, що нижче від рівня 2013 р. на 3,8 в.п. (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Вартість довгострокових і поточних біологічних активів у сільськогосподарських підприємствах України у 2013–2018 р. (за даними ф. 1 «Баланс», станом на початок року), млн грн

Показник	Рік						2018 р. у % до 2013 р.
	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Необоротні активи – усього	101200,2	117942,3	123008,8	171147	218567,8	272513,7	269,282
у т.ч. довгострокові біологічні активи (залишкова вартість)	6525,8	7685,3	7108,2	8099,7	8959,2	10472,5	160,478
частка, %	6,4	6,5	5,8	4,7	4,1	3,8	-2,6 в.п.
Оборотні активи – усього	175091,8	195021,3	267541,1	514624,6	1318667,2	639025,2	364,966
поточні біологічні активи	11737,9	11873,7	12094,9	14259	16972,2	18448,5	157,17
частка, %	6,7	6,1	4,5	2,8	1,3	2,9	-3,8 в.п.

Джерело: розраховано за даними [356].

Тенденції щодо зниження частки біологічних активів у складі ресурсного потенціалу аграрних підприємств чітко корелюють з

катастрофічним занепадом вітчизняної галузі тваринництва і стрімким скороченням поголів'я основного стада і молодняку тварин.

Ведення бухгалтерського обліку біологічних активів до сьогодні залишається проблематичним у зв'язку з неостаточним запровадженням його вимог господарюючими суб'єктами в аграрній сфері. Поліпшенню ситуації має сприяти правильна обрана і сформована облікова політика сільськогосподарського підприємства. Ключове місце в ній повинен займати розділ вибору методики обліку та оцінювання біологічних активів [272].

Методологія обліку біологічних активів в Україні нині спирається на норми МСБО (IAS) 41 «Сільське господарство» [311], П(С)БО 30 «Біологічні активи» [391] і Методичні рекомендації з обліку біологічних активів № 1315 [386]. Головна особливість обліку біологічних активів згідно з нормами наведених нормативних документів, яка суттєво відрізняє її від колишньої методології обліку тварин, рослин і їх біологічних трансформацій, – застосування справедливої вартості під час оцінювання біологічних активів на дату балансу і первісного оцінювання сільськогосподарської продукції. Саме прийнятий у 2003 р. МСБО 41 «Сільське господарство» [311] упровадив інститут справедливої вартості в бухгалтерський облік аграрних підприємств. Сьогодні зазначений метод оцінювання елементів фінансової звітності згадують у багатьох міжнародних стандартах –16–22, 25, 32, 33, 38, 39, 40, 41 [117].

Численні публікації науковців підтверджують тезу про позитив справедливої вартості в процесі достовірного представлення аграрного бізнесу і дотримання фундаментальних принципів оцінювання як одного з базових елементів методу бухгалтерського обліку. Зокрема, на думку професора Є.В. Калюги, «оцінка біологічних активів у бухгалтерській (фінансовій) звітності за справедливою вартістю дозволить реально оцінити фінансовий стан та платоспроможність сільськогосподарських суб'єктів господарювання. Водночас створюються умови для більш обґрунтованого аналізу ресурсного потенціалу та ефективного управління фінансово-господарською діяльністю сільськогосподарських підприємств у тимчасовому і просторовому аспектах» [220, с. 19]. Проте, як зазначає автор, ці механізми не застосовують в українському державному секторі.

На думку Л.Г. Ловінської, сильною стороною справедливої вартості є «те, що її використання створює умови для об'єктивного оцінювання майбутніх грошових потоків, забезпечення порівнянності

активів, придбаних у різний час. Слабкою стороною справедливої вартості є її умовний характер, адже вона визначається не за реальною господарською операцією і не підтверджена документально. Крім того, вона певною мірою «сприяє» порушенню принципу обачності, дотримання якого вимагається при складанні фінансової звітності» [280, с. 66].

За твердженням В.М. Метелиці, під час вибору моделі оцінювання справедливої вартості за нормами МСБО 41 та ПСБО 30 більш прийнятним для України є застосування національного стандарту, оскільки інфраструктура вітчизняного аграрного ринку не забезпечує той рівень доступності інформації про цінову кон'юнктуру, який характерний для країн Європи або США. Крім того, відповідність поточним ринковим цінам більш обґрунтована в періоди глибоких інфляційних коливань» [304, с. 48].

Разом з тим дванадцятирічна практика імплементації норм МСБО 41 та П(С)БО 30 в облікову практику свідчить про наявність суттєвих недоліків справедливого оцінювання біологічних активів і сільськогосподарської продукції.

Згідно з нормами П(С)БО 30, біологічні активи, справедливу вартість яких на дату балансу достовірно визначити неможливо, оцінюють за первісною вартістю до періоду, у якому її можна визначити. У разі відсутності інформації про ринкові ціни на біологічні активи справедливу вартість визначають за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень від активу, обчисленою відповідно до Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 36 «Зменшення корисності активів» [315]. Уважаємо доцільною тезу Л.В. Гуцаленко, яка наголосила, що головним недоліком справедливої вартості є суб'єктивізм, відсутність єдиного підходу до її визначення [152].

Водночас однією з найбільш суттєвих відмінностей міжнародного та національного стандарту під час первісного оцінювання сільськогосподарської продукції є варіативність застосування справедливої вартості, яка є обов'язковою згідно МСБО 41 [311] і має альтернативу у вигляді виробничої собівартості відповідно до норм П(С)БО 30 [391]. Уважаємо, що наявність таких розбіжностей створює основу для «спотвореного» відображення аналогічних активів між аграрними підприємствами, що подають фінансову звітність за міжнародними і національними стандартами обліку.

Проте головною, на нашу думку, є проблема, окреслена академіком В.М. Жуком, яка полягає у «відсутності прозорого ринку, оперативному доступі інформації, а, головне, відсутності чіткої методології застосування оцінки активів за справедливою вартістю в наших реаліях» [194, с. 75].

У деяких випадках використання останньої ринкової ціни операції, ринкової ціни на подібні активи та відповідних галузевих показників (вартість садових насаджень з розрахунку на експортний піддон, бушель чи гектар; вартість худоби, виражена на кілограм м'яса) можуть привести до різних висновків щодо справедливої вартості біологічного активу або сільськогосподарської продукції. При цьому підприємство розглядає причини таких розбіжностей, щоб визначити найбільш достовірну оцінку справедливої вартості в межах відносно вузького діапазону обґрунтованих оцінок [311]. Щодо довгострокових біологічних активів, зокрема багаторічних насаджень, активні ринки знайти взагалі дуже складно, а часом неможливо. Не маючи достовірних цін активних ринків, як наголошує Н. Гончаренко, підприємства застосовують альтернативні методи визначення справедливої вартості, що не дає реальної об'єктивної оцінки через вплив суб'єктивних суджень виконавців [136].

Методологія оцінки за справедливою вартістю історично виникла і була орієнтована на реалії розвинених країн Західної Європи та США, проте її імплементація в економічнку України стикається із серйозними перешкодами, головна з яких – відсутність «відкритих» активних ринків та надійних джерел інформації щодо цін на продукцію та оцінки продукції під час первісного оприбуткування з виробництва (табл. 2.2). Окреслені акценти ставлять бухгалтера аграрного підприємства перед непростим вибором – якою інформацією користуватися, з яких джерел, чи є вона достовірною та якою мірою може бути застосована для конкретного підприємства. Саме тому до встановлення цін активного ринку, хоча б специфічних біологічних активів та сільськогосподарської продукції, слід залучати державне галузеве управління.

Таким чином, на надзвичайно відповідальному етапі оцінки справедливої вартості більшість аграрних підприємств України стикається з рядом проблем, серед яких найбільш суттєві, на нашу думку, такі:

- відсутність галузевого регулювання процесів встановлення цін активних ринків на рівні держави;

- загроза викривлення інформації та зниження економічної безпеки через суттєвий суб'єктивізм професійних бухгалтерських суджень щодо справедливої оцінки;
- недостатня кваліфікація облікового персоналу та обмеженість людського ресурсу на аграрних підприємствах;
- наявність так званого «інформаційного вакууму» щодо цін активних ринків окремих видів біологічних активів та сільськогосподарської продукції (особливо щодо біологічних активів, невіддільних від землі);
- наявність «половинчастих» рішень через суб'єктивність бухгалтерських оцінок.

Таблиця 2.2

Проблемні аспекти застосування справедливої вартості під час оцінювання біологічних активів та сільськогосподарської продукції в аграрних підприємствах України

Вид продукції	Проблеми застосування справедливої вартості
Продукція рослинництва	не відміну від наявності біржових котирувань по класовому зерну, інформація про ціни на фуражне зерно важкодоступна; у цінах активного ринку не враховують показники якості зерна, зокрема ступеня його вологості; закритість інформації щодо заключних контрактів під час переоцінювання продукції за методом аналізу контрактів на момент збору врожаю; відсутність публічної інформації щодо врожайності, якісного складу посівів і технологічних показників вирощування специфічних культур (наприклад у горіхівництві, рисівництві, овочівництві, вирощуванні ягід, лікарських рослин, льону-довгунця, садівництві та виноградарстві тощо), що ускладнює пошук бази порівняння для встановлення справедливої вартості
Продукція тваринництва	неможливість порівняння цін активного ринку дрібних і середніх фермерських господарств і крупних аграрних підприємств, які вирощують породисту худобу; відсутність спеціалізованої інформації про надої, тривалість життя худоби, несучість, фертильність і ін., що унеможливорює пошук аналогів оцінюваної за справедливою вартістю групи біологічних активів; відсутність публічної інформації щодо укладених контрактів і технологічних показників розвитку специфічних виробництв (наприклад вівчарства, козівництва, рибиництва, конярства, шовківництва тощо)

Джерело: розроблено автором.

Зазначені обставини неминуче впливають на рівень економічної безпеки аграрних підприємств, оскільки недосконалість механізмів установлення справедливої вартості біологічних активів та сільськогосподарської продукції не дозволяє об'єктивно застосовувати один з фундаментальних елементів методу бухгалтерського обліку – оцінювання, що впливає на подальше відображення операцій та викривлення їх у фінансовій звітності, яке може стати перешкодою під час прийняття управлінських рішень на основі показників обліку та звітності. Потенційні ризики цього процесу згруповано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Потенційні ризики застосування різних методів визначення справедливої вартості біологічних активів та сільськогосподарської продукції

Метод [386]	Суть методу [386]	Потенційні ризики і проблеми застосування
1	2	3
Метод аналізу контрактів	Для визначення ціни аналізують цінові пропозиції постійних контрагентів (покупців та заготівельних організацій) на біологічні активи, які оцінюють, і ціни підприємств регіону, що продають подібні біологічні активи	Постійні клієнти можуть мати значні знижки, особливо якщо присутній фактор значної концентрації продажів окремим дебіторам, зокрема, у разі монополізації регіонального ринку окремим суб'єктами, або реалізації продукції пов'язаним особам. У таких умовах часто не виконується принцип «вितягнутої руки», відповідно контракти можуть укладати не за ринковою вартістю
Метод останніх цін	Справедливу вартість біологічних активів на дату балансу встановлюють за останньою ринковою ціною операції з такими активами (за умови відсутності суттєвих негативних змін у технологічному, ринковому, економічному або правовому середовищі, у якому діє підприємство)	Останні операції можуть не відображати стан ринку в цілому і коливатися залежно від умов конкретної угоди, до того ж достовірно неможливо врахувати вплив якісних характеристик товару при визначенні останньої ціни

Продовження табл. 2.3

1	2	3
Метод аналогів	Справедливу вартість біологічних активів установлюють, зважаючи на ринкові ціни на подібні біологічні активи, скориговані з урахуванням індивідуальних характеристик, особливостей або ступеня завершеності біологічних перетворень активу, для якого визначають справедливу вартість	Біологічні активи самі по собі специфічний товар і є переважно кінцевим продуктом для сільськогосподарської ланки виробництва, тому судження щодо наявності і визначення активів-аналогів як таких можуть суттєво викривити кінцевий результат
Метод додаткових показників	Біологічний актив може бути оцінено за вартістю сільськогосподарської або іншої продукції, яку може бути отримано у разі припинення процесів його життєдіяльності (велику рогату худобу, свиней можуть оцінювати за вартістю м'ясопродуктів)	Призводить до заниження вартості активів, оскільки фактично вартість визначають за залишковим, «ліквідаційним» принципом, який доречний, якщо актив знецінився і його вже не можна використовувати за прямим призначенням
Метод дисконтування	Справедливу вартість визначають за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень від активу, обчисленою відповідно до норм П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів»	Суперечить загальним правилам ціноутворення і концептуальним основам фінансової звітності, тому що насправді на вартість активу впливає фактор фінансування покупця (надання товарного кредиту). Чим більша відстрочка платежу за окремим контрактом, тим менша вартість активу, і навпаки: отже, один і той самий актив може мати різну вартість у різних підприємств одного регіону лише виходячи з умов поставки й оплати. Це спричиняє ризики викривлення у фінансовій звітності собівартості реалізації під час продажу продукції, оскільки до неї входить вплив фінансової складової, яку має бути визнано нижчою валового прибутку

Джерело: систематизовано автором.

Вплив на економічну безпеку аграрних підприємств не обмежується справедливою вартістю, а має й ряд інших особливостей, що є підставою для формування припущення щодо часткової невідповідності методології обліку сільськогосподарської діяльності запитам зміцнення економічної безпеки агробізнесу.

Глобалізація економіки, прагнення досягти аграрним сектором України лідируючих позицій у світовому виробництві продовольства зумовлюють додаткову потребу посилення обліково-інформаційного забезпечення управління, державного та суспільного контролю за біологічними активами з генетично модифікованими формами. Постає необхідність розробки комплексного підходу до побудови системи бухгалтерського обліку біологічних активів з ГМО з огляду на підвищення суспільних запитів до облікової інформації в умовах сталого розвитку [242].

Проблемою є недосконалість критеріїв віднесення до об'єктів довгострокових чи поточних біологічних активів. Ця ситуація найбільш чітко проявляється в галузі птахівництва, оскільки необхідність обліковування дорослої птиці у складі поточних біологічних активів тваринництва суперечить економічному сенсу біологічних трансформацій у птахівництві.

Ще однією проблемою відповідності національної моделі обліку в аграрному секторі є облікова ентропія (інформаційна неупорядкованість і хаотичність через невизначеність стану будь-якої системи). Теорію ентропії, зокрема інформаційної, розглядали О. Дейнега [159], Т. Кінева [233], С. Легенчук [274], які дійшли висновку, яка саме наявність цього явища деструктивно впливає та посилює ризики господарської діяльності, що вимагає розробки дій мінімізації її проявів.

Саме ентропія обліку впливає на зниження релевантності інформації, що позначається на ефективності управління відтворенням біологічних активів, адже своєчасність, повнота й узгодженість інформаційних потоків визначають оперативність і якість прийняття управлінських та інвестиційних рішень, запланованих щодо координації виробничих процесів діяльності сільськогосподарських підприємств [233].

Також існують певні протиріччя щодо відображення результатів переоцінки біологічних активів. Тому вважаємо доречною пропозицію, згідно з якою результат переоцінки поточних біологічних активів рослинництва передбачено відносити до додаткового капіталу:

підвищення вартості біологічних активів буде збільшувати суму додаткового капіталу, а зниження – зменшувати. Останнє не впливатиме на фінансовий результат діяльності підприємства і проміжні звітні дати [345].

Разом ці проблеми формують вектори оцінки відповідності методології обліку сільськогосподарської діяльності вимогам управління економічною безпекою аграрних підприємств (рис. 2.9) та спрямувати зусилля щодо їх максимального зближення.

Рис. 2.9. Виявлена часткова невідповідність методології обліку сільськогосподарської діяльності вимогам управління економічною безпекою

Джерело: розроблено автором.

Проте ми переконані, що найбільш вагомою є відсутність галузевого регулювання системи обліку в аграрному секторі. Це, як окреслив В.М. Жук, призводить до таких негативних наслідків, як запізнення надходження інформації до галузевого управління з органів Держкомстату; неврахування потреб галузевого управління під час побудови звітних форм; зниження достовірності інформації через безконтрольність за дотриманням методології її формування; послаблення економічної роботи на підприємствах і занепад професійності бухгалтерів; непідготовленість бухгалтерських служб галузі до запровадження міжнародних стандартів і супроводження іноземних інвестицій [193].

Установлена часткова невідповідність методології обліку сільськогосподарської діяльності вимогам управління економічною безпекою є однією з основних рушійних сил необхідності формування архітектури обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств, яка стане визначальним інформаційним драйвером стратегічного розвитку та ризик-менеджменту підприємств.

2.2. Безпекові акценти трансформації місії бухгалтерської професії

Професія бухгалтера є однією з найдавніших у світі, про що свідчать численні історичні артефакти Стародавніх Індії, Вавилону, Єгипту, Греції та Римської імперії. Першопричиною виникнення обліку було зародження товарно-грошових відносин і господарських зв'язків при рабовласницькому ладі.

З розвитком торговельних відносин в епоху Середньовіччя, з'явилася потреба в спеціалізованих фахівцях, які б вели первинний облік розрахунків та контролювали сплату боргів. Спочатку їх називали «рахівниками». Слово «бухгалтер» виникло в кінці середньовіччя. У 1498 р. імператор Священної Римської імперії Максиміліан I призначив «бухгалтером» Христофора Штехера. Саме в цей період утворився так званий «венетійський» метод подвійного запису, і праці Бенедетто Котрульї та Луки Пачолі суттєво поглибили фундаментальні основи теорії бухгалтерського обліку.

В Україні стрімкий розвиток бухгалтерської професії припав на ХІХ ст., коли наша держава була частиною Російської імперії. Саме в

цей період почали закладати основи наукового підходу до обліку, побудови системи реєстрів та рахунків, порядку формування звітності. Важливу роль у цьому відіграв журнал «Рахівництво».

У період СРСР облік став однією з невід'ємних складових командно-адміністративної економіки, оскільки саме на бухгалтерів покладали функцію обліку, аналізу виконання планів та збереження соціалістичного майна. У цю епоху суттєво удосконалено елементи методу бухгалтерського обліку та поглиблено зміст бухгалтерського обліку як окремої науки завдяки працям Н. Лунського, Р. Вейцмана, Е. Сіверса, А. Галагана, А. Рудановського, С. Бутка, О. Галкіна, М. Пізенгольца, П. Саблука, А. Данілана, І. Малишева, А. Бикової, М. Штейнмана, М. Огійчука, Г. Войчука та ін.

Подальший розвиток бухгалтерського обліку тісно пов'язаний з появою виробництва, розвитком банківської системи, установленням міжнародних зв'язків, зростанням ролі цінних паперів, участю держави в економічному житті країни.

Особливого значення професія бухгалтера набула в середині ХХ ст. завдяки появі транснаціональних корпорацій (далі – ТНК), які стали першопричиною необхідності міжнародного регулювання обліку і звітності. Саме тому з метою поліпшення і гармонізації практики фінансової звітності в міжнародному масштабі в 1973 р. громадські бухгалтерські й аудиторські організації багатьох країн створили міжнародну професійну неурядову організацію – Комітет з Міжнародних стандартів фінансової звітності (КМСБО) (International Accounting Standards Committee, IASC). З 1981 р. КМСБО був повністю автономним у впровадженні міжнародних стандартів фінансової звітності і питаннях обговорення документів, які стосуються міжнародного обліку. У 2002 р. Європейська комісія приймає Директиву Європейського Союзу про те, що всі компанії, чії акції котируються на біржах Європи, починаючи з 2005 р., зобов'язані готувати консолідовану звітність за МСФЗ. У рамках реструктуризації, у квітні 2001 р. Рада з Міжнародних стандартів фінансової звітності (РМСФЗ) замінила КМСБО на Комітет з Міжнародних стандартів фінансової звітності (КМСФЗ) – International Financial Reporting Standards (IFRS) [549].

Інша велика міжнародна професійна організація, яка безпосередньо займається розробкою, упровадженням і просуванням стандартів фінансової звітності, – Міжнародна федерація бухгалтерів (МФБ; International Federation of Accountants – IFAC). МФБ створено в

1977 р., її основне завдання – розвиток і вдосконалення бухгалтерської професії для підвищення якості послуг, які надають в інтересах усього суспільства. Сьогодні до складу МФБ входить понад 175 членів та професійних бухгалтерських організацій із 130 країн, представлених більше ніж трьома мільйонами бухгалтерів, які займаються приватною практикою, викладанням, перебувають на державній службі, зайняті в різних галузях економіки [550].

У країнах Європейського союзу діє Європейська бухгалтерська асоціація (European Accounting Association) – академічна асоціація, що підтримує якісні дослідження бухгалтерського обліку, викладання та обмін знаннями з практикою, надаючи платформу, яка дає змогу вченим-бухгалтерам розвиватися та приносити користь суспільству своєю діяльністю. Її також спрямовано на розвиток відносин з усіма іншими професійними та науково-орієнтованими асоціаціями, які працюють у галузі бухгалтерського обліку, а також з європейськими чи міжнародними комітетами та органами влади, які займаються прийняттям політичних рішень у цій галузі. З часу свого заснування в 1977 р. ЕАА значно вплинула на бухгалтерські дослідження у всій Європі. Сьогодні ЕАА створила безпечну та розвиваючу мережу, яка об'єднує всіх дослідників бухгалтерії, зацікавлених у ширшій європейській концепції їх предметних і дослідницьких інтересів [544].

Крім того, у Європі активно функціонує Федерація європейських бухгалтерів (Accountance Europe / Federation des Experts Comptables Europeens). Організацію створено в 1986 р. в результаті об'єднання двох професійних організацій, до однієї з яких входили бухгалтери країн загального ринку, до іншої – решти країн Європи. До складу Федерації входять 51 професійна організація з 35 країн, представлена 1 млн кваліфікованих бухгалтерів, аудиторів та радників [535].

У 1979 р. створено Африканську раду з бухгалтерського обліку (African Accounting Council). Цілями ради проголошено уніфікацію методик бухгалтерського обліку, удосконалення системи професійної освіти. Нині організація об'єднує 21 країну африканського континенту [536].

У Південно-Східній Азії національні бухгалтерські організації Індонезії, Малайзії, Філіппін, Сінгапуру і Таїланду об'єднано у Федерацію бухгалтерів Асоціації Південно-Східної Азії (The ASEAN Federation of Accountants – AFA). Її головною метою є розвиток і пропагування бухгалтерської професії в регіоні на підтримку соціально-економічного посилення країн-членів АФА. Конфедерація

азіатських і тихоокеанських бухгалтерів (The Confederation of Asian and Pacific Accountants – CAPA) – регіональна організація, представлена 33 національними організаціями професійного обліку з 24 юрисдикцій, які діють в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні або зацікавлені в цьому. Конфедерацію створено для підвищення цінності бухгалтерської професії в Азіатсько-Тихоокеанському регіоні для розвитку професійних організацій бухгалтерського обліку; пропагування етичних цінностей і переваг високоякісного обліку, звітності і достовірності [561].

Як наголошує В. Жук, «бухгалтера можна розглядати як представника професії (інституту) в тому випадку, якщо він володіє знаннями, навичками, вміннями і дотримується етики. Явне вираження, а тим більше дотримання вищевикладених якостей, формується в міру розвитку економіки і досягає свого апогею лише з утворенням професійного бухгалтерського руху» [199, с. 317].

Професійних бухгалтерів неоднаково називають у різних країнах: у Великій Британії вони присяжні бухгалтери, у Франції – експерт-бухгалтери, у США – публічні бухгалтери. Суть же всіх цих назв одна: підтвердження компетентності, що визначає право бухгалтера займатися своєю діяльністю і гарантує акціонерам, керівництву підприємств і, зрештою державі кваліфіковане застосування законодавства.

Отже, наявність численних професійних організацій та об'єднань свідчить про вагомість інституту професії бухгалтера у світовому соціально-економічному просторі. Проте назва професії на початку XXI ст. не зовсім відповідає сутності і набору функцій, покладених на неї. Об'єктивність такої невідповідності, і трансформації назви, є наслідком стрімкого розвитку діджиталізації економіки, зміною парадигми менеджменту підприємств і посилення ризиків бізнес-середовища ув глобальному світі.

Бухгалтерський облік та професія бухгалтера, які протягом останніх 20 років перебували під впливом суттєвих змін, на початку XXI ст. знову постали перед викликами ери діджиталізації суспільства і його економічного ладу. Четверта промислова революція, початком якої прийнято вважати 2011 р., кардинально змінює підходи до управління інформацією та свідчить про вирішальний вплив глобальної мережі Інтернет і комп'ютерних технологій на економічний лад сучасного суспільства (рис. 2.10).

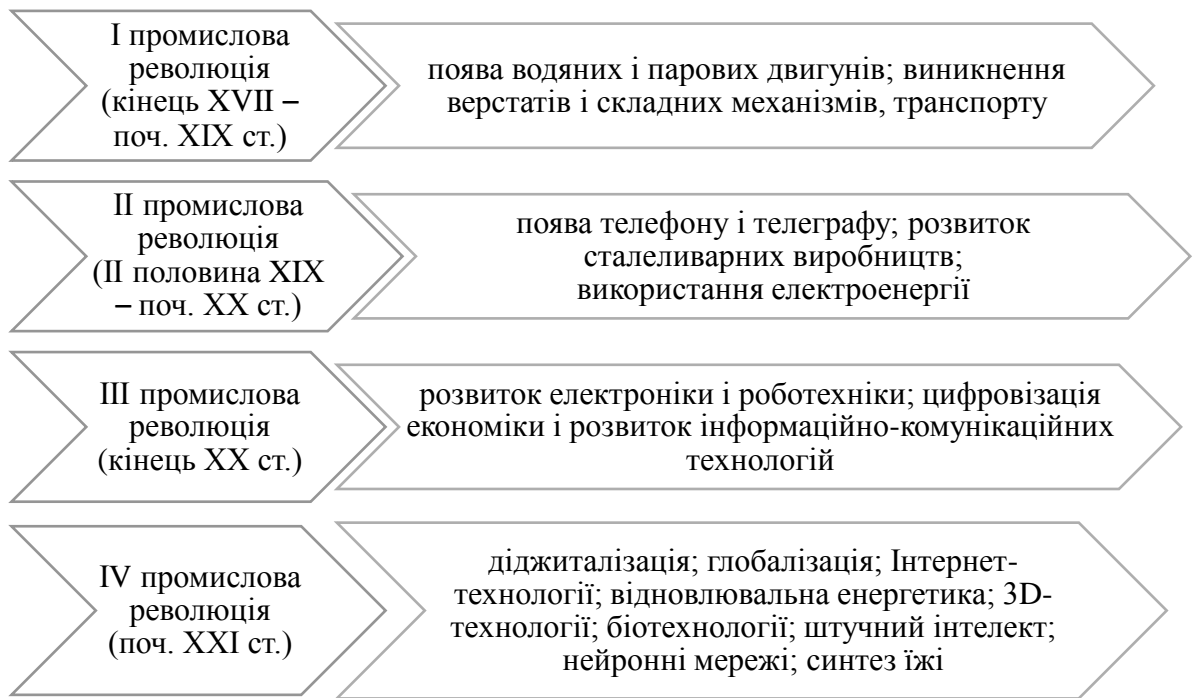

Рис. 2.10. Технологічні уклади чотирьох промислових революцій

Джерело: систематизовано автором.

Отже, головною рушійною силою початку XXI ст. є розвиток процесів діджиталізації (цифрової трансформації); глобалізації та Інтернет-технологізації. Саме тому в цифровому світі місія та практика ведення бухгалтерського обліку стикається з рядом змін у підходах до збирання, обробки, зберігання, передачі інформації та інтеграції джерел її отримання. Ситуацію ускладнює зростаюча роль, разом з фінансовими, потоків нефінансової інформації, що має важливе значення в менеджменті підприємств.

На початку 30-х рр. XXI ст. цифровізація проникла майже в усі сфери суспільного життя, помітно вплинувши на бізнес-середовище та його інформаційне забезпечення. За таких умов неминучо є трансформація місії і функцій інституту бухгалтерської професії в нових, діджиталізованих умовах.

Діджиталізація економіки, що перебуває під постійним впливом факторів та ризиків макро- і мікросередовища, поглиблює місію, предмет, об'єкт і функції бухгалтерського обліку та професії бухгалтера, який відповідно до запитів зовнішніх та внутрішніх користувачів, має забезпечувати належний рівень інформаційної, і, як наслідок, – економічної безпеки бізнес-структур. Зростання кількості кібератак, вірусних програм і проявів економічного шпигунства

вимагають від сучасного представника бухгалтерської професії наявності, крім професійних облікових, так званих цифрових, або діджиталізаційних навичок.

Таким чином, процеси діджиталізації суттєво трансформують існуючі навички бухгалтера, виходячи далеко за межі сервісної функції обліково-аналітичного забезпечення. За даними останнього глибокого дослідження Association of International Certified Professional Accountants (AICPA), в епоху діджиталізації фінансовим спеціалістам необхідно володіти технічними навичками і вміти застосовувати їх у бізнес-контексті. Так само вони мають використовувати навички людей, щоб впливати на інших, і лідерські навички, щоб продовжувати очолювати організації [545]. Усі ці складові повинні підкріплюватися етикою, цілісністю і професіоналізмом (рис. 2.11).

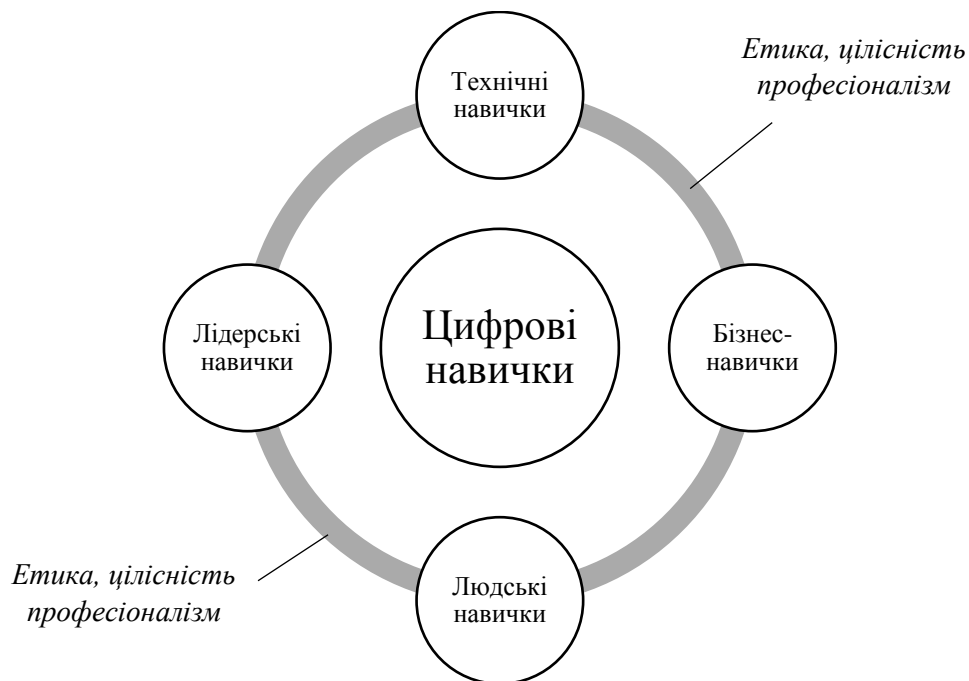

Рис. 2.11. Компетентнісний фреймворк CGMA 2019 р.

Джерело: [545].

Наголосимо, що формування нового професійного бухгалтерського середовища, яке відповідатиме викликам діджиталізації, має відбуватися на основі поєднання зусиль державних регуляторних органів, навчальних закладів, роботодавців та бізнес-структур, професійних бухгалтерських об'єднань і всіх зацікавлених сторін.

Усесвітній конгрес бухгалтерів 2018 р. в Сіднеї задекларував, що роботизація (цифровізація, штучний інтелект, подальший розвиток

автоматизації) – це об'єктивне майбутнє бухгалтерської професії. Але це не загроза професії, а технологічна підтримка трансформації (розвитку) функцій бухгалтера як аналітика-консультанта в сучасних економічних умовах. Бухгалтер в економіці майбутнього – це аналітик, здатний оцінити вплив на добробут своєї компанії всього комплексу чинників, які формує складна соціально-економічна дійсність [114].

Тобто сучасний бухгалтер повинен мати і цифрові навички, і цифровий спосіб мислення. Сьогодні чимало науковців наголошують, що сама назва професії «бухгалтер» не відповідає його функціям на підприємстві. Наприклад, академік В.М. Жук пов'язує трансформовану місію бухгалтерської професії з «бухгалтерським інжинірингом» [200].

На нашу думку, у майбутньому цифрові технології дедалі більше проникатимуть у всі сфери людської діяльності, тому зростатиме попит роботодавців саме на представників нової генерації облікових менеджерів у діджиталізованому світі.

У сучасних професійних, а інколи й наукових колах, побутує думка щодо відсутності перспектив бухгалтерської професії, функції якої повністю візьмуть на себе ІТ-технології, зокрема надсучасні технології обробки інформації на основі технологій блокчейну.

Ми глибоко переконані, що хмарні технології зберігання даних, таксономія фінансової звітності і повна автоматизація рутинних операцій є не загрозою зникнення бухгалтерської професії, а інструментом, який відкриває додаткові горизонти для людського фактора. За таких умов виникає необхідність в удосконаленні підготовки фахівців у галузі обліку, оподаткування й аудиту, перекваліфікації вже працюючих бухгалтерів та вивченні додаткових можливостей, які дає діджиталізація.

Першою і найголовнішою функцією бухгалтера, яку не може замінити програмне забезпечення є підготовка достовірної, правдивої та доречної фінансової звітності, що поєднує результат технічної обробки фінансових і нефінансових потоків інформації та результат професійного судження конкретного фахівця, який її готує.

Другою, не менш важливою функцією, яку здатен задовольнити лише людський ресурс, є захист інтересів, комерційної таємниці та збереження майна компанії. У сучасних умовах флуктуацій макросередовища, особливо запровадження заходів боротьби з пандемією коронавірусу COVID-19 у 2020 р., ця функція є одним із «рятівних жилетів» бізнесу.

Третя важлива складова місії бухгалтерської професії, яка не піддається повній автоматизації, – гарантування економічної безпеки підприємства, передбачення негативного впливу та мінімізація ризиків бізнес-середовища (рис. 2.12).

Рис. 2.12. Дисбаланс функцій бухгалтерської професії в умовах автоматизованих технологій діджиталізованого світу

Джерело: розроблено автором.

Директор корпорації «1С: Підприємство» в країнах СНД Б. Нуралієв справедливо зазначив, що, звільнившись від рутинної роботи, бухгалтери зможуть більше думати й аналізувати, допомагати своїм підприємствам у їх головній діяльності на основі хорошого розуміння особливостей законодавства, можливих пільг і заходів щодо державної підтримки бізнесу на федеральному, регіональному і місцевому рівні. Усе затребуванішими будуть фахівці, здатні застосовувати сучасні системи автоматизації, аналізувати ситуацію, приймати рішення, вирішувати завдання, працювати в команді. Зростатиме роль бухгалтера як опори керівника під час прийняття управлінських рішень.

Соціальна місія професії бухгалтера вимагає від особи, яка займається такою діяльністю, бути експертом у сфері бухгалтерського обліку, демонструвати і підтримувати компетентність, відповідати

кодексу етики, дотримуватися високих професійних стандартів. Її діяльність регулює професійна організація бухгалтерів або інший механізм регулювання [291].

Діджиталізація обліку зміцнила, а не похитнула позиції бухгалтерів на ринку праці, вивільнивши потенціал бухгалтера для роботи в галузі моделювання звітності й управління її вмістом. Головне – бути готовим до вирішення нових завдань, не передаючи їх маркетологам, економістам, менеджерам та іншим фахівцям, що дозволить підвищити роль бухгалтерів у процесах управління та інформаційного забезпечення підприємств [362].

Також підтвердженням важливості професії бухгалтера є той факт, що за результатами моніторингу вакансій на ринку праці, розміщених у мережі Інтернет, потреба в професійних бухгалтерях станом на початок 2020 р. вища за аналогічний показник 2015 р. на 31,8 %.

Професор Л. Васільєва наголосила, що «раніше професія «бухгалтер» розглядалася виключно, як робітник апарату, функцією якого є надання інформації. Дуже рідко його залучали до прийняття управлінських рішень. Проте, коли бізнес почав орієнтуватися на ринок, бухгалтери виявили, що їхня сфера відповідальності дуже зросла і бухгалтерський облік одержав гідне визнання в рамках функціонуючої системи» [95, с. 5].

У свою чергу, професор В. Вахрушина справедливо зауважила, що вплив на парадигму бухгалтерського обліку мінливих суб'єктивних і об'єктивних факторів привів до появи питань щодо існування бухгалтерської професії взагалі. Автор наголошує, що зникнення такої професії є неможливим, розвиток інформаційних технологій є лише необхідністю вирішувати завдання, поставлені перед бухгалтерським обліком [96].

Отже, зникнення професії бухгалтера внаслідок цифрових технологій неможливе. Перспектива бухгалтерської професії в цифровому світі має базуватися на трансформації місії бухгалтера в процесі гарантування економічної безпеки бізнес-структур і достовірного безпекового представлення бізнесу у звітності.

З метою глибокого аналізу поглядів професійного середовища на окремі аспекти обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки в цифровому світі ми провели всеукраїнське експертне опитування – анкетування працівників бухгалтерських служб, науковців та здобувачів освітніх ступенів «Місце економічної безпеки

в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами і трансформація бухгалтерської професії в цифровому світі» (дод. А). Це опитування тривало протягом 2019–2020 рр. і охопило 858 респондентів, серед яких 62,1 % становлять бухгалтері-практики провідних підприємств Харківської, Київської, Дніпропетровської, Львівської, Сумської, Вінницької, Чернігівської, Черкаської та Донецької областей (рис. 2.13).

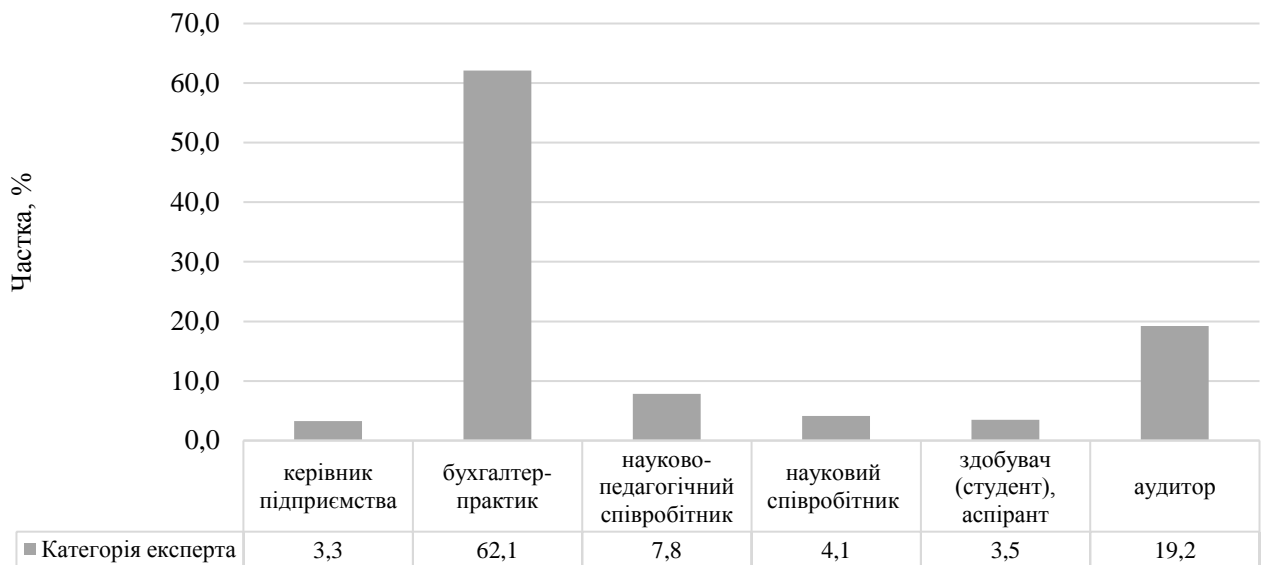

Рис. 2.13. Репрезентативність всеукраїнського експертного опитування в розрізі категорій експертів (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

У процесі експертного опитування розроблено методику анкетування неповторної типової вибірки респондентів. Оскільки у вибірку сукупність у тій чи іншій пропорції, обов'язково потрапили представники всіх груп, типізація генеральної сукупності дозволила виключити вплив міжгрупової дисперсії на середню помилку вибірки, яка в цьому випадку визначається тільки внутрішньо-груповою варіацією.

При статистичному дослідженні соціально-економічних явищ ми мали справу з якісними ознаками, за якими слід було визначити необхідний обсяг вибіркової сукупності для репрезентативності вибірки. Спосіб вираження якісних ознак не дозволяє розраховувати за ними середнє значення, тому оцінку коливання провели залежно від часток одиниць, які мають певні ознаки, тобто на підставі вибірових часток або частот. У формулі для визначення чисельності вибірки генеральну дисперсію не можна замінити скоригованою вибірковою

дисперсією, оскільки обсяг вибірки визначають до початку проведення вибіркового спостереження [140].

Оскільки розрахунки проводили за якісними альтернативними ознаками і частка їх у генеральній сукупності не відома, ми приймаємо на рівні 0,5, оскільки за такого значення частки дисперсія досягає максимального значення [512, с. 251]:

$$w \cdot (1 - w) = 0.5 \cdot 0.5 = 0.25. \quad (3.1)$$

Перевага такого прийому в тому, що він дозволяє визначити чисельність вибіркової сукупності, якщо відсутні дані попередніх досліджень, і не проводити пробних.

У статистичній практиці гарантованим достатнім рівнем імовірності вважають $p = 0,95$ [140]. За математичною таблицею «Значення інтегралу імовірності при різних значеннях t » [140] нормоване відхилення становить $t = 1,96$. Проведемо розрахунок оптимальної чисельності вибірки:

$$n = \frac{t^2 \cdot w(1 - w) \cdot N}{\Delta_w^2 \cdot N + t^2 \cdot w(1 - w)} = \frac{1.96^2 \cdot 0.5(1 - 0.5) \cdot 3500}{0.05^2 \cdot 3500 + 0.5(1 - 0.5)} = 346. \quad (3.2)$$

За умови рівня імовірності 0,95, граничної помилки вибіркового спостереження не більше 5 %, оптимальною можна вважати кількість обстежених респондентів не меншу за 346 осіб (або 10 % від генеральної сукупності 3500 осіб) (дод. Б). Отже, обстежена вибірка є репрезентативною, дає підстави зробити певні об'єктивні висновки і використовувати результати опитування для подальших досліджень. Опитування здійснювали очним і дистанційним способом із залученням провідних бухгалтерів-членів Федерації аудиторів, бухгалтерів та фінансистів АПК України (довідка № 01/05 від 20.10.2019 р.). Серед опитаних науково-педагогічних працівників та наукових співробітників – доктори і кандидати наук, провідні викладачі аграрних ЗВО і співробітники наукових установ мережі Національної академії аграрних наук України. Серед опитаних здобувачів – студенти освітнього ступеня «Магістр» і аспіранти спеціальності 071 «Облік і оподаткування»

Бухгалтерське професійне середовище під час анкетування було представлене головними бухгалтерами, заступниками головних бухгалтерів, менеджерами з обліку, співробітниками департаментів методології бухгалтерського обліку, провідними бухгалтерами та аудиторами різних сфер національної економіки, серед яких 54,8 % працюють у галузі сільського господарства, 10,8 % – у галузі

постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря, 9,5 % – добувної та переробної промисловості тощо (дод. В.1). Майже 23 % опитаних експертів мають стаж професійної діяльності 15–20 років, 20,0 % – до 5 років, 17,1 % – 10–15 років (дод. В.2).

Визначаючи характер впливу цифрових технологій на посадові обов'язки бухгалтерів, 52,9 % опитаних відмітили суттєвий вплив їх на професійну діяльність (рис. 2.14). Водночас про відсутність зв'язку між цифровізацією та функціями бухгалтера не зафіксовано жодної експертної думки.

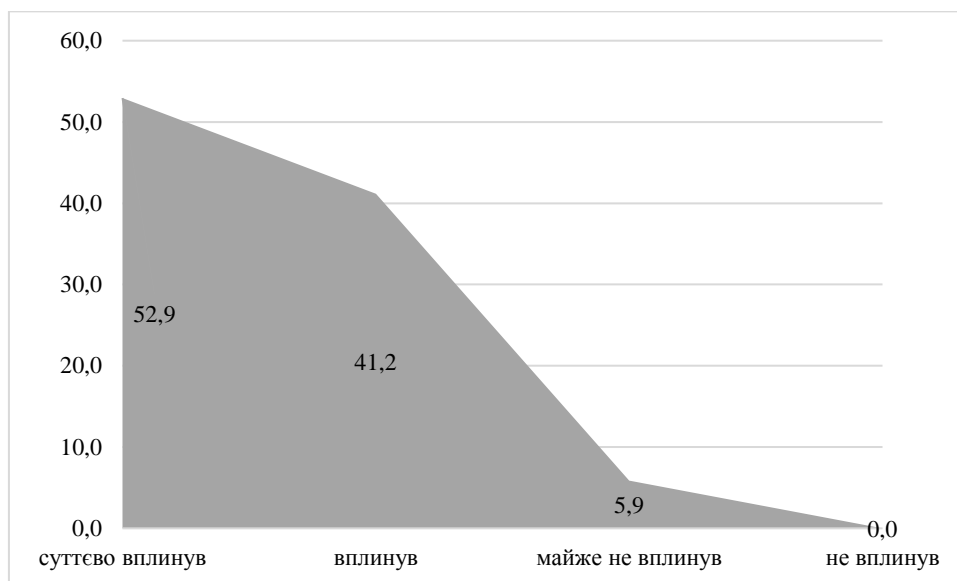

Рис. 2.14. Аналіз впливу стрімкого розвитку цифрових технологій обробки інформації на посадові обов'язки бухгалтерів (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

З метою встановлення поглядів окремих груп експертів нами було сформульовано питання щодо відповідності функцій головних бухгалтерів, визначених ст. 7 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. зі змінами та доповненнями [385], практичній професійній діяльності (табл 2.4). Про часткову відповідність свідчать відповіді 93,7 % керівників, 46,7 % бухгалтерів-практиків, 96,8 % здобувачів та 43,1 % аудиторів. Водночас 58,9 % науково-педагогічних співробітників, 72,3 % наукових співробітників та 40,0 % бухгалтерів-практиків як фокус-групи нашого дослідження зазначили, що перелік обов'язків, передбачений законом, не відповідає сучасним функціональним обов'язкам головних бухгалтерів.

Гіпотезу також підтверджує той факт, що 100 % керівників, бухгалтерів-практиків, наукових співробітників, здобувачів, 87,9 % науково-педагогічних співробітників та 72,1 % аудиторів погодилися, що місія бухгалтера виходить далеко за межі простої реєстрації господарських операцій і великою мірою сприяє досягненню довіри, керованості, формуванню сталого розвитку і гарантуванню економічної безпеки підприємств.

Таблиця 2.4

Погляди окремих груп експертів на зміст бухгалтерської професії (n=858), %

Питання анкети	Група експертів					
	керівник	бухгалтер-практик	науково-педагогічний співробітник	науковий співробітник	здобувач	аудитор
<i>Чи відповідає, на Вашу думку перелік функцій головного бухгалтера (забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності; організує контроль за відображенням на рахунках бухгалтерського обліку всіх господарських операцій; бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних з нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства; забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах підприємства) сучасним функціональним обов'язкам головного бухгалтера / співробітника бухгалтерської служби</i>						
перелік є повністю вичерпним	-	13,3	13,6	-	-	14,3
частково відповідає	93,7	46,7	27,5	27,7	96,8	43,1
перелік є невичерпним	6,3	40,0	58,9	72,3	3,2	42,6
<i>Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що місія бухгалтера виходить далеко за межі простої реєстрації господарських операцій і великою мірою сприяє досягненню довіри, керованості, формуванню сталого розвитку та гарантуванню економічної безпеки підприємств</i>						
погоджуюсь	100,0	100,0	87,9	100,0	100,0	72,1
частково погоджуюсь	-	-	12,1	-	-	27,9
не погоджуюсь	-	-	-	-	-	-

Джерело: авторські розрахунки за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Численні наукові праці свідчать про різні трансформовані назви професії бухгалтера в сучасних умовах. Вони різняться залежно від розуміння предмета бухгалтерського обліку та набору здійснюваних

функцій співробітниками. Учені В. Жук, Є. Попко та Ю. Шендерівська обґрунтовують наявність п'яти модифікацій назви бухгалтерської професії, доводячи необхідність її трансформації в облікового гаранта (табл. 2.5).

Таблиця 2.5

Взаємозв'язок розуміння предмета бухгалтерського обліку та назви професії

Пор. з/п	Етапи приросту розуміння предмета	Назва професії
1	Відображення фактів господарського життя	Бухгалтер
2	Особистісні та методико-методичні аспекти обліково-цифрового представлення господарюючого суб'єкта	Публічний бухгалтер, фінансовий директор
3	Обліково-інформаційний продукт для стейкхолдерів	Інформаційний (обліковий брокер)
4	Природа обліково-інформаційного забезпечення довіри і керованості в цифровому соціально-економічному просторі	Обліковий гарант

Джерело: [200].

Базуючись на різних трактуваннях предмета бухгалтерського обліку та змісту бухгалтерської професії, можемо змоделювати взаємозв'язок етапів зміни розуміння місії бухгалтерської професії під впливом науково-технічного прогресу та часу. Проведені дослідження свідчать, що зі стрімким поширенням цифрових технологій та збагаченням предметно-об'єктного складу бухгалтерський облік перетворився з практики-реєстрації на мистецтво-інтерпретацію та науку-пояснення, дедуктивну дефініцію яких обґрунтував в інституціональній теорії обліку академік В. Жук [199].

Таким чином, крім реєстрації фактів господарського життя, формування фінансової звітності й інформаційного забезпечення управлінських рішень, нині місія бухгалтерської професії полягає в підготовці нефінансової звітності, гарантуванні економічної безпеки і створенні можливостей для сталого розвитку як окремих підприємств, так і національної економіки загалом (рис. 2.15).

Додатковою метою проведеного експертного опитування був аналіз поглядів експертів на трансформацію назви та змістовно-функціонального наповнення професії «бухгалтер» в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій та зростання запитів стейкхолдерів

щодо зміцнення економічної безпеки підприємств. До розгляду ми обрали найбільш розповсюджені назви посад, отримані під час аналізу вакансій на офіційних веб-сайтах пошукових агентств і штатних розписів окремих агрохолдингів.

Рис. 2.15. Еволюційна трансформація місії бухгалтерського обліку та професії бухгалтера під впливом науково-технічного прогресу

Джерело: розроблено автором.

Отже, 29,0 % опитаних вважають найбільш правильно назву «бухгалтер-аналітик», 25,8 % – обліковий гарант, 22,6 % – обліковий гарант економічної безпеки (рис. 2.16). Водночас жоден експерт не вважав за доцільне залишити назву професії «бухгалтер» без змін.

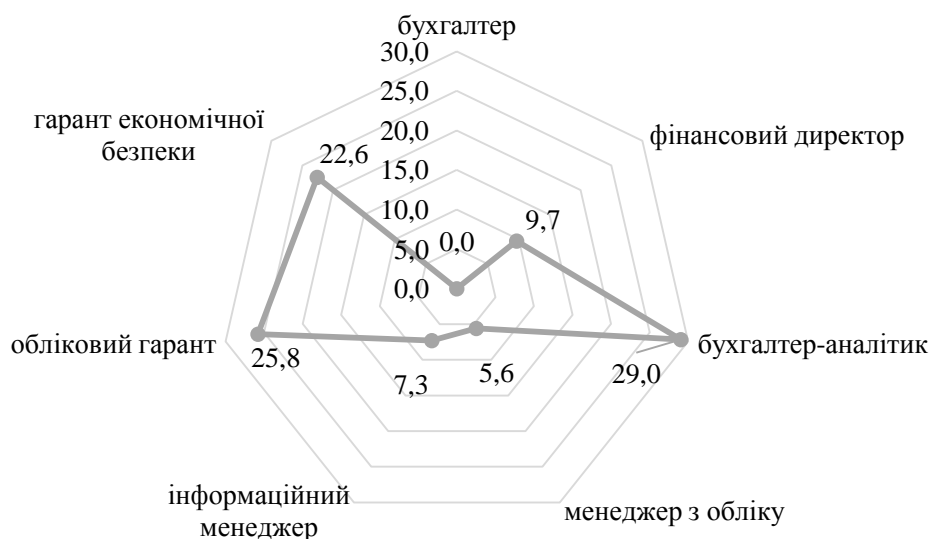

Рис. 2.16. Погляди експертів щодо трансформації назви професії бухгалтера в цифровому світі (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Щодо диференціації поглядів експертів у розрізі окремих груп зазначимо, що найбільша кількість бухгалтерів-аналітиків обрали назву «бухгалтер-аналітик» (35,3 %), керівників – «менеджер з обліку» (37,2 %), тоді як прихильниками назви «гарант економічної безпеки» є 66,7 % науково-педагогічних працівників та 44,0 % аудиторів (табл. 3.3). Попередній аналіз дозволив сформулювати висновок про необхідність уведення нової якості у професійне бухгалтерське середовище – «гарант» як комплексу заходів та особистих професійних якостей фахівця, які дозволяють досягати кінцевої мети щодо задоволення інформаційних запитів і досягнення довіри, порозуміння та керованості у цифровому світі.

Зважаючи на згадані вище позиції, вважаємо за доцільне розглядати назву професії бухгалтера з погляду її трансформації в «облікового гаранта економічної безпеки», що пов'язано зі включенням економічної безпеки до об'єктного складу бухгалтерського обліку та її надважливою можливістю створювати основу для сталого розвитку підприємств (рис. 2.6).

Таблиця 2.6

Погляди окремих груп експертів щодо трансформації назви та місії бухгалтерської професії у цифровому світі (n=858), %

Питання анкети	Група експертів					
	керівник	бухгалтер-практик	науково-педагогічний співробітник	науковий співробітник	здобувач	аудитор
<i>Яка з наведених назв, на Вашу думку, максимально відображає зміст бухгалтерської професії в цифровому світі з погляду зміцнення економічної безпеки підприємств</i>						
фінансовий директор	-	5,9	-	25,0	-	29,0
бухгалтер-аналітик	33,3	35,3	-	-	-	3,5
менеджер з обліку	37,2	11,8	-	-	50,0	-
інформаційний менеджер	-	-	33,3	-	50,0	-
обліковий гарант	29,5	17,6	-	60,0	-	23,5
гарант економічної безпеки	-	29,4	66,7	15,0	-	44,0

Джерело: авторські розрахунки за результатами Всеукраїнського експертного опитування.

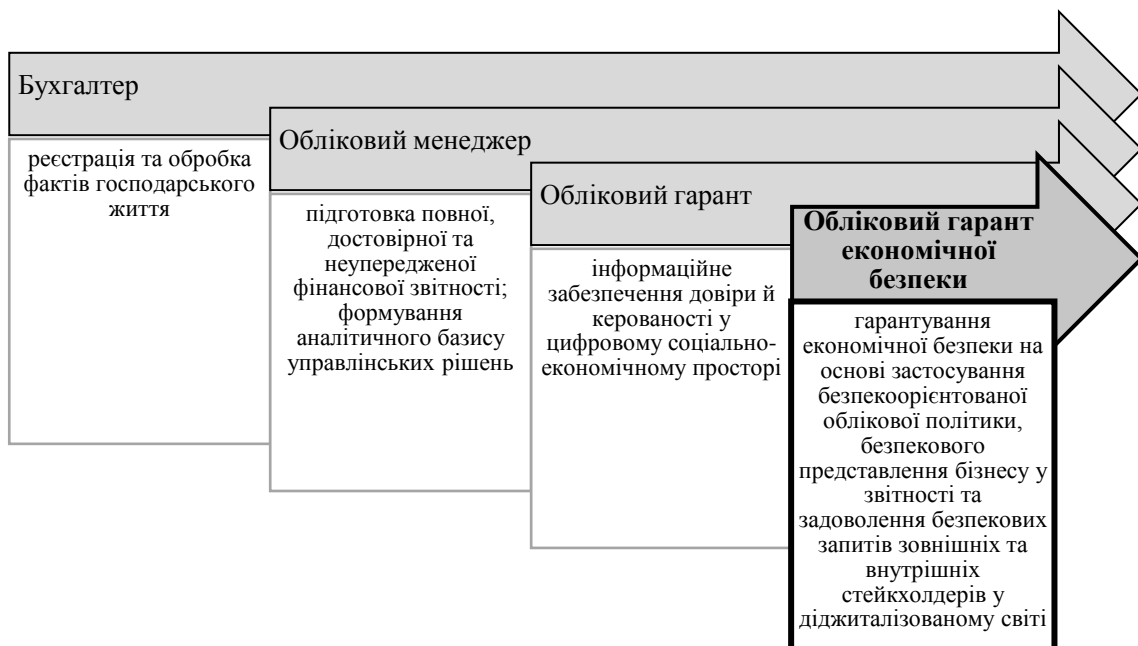

Рис. 2.17. Еволюційна трансформація назви та місії бухгалтерської професії в діджиталізованому світі

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, місія професії бухгалтера була і залишається поза межами зникнення в економічному бізнес-середовищі, оскільки саме бухгалтер покликаний забезпечити стейкхолдерів повною достовірною інформацією, запобігти ризикам та кризи, напрацювати адаптовану до конкретних умов облікову політику і гарантувати економічну безпеку, що багато в чому залежить від правильності та методологічної точності сформованого професійного судження фахівця. Досягнення зазначеної місії можливе лише за умов наявності сукупності специфічних компетенцій фахівця, зокрема обліково-аналітичних, безпекових, організаційно-управлінських, цифрових, комунікативно-лідерських і психологічних їх складових. У поєднанні з якісною освітою і здатністю до саморозвитку протягом професійної діяльності, облікового гаранта економічної безпеки слід розглядати як домінуючого фахівця топ-менеджменту підприємства. Інститут бухгалтерського обліку як наука, мистецтво і складова соціально-економічного розвитку здатна до максимально розкрити свої можливості лише за умови і трансформації інституту бухгалтерської професії в діджиталізованому (цифровому) світі. Саме тому в процесі організації обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств надзвичайно важливо врахувати прояв біхевіористичних акцентів інституту бухгалтерського обліку як важливої домінанти гарантування та зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств.

2.3. Концептуальні засади функціонування обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки

Формування, обслуговування, розвиток, реалізація обліково-аналітичного забезпечення управління здійснюються відповідно до його моделі, у якій згруповано ознаки і характеристики процесів обробки, передачі та зберігання даних, що підтримуються програмними продуктами, комунікаційними рішеннями й інтелектуальними розробками [44].

У наш час економічна безпека будується перш за все на системі управління ризиками. Розвиток і підтримка необхідного рівня ризик-менеджменту на рівні кожного підприємства сприяє не тільки зниженню витрат на мікрорівні, але і підвищенню інвестиційної привабливості галузі, позитивно сприймається бізнес-громадськістю.

В умовах кожного конкретного підприємства така система повинна бути чітко регламентована, прозора і зрозуміла співробітникам, а також побудована на системі доступних, достовірних, перевірених показників, джерел інформації. Основним джерелом інформації, на якому будують систему управління ризиками, є дані бухгалтерського обліку.

Проведений аналіз експертної думки бухгалтерів-практиків свідчить, що 27 % пов'язують економічну безпеку з фінансовим, 23 % – з управлінським, 20 % – з податковим, а решта – з оперативно-технічним і статистичним обліком (рис. 2.18). На наше переконання, такі результати зумовлені орієнтацією більшості керівників та головних бухгалтерів аграрних підприємств передусім на дотримання норм фінансового обліку та подання фінансової звітності, чітко регламентованих нормативно-правовою базою.

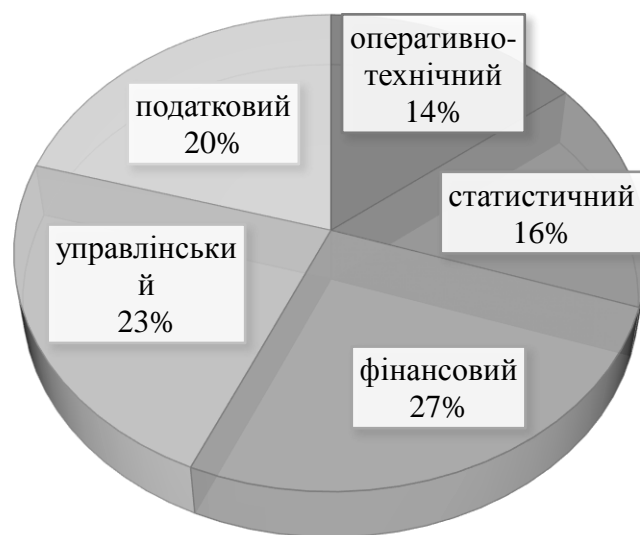

Рис. 2.18. Експертна думка щодо вагомості окремих видів господарського обліку в процесі зміцнення економічної безпеки в умовах діджиталізації обліково-аналітичного забезпечення (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Проте економічна безпека як багатоукладне явище пов'язана і з зовнішнім, і з внутрішнім середовищем аграрного бізнесу та запитамі відповідно зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів, тому має базуватися на переосмисленні концептуальних засад обліково-

аналітичного забезпечення, що включає абсолютно всі складові господарського обліку й етапи облікового процесу.

Науковці М.З. Пізенгольц та О.П. Варава визначили, що бухгалтерський облік не просто проводить реєстрацію подій та фактів. Усі зміни, що відбуваються в процесі здійснення господарської діяльності, реєструються в бухгалтерському обліку для подальшого впливу на роботу підприємства з метою її поліпшення [365]. На думку опитаних бухгалтерів, найважливішими етапами обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою є накопичення (19,8 %), узагальнення (18,8 %), зберігання (17,8 %) та передача (15,8 %) інформації (рис. 2.19).

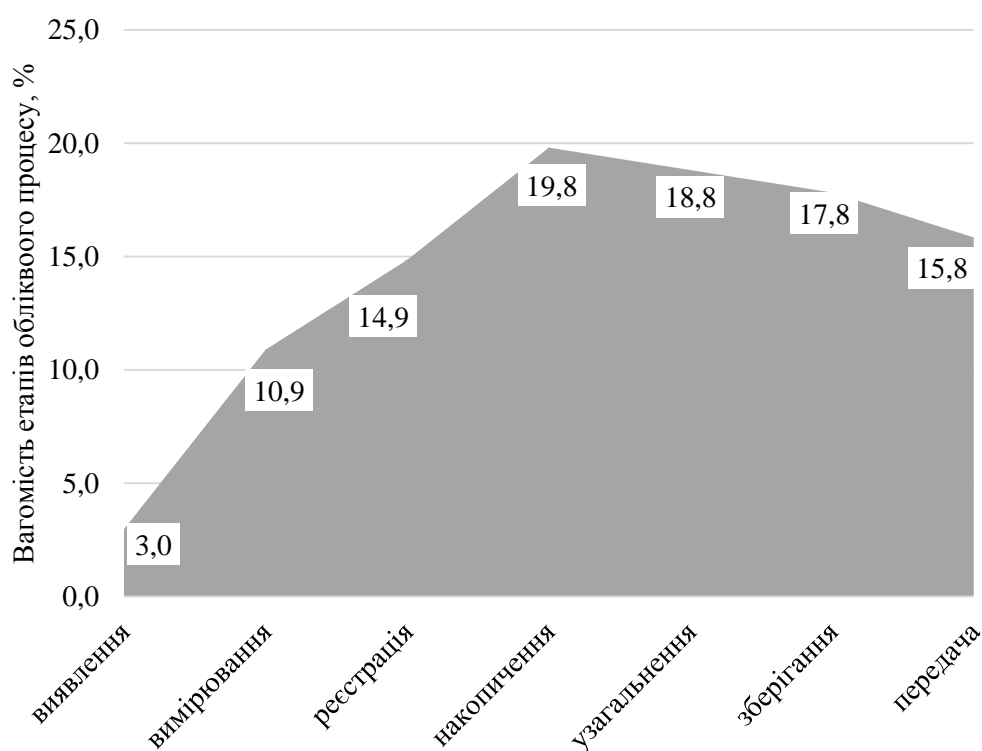

Рис. 2.19. Експертна думка щодо вагомості окремих етапів обліку в процесі зміцнення економічної безпеки в умовах діджиталізації обліково-аналітичного забезпечення (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Тому, формування концептуальних засад обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою має стати результатом розробки нормативно-драйверних моделей, оснований на бухгалтерських даних, використанні уніфікованої структури аналітики при плануванні, яка теж ґрунтується на бухгалтерських даних і

забезпечить якісне планування та аналіз у режимі реального часу і, як наслідок, моніторинг релевантних ризиків аграрного бізнесу.

Концептуальною моделлю, з нашого погляду, має стати архітектура, яка репрезентує методологію формування та реалізації обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств з урахуванням трансформаційних позицій, обґрунтованих вище.

Основною ідеєю та методологічним напрямом упровадження запропонованого концептуального підходу є синергія мети, принципів, завдань, методичного забезпечення для отримання очікуваних результатів щодо максимального зміцнення економічної безпеки аграрного підприємства на основі синергії функцій обліково-аналітичного та управлінського модулів (рис. 2.20).

При цьому відбувається вдосконалення методичного забезпечення обліково-аналітичного модуля (трансформація організаційного, технологічного, підсумкового етапів облікової підсистеми та підготовчого, основного, заключного етапу аналітичної підсистеми) та ефективна реалізація функціоналу управлінського модуля зміцнення економічної безпеки (обґрунтування управлінських рішень на основі синергії методів, моделей та рівнів їх прийняття; прийняття релевантних економічних, технічних, адміністративних та соціально-психологічних рішень; реалізація управлінських рішень із забезпечення перманентності контролю за їх виконанням).

Отже, пропонується концептуальний підхід до функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств здатний забезпечити:

- підвищення дієвості інструментів обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств, що базуватиметься на методологічних засадах та необхідності поглиблення предмета бухгалтерського обліку і, як наслідок, – модифікації його об'єктів;
- належний рівень економічної сенситивності підприємства до змін внутрішніх і зовнішніх чинників економічної безпеки на основі повної, достовірної та релевантної інформації;
- єдність функціональної спрямованості і наступності етапів реалізації завдань облікової та аналітичної підсистем;

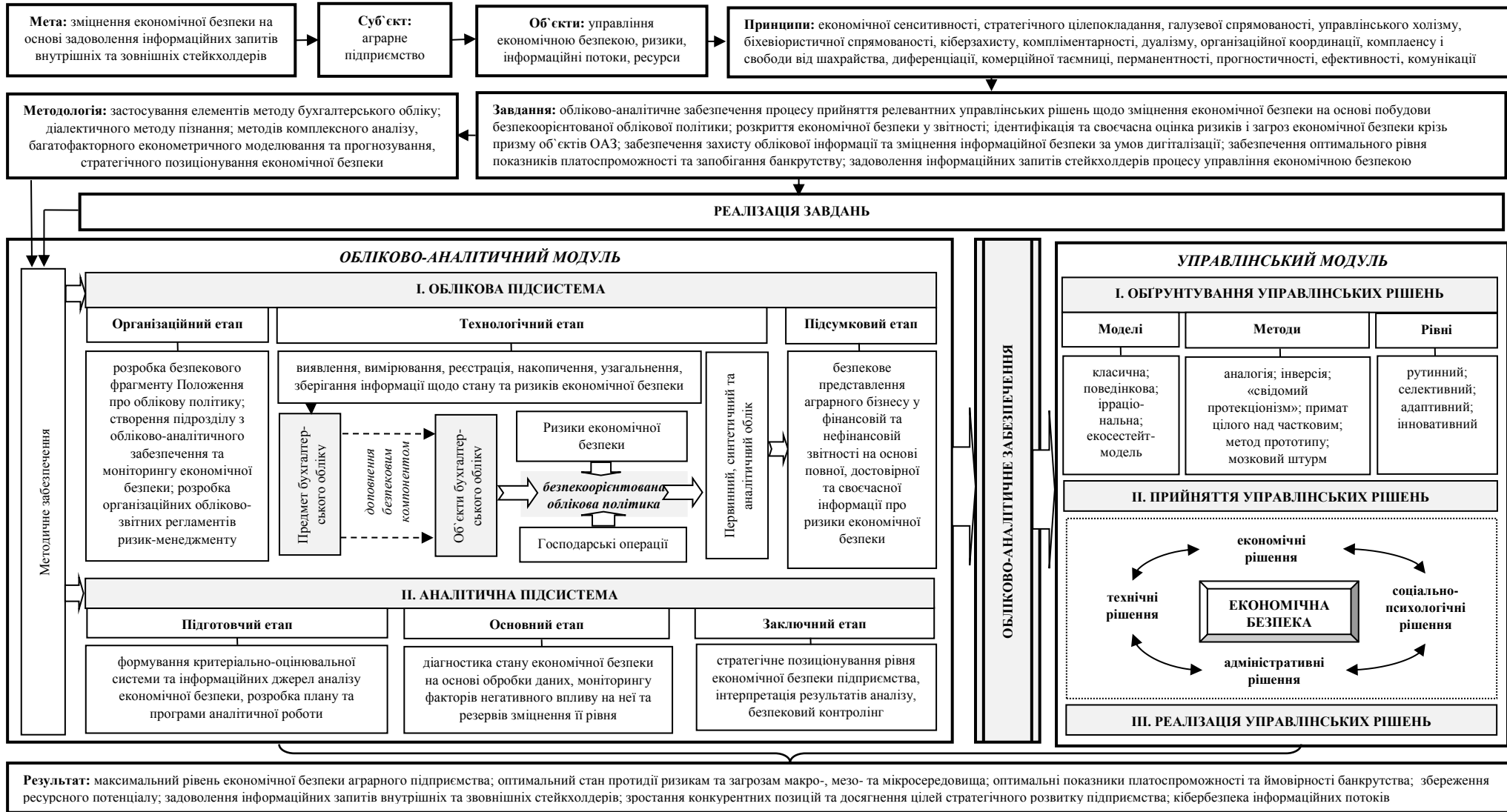

Рис. 2.20. Концептуальний підхід до функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств

Джерело: розроблено автором.

- акумулювання та інтегрування інформаційних потоків макро-, мезо- та мікросередовища підприємства для оцінки ризиків та загроз його економічної безпеки;
- формування підґрунтя для змінення різних складових економічної безпеки на основі оптимізації інтегрованих фінансових та нефінансових інформаційних потоків підприємства;
- координацію функцій, повноважень та дій різних обліково-аналітичних підрозділів у рамках організаційної моделі менеджменту аграрного підприємства.

Як свідчать дані рис. 2.20, ядром обліково-аналітичного забезпечення є вплив безпекових акцентів передусім на предмет бухгалтерського обліку. У сучасному трактуванні предметом бухгалтерського обліку є економічні процеси, які супроводжуються змінами в складі господарських активів (засобів) і джерел їх утворення підприємств, організацій і установ у процесі розширеного відтворення [33].

Проте питання щодо визначення предмета бухгалтерського обліку тривалий час є дискусійним, що пов'язано з двозначною природою обліку. З одного боку, бухгалтерський облік є системою виявлення, вимірювання, реєстрації, групування та передачі фактів господарського життя. Тобто предмет бухгалтерського обліку відображено за допомогою реєстрації господарських операцій. Тому ним є лише ті господарські операції (факти, події), які піддаються числовому виміру [155]. З другого боку, бухгалтерський облік виступає як окрема наука, що розкриває зміст і взаємозв'язок між господарським життям господарюючого суб'єкта, системою його управління та зовнішнім середовищем. З цього приводу В.Ф. Палій та В.Я. Соколов наголошують, що в обох випадках «предмет бухгалтерського обліку у вигляді фактів господарського життя» не «даний», а «заданий» йому. Звідси випливає, що головне завдання бухгалтера не в тому, щоб реєструвати факти, а в тому, щоб вирішувати завдання, що виникають у ході господарської діяльності» [359, с. 28].

На думку В.М. Жука, предметом бухгалтерського обліку є професійне відображення процесів і явищ життєдіяльності організацій (підприємств) та оцінка інституційних впливів на процеси такого відображення і зміни складових життєдіяльності. Науковець розглядає предмет бухгалтерського обліку у трьох масштабах: «бухгалтерський

облік як практика-реєстрація»; «бухгалтерський облік як мистецтво-інтерпретація», «бухгалтерський облік як наука-пояснення» [196].

Повністю погоджуючись із зазначеними вище науковцями, вважаємо, що в процесі управління економічною безпекою важливо враховувати діалектичну єдність наукового (розкриття складних причинно-наслідкових зв'язків між факторами економічної безпеки та їх втіленням у факти господарського життя) і практичного (формування безпекових акцентів відображення господарських операцій у системі бухгалтерського обліку та фінансовій звітності) змістового наповнення предмета бухгалтерського обліку.

Професор С.Ф. Голов наголошував, що предметом бухгалтерського обліку як науки є історичні, сучасні і майбутні методологічні, організаційні та інші аспекти бухгалтерського обліку у взаємозв'язку із відповідними елементами середовища, у якому його здійснюють [132]. Тому бухгалтерський облік виступає як інформаційна система, що реконструює факти господарського життя з метою вибору і реалізації управлінських рішень. Засобом реконструкції фактів господарського життя виступає спеціально створена система бухгалтерських рахунків [359].

Саме тому вважаємо, що інформаційні запити зміцнення економічної безпеки безперечно поглиблюють предмет і, як наслідок, зумовлюють модифікацію об'єктів бухгалтерського обліку та аналізу, зміна яких відбувається в результаті здійснення господарських операцій (рис. 4.4).

Спираючись на теоретико-методологічну платформу посилення результативності управління ризиками економічної безпеки, наведену в підрозділі 1.2, зазначимо, що ризики та загрози економічної безпеки на рівні макро-, мезо- та мікросередовища викликають необхідність модифікації ряду об'єктів бухгалтерського обліку, інформація про які синтезується на рахунках фінансового та управлінського обліку.

Таким чином, квінтесенцією поглиблення предмета бухгалтерського обліку безпековими акцентами і, як наслідок, модифікації його об'єктів є розробка інноваційних підходів до ведення фінансового, управлінського обліку та концептуальних положень розкриття економічної безпеки в інтегрованій звітності аграрного бізнесу.

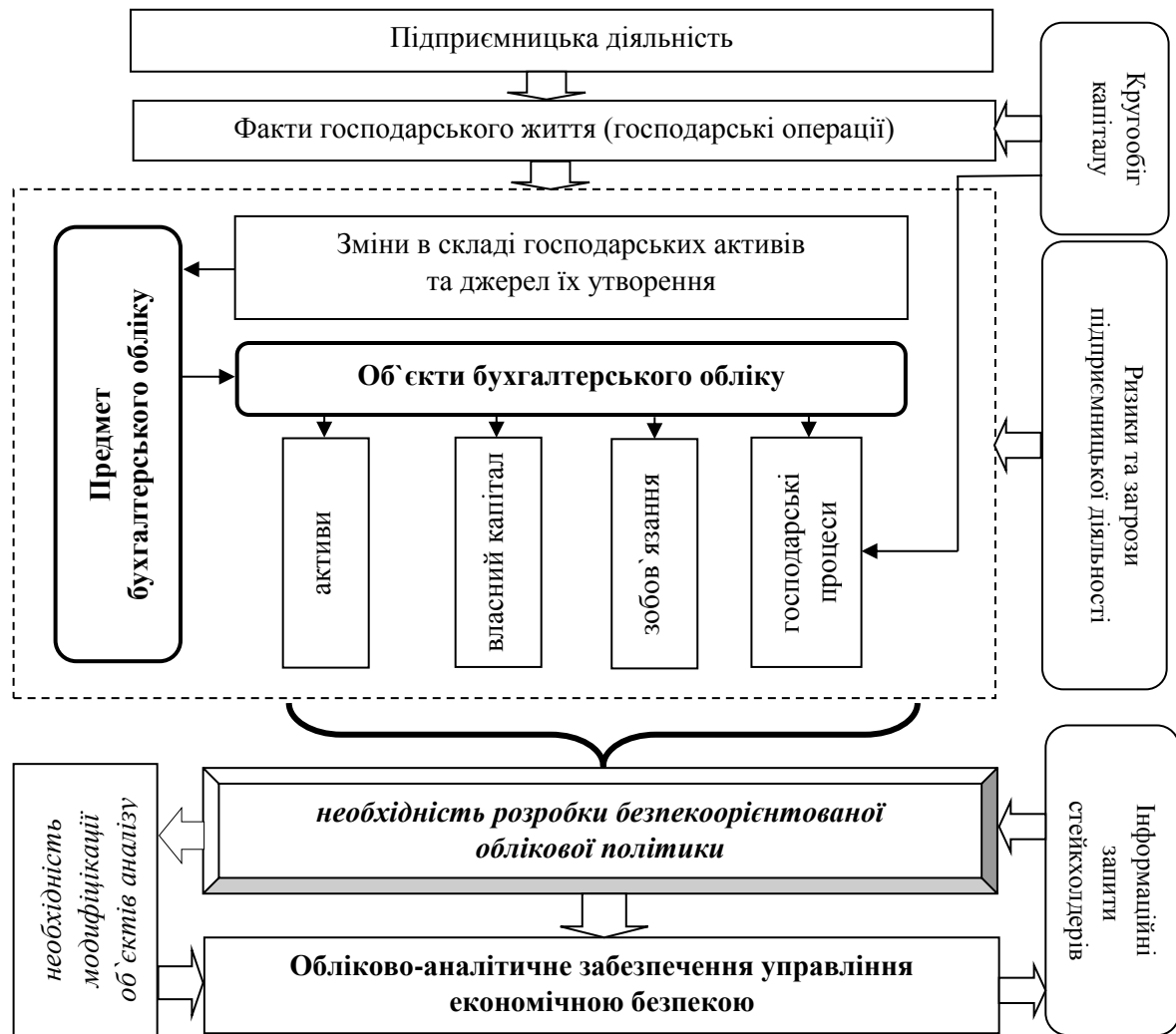

Рис. 2.21. Логіка необхідності поглиблення предмета і необхідності розробки безпекоорієнтованої облікової політики в контексті задоволення інформаційних запитів стейкхолдерів

Джерело: розроблено автором.

У процесі інформаційного забезпечення складних процесів управління економічною безпекою важливе значення має функціональна спрямованість обліково-аналітичної системи. Зокрема, «підсистема обліку виконує головну функцію – інформаційну, котра передбачає збір відомостей про господарські факти, їх документування, реєстрацію, групування та узагальнення у формі звітності. Інформація з облікової підсистеми потрапляє у підсистеми аналізу і контролю, де реалізуються функції цих двох підсистем. Аналітична функція полягає у дослідженні причинно-наслідкових зв'язків між господарськими явищами і процесами з метою виявлення резервів економічного зростання суб'єкта господарювання. Тоді як

контрольна функція полягає у здійсненні нагляду за господарськими явищами і процесами з метою з'ясування їх відповідності заздалегідь визначеним параметрам, а у випадку виникнення відхилень, з'ясовується їх величина, причини і винуватці» [287, с. 182].

Для досягнення мети дослідження нами окреслено ключові, з наших позицій, вектори побудови безпекоорієнтованої облікової політики (табл. 2.7).

Таблиця 2.7

Ключові вектори побудови безпекоорієнтованої облікової політики аграрних підприємств

Передумова розробки складової облікової політики	Об'єкти обліку	
	назва	рахунок обліку
1	2	3
Недосконалість облікового забезпечення та відображення необоротних активів за переоціненою вартістю, недостатня частота чи повна відсутність переоцінок на багатьох підприємствах, унаслідок чого вартість необоротних активів не відповідає ринковим цінам, що загрожує економічній безпеці підприємства; безпекове відображення зменшення корисності активів	Основні засоби	10
Наявність розбіжностей у підходах до обліку зносу необоротних активів у фінансовому та податковому обліку	Знос (амортизація) необоротних активів	13
Зміна підходів до обліку фінансових активів та врахування їх впливу на економічну безпеку; складність визначення резервів під майбутні кредитні збитки, відсутність ринкових індикаторів ризику для більшості дебіторів, відсутність нормативно-методологічного забезпечення та відповідної кваліфікації облікових працівників при визнанні та відображенні в обліку активів в умовах застосування норм МСФЗ 9 «Фінансові інструменти»	Довгострокова дебіторська заборгованість	18
	Розрахунки з покупцями та замовниками	36
	Розрахунки з різними дебіторами	37
	Резерв сумнівних боргів	38

Продовження табл. 2.7

1	2	3
Неврегульованість механізмів щодо встановлення ціни активного ринку під час оцінки активів за справедливою вартістю згідно з нормами П(С)БО 30 «Біологічні активи»; необхідність урегулювання питань обліку ГМО-активів	Довгострокові біологічні активи	16
	Поточні біологічні активи	27
	Продукція с.-г. виробництва	27
Наявність юридичних ризиків щодо відображення потенційних зобов'язань за пенсійними планами зі встановленими виплатами та визначеними внесками; обліково-аналітичне забезпечення майбутніх юридичних ризиків	Забезпечення майбутніх виплат і платежів	47
Імовірність настання ситуації непогашення кредиторської заборгованості за поточними зобов'язаннями; необхідність оцінки благонадійності контрагентів та оптимального управління сумами нереалізованого податкового кредиту	Розрахунки з постачальниками і підрядниками	63
	Розрахунки за податками і платежами	64
Необхідність проведення бюджетування виробництва та реалізації сільськогосподарської продукції і побудови управлінського обліку за центрами відповідальності як ефективної складової тактики зміцнення економічної безпеки	Рахунки управлінського обліку	

Джерело: систематизовано автором.

Водночас обліково-аналітичне забезпечення оцінювання рівня економічної безпеки – це не лише набір облікових документів, а сукупність взаємодіючих елементів, які дозволяють здійснювати збір, обробку, реєстрацію та аналіз усіх видів інформації, що надходить із зовнішніх і внутрішніх джерел. На кожному із цих етапів можливі прояви ризиків спотворення, викривлення, псування інформаційного ресурсу, що матиме негативний вплив на підсумкову оцінку рівня економічної безпеки підприємства [208].

У загальному розумінні, як наголошують В.Ф. Палій та В.Я. Соколов, бухгалтер показує адміністратору шляхи раціонального господарювання одночасно виступає в ролі контролера тих рішень, які він приймає [359]. На думку Л. Титенко, «традиційні функції обліково-

аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємства і ризик-менеджменту такі:

- 1) інформаційна функція – надання інформації про рівень економічної безпеки, вплив ключових загроз і ризиків внутрішніх та зовнішніх суб'єктів безпеки;
- 2) бухгалтерська функція – передбачає реєстрацію всіх фактів господарської діяльності;
- 3) функція контролю – дає змогу перевіряти первинну інформацію обліку, контролювати ефективність суб'єктів безпеки;
- 4) аналітична функція – дозволяє проводити ретроспективний, поточний і стратегічний аналіз на основі первинної облікової інформації» [563, с. 314].

На думку С. Гушка, обліково-аналітична система управління повинна виконувати такі функції:

- інформаційна (забезпечення управління всією необхідною інформацією);
- прогнозне планування (формування інформаційної основи для складання поточних та перспективних бізнес-планів і сприяння формуванню ефективної системи управління);
- аналітична (виявлення впливу окремих господарських операцій на процес формування прибутку, що дозволить запобігти фінансовим ризикам);
- контрольна (сприяння збереженню матеріальних цінностей та законності фінансово-господарських операцій і дій посадових та матеріально відповідальних осіб) [153].

Отже, більшість функцій обліково-аналітичного забезпечення зводиться до так званих «сервісних» завдань обліку та аналізу в процесі планування, аналізу, контролю та інформаційного забезпечення управління. На нашу думку, ці функції виходять за межі згаданих завдань і, крім названих, мають також урахувати оцінювальну, мобілізаційну, захисну, верифікаційну та превентивну складові (табл. 2.8).

Вважаємо, що поєднання цих функцій в єдиному комплексі дозволяє отримувати доречну, неупереджену та достовірну інформацію про здійснені господарські операції, що вплинули або можуть вплинути на економічну безпеку підприємства в майбутньому та дозволить усебічно реалізувати потенціал обліково-аналітичного забезпечення як доміанти ефективного ризик-менеджменту на підприємствах.

Таблиця 2.8

**Функціональна спрямованість обліково-аналітичного
забезпечення у системі управління підприємством**

Функція	Характеристика
Інформаційна	Задоволення інформаційних запитів внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів процесу зміцнення економічної безпеки
Оцінювальна	Виявлення та достовірна кількісна і якісна оцінка ризиків та загроз і масштабу їх впливу на економічну безпеку підприємства
Мобілізаційна	Мобілізація матеріальних, фінансових, трудових та підприємницьких ресурсів і захист майна підприємства у процесі розробки заходів з протидії ризикам та загрозам підприємницької діяльності
Захисна	Створення підґрунтя для всебічного кіберзахисту інформаційної оболонки підприємства за умов посилення дигіталізації обліково-аналітичного процесу та захисту комерційної таємниці
Верифікаційна	Верифікація надійності контрагентів та інших суб'єктів прямого й опосередкованого впливу на бізнес-середовище підприємства
Превентивна	Своєчасне запобігання кризовим станам економічної безпеки; пошук і виявлення резервів її зміцнення на основі використання сучасних аналітичних методів економічних досліджень
Планування	Обґрунтування стратегічних і тактичних планів в частині розробки заходів з моніторингу та зміцнення економічної безпеки підприємства
Контрольна	Забезпечення перманентного контролю за виконанням прийнятих управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки підприємства

Джерело: розроблено автором.

Згідно з постулатами теорії прийняття рішень, на думку Т. Тарасової, обліково-аналітичне забезпечення, з одного боку, готує проект рішення, а з другого, регламентує перелік управлінських дій суб'єкта господарювання, який обирає особа, яка приймає рішення, в результаті аналізу можливих варіантів вирішення проблеми в умовах обмеження господарських ресурсів. Можна констатувати, що в таких умовах представник облікової служби є головним відповідальним з економічної безпеки, який реалізує власне професійне судження через ланцюг прийняття рішень щодо забезпечення безперервності діяльності підприємства [451–452].

Інституціональна теорія бухгалтерського обліку як домінуюча течія сучасного розуміння бухгалтерського обліку визначає його предмет з двох сторін: по-перше, як засіб відображення фактів, явищ та операцій у процесі функціонування підприємств; по-друге, як «мистецтво» інтерпретації на основі реалізації професійного судження.

Тобто при формуванні можливостей для розширення сутності предмета бухгалтерського обліку як творчого процесу вирішальну роль відіграє якраз професійне судження, яке являє собою «обґрунтовану, підтверджену професійною кваліфікацією думку бухгалтера» [199, с. 240].

Саме поняття «професійне судження» єдиної дефініції не має, проте може бути охарактеризоване як набір дій бухгалтера чи іншого фахівця, які, спираючись на власний досвід та свій професійний рівень, приймають рішення щодо відображення в обліку та розкриття у звітності операцій чи подій, що виходять за межі регулювання стандартами або можуть мати подвійне трактування в законодавчій базі і відповідають діючій на підприємстві обліковій політиці. Зокрема, згідно з нормами МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки», якщо немає МСФЗ, який конкретно застосовують до операції, іншої події або умови, управлінський персонал під час розробки та застосування облікової політики має скористатися судженням, щоб інформація була:

- а) доречною для потреб користувачів з прийняття економічних рішень;
- б) достовірною в тому значенні, що фінансова звітність:
 - подає достовірні дані про фінансовий стан, фінансові результати діяльності і грошові потоки суб'єкта господарювання;
 - відображає економічну сутність операцій, інших подій або умов, а не лише юридичну форму;
 - є нейтральною, тобто вільною від упереджень;
 - є обачливою;
 - є повною в усіх суттєвих аспектах [312].

Водночас під час здійснення судження управлінський персонал має посилатися на прийнятність наведених далі джерел та враховувати їх у низхідному порядку:

- а) вимоги в МСФЗ, у яких ідеться про схожі та пов'язані з ними питання;

б) визначення, критерії визнання та концепції оцінки активів, зобов'язань, доходу та витрат у Концептуальній основі [312].

Разом з тим, на думку І. Садовської, І. Бабіч та К. Нагірської, «професійне бухгалтерське судження не є панацеєю, але й не можна його нівелювати на етапі становлення фермерства в Україні та ймовірного виходу на світові ринки в частині сільськогосподарської продукції, інноваційних галузевих технологій і, врешті, облікової галузевої методології з основами інституціональної константи» [423, с. 48].

У наявних літературних джерелах немає єдиного визначення професійного судження як складової інституту бухгалтерського обліку, хоча науковці наголошують на винятковій можливості розвитку інституту судження у процесі адаптації до мінливого нормативно-правового забезпечення обліку та появи нових, часто «нетипових» об'єктів обліку і господарських операцій. Наголошуємо, що економічна безпека без сумніву можна віднести до нових складових обліку, оскільки вона генерує ризики та загрози, втілені в господарських операціях та об'єктах безпекового характеру.

Підтвердженням цього є експертна думка за результатами проведеного анкетування, згідно з яким 92,8 % бухгалтерів-практиків, 97,0 % керівників та 100 % інших категорій респондентів вважають, що економічна безпека є важливим об'єктом обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством і запорукою його розвитку (рис. 2.22). Крім того, 66,7 % керівників та 85,7 % бухгалтерів хоча б один раз стикалися у своїй професійній діяльності з категорією «економічна безпека» (дод. В.3).

З погляду І. Юхименко-Назарук, «з метою обґрунтування особливостей застосування формальних та неформальних правил, яких слід дотримуватись в процесі здійснення професійного судження, виходячи із положень інституційної теорії, слід визначити види професійних суджень, застосовуючи більш широке розуміння сутності даного поняття. При цьому також слід враховувати, що на побудову класифікації професійних суджень впливає існуючий рівень нормативного регулювання бухгалтерського обліку, оскільки від нього залежить характеристика об'єкта, щодо якого здійснюється професійне судження» [523, с. 185].

Таким чином, у процесі вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств вагоме місце відведено інституту професійного судження бухгалтера, яке за інших

однакових умов є першопричиною та рушійною силою формування безпекоорієнтованої облікової політики та безпекового представлення бізнесу у звітності. З огляду на ці обставини необхідно виокремити окрему складову – безпекове професійне судження бухгалтера, яке відображає спроможність професії приймати обґрунтовані рішення під інституціональним впливом формальних та неформальних інститутів.

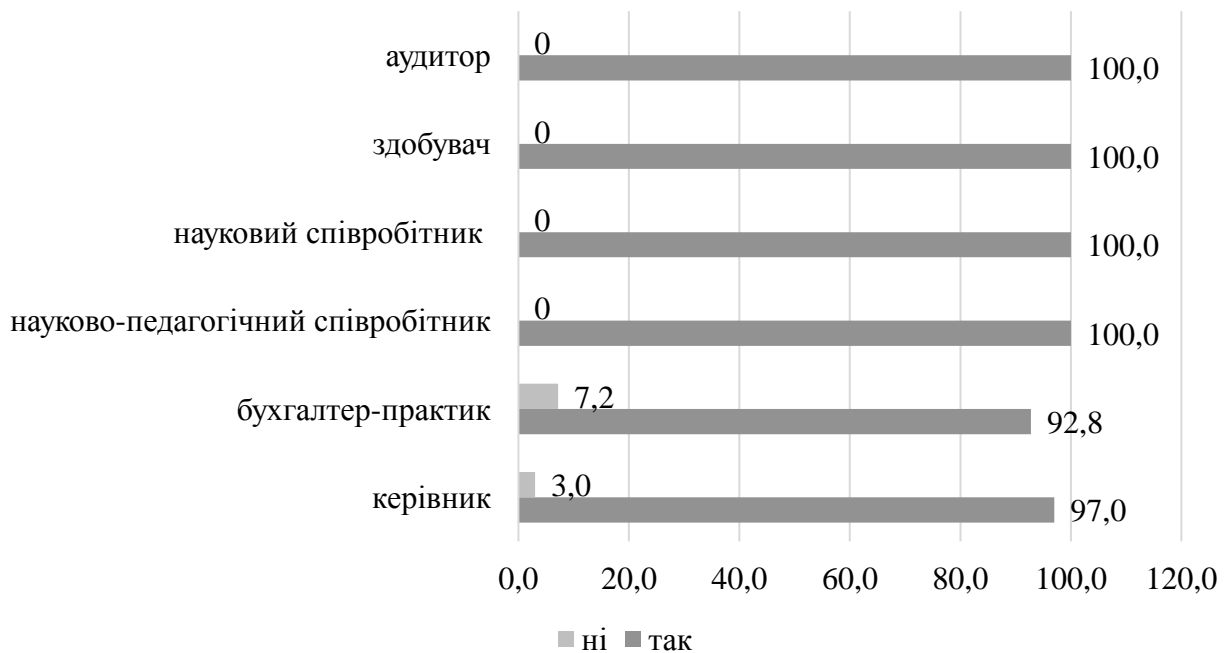

Рис. 2.22. Результат опитування респондентів на питання «Чи вважаєте Ви, що економічна безпека є важливим об'єктом обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством і запорукою його розвитку?» (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Розглянемо детально фактори, які здійснюють безпосередній вплив на input-середовище формування професійного судження. Серед них виокремлюємо (I) стратегію і тактику зміцнення економічної безпеки; (II) якість вхідної інформації; (III) облікову політику і (IV) врахування впливу макро-, мезо- та мікрофакторів.

Стратегія і тактика зміцнення економічної безпеки є визначальним фактором, який формує інформаційні запити обліково-аналітичного забезпечення та зумовлює безпекову спрямованість управлінських рішень. Серед основних складових такого впливу слід виділити такі:

- місія та цілі підприємства;

- період планування та прийняття рішень щодо зміцнення економічної безпеки (довго-, середньо- чи короткостроковий), від чого залежить стратегія чи тактика гарантування і зміцнення економічної безпеки;
- бюджет доходів і витрат, закладений в основу стратегії і тактики гарантування та зміцнення економічної безпеки;
- організаційна структура підприємства та розподіл функціональних повноважень;
- ефективність комунікацій та зворотного зв'язку;
- рівень ефективності моніторингових та контрольних заходів тощо.

Якість вхідної інформації. Під цією групою факторів розуміємо сукупність характеристик та властивостей, що дозволяють оцінити рівень придатності інформації для досягнення цілей, поставлених користувачами такої інформації. Якісні характеристики корисної фінансової інформації відображені в Концептуальній основі фінансової звітності [] та Н(П)СБО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [388], визначають типи інформації, що, найімовірніше, є найбільш корисними для нинішніх і потенційних інвесторів, позикодавців та інших кредиторів для прийняття рішень про суб'єкт господарювання, що звітує, на основі інформації, уміщеної в його фінансовому звіті (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Нормативне визначення критеріїв якісної фінансової інформації

Концептуальна основа фінансової звітності [250]	НП(С)БО 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності» [388]
Доречність	
Суттєвість	Дохідливість
Правдиве подання (достовірність)	
Зіставність (порівняність)	
Можливість перевірки	-
Своєчасність	-
Зрозумілість	-

Облікова політика є одним з найбільш визначальних input-факторів професійного безпекового судження бухгалтера, оскільки відображає вихідні параметри функціонування обліку на підприємстві і включає:

- ідентифікацію та напрями модифікації об'єктів обліку в контексті гарантування економічної безпеки підприємства;
- безпекоорієнтовані принципи обліку;
- особливості застосування окремих елементів методу бухгалтерського обліку;
- обґрунтування форми обліку та регламентів документообігу;
- систему методичних підходів до оцінки, визнання, відображення у системі рахунків та розкриття у звітності господарських операцій і подій, які здатні вплинути на економічну безпеку та посилити ризики підприємницької діяльності;
- установа коректності даних щодо окремих процедур обліку та надання у звітності активів, власного капіталу та зобов'язань;
- організаційні підходи до функціонування бухгалтерських служб тощо.

Макро-, мезо- та мікрофактори обліково-аналітичного забезпечення систематизовано в підрозділі 1.2. У контексті формування професійного судження бухгалтера найбільший вплив, на нашу думку, здійснюють такі фактори, як прогнозний рівень інфляції у середньо- та довгостроковому періоді; наслідки впливу судження на розмір податків чи зборів; ступінь задоволення запитів державних регуляторних чи контролюючих органів; рівень організації бізнес-відносин з контрагентами; кадрове забезпечення та організаційна культура підприємства тощо.

За результатами всеукраїнського експертного опитування, перше місце серед таких факторів відведено, з погляду усіх груп експертів, та з погляду бухгалтерів-практиків, контролюючим інституційним утворенням та організаційним інституційним утворенням (рис. 2.23).

Наступним етапом є безпосереднє формування професійного безпекового судження бухгалтера, яке залежно від наявності нормативно-правового забезпечення та впливу морально-етичних переконань бухгалтера ми поділяємо на чотири типи.

I. Безумовні судження – формуються у процесі вирішення питань щодо обліку операцій, які мають чітку регламентацію нормативних актів, проте можуть мати різне спрямування, базуючись на існуючих регламентах зміцнення економічної безпеки конкретного підприємства.

Рис. 2.23. Експертна думка щодо вагомості впливу інститутів на професійне судження бухгалтера про відображення операцій, які позначаються на економічній безпеці (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

II. Альтернативні судження – є найбільш доцільними у випадку наявності подвійного, а часом і «потрійного» трактування певних норм у поєднанні з власними переконаннями, які в своїй сукупності здатні генерувати так звані альтернативні підходи до відображення конкретних об'єктів чи операцій безпекового характеру.

III. Компромісні судження – є змішаною формою двох попередніх підходів і базуються на пошуку так званого «компромісу» між імплементацією конкретних норм та застосуванням власного професійного досвіду та морально-етичних переконань бухгалтера.

IV. Незалежні судження – є найскладнішими в професійній діяльності бухгалтерів, оскільки мають базуватися лише на аналогічних підходах до обліку інших об'єктів чи операцій та власному професійному досвіду бухгалтерів, оскільки перебувають поза межами прямого нормативно-правового регулювання. Наголосимо, що саме на незалежні професійні судження припадають усі судження щодо гарантування та зміцнення економічної безпеки підприємств.

Результатом формування професійних безпекових суджень бухгалтера генерується output-середовище мінімізації ризиків та загроз підприємницької діяльності; гарантується необхідний рівень економічної безпеки; досягається максимізація ефективності прийняття управлінських рішень та підвищується якість вихідної інформації (у вигляді фінансової та управлінської звітності).

Описані типи утворюють комплексну модель формування професійного безпекового судження бухгалтера, яка максимально сприяє побудові безпекоорієнтованого обліково-аналітичного забезпечення та враховує біхевіористичні акценти інституту бухгалтерського обліку (рис. 2.24).

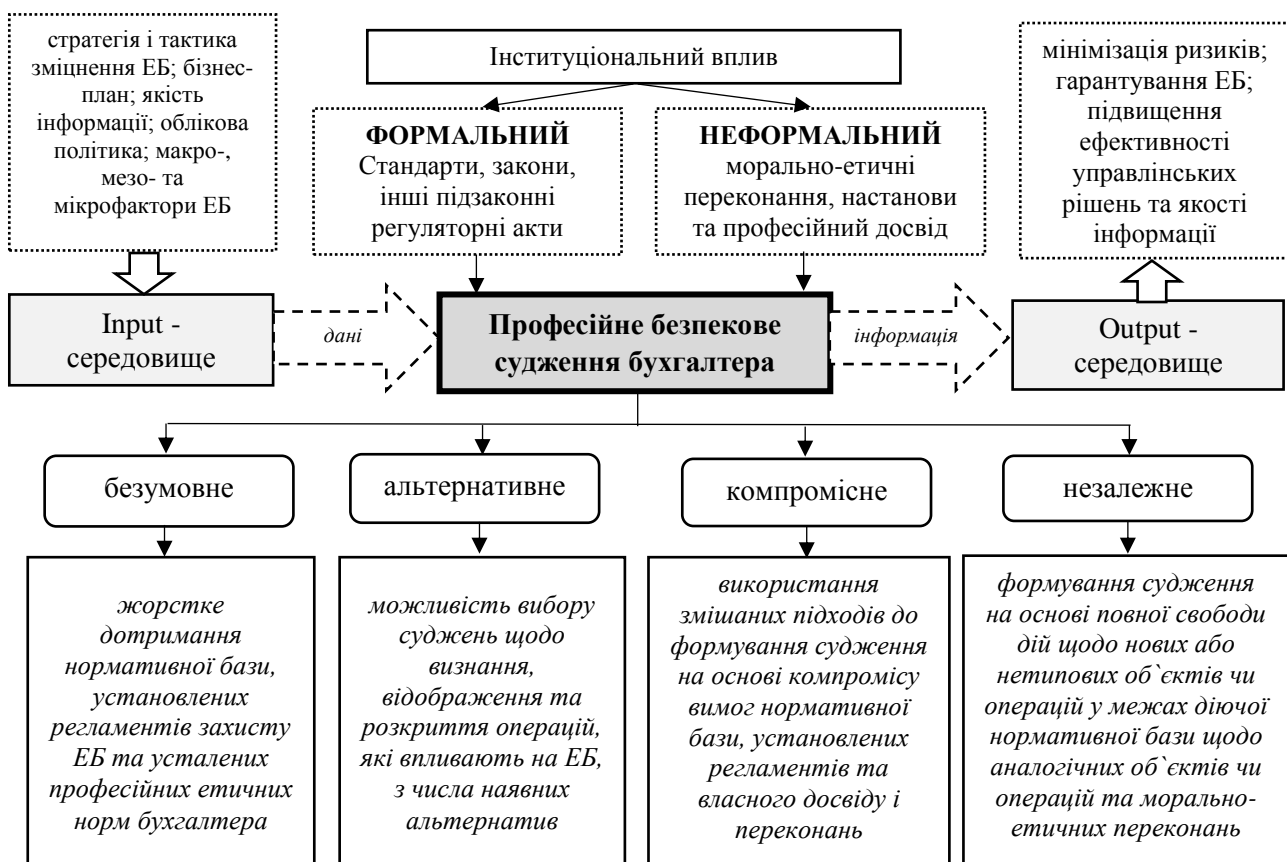

Рис. 2.24 Структурна модель формування професійного безпекового судження бухгалтера

Джерело: розроблено автором.

З огляду на запропоновану структурну модель доцільним є висунення гіпотези щодо трансформації місії професії бухгалтера в контексті забезпечення економічної безпеки, що ускладнюється стрімким зростанням діджиталізаційних ризиків економічної безпеки.

Розділ 3

УДОСКОНАЛЕННЯ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ РИЗИКІВ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

3.1. Організаційні засади обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств

Безпекова трансформація спроможності інституту бухгалтерського обліку має базуватися на основі створення та ефективного функціонування адаптивних організаційних і та комунікаційне забезпечення. Значущість проблеми організації бухгалтерського обліку пов'язана з формуванням системи економічної безпеки аграрних підприємств, яка дозволить приймати ефективні управлінські рішення і забезпечити захист від негативного впливу з боку зовнішніх та внутрішніх користувачів.

Проблематика організації обліку та зміцнення економічної безпеки є предметом наукових дискусій багатьох учених, вона набуває нових рис із посиленням процесів цифровізації економіки. З погляду зміцнення економічної безпеки, головне завдання організаційного етапу – забезпечення функціональної структури та організаційних взаємовідносин, які максимально сприятимуть досягненню мети щодо протидії ризикам і загрозам економічної безпеки на основі раціонально побудованого обліково-аналітичного забезпечення.

Під час розгляду організаційних засад управління економічною безпекою найважливішим етапом є вибір організаційної моделі з установленням конкретних функціональних організаційних регламентів та забезпечення контролю за їх виконанням. На думку учасників усеукраїнського експертного опитування, у процесі обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств провідне місце належить удосконаленню облікової політики, а також створенню регламентів і процедур щодо бізнес-процесів у рамках зміцнення економічної безпеки (рис. 3.1).

Науковець Е. Данілова під час вирішення питання щодо форм організації економічної безпеки пропонує такі варіанти:

- якщо економічну небезпеку розглядають як сукупність загроз і небезпек різного походження, результатом дії яких є економічні збитки: створення служби економічної безпеки підприємства; створення служби безпеки підприємства, у якій

функціями одного з відділів є захист від економічних злочинів; використання послуг спеціалізованих служб безпеки;

- якщо економічними небезпеками є сукупність загроз і небезпек, зумовлених економічними факторами впливу: створення служби внутрішнього аудиту на підприємстві; створення служби аналітиків; використання послуг зовнішнього аудиту; використаннм послуг зовнішнього консалтингу [157, с. 197].

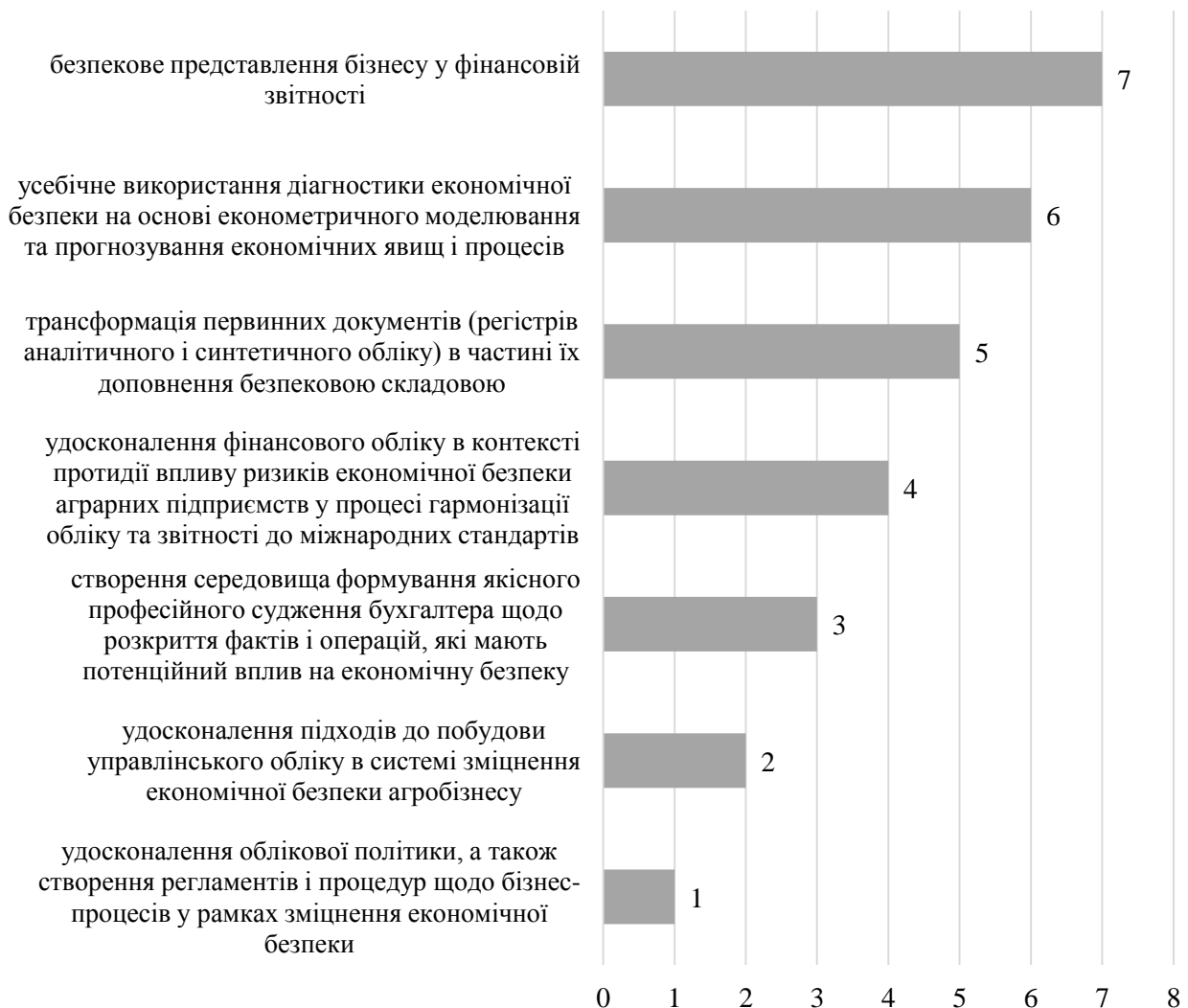

Рис. 3.1. Експертна думка щодо доцільності заходів з удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

На думку В.В. Немченко, «питання про створення служби безпеки повинно виникати в момент прийняття рішення про організацію фірми, в залежності від обраного виду діяльності, обсягу передбачуваної до виробництва продукції, розміру річного обороту і

прибутку, використання секретів виробництва, кількості працівників тощо. Засновники повинні заздалегідь передбачити необхідність створення служби безпеки» [334, с. 12].

Група науковців на чолі з Є. Овчаренком пропонує створення оперативної безпекової групи, під якою розуміють тимчасове організаційне утворення, основане на підставі нормативно-правових актів, до якого входять фахівці постійних відділів служби економічної безпеки та фахівці інших департаментів, служб та відділів підприємства. Групу очолює призначений керівник, який спрямовує узгоджену роботу всіх учасників щодо профілактики та нейтралізації загроз економічній діяльності [338].

Досвід великих західних компаній свідчить про найбільшу дієвість якраз внутрішніх підрозділів зі зміцнення економічної безпеки. В умовах обмеженості фінансових ресурсів для малих та середніх аграрних товаровиробників більш доцільною також є організація власного підрозділу з економічної безпеки. Із цим погоджується більшість респондентів проведеного експертного опитування, на думку яких, найдоцільніший захід для моніторингу і зміцнення економічної безпеки підприємства – створення відповідного підрозділу (рис 3.2).

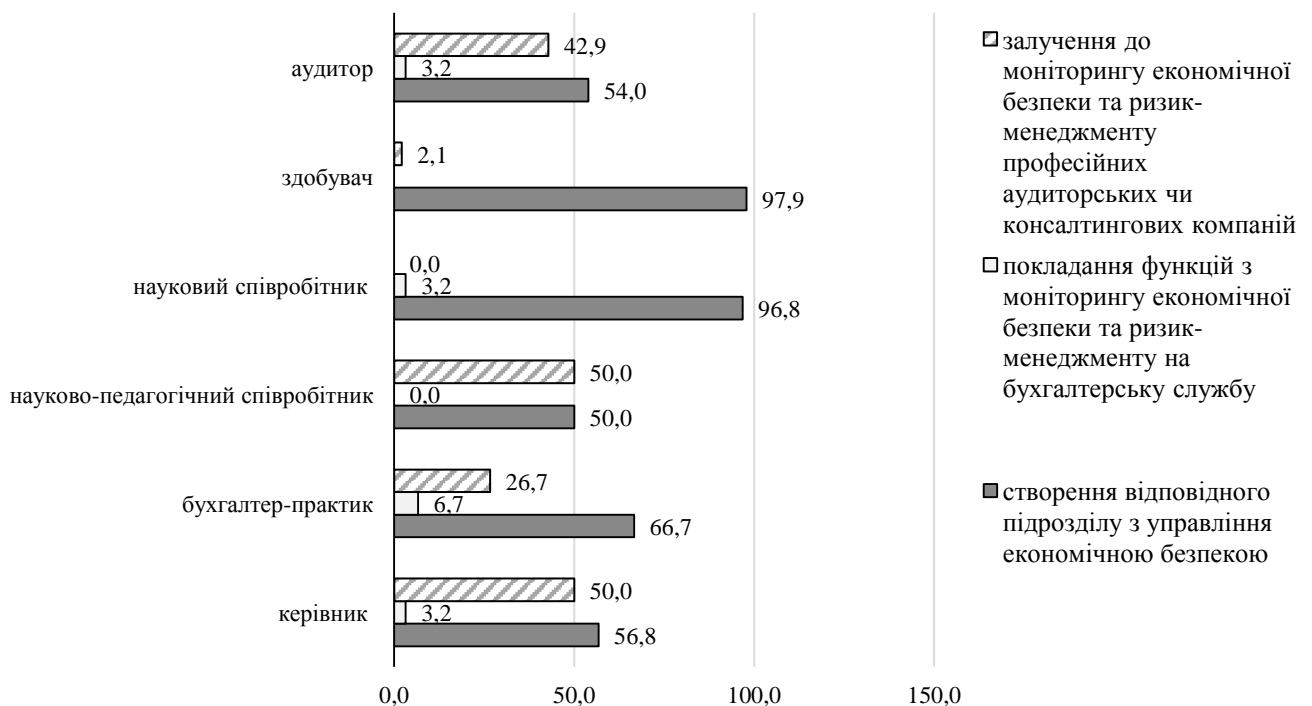

Рис. 3.2. Експертна думка щодо організаційного забезпечення обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Перевагами створення власного організаційного підрозділу зі зміцнення економічної безпеки є економія фінансових та матеріальних ресурсів, замкненість інформаційних потоків усередині підприємства, розширення можливостей для внутрішнього контролю та ефективної взаємодії структурних підрозділів.

Беручи до уваги ці погляди, пропонуємо створення Служби економічної безпеки (СЕБ) як окремого структурного підрозділу підприємства з метою зміцнення економічної безпеки, захисту облікової інформації, поліпшення фінансово-господарської дисципліни і зміцнення потенціалу підприємства в конкурентному середовищі аграрного бізнесу (рис. 3.3).

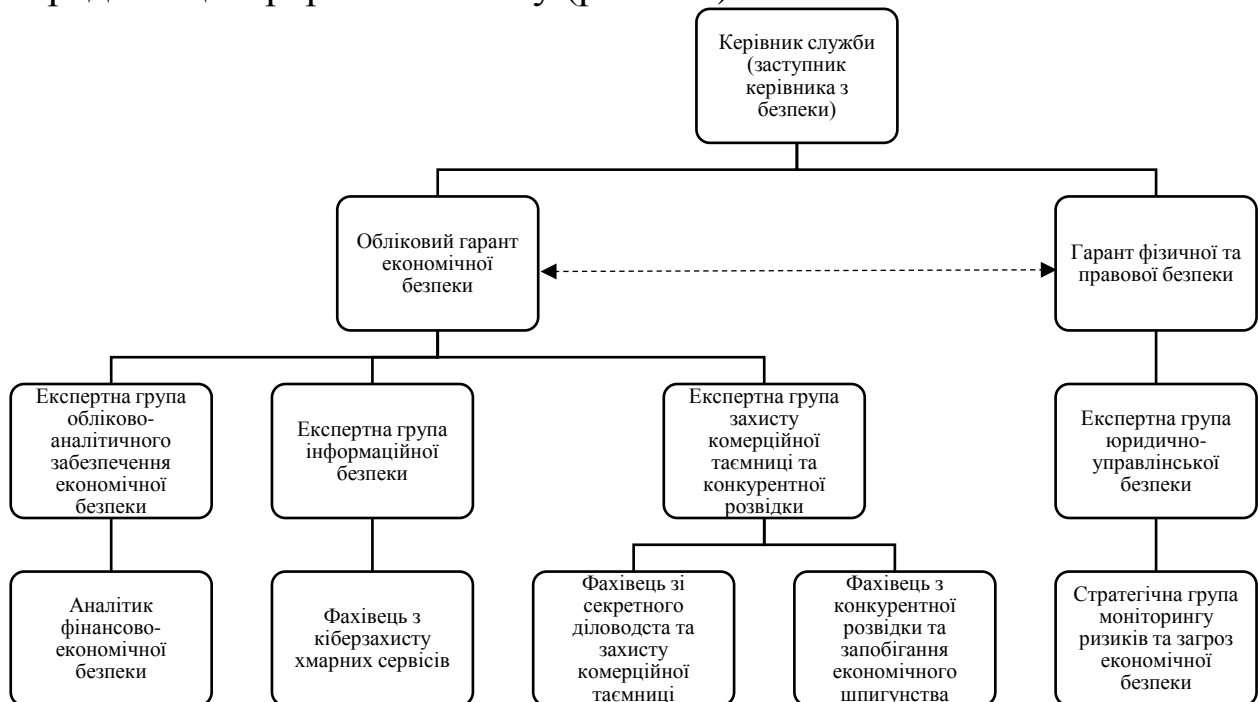

Рис. 3.3. Орієнтовна структура Служби економічної безпеки підприємства (СЕБ)

Джерело: розроблено автором.

І за етапами, і за напрямками облікового процесу інформацію слід накопичувати і систематизувати на різних носіях. Якість і швидкість накопичення облікової інформації залежать від кількості облікових номенклатур, раціональної структури реєстрів інформації, кваліфікації та відповідальності виконавців облікових функцій [342, с. 61]. Тому вибір тієї чи іншої моделі взаємозв'язку функціональних обов'язків облікового гаранта економічної безпеки та головного бухгалтера передусім залежить від розмірів підприємства, обсягів облікової інформації та фінансових ресурсів.

У дод. Г наведено розроблене нами типове Положення про СЕБ, зміст якого може коригуватися залежно від організаційної структури підприємства, обсягів інформації та запитів зміцнення економічної безпеки. Ядром СЕБ є обліковий гарант економічної безпеки, організацію роботи якого можна розглядати, ототожнивши його функції з функціями головного бухгалтера, виділивши в штаті окремого працівника (рис. 3.4).

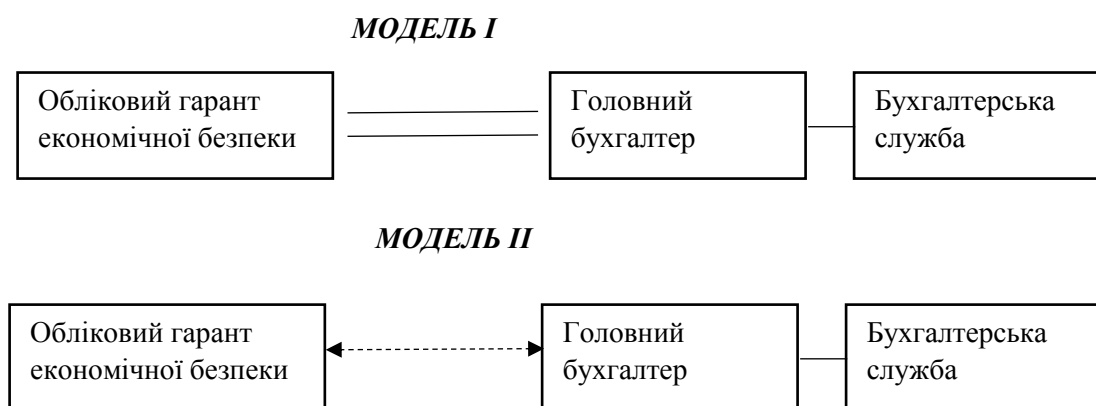

Рис. 3.4. Можливі моделі взаємозв'язку функціональних обов'язків облікового гаранта економічної безпеки та головного бухгалтера

Джерело: розроблено автором.

Основними функціями облікового гаранта економічної безпеки як провідного фахівця СЕБ пропонуємо вважати такі:

- задоволення інформаційних запитів внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів процесу зміцнення економічної безпеки;
- формування цілісної архітектури обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки і контроль за зміцненням її рівня;
- розробка безпекового фрагменту Положення про облікову політику та інших організаційних обліково-звітних регламентів ризик-менеджменту;
- виявлення, вимірювання, реєстрація, накопичення, узагальнення, зберігання інформації щодо стану та ризиків економічної безпеки;
- забезпечення безпекового представлення аграрного бізнесу у фінансовій та нефінансовій звітності на основі повної, достовірної та своєчасної інформації про стан економічної безпеки;
- формування критеріально-оцінювальної системи й інформаційних джерел аналізу економічної безпеки, розробка плану та програми аналітичної роботи;

- діагностика стану економічної безпеки на основі обробки даних, моніторингу факторів негативного впливу на неї та резервів зміцнення її рівня;
- стратегічне позиціонування рівня економічної безпеки підприємства, інтерпретація результатів аналізу;
- запровадження технологій безпекового контролінгу;
- формування оптимальних показників платоспроможності і запобігання ймовірності банкрутства;
- збереження ресурсного потенціалу підприємства;
- мобілізація матеріальних, фінансових, трудових і підприємницьких ресурсів та захист майна підприємства в процесі розробки заходів з протидії ризикам і загрозам підприємницької діяльності;
- верифікація надійності контрагентів та інших суб'єктів прямого й опосередкованого впливу на бізнес-середовище підприємства;
- організація та здійснення заходів щодо захисту комерційної таємниці;
- виконання доручень керівництва підприємства, які входять до компетенції служби.

На рис. 3.5 наведено блок-схему організаційного забезпечення управління економічною безпекою підприємств у конкурентному середовищі аграрного бізнесу.

Наведений методичний підхід, разом з існуючими, базується на синхронізації кадрового, організаційного, інформаційного та нормативно-правового забезпечення і сфокусований на формуванні безпекової облікової політики, поданні фінансової звітності, кібербезпеці, надійності хмарних сервісів зберігання облікової інформації, організації конкурентної розвідки і запобіганні економічного шпигунства, захисті комерційної таємниці та розвитку принципів комплаєнса.

Уважаємо, що поступова імплементація цих організаційних блоків максимально точно відповідає безпековим запитам внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів і забезпечує адекватність політики управління аграрними підприємствами в умовах жорсткої конкуренції та вразливості інформаційного середовища до кібератак.

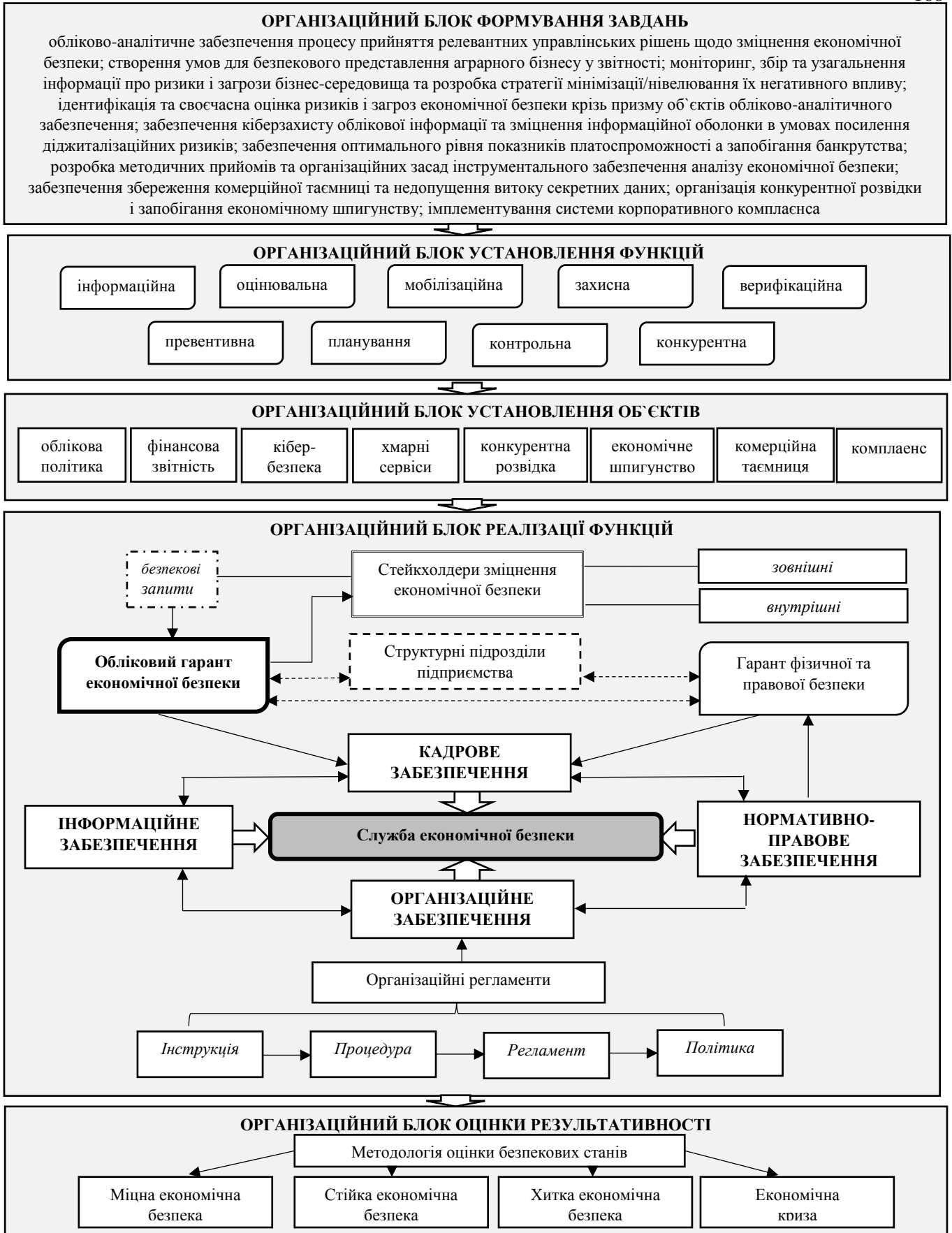

Рис. 3.5. Блок-схема організаційного забезпечення управління економічною безпекою в конкурентному середовищі аграрного бізнесу

Джерело: розроблено автором.

Розглянемо специфічну частину організації економічної безпеки в конкурентному бізнес-середовищі аграрного бізнесу, а саме: захист комерційної таємниці, організацію конкурентної розвідки та запобігання економічному шпигунству.

Комерційна таємниця – це секретна інформація, що являє собою складову економічної безпеки підприємства. Як зазначає М. Галянтч, «комерційна таємниця відрізняється від усіх видів таємниць тим, що відомості, які її складають, належать до комерційної діяльності підприємця і мають комерційну цінність» [119, с. 27]. У свою чергу А.В. Мовчан зазначає, що є досить різноманітні способи розголошення комерційної інформації: в усній та письмовій формі, розголошення інформації хоча б одній сторонній особі навмисно чи ненавмисно, повідомлення в засобах масової інформації за допомогою публікації статті, виступу, використання засобів зв'язку [318, С. 135].

На наш погляд, основними причинами появи ризику втрати інформації (випадково чи навмисно) є недбалість і некомпетентні дії працівників. Погоджуємося з думкою В. Клименко, яка надає перелік найпоширеніших з них [237, с. 62–63]: установлення неліцензійного програмного забезпечення; відкриття на робочому комп'ютері файлів, отриманих від невідомих адресатів; перехід за посиланням на сумнівні веб-сайти або нецільове використання мережевих ресурсів (відвідування сайтів загальної та розважальної спрямованості, зберігання файлів, що не стосуються роботи, яку виконує працівник та ін.); використання простих паролів (дата народження, 111111, QWERTY тощо) і відсутність періодичної зміни пароля протягом тривалого часу; автоматичне запам'ятовування пароля на комп'ютерах, до яких є публічний доступ; робота з документами, що містять конфіденційну інформацію, у публічних місцях (наприклад, у бібліотеці); ігнорування практики форматування жорстких дисків комп'ютерів перед їх утилізацією або передачею за межі підприємства; повідомлення пароля або логіна телефоном, а також у соціальних мережах та різних месенджерах; винесення конфіденційної інформації за межі підприємства.

Таким чином, особливого значення набуває організація секретного діловодства й обмеження кола осіб, які мають доступ до стратегічно важливої інформації, що базується передусім на даних управлінського обліку та стратегічного аналізу, на основі сучасних технологій кіберзахисту і підбору висококваліфікованого персоналу.

Глобалізація економіки, становлення епохи діджиталізації, повна трансформація бізнес-середовища, мобільність економіки, посилення конкуренції вимагають від керівництва бізнесових структур бути максимально налаштованими на появу нових викликів, коли відмінною особливістю є швидке реагування й адаптація до факторів зовнішнього середовища. Важливого значення набуває функція забезпечення керівництва актуальною та достовірною інформацією про ділове конкурентне середовище бізнесу (фірми, компанії). Саме це стало головною причиною поширення такого явища, як конкурентна розвідка, що направлена на збирання інформації про наміри й основні тенденції бізнесу, аналіз цієї інформації та надання обґрунтованих прогностичних висновків для прийняття стратегічних управлінських рішень. Дослідження, проведені Ю. Біляк, свідчать, що конкурентна розвідка – це 80 % інформації, отриманої з відкритих джерел. Автор відмічає, що ця сфера діяльності в нашій країні перебуває на початковому етапі розвитку, тоді як багато відомих сучасних світових компаній використовують конкурентну розвідку вже більше 25 років [35, с. 30].

Спеціалісти зі стратегічної та конкурентної розвідки (SCIP) визначають її як необхідну етичну практику для прийняття рішень на основі розуміння конкурентного середовища і зауважують, що практика використання конкурентної розвідки стає цінним активом, а функціональність цього явища – більш ефективною [541].

Вивчаючи функції конкурентної розвідки, В.С. Сідак виокремлює такі: «...вивчення діяльності конкурентів та конкурентного середовища; перевірка надійності ділових партнерів; збір актуальної інформації в мережі Інтернет і моніторинг засобів масової інформації; дослідження й оцінка ринків; прогнозування змін ситуації на ринку та дій конкурентів; виявлення нових і потенційних конкурентів; надання допомоги керівництву в процесі запозичення та імплементації позитивного досвіду та успішної практики інших компаній; надання допомоги фахівцям інших відділів в оцінці перспектив придбання або відкриття нового бізнесу; отримання інформації законним шляхом та аналіз нових технологій, продуктів або процесів, які можуть суттєво вплинути на бізнес компанії; виявлення слабких сторін конкурентів тощо» [432, с. 102].

Конкурентна розвідка орієнтована на зовнішнє середовище, що дозволяє отримати необхідні інструменти для розуміння напрямку, у якому рухається ринок, з'ясувати політику розвитку виробництва, та є

найефективнішим методом розуміння того, як розвиваються технології [540].

Уважаємо, що категорія «конкурентна розвідка» є результатом поєднання досягнень різних сфер людської діяльності, серед яких економіка, маркетинг, ІТ-індустрія, психологія, логіка, і прямо залежить від фактора часу. Ми поділяємо думку І.Ю. Нежданова, який під конкурентною розвідкою розуміє збирання інформації на постійній основі та дослідження всього ділового середовища з метою виявлення потенційних факторів, що впливають або можуть вплинути на здатність успішно конкурувати на ринку [333].

Як стверджує Майкл Белкін, конкурентна розвідка – це постійна циклічна послідовність дій, які в результаті надають дані, що мають високу практичну цінність для прийняття управлінських рішень. Автор виділяє п'ять етапів циклу конкурентної розвідки та зазначає, що згідно з практичним досвідом, якщо конкурентну розвідку проводити відповідно до всіх етапів циклу, то результат буде неодмінно хорошим [25].

Аналіз дозволив сформуванати і виділити основні етапи циклу конкурентної розвідки (рис. 3.6).

Рис. 3.6. Цикл конкурентної розвідки

Джерело: узагальнено автором.

У сучасних умовах недостатньої захищеності комерційної інформації промислове (економічне) шпигунство набуло стрімкого розвитку в різних проявах. Це підкуп або переманювання цінних

фахівців, «вливання» таємних агентів, спостереження, найняття хакерів, фотографування, прослуховування в офісах та приміщеннях, мобільне шпигунство, дослідження «сміттєвих контейнерів» тощо.

Науковці А.А. Кравцов та І.І. Желнов, узагальнивши підходи до визначення терміна «шпигунство» (промислове, економічне, комерційне, корпоративне), розглядають його як активну протиправну дію, спрямовану на збирання або розкрадання цінної інформації, закритої для доступу стороннім особам [257].

Конкурентну розвідку часто ототожнюють з категорією «ділове шпигунство». Причиною цього є спільна ціленаправленість, але шпигунство виходить за рамки закону й етики, а конкурентка розвідка є юридично закріпленою та діє в межах детального кодексу етики [556]. Як зазначають В.В. Кирій, В.С. Солодкий, В.О. Тимофєєв, «служба конкурентної розвідки користується тільки відкритими джерелами, оскільки робота розвідника – інформаційно-аналітична, тобто збір та обробка різних даних, що впливають або можуть вплинути на розвиток бізнесу. Шпигунство полягає головним чином в оперативній роботі, зокрема, в незаконному проникненні на територію конкурента, знятті інформації з каналів зв'язку, стеженні, підкупі, шантажі, викраденні інформації тощо» [231, с. 23].

З розвитком ІТ-індустрії близько 50000 компаній щоденно зазнають кібератак. За даними однієї комерційної організації, щотижня вона виявляє два успішних зломи своїх систем, хоча значна кількість атак залишається непоміченою [546]. Головними причинами розвитку промислового шпигунства, на погляд А.І. Кабалова, є економія коштів і часу, які необхідно витратити, щоб досягти рівня конкурента –лідера або ж перевершити його, відкривши для себе нові ринки збуту чи запобігти в майбутньому відставанню від конкурента, якщо він перебуває в процесі розробки нової перспективної технології [218].

Підтримуємо думку Г.Р. Натрошвілі, що сьогодні протистояти промислому шпигунству стає дедалі складніше: підвищився рівень підготовки «розвідників», які озброєні сучасною технікою; законодавство не повністю адаптоване до сучасного етапу розвитку суспільства; кількість фахівців з промислового шпигунства не може задовольнити потреби ринку; сучасні бізнесмени слабко обізнані в тому, що таке аналітична робота, економічна розвідка та ін. [332].

За твердженням Ю.Є. Якубівської, промислове (економічне) шпигунство проявляється у формі збирання та придбання знань, ідей, методів і процесів, формул і рецептів, отримання доступу до бази

даних клієнтів, ціноутворення, обсягів продажу, особливостей маркетингової політики, перспективних пропозицій, подальших стратегій розвитку тощо [525].

Вивчаючи корпоративну культуру бізнесу, М.І. Баяндін розглядає таке явище, як ділова розвідка, і зазначає, що відмінністю ділової розвідки від промислового шпигунства є те, що ділова розвідка отримує інформацію за допомогою аналітичної обробки великого масиву інформації, а методи шпигунства направлені на використання всіх доступних засобів для отримання шуканої інформації, у т.ч. пряме порушення законів (шантаж, підкуп, злодійство, обман, поширення компрометуючих відомостей тощо) [20].

Згодні з автором у тому, що границі між етичними та неетичними методами ведення ділової розвідки (хоча і з дотриманням в обох випадках чинних законів) залишаються розмитими і вважаємо, що на сьогодні не існує чітко визначених норм, у межах яких функціонує розвідка, і коли вона переходить у промислове (економічне) шпигунство. Наведемо фрагмент трактувань понять «конкурентна розвідка» і «промислове (економічне) шпигунство» певними науковцями.

Ці дві категорії направлені на отримання інформації для потреб підприємства, яка б дозволила підвищити конкурентні переваги на ринку, але методи і технології, що їх використовують під час економічного шпигунства, не відповідають правовим нормам і практиці ділової етики «розвідувальників» (рис. 3.7).

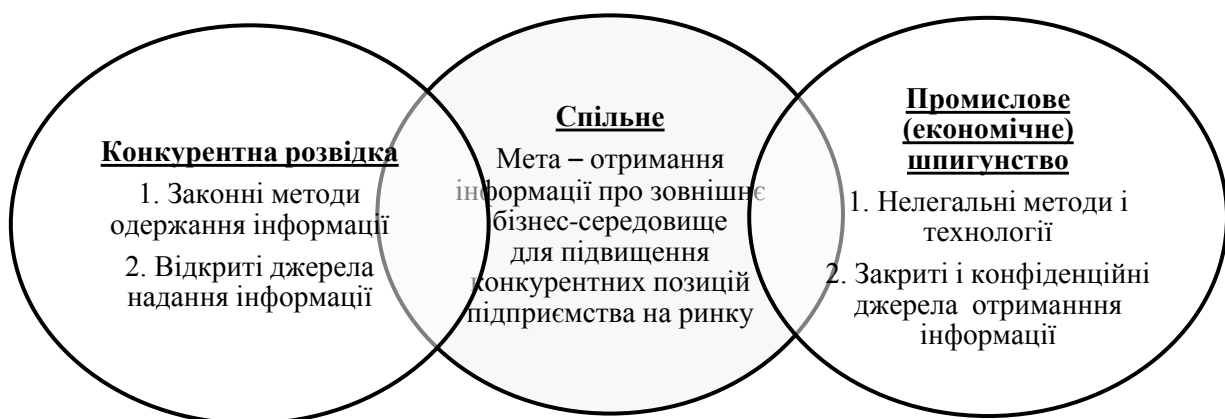

Рис. 3.7. Порівняльна характеристика категорій «конкурентна розвідка» і «промислове (економічне) шпигунство»

Джерело: узагальнено автором

Промислове шпигунство – це один з видів недобросовісної конкуренції, умисне пошкодження промислового обладнання,

інформаційних систем на підприємстві, використання психологічного тиску на працівників, що призводить до викрадення комерційною таємниці (нелегальним методом) і можливої подальшої дискредитації або ліквідації бізнесу конкурентів [294].

На думку О.А. Приятельчука, промисловий шпіонаж і конкурентна розвідка мають спільну мету, але відмінними є засоби збирання інформації. Якщо для конкурентної розвідки це законні методи, то промислове шпигунство, крім загальнодоступної інформації, широко використовує також заборонені, тіньові засоби, а саме: переманювання співробітників, які працюють у конкурента; організація «бульбашкових» співбесід; таємне спостереження; ведення переговорів про укладання ліцензійних і франчайзингових договорів без мети їх реального підписання; підкуп; використання професійних шпигунів для отримання інформації про конкурента; підслуховування; крадіжка документів, зразків продукції, креслень, рецептури тощо; засилання агентів; шантаж та інші способи морального і фізичного впливу [384].

Збирання та опрацювання інформації, отриманої за допомогою конкурентної розвідки, що може позитивно або негативно вплинути на розвиток бізнесу, базується на інформації з відкритих джерел і аналізується з метою вироблення управлінських рекомендацій та рішень. Шпигунство, на відміну від конкурентної розвідки, полягає у спробах отримання комерційної інформації для досягнення конкурентних переваг.

Особливої ваги в мінливому конкурентному середовищі набуває розвиток корпоративного комплаенса як здатності діяти відповідно до набору певних правил, порядків або запитів. З погляду зміцнення економічної безпеки під комплаенсом розуміємо систему контролю за ризиками, які виникли через недотримання норм чинного законодавства, внутрішніх організаційних регламентів, етичних норм професійної діяльності і проявів корупції (рис. 3.8).

Основний ефект комплаенса в разі імплементації його норм СЕБ у корпоративне середовище підприємства полягає в:

- досягненні прозорості та достовірності показників фінансової звітності;
- поліпшенні ділової репутації підприємства в конкурентному середовищі;
- імплементуванні політики справедливості й законослухняності;

- поліпшенні корпоративної культури й етичних норм професійної діяльності фахівців, передусім топ-менеджменту підприємства.

Рис. 3.8. Структурна модель імплементації системи комплаєнса як функції СЕБ підприємства

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, агресивне конкурентне середовище аграрного бізнесу, яке посилює поява нових модифікацій діджиталізованих ризиків, вимагає розробки заходів з організації конкурентної розвідки, яка повинна базуватися на законних методах збирання інформації про конкурентів. Водночас збереження власних конкурентних переваг підприємства зумовлює необхідність постійного контролю за можливими проявами економічного (промислового) шпигунства, що має ґрунтуватися на наукових засадах, які напрацювали юридична, економічна і технічна науки і є предметом більш глибоких наукових досліджень.

3.2. Безпековий профіль розбудови бухгалтерського обліку та інтегрованої звітності у системі ризиків аграрних підприємств

У процесі реалізації запропонованого нами концептуального підходу до функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств надважливе значення має етап безпекової модифікації об'єктів бухгалтерського обліку та їх відображення в системі первинного, аналітичного і синтетичного обліку.

Як показують результати експертного опитування бухгалтерів, найбільшу вагомість щодо обліково-аналітичного забезпечення зміцнення економічної безпеки відводять біологічним активам, довгостроковій дебіторській заборгованості, запасам, довгостроковим зобов'язанням та інвестиціям (рис. 3.9).

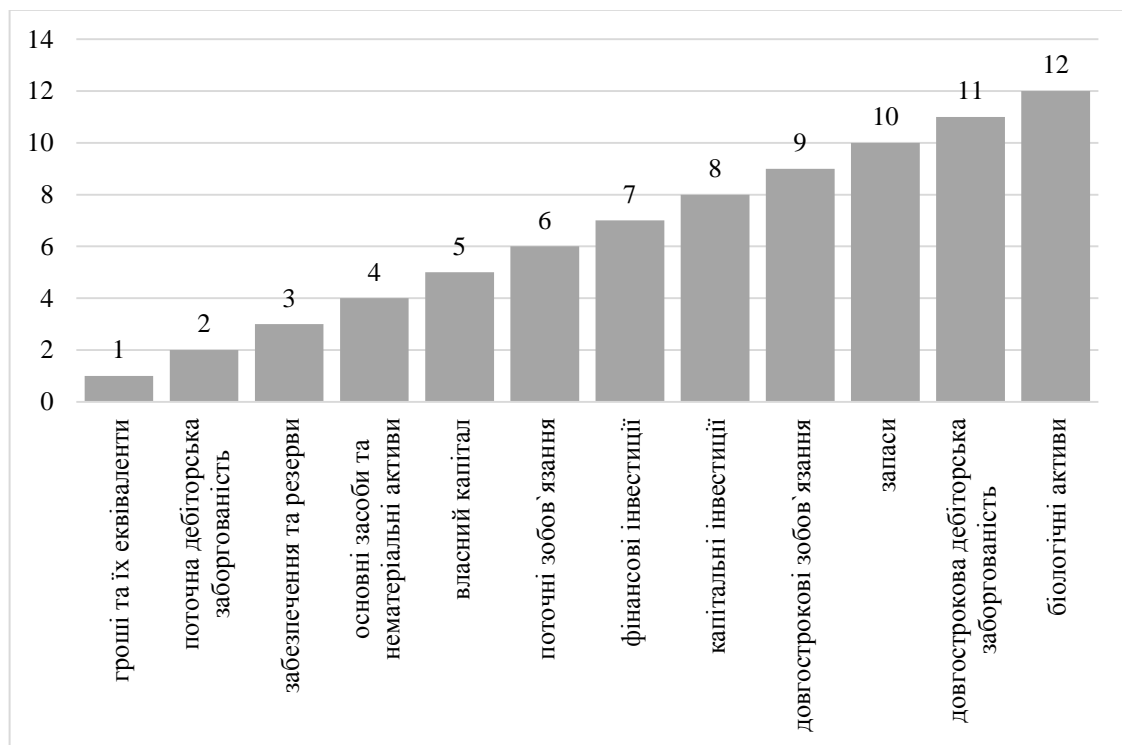

Рис. 3.9. Експертна думка щодо вагомості впливу окремих об'єктів обліково-аналітичного забезпечення на рівень економічної безпеки підприємств (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Проте, на нашу думку, економічна безпека як багатоукладне явище пов'язана з модифікацією абсолютно всіх груп об'єктів

обліково-аналітичного забезпечення за рахунок наявності впливу ризиків різного роду. Першим етапом запропонованої модифікації є формування безпекового профілю обліково-аналітичного забезпечення ризик-менеджменту (табл. 3.1), який відображає взаємозв'язок окремих об'єктів та груп ризиків економічної безпеки.

Таблиця 3.1

**Безпековий профіль обліково-аналітичного забезпечення
ризик-менеджменту аграрних підприємств**

Групи ризиків економічної безпеки	Групи об'єктів обліково-аналітичного забезпечення				
	Не-оборотні активи	Оборотні активи	Власний капітал	Довгострокові зобов'язання та забезпечення	Поточні зобов'язання та забезпечення
Стратегічні ризики					
Фінансові ризики:					
Ризик недостовірності звітності					
ризик втрати ліквідності і платоспроможності					
інвестиційний ризик					
ризик неефективності управління активами					
інфляційний ризик					
юридичний ризик					
валютний ризик					
ринковий ризик					
податковий ризик					
кредитний ризик					
ризик невиконання зобов'язань					
Операційні ризики					
Діджиталізаційні ризики					

Джерело: розроблено автором.

Означені вектори модифікації потребують розробки системи специфічних первинних документів, внесення зміни до діючого Плану рахунків [389] та формування системи кореспонденції рахунків для цілей безпекоорієнтованої облікової політики. Найбільш вагомими об'єктами такої безпекової модифікації є (I) необоротні активи; (II) розрахункові операції; (III) біологічні активи; (IV) забезпечення та резерви.

(I) Необоротні активи

Безпекова модифікація фінансового обліку активів пов'язана передусім з імплементацією в національну практику норм МСФЗ. У частині обліку необоротних активів є необхідним перегляд діючих підходів до обліку зменшення корисності основних засобів як визначального фактора виробничої, технологічної та інвестиційно-інноваційної складових економічної безпеки аграрних підприємств.

Згідно з нормами МСБО 36 «Зменшення корисності активів», у кінці кожного звітного періоду суб'єктові господарювання слід оцінювати, чи є якась ознака того, що корисність активу може зменшитися. Якщо хоча б одна з таких ознак існує, суб'єкт господарювання повинен оцінити суму очікуваного відшкодування такого активу. Оцінюючи наявність ознак того, що корисність активу може зменшитися, суб'єкт господарювання має брати до уваги як мінімум такі показники:

а) протягом періоду ринкова вартість активу зменшилася значно більше, ніж могла б зменшитися за очікуванням, унаслідок плину часу або звичайного використання;

б) протягом періоду відбулися зміни з великим негативним впливом на суб'єкт господарювання або вони відбудуться найближчим часом у технологічному, ринковому, економічному або правовому оточенні, у якому діє суб'єкт господарювання, чи на ринку, для якого призначено актив;

в) ринкові ставки відсотка або інші ринкові ставки доходу від інвестицій збільшилися протягом періоду, і це збільшення, імовірно, вплине на ставку дисконту, застосовану для обчислення вартості активу під час використання, і суттєво зменшить суму очікуваного відшкодування активу;

г) балансова вартість чистих активів суб'єкта господарювання, який звітує, є більшою, ніж його ринкова капіталізація.

г) є свідчення старіння або фізичного пошкодження активу;

д) протягом періоду відбулися суттєві зміни, які негативно вплинуть на суб'єкт господарювання, або очікується, що вони відбудуться у близькому майбутньому та змінять інтенсивність або спосіб нинішнього чи запланованого використання активу.

е) наявні свідчення з даних внутрішньої звітності, які вказують, що економічна ефективність активу є або буде гіршою, ніж очікувана [315].

Проаналізована фінансова звітність і показники обліку більшості аграрних підприємств Харківської області свідчать про наявність операцій щодо відображення зменшення корисності активів, і лише в деяких великих підприємствах зафіксовано одиничні операції з відображення доходів від відновлення корисності активів.

Тому, з метою безпекового відображення основних засобів у фінансовому обліку та врахування передбачуваного ефекту економічного знецінення активів, пропонуємо впровадження аналітичних рахунків резервів під такий ефект, які матимуть ознаки контрактивних рахунків та регулюватимуть сальдо рахунків обліку основних засобів (табл. 3.2).

Таблиця 3.2

Пропозиції щодо структури рахунків обліку основних засобів у контексті безпекового відображення операцій зі зменшення корисності активів

Діючий підхід [389]		Запропонований підхід	
код	назва	код	назва
10	Основні засоби	10	Основні засоби
103	Будинки та споруди	103	Будинки та споруди
		<i>103.1</i>	<i>Первісна / переоцінена вартість будинків та споруд</i>
		<i>103.2</i>	<i>Резерв під ефект економічного знецінення будинків та споруд</i>
Субрахунки 104, 105, 106, 109		<i>Те саме, що і до субрахунка 103</i>	

Джерело: розроблено автором.

Для аналітичного обліку пропонуємо застосовувати Реєстр об'єктів основних засобів, на які вплинув ефект економічного знецінення активів (ф. ЕБ-ОЗ. 1) (дод. 3). Використовуючи дані аграрного ТОВ «АВС» (назву якого зашифровано для збереження комерційної таємниці), на підприємстві склали кореспонденції рахунків (табл. 3.3).

Вважаємо, що такий підхід дозволяє максимально врахувати принцип обачності (не допустити завищення вартості активів) та поглибити аналітику облікової інформації, необхідної для прийняття управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств у нестабільних умовах зовнішнього середовища аграрного бізнесу.

Водночас, в умовах нестабільності національної економіки за рахунок поглиблення кризових та інфляційних процесів у країні, нестійкого фінансового стану багатьох підприємств, відбулося зниження обсягів капітальних інвестицій та значної зношеності більшості об'єктів їхніх основних засобів.

Таблиця 3.3

Безпекове відображення операцій зі зменшення корисності активів у системі рахунків фінансового обліку

Пор. №	Зміст господарської операції	Підстава (первинн. документ)	Кореспонденція рахунків	
			дебет	кредит
1	Відображено зменшення корисності будівель та споруд	Реєстр об'єктів основних засобів, на які вплинув ефект економічного знецінення активів	972 «Втрати від зменшення корисності активів»	103.2 «Резерв під ефект економічного знецінення будинків та споруд»
2	Відображено зменшення корисності машин та обладнання			104.2 «Резерв під ефект економічного знецінення машин та обладнання»
3	Відображено зменшення корисності машин та обладнання			105.2 «Резерв під ефект економічного знецінення транспортних засобів»

Джерело: розроблено автором.

Інтеграція України у європейський простір потребує наближення облікової практики до вимог міжнародних стандартів і актуалізує глибинний аналіз економічної природи явищ та методології фіксування на рахунках обліку. У цій ситуації актуальними стають питання інформаційного забезпечення управління активами, зокрема вдосконалення методики відображення в бухгалтерському обліку їх переоцінки.

За оперативними даними Державної служби статистики України, зростання цін (тарифів) у 2018 р. становило 9,8 % [356], що є достатньо високим показником. Це явище істотно загрожує економічній безпеці підприємств і вимагає пошуку напрямів протидії інфляції. Як зазначає О.В. Клименко, основними методами зниження негативного впливу

інфляції відносно основних засобів і нематеріальних активів є їх переоцінка та розрахунок амортизаційних відрахувань на підставі відновлювальної вартості [238].

Таким чином, неправильна оцінка основних засобів може призвести до таких негативних наслідків, як неточне нарахування амортизації. Звідси – викривлення собівартості продукції, робіт і послуг, а отже, і показників доходності, рентабельності підприємства, що може спричинити неправильні висновки під час аналізу діяльності підприємства і, як наслідок, прийняття хибних управлінських рішень [115].

П(С)БО 7 у п. 16 визначено, що підприємство може переоцінювати об'єкт основних засобів, якщо залишкова вартість цього об'єкта суттєво відрізняється від його справедливої вартості на дату балансу. У разі переоцінки об'єкта основних засобів на ту саму дату здійснюють переоцінку всіх об'єктів групи основних засобів, до якої належить цей об'єкт [392].

Концепція справедливої вартості ґрунтується на вартості, за якою одні й ті самі товарно-матеріальні цінності можна обміняти між незалежними та зацікавленими учасниками ринку. Однак більшість підприємств суб'єктивно підходить до встановлення цієї вартості, усвідомлено завищуючи або занижуючи вартість своїх активів. У результаті цього порушується один із базових принципів обліку – принцип обачності.

Саме достовірна оцінка майна відповідно до його ринкової вартості є одним із визначальних факторів економічної безпеки господарюючого суб'єкта. Тому, на нашу думку, вирішення цієї проблеми повинно ґрунтуватися на розробці конкретного П(С)БО або нормативного акта, який би чітко встановлював критерії та рамки визначення активних ринків, на яких формується справедлива вартість того чи іншого активу.

Проте найбільше дискусійних питань виникає під час відображення результатів переоцінки в бухгалтерському обліку. За існуючої нині практики відбувається переоцінка як залишкової вартості, так і зносу об'єкта основних засобів із використанням рахунка 41 «Капітал у дооцінках». Тобто до моменту закінчення терміну використання об'єкта основних засобів сума дооцінки є незмінною. Лише в разі вибуття активу суму дооцінки переносять до складу нерозподіленого прибутку, хоч економічні вигоди від активу вже були отримані в попередніх звітних періодах. За умов високого

рівня зносу необоротних активів і високого рівня інфляції індекс переоцінки може досягати декількох тисяч. Тому використовувати індексний метод переоцінки недоцільно. У такому разі пропонуємо використовувати метод елімінації амортизації.

Також вважаємо за необхідне суму накопиченої дооцінки списувати на рахунок нерозподіленого прибутку на систематичній основі, за аналогією з нарахуванням амортизації основних засобів щомісяця протягом терміну експлуатації об'єкта. У результаті цього на момент вибуття об'єкта основних засобів сальдо аналітичного рахунка об'єкта на синтетичному рахунку 41 буде дорівнювати нулю (табл. 3.4).

Таблиця 3.4

Наявний та запропонований підходи до обліку переоцінки основних засобів підприємств

Зміст господарської операції	Кореспонденція рахунків	
	дебет	кредит
<i>Наявний підхід</i> [389]		
Проведено дооцінку первісної вартості активу	10 «Основні засоби»	411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів»
Проведено дооцінку зносу	411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів»	13 «Знос (амортизація) необоротних активів»
Списано суму дооцінки в разі вибуття активу до складу нерозподіленого прибутку періоду	411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів»	44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»
<i>Запропонований підхід</i>		
Проведено елімінацію зносу необоротного активу	13 «Знос (амортизація) необоротних активів»	10 «Основні засоби»
Проведено дооцінку вартості активу	10 «Основні засоби»	411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів»
Систематичне віднесення суми дооцінку до складу нерозподіленого прибутку (реклам у капіталі) одночасно з нарахуванням амортизації	411 «Дооцінка (уцінка) основних засобів»	44 «Нерозподілені прибутки (непокриті збитки)»

Джерело: розроблено автором.

В умовах високого рівня інфляції періодичність проведення переоцінки може бути суттєво скорочена залежно від темпів інфляції та росту споживчих цін, адже сама справедлива вартість постійно змінюється, унаслідок чого визначити і зафіксувати її майже неможливо. Тому визначення останньої зводять до аналізу динаміки цінових індексів, який складається з таких етапів:

- 1) класифікація активів за функціональними групами: імпортні/вітчизняні, специфічні/ неспецифічні; активи, вартість яких чутлива до змін цін на окремі складові (метал, бетон тощо);
- 2) визначення цінових індексів для функціональних груп;
- 3) визначення груп активів, переоцінка яких недоцільна;
- 4) визначення поточної справедливої вартості за допомогою множення вже зафіксованої на відповідний момент часу справедливої вартості на кумулятивний індекс відповідної групи активів;
- 5) аналіз впливу можливого знецінення на вартість активів.

Таким чином, узгодження елементів облікової політики та вдосконалене нормативно-правове забезпечення оцінки активів є одним із важелів впливу на управління економічною безпекою, ефективністю і фінансовою стійкістю підприємства в цілому.

(II) Розрахункові операції

Розрахункові операції, без сумніву, – це один із найважливіших об'єктів бухгалтерського обліку, який генерує левову частку всіх грошових потоків підприємств. Водночас вони перебувають під впливом інфляційного, валютного, кредитного, ринкового ризиків, ризиків неплатежів та невиконання зобов'язань тощо. Тому необхідно переглянути підходи до оцінки дебіторської заборгованості та відображення операцій з нею в системі рахунків бухгалтерського обліку.

Відповідно до діючого П(С)БО 10 «Дебіторська заборгованість» поточну дебіторську заборгованість, яка є фінансовим активом (крім придбаної заборгованості та заборгованості, призначеної для продажу), включають до підсумку балансу за чистою реалізаційною вартістю. Для визначення чистої реалізаційної вартості на дату балансу обчислюють величину резерву сумнівних боргів [390], для обліку якого призначено рахунок 38 «Резерв сумнівних боргів» [389].

Перш за все, на нашу думку, діюча назва «Резерв сумнівних боргів» не відповідає запитам ризик-менеджменту і зміцненню економічної безпеки підприємств, оскільки саме поняття «сумнівності» слід розглядати з погляду покриття очікуваних

кредитних збитків від невиконання чи часткового виконання умов контрактів. Більше того, в умовах імплементації норм МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [316] щодо визнання, оцінки та обліку операцій з фінансовими активами, з погляду позицій ризик-менеджменту потенційну економічну небезпеку можуть являти операції, пов'язані з усіма фінансовими активами, тому актуальним буде виокремлення окремих субрахунків резервів під очікувані кредитні збитки на рахунках обліку розрахунків з дебіторами, а доцільність у використанні рахунку 38 «Резерв сумнівних боргів» зникне. При цьому пропонуємо використання наведеного в МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» дефолтного підходу, який дозволяє поглиблення аналітики з урахуванням необхідності розрахунку резервів під очікувані кредитні збитки з різною ймовірністю неплатежів (рис. 3.10).

Рис. 3.10. Рівні аналітики відображення ризиків унаслідок очікуваних кредитних збитків від операцій з фінансовими активами

Джерело: [316].

Логіка такої аналітичної деталізації полягає в потребі акумуляції інформації про вартість як самого фінансового активу (активний рахунок/субрахунок), так і резерву під очікувані кредитні збитки (контрактивний аналітичний рахунок).

Вважаємо, що на початковій стадії побудови безпекоорієнтованої облікової політики аграрного підприємства доречним є застосування запропонованого підходу щодо довгострокової дебіторської заборгованості, розрахунків з покупцями, замовниками та різними дебіторами (табл. 3.5).

Таблиця 3.5

**Пропозиції щодо структури рахунків обліку в контексті
безпекового відображення операцій з окремими фінансовими
активами**

Діючий підхід [389]		Запропонований підхід	
код	назва	код	назва
1	2	3	4
18	Довгострокова дебіторська заборгованість	18	Довгострокова дебіторська заборгованість
181	Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду	181	Заборгованість за майно, що передано у фінансову оренду
		181.1	<i>Номінальна вартість фінансового активу від розрахунків за майно, що передано у фінансову оренду*</i>
		181.11	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу без ознак дефолту</i>
		181.12	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу з ознаками дефолту</i>
		181.13	<i>Резерв під кредитно–знецінені фінансові активи</i>
		181.14	<i>Ефект дисконтування довгострокової дебіторської заборгованості за майно, що передано у фінансову оренду</i>
Субрахунки 182, 183		<i>Те саме, що й до субрахунка 181</i>	
36	Розрахунки з покупцями та замовниками	36	Розрахунки з покупцями та замовниками
361	Розрахунки з вітчизняними покупцями	361	Розрахунки з вітчизняними покупцями
		361.1	<i>Номінальна вартість фінансового активу від розрахунків з вітчизняними покупцями та замовниками*</i>
		361.11	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу без ознак дефолту</i>

Продовження табл. 3.5

1	2	3	4
		361.12	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу з ознаками дефолту</i>
		361.13	<i>Резерв під кредитно–знецінені фінансові активи</i>
		361.14	<i>Ефект дисконтування дебіторської заборгованості за розрахунками з вітчизняними покупцями</i>
Субрахунки 362, 363, 364		<i>Те саме, що й до субрахунка 361</i>	
37	Розрахунки з різними дебіторами	37	Розрахунки з різними дебіторами
373	Розрахунки за нарахованими доходами	373	Розрахунки за нарахованими доходами
		373.1	<i>Номінальна вартість фінансового активу від розрахунків за нарахованими доходами*</i>
		373.11	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу без ознак дефолту</i>
		373.12	<i>Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу з ознаками дефолту</i>
		373.13	<i>Резерв під кредитно-знецінені фінансові активи</i>
		373.14	<i>Ефект дисконтування дебіторської заборгованості за розрахунками за нарахованими доходами</i>
Субрахунки 374, 375, 377, 379		<i>Те саме, що й до субрахунка 373</i>	

*Згідно з нормами МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [316].

Відповідно до МСФЗ 9, під час визначення дефолту для з'ясування ризику його настання, суб'єкт господарювання застосовує визначення дефолту, яке відповідає визначенню, використовуваному з метою внутрішнього управління кредитним ризиком для відповідного фінансового інструменту, а також, якщо це є доцільним, розглядає якісні показники (наприклад, фінансові умови) [316].

Для безпекової трансформації обліку дебіторської заборгованості під дефолтом пропонуємо розуміти зважену на ймовірні показники

подію, у результаті якої виникає загроза неплатежів і отримання кредитних збитків, яка передбачає застосування різних баз розрахунків та залучення суттєвих професійних бухгалтерських суджень.

В основі встановлення сум резервів під очікувані кредитні збитки знаходиться запропонована нормами МСФЗ 9 «Фінансові інструменти» [316] модель ECL (expected credit loss), головною новацією якої є перехід до принципу визначення обсягу резервів згідно з концепцією очікуваних збитків.

Розраховуючи величину очікуваного кредитного збитку (ECL), беруть до уваги ймовірність дефолту (PD – probability of default), збиток з урахуванням дефолту (LGD – loss given default) та параметр ризику за замовчуванням (EAD – exposure at default):

$$ECL = PD \cdot LGD \cdot EAD. \quad (4.1)$$

На думку практиків, одним із недоліків методики є складність розробки внутрішніх моделей для отримання інформації щодо ймовірності дефолту та її орієнтація на Базельську концепцію капіталу. Тому, зважаючи на складність застосування наведеної методики для кожного окремого дебітора, пропонуємо спрощений методичний підхід до оцінки очікуваних кредитних збитків на підставі історії платежів та використання суттєвих професійних бухгалтерських суджень.

Для фінансових активів кредитним збитком є теперішня вартість різниці між:

- договірними грошовими потоками, належними до сплати на користь суб'єкта господарювання за договором;
- грошовими потоками, які суб'єкт господарювання очікує одержати [316].

Водночас, застосовуючи наведений розрахунок, важливо враховувати терміни виникнення дебіторської заборгованості і терміни погашення, у результаті чого є можливість розрахувати очікуваний відсоток кредитного збитку для кожної окремої групи дебіторів. Беручи до уваги практику укладання договорів аграрними підприємствами Харківської області, вважаємо доцільним розрахунок очікуваної ставки кредитного збитку (ECL) для таких термінів виникнення дебіторської заборгованості:

- для заборгованості терміном виникнення понад 2 роки (ECL_2):

$$ECL_2 = 1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_2}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_2}} \right), \quad (4.2)$$

де $\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_2}$ – сукупна сума погашеної дебіторської заборгованості

n –кількістю дебіторів за період понад 24 місяці; $\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_2}$ – сукупна номінальна вартість фінансового активу (дебіторської заборгованості) n –кількості дебіторів з терміном виникнення понад 24 місяці;

- для заборгованості терміном виникнення понад 1–2 роки (ECL_1):

$$ECL_1 = \left(1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_1}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_1}} \right) \right) \cdot ECL_2, \quad (4.3)$$

де $\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_1}$ – сукупна сума погашеної дебіторської заборгованості

n –кількістю дебіторів за період 13–24 місяці; $\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_1}$ – сукупна номінальна вартість фінансового активу (дебіторської заборгованості) n –кількості дебіторів з терміном виникнення 13–24 місяці;

- для заборгованості терміном виникнення до 1 року (ECL_0):

$$ECL_0 = \left(1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_0}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_0}} \right) \right) \cdot ECL_1, \quad (4.4)$$

де $\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_0}$ – сукупна сума погашеної дебіторської заборгованості

n –кількістю дебіторів за період до 12 місяців; $\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_0}$ – сукупна номінальна вартість фінансового активу (дебіторської заборгованості) n –кількості дебіторів з терміном виникнення до 12 місяців.

Під час визначення необхідності визнання очікуваних кредитних збитків за весь строк дії суб'єкт господарювання розглядає обґрунтовано необхідну та підтверджену інформацію, яку можна одержати без надмірних витрат або зусиль і яка може впливати на кредитний ризик за фінансовим інструментом [316].

Зазначимо, що, крім урахування показника ECL, доречним є використання аналізу рейтингу платіжної благонадійності, який передбачає врахування:

- вартості забракованої та повернутої продукції;
- суми штрафних санкцій за недотримання термінів виконання договору;
- претензійної історії;
- частоти порушень умов договорів.

Згідно з цим методом пропонуємо розподіл усіх дебіторів на три порогові рівні та віднесення їх до кольорових зон платіжної благонадійності (рис. 3.11).

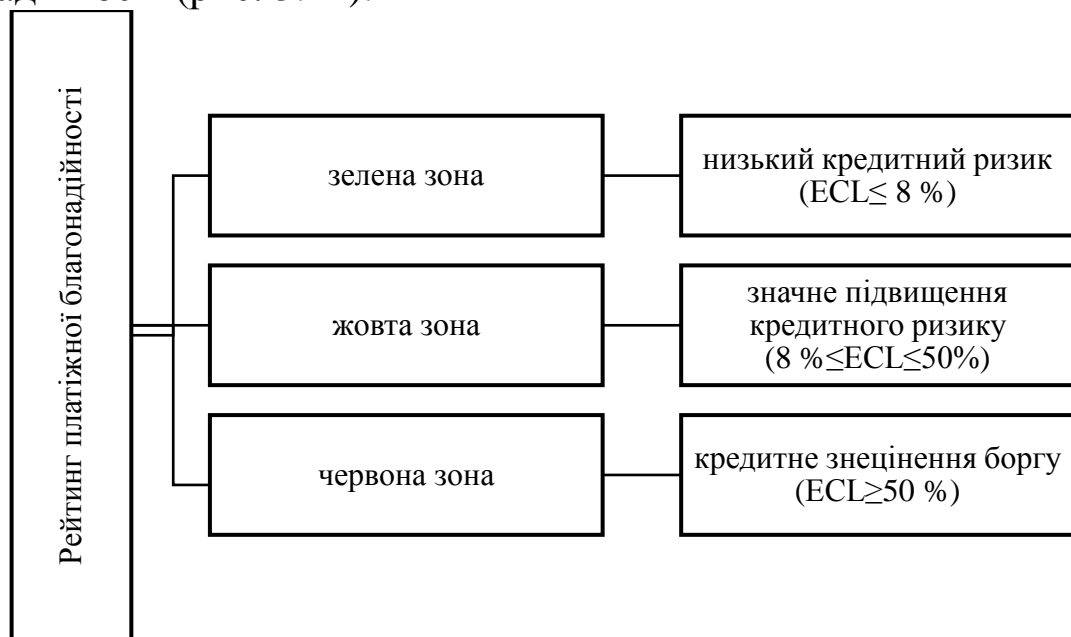

Рис. 3.11. Характеристика кольорових зон контрагентів на підставі величини очікуваних кредитних збитків (ECL) та рейтинг їх платіжної благонадійності

Джерело: розроблено автором.

Розглянемо запропонований підхід на прикладі аграрного підприємства «АВС». З метою збереження комерційної таємниці назву цього підприємства та його контрагентів ми не наводимо (табл. 3.6).

Для підприємства «А» сума очікуваних кредитних збитків становитиме:

$$ECL_2 = 1 - \left(\frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_2}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_2}} \right) = 1 - \left(\frac{15500 + 20850}{44500} \right) = 0.1831, \text{ або } 18,3\% \text{ – для періоду}$$

понад 2 роки чи 24 місяці;

$$ECL_1 = \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_1}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_1}}\right) \cdot ECL_2 = \left(1 - \frac{24730}{40250 + 30020}\right) \cdot 0.183 = 0.1187, \text{ або } 11,87 \%$$

–для періоду 1–2 роки чи 13–24 місяці;

$$ECL_0 = \left(1 - \frac{\sum_{i=1}^n \text{repaid}_{i_0}}{\sum_{i=1}^n \text{total}_{i_0}}\right) \cdot ECL_1 = \left(1 - \frac{350270 + 189980 + 120580}{505250 + 90500 + 98500}\right) \cdot 0.1187 = 0.005714,$$

або 0,57 % – для періоду до 1 року чи 12 місяців.

Таблиця 3.6

**Вихідні дані для розрахунку величини очікуваного
кредитного збитку (ECL) за розрахунками з покупцями та
замовниками**

Показник		Контрагент «А ₁ »	Контрагент «А ₂ »	Контрагент А ₃
Сума заборгованості за терміном виникнення, тис. грн	до 12 місяців	505 250,00	90 500,00	98 500,00
	13–24 місяці	40 250,00	30 020,00	-
	понад 24 місяці	44 500,00	-	-
Сума погашеної заборгованості за терміном виникнення, тис. грн	до 12 місяців	350 270,00	189 980,00	120 580,00
	13–24 місяці	24 730,00	-	-
	понад 24 місяці	15 500,00	20 850,00	-

Джерело: розрахунки автора.

Також нами розроблено первинний документ і реєстр аналітичного обліку, що будуть підставою для безпечного відображення операцій з фінансовими активами відповідно до запропонованого підходу, серед яких:

1. Розрахунок ставок резерву під очікувані кредитні збитки (ф. ЕБ-роз. 1) (дод. Д).

2. Розрахунок ставок резерву під очікувані кредитні збитки для контрагентів холдингового типу (ф. ЕБ-роз. 2) (дод. Е).

3. Зведена відомість резервів під очікувані кредитні збитки (ф. ЕБ-роз. 3) (дод. Ж).

Необхідність використання двох форм Розрахунків резервів під очікувані кредитні збитки зумовлена специфікою використання джерел даних щодо оцінки можливих кредитних збитків для контрагентів різних організаційно-правових форм. Зокрема, для

вітчизняних покупців та замовників, населення чи державних / комунальних компаній таким джерелом є історія платежів, а для контрагентів холдингового типу – показники прибутковості цінних паперів та динаміка показників фінансових ринків.

У результаті використання запропонованого підходу можливий синтез системи кореспонденцій рахунків з безпекового відображення операцій із фінансовими активами, зокрема розрахунків з дебіторами (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

**Безпекове відображення операцій із фінансовими активами
(розрахунків з дебіторами) в системі рахунків фінансового обліку**

Пор. №	Зміст господарської операції	Підстава (первинний документ)	Кореспонденція рахунків	
			дебет	кредит
1	2	3	4	5
1	Відображено дохід від реалізації с.-г. продукції	договір, товарно-транспортна накладна	<i>361.1 «Номінальна вартість фінансового активу від розрахунків з вітчизняними покупцями та замовниками»</i>	701 «Дохід від реалізації готової продукції»
2	Зменшено суму доходу на суму ПДВ	податкова накладна	701 «Дохід від реалізації готової продукції»	641 «Розрахунки за податками»
3	На звітну дату відображено формування резервів під очікувані кредитні збитки:			
3.1	– по контрагентах із низьким кредитним ризиком	Розрахунок ставок резерву під очікувані кредитні збитки	944 «Сумнівні та безнадійні борги»	<i>361.11 «Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу без ознак дефолту»</i>

Продовження табл. 3.7

1	2	3	4	5
3.2	– по контрагентах із значним підвищенням кредитного ризику		944 «Сумнівні та безнадійні борги»	361.12 «Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу з ознаками дефолту»
3.3	– по кредитно-знеціненим активами		944 «Сумнівні та безнадійні борги»	361.13 «Резерв під кредитно-знецінені фінансові активи»
4	На звітну дату перекласифіковано контрагента внаслідок зміни ознаки дефолту	Розрахунок ставок резерву під очікувані кредитні збитки	361.12 «Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу з ознаками дефолту»	361.11 «Резерв під очікувані кредитні збитки фінансового активу без ознак дефолту»

Джерело: розроблено автором.

У фінансовій звітності на звітну дату буде відображено інформацію щодо номінальної вартості фінансових активів та суму резервів під очікувані кредитні збитки, що дасть підстави розрахувати чисту реалізаційну вартість дебіторської заборгованості та включити її до валюти балансу.

(III) Біологічні активи

Обґрунтована нами в параграфі 2.1 часткова неадекватність методології обліку сільськогосподарської продукції вимогам управління економічною безпекою, головним чином, полягає в недосконалості застосування оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю, яка на більшості аграрних підприємств здійснюється в «ручному режимі», без орієнтації на досконалі діючі методичні підходи. У табл. 3.8 запропоновано авторське бачення вирішення цих питань, яке базується на аналізі практичної діяльності бухгалтерських служб провідних аграрних підприємств Харківської області, та поглиблення інституту професійного безпекового судження бухгалтерів.

Таблиця 3.8

Шляхи вирішення проблемних аспектів оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю

Проблемний аспект	Шлях вирішення
Відсутність достатніх джерел інформації щодо цін активних ринків	Відродження державної політики щодо формування закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію завдяки їх оприлюднення органами Держстату й обласними управліннями агропромислового розвитку
Оцінка біологічних активів, щодо яких не існує активних ринків	Справедливу вартість біологічних активів на дату балансу слід установлювати на основі розрахунку середніх цін останніх контрактів з такими активами (за умови відсутності суттєвих негативних змін у середовищі, у якому діє підприємство), відкритих/закритих вхідних даних біржових, дилерських, посередницьких ринків та ринків без участі посередників, а за їх відсутності – на основі використання ієрархії справедливої вартості згідно з нормами МСФЗ 13
Використання при оцінці справедливої вартості методу дисконтування	Використання методу встановлення ринкових цін на біологічні активи за теперішньою вартістю майбутніх чистих грошових надходжень лише як інструменту «останньої надії» в разі повної відсутності іншої достатньої інформації; законодавче закріплення конкретної методики встановлення приведеної справедливої вартості на звітну дату на основі професійних бухгалтерських суджень і технологічних характеристик активів
Оцінка за справедливою вартістю за методом зіставних аналогів	Справедливу вартість має бути скориговано з урахуванням різниць між станом і місцем знаходження біологічного активу та зіставними (тобто подібними) об'єктами запасів так, щоб оцінка справедливої вартості відображала ціну, яка була б отримана в операції продажу об'єкта іншому роздрібному продавцеві, який виконає необхідні дії для завершення продажу
Методична невідповідність організації визначення справедливої вартості аграрними підприємствами	Внесення змін до діючих підзаконних нормативно-правових актів, які дозволяють покладання функцій з оцінки біологічних активів та с.-г. продукції за справедливою вартістю замість комісії на уповноваженого працівника (головного бухгалтера чи облікового гаранта економічної безпеки); розвиток системи аграрного дорадництва на регіональному рівні щодо інформаційної підтримки аграрних підприємств, зокрема малих суб'єктів господарювання, фермерських господарств тощо

Джерело: розроблено автором.

Водночас вважаємо доцільним застосування основних припущень оцінки справедливої вартості таких показників:

- очікуваний урожай (для рослинництва);

- очікуване надходження продукції від тварин (для тваринництва);
- середня кількості голів худоби та їхня вага;
- продуктивний термін однієї голови;
- моделювання приблизних змін у можливих реалізаційних цінах;
- застосування облікової ставки.

Вирішення наведених проблемних питань має відбуватися на основі відродження галузевого регулювання бухгалтерського обліку в сільському господарстві, концептуальні положення якого ще у 2009 р. обґрунтовано академіком В. Жуком [193], перегляду норм діючих П(С)БО та врахування розміру підприємства і його організаційно-правової форми. Однак удосконалення обліку сільськогосподарської діяльності не є головною складовою предмета представленого дослідження, тому розглядаємо лише її вплив з погляду складової обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств. Саме в цьому контексті є нагальним розгляд питань, пов'язаних з обліком біологічних активів та сільськогосподарської продукції з генно-модифікованими організмами (ГМО).

На нашу думку, першим етапом є виділення окремих субрахунків для обліку біологічних активів та продукції, які містять ознаки ГМО (табл. 3.9).

Таблиця 3.9

Пропозиції щодо структури рахунків обліку ГМО-об'єктів

Діючий підхід [389]		Запропонований підхід	
Код	Назва	Код	Назва
1	2	3	4
16	Довгострокові біологічні активи	47	Забезпечення майбутніх витрат і платежів
161	Довгострокові біологічні активи рослинництва, оцінені за справедливою вартістю	161	Довгострокові біологічні активи рослинництва, оцінені за справедливою вартістю
162...165	162...165	...
166	Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюють за первісною вартістю	166	Незрілі довгострокові біологічні активи, які оцінюють за первісною вартістю

Продовження табл. 3.9

1	2	3	4
		167	<i>Довгострокові біологічні активи рослинництва з ГМО</i>
		168	<i>Довгострокові біологічні активи тваринництва з ГМО</i>
21	Поточні біологічні активи		
211	Поточні біологічні активи рослинництва, оцінені за справедливою вартістю	211	<i>Поточні біологічні активи рослинництва, оцінені за справедливою вартістю</i>
212	Поточні біологічні активи тваринництва, оцінені за справедливою вартістю	212	<i>Поточні біологічні активи тваринництва, оцінені за справедливою вартістю</i>
213	Поточні біологічні активи тваринництва, оцінені за первісною вартістю	213	<i>Поточні біологічні активи тваринництва, оцінені за первісною вартістю</i>
		214	<i>Поточні біологічні активи рослинництва з ГМО</i>
		215	<i>Поточні біологічні активи тваринництва з ГМО</i>
27	Продукція сільськогосподарського виробництва	27	<i>Продукція сільськогосподарського виробництва</i>
		271	<i>Готова продукція рослинництва</i>
		272	<i>Готова продукція тваринництва</i>
		273	<i>Готова продукція промислових (підсобних) виробництв</i>
		274	<i>Готова продукція рослинництва з ГМО</i>
		275	<i>Готова продукція тваринництва з ГМО</i>

Джерело: розроблено автором.

Наступними етапами мають стати розробка пакету спеціалізованих первинних документів з обліку операцій з ГМО-об'єктами та постійним контролем за правильністю їх відображення і

недопущення приховування факту наявності ГМО-технологій у процесі вирощування біологічних активів чи отримання сільськогосподарської продукції.

(IV) Забезпечення та резерви

Одним з найбільш деструктивних ризиків економічної безпеки в процесі господарської діяльності є юридичний, який пов'язаний з необхідністю виконання приписів судових органів та погашенням сум отриманих претензій, штрафів чи інших платежів на користь контрагентів, держави або інших осіб.

У контексті безпекового відображення забезпечення майбутніх витрат і платежів наголосимо, що забезпечення юридичних ризиків виникає, якщо суб'єкт господарювання:

- має на звітну дату певні юридичні чи виконавчі провадження, щодо яких існує ймовірність їх негативного впливу на платіжний баланс та економічну безпеку;

- має певні судові провадження щодо претензій, штрафів, пеней чи неустойок, що з великою ймовірністю буде пред'явлено підприємству.

З метою передбачення негативного впливу на економічну безпеку юридичних ризиків, пропонуємо впровадження спеціальних аналітичних рахунків до пасивного субрахунку 474 «Забезпечення інших витрат і платежів» (табл. 3.10).

Таблиця 3.10

Пропозиції щодо структури рахунків обліку забезпечень

Діючий підхід [389]		Запропонований підхід	
Код	Назва	Код	Назва
47	Забезпечення майбутніх витрат і платежів	47	Забезпечення майбутніх витрат і платежів
474	Забезпечення інших витрат і платежів	474	Забезпечення інших витрат і платежів
		474.1	<i>Забезпечення юридичних ризиків</i>
		474.2	<i>Резерв під судові витрати</i>
		474.3	<i>Забезпечення інших ризиків</i>

Джерело: розроблено автором.

Водночас для забезпечення наскрізної аналітики доцільним є виділення окремих аналітичних рахунків до субрахунків 719 «Інший операційний дохід» та 949 «Інші витрати операційної діяльності», які відображатимуть витрати, пов'язані зі створенням забезпечень під юридичні ризики та, у разі їх відновлення, – відповідні доходи (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Пропозиції щодо структури рахунків обліку інших операційних доходів та витрат

Діючий підхід [389]		Запропонований підхід	
Код	Назва	Код	Назва
71	Інший операційний дохід	71	Інший операційний дохід
719	Інші доходи від операційної діяльності	719	Інші доходи від операційної діяльності
		719.1	<i>Відновлення раніше сформованих резервів забезпечень юридичних ризиків</i>
		719.2	<i>Інші доходи від операційної діяльності</i>
94	Інші витрати операційної діяльності	94	Інші витрати операційної діяльності
949	Інші витрати операційної діяльності	949	Інші витрати операційної діяльності
		949.1	<i>Формування резервів забезпечень юридичних ризиків</i>
		949.2	<i>Інші витрати операційної діяльності</i>

Джерело: розроблено автором.

Нами розроблено й апробовано на двох аграрних підприємствах форму аналітичного обліку «Реєстр забезпечень юридичних ризиків», який акумулює інформацію щодо підстав, джерел виникнення та вартісної оцінки очікуваних юридичних ризиків. На підставі цього первинного документа складають відповідні кореспонденції рахунків (табл. 3.12).

Вважаємо, що використання запропонованого підходу поглиблюватиме аналітику, збагачуватиме управлінський персонал інформацією щодо ймовірності настання юридичних ризиків та поліпшуватиме якість договірної та фінансово-юридичної дисципліни на підприємстві.

Таблиця 3.12

Безпекове відображення операцій із забезпечення юридичних ризиків у системі рахунків фінансового обліку

№ з/п	Зміст господарської операції	Підстава (первинний документ)	Кореспонденція рахунків	
			дебет	кредит
1	Відображено створення забезпечення юридичного ризику під майбутню сплату штрафу Пенсійному фонду України	Акт перевірки	949.1 «Формування резервів забезпечень юридичних ризиків»	474.1 «Забезпечення юридичних ризиків»
2	Відображено створення забезпечення юридичного ризику внаслідок майбутньої сплати простроченої суми заборгованості перед постачальниками та підрядниками	Ухвала суду	949.1 «Формування резервів забезпечень юридичних ризиків»	474.1 «Забезпечення юридичних ризиків»
3	Відображено створення забезпечення юридичного ризику під очікувану сплату вчасно непогашених зобов'язань перед іншими кредиторами			
3.1	– на суму суми непогашеного зобов'язання	Ухвала суду	949.1 «Формування резервів забезпечень юридичних ризиків»	474.1 «Забезпечення юридичних ризиків»
3.2	– на суму судових витрат	Бухгалтерська довідка		474.2 «Резерв під судові витрати»
4	Відображено відновлення створеного у попередньому періоді резерву під погашення анульованої пені	Бухгалтерська довідка	474.1 «Забезпечення юридичних ризиків»	719.1 «Відновлення раніше сформованих резервів забезпечень юридичних ризиків»

Джерело: розроблено автором.

Фінансова звітність є одним з фундаментальних елементів методу бухгалтерського обліку, за допомогою якого можливий аналіз

ключових показників розвитку підприємств, галузей та національних економік у цілому. Як влучно підкреслюють Т. Камінська та О. Костенко, важливість бухгалтерського обліку для суспільства підтверджена багатьма факторами, одним з яких є його соціальне значення. Бухгалтерський облік – це інструмент ефективного розподілу благ у суспільстві. На основі облікової інформації стає можливим визначення галузей економіки, що створюють національне багатство, ступінь їх участі у цьому процесі та напрями розподілу створеного багатства. Одним з основних елементів методу, що забезпечує цей процес, є фінансова звітність, яка дозволяє отримувати інформацію про всі об'єкти обліку [222].

Україна після приєднання 23.07.2018 р. до стратегії проти агресивного податкового планування BEPS (*Base Erosion and Profit Shifting*), ініційованої ОБСЄ та G20, взяла на себе зобов'язання щодо повнішого розкриття інформації, а необхідність розбудови власного фондового ринку вимагає більшого рівня довіри між державою, компаніями і громадянами. Довіра створюється багаторічною практикою надання чесної і зрозумілої інформації щодо компанії, у тому числі якісної фінансової звітності [533].

У процесі гарантування економічної безпеки фінансова звітність залишається одним з визначальних компонентів ефективного менеджменту, забезпечуючи безпекове подання аграрного бізнесу та слугуючи так званим «містком» між підсистемою обліково-аналітичного забезпечення та прийняттям управлінських рішень.

На думку Н. Акімової, «фінансова звітність – це структурована інформація про фінансове становище, результати діяльності та рух грошових коштів підприємства за певний період часу, що отримується як з системи фінансового обліку, так і з інших джерел, і яка надається для задоволення інформаційних потреб різних користувачів, в першу чергу зовнішніх, в процесі прийняття ними економічних рішень» [5, с. 290].

Згідно з Концептуальною основою фінансової звітності, фінансові звіти складаються багатьма суб'єктами господарювання і надаються зовнішнім користувачам у різних країнах світу. І хоча такі звіти можуть виглядати схожими, вони відрізняються один від одного соціальними, економічними та законодавчими особливостями, притаманними кожній окремій країні. Крім того, при встановленні національних вимог беруть до уваги потреби різних користувачів фінансових звітів. Це розмаїття обставин призвело до використання

різних визначень елементів фінансових звітів, наприклад, таких, як активи, зобов'язання, власний капітал, дохід та витрати. Воно спричинило також використання різних критеріїв визнання статей фінансових звітів та вибір різних баз оцінювання. Це вплинуло й на обсяг фінансових звітів та розкриття в них інформації [250].

Орієнтація на зовнішніх стейкхолдерів (користувачів) фінансової звітності притаманна західній моделі обліку, саме тому початок 2020 р. став так званим «переломним» періодом у сфері бухгалтерського обліку та фінансової звітності, оскільки 2019 р. є першим звітним періодом, за який українські підприємства, зобов'язані застосовувати міжнародні стандарти, подають фінансову звітність на підставі таксономії за міжнародними стандартами в електронній формі. Процес таких методологічних трансформацій прямо пов'язаний з необхідністю безпекового розкриття окремих статей та безпекового подання аграрного бізнесу.

Відповідно до частини другої ст. 12 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», підприємства, що становлять суспільний інтерес, публічні акціонерні товариства, суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях, а також підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначає Кабінет Міністрів України, складають фінансову звітність і консолідовану фінансову звітність за міжнародними стандартами [385]. Згідно з частиною п'ятою ст. 12 Закону, підприємства, зазначені у частині другій цієї статті, складають і подають фінансову звітність і консолідовану фінансову звітність органам державної влади та іншим користувачам на їх вимогу в порядку, визначеному цим законом, на основі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами в єдиному електронному форматі, установленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку [385].

Згідно з п. 2 Порядку подання фінансової звітності, затвердженого Постановою КМУ № 419 від 28.02.2000 р. зі змінами від 06.11.2019 р., річна фінансова звітність і річна консолідована фінансова звітність разом з відповідними аудиторськими звітами, звіт про управління, консолідований звіт про управління, звіт про платежі на користь держави та консолідований звіт про платежі на користь держави, складення яких передбачено законодавством, повинні бути оприлюднені на веб-сторінці або веб-сайті підприємства (у повному

обсязі) та в інший спосіб у випадках, визначених законодавством, у форматі, який виключає можливість унесення змін до фінансової звітності іншими користувачами, та в єдиному електронному форматі, визначеному Мінфіном, на основі таксономії фінансової звітності за міжнародними стандартами фінансової звітності [393].

За оцінками фінансових експертів, станом на початок 2020 р. в Україні є понад 5000 тис. суб'єктів, що подають фінансову звітність на основі таксономії. Серед них – провідні аграрні холдинги та крупнотоварні аграрні товаровиробники, які вже тривалий час звітують за міжнародними стандартами.

Зазначимо, що таксономія фінансової звітності, впливаючи на все більшу кількість суб'єктів господарювання, забезпечує максимальне розкриття інформації, що базується на міжнародних принципах. Це позитивно впливає на інвестиційну привабливість української економіки, особливо аграрного сектора, та сприяє посиленню євроінтеграційного курсу України в економічному та геополітичному дискурсі.

Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку рішенням № 807 від 27.12.2019 р. схвалено таксономію фінансової звітності UA XBRL МСФЗ 2019 [519], форму якої було апробовано на численних підприємствах у тестовому режимі. Проте, як показали тестування та реєстрація суб'єктів звітування в Системі фінансової звітності за методом таксономії, у роботі системи наразі є багато недоліків і технічних проблем, які зможуть суттєво вплинути на коректність подання та обробки звітності. У зв'язку із цим Верховна Рада України підтримала внесення змін до Закону «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» [385] в частині перенесення звітного періоду для подання фінансової звітності на основі таксономії, у результаті чого першим звітним періодом стане 2020 р.

В основі таксономії фінансової звітності лежить принцип XBRL (*eXtensible Business Reporting Language*) – програмний стандарт і універсальний спосіб передачі, акумуляції та обміну інформацією міжнародного рівня. XBRL-стандарт покликаний забезпечити оперативне подання й обробку звітності в електронному вигляді та поширений у провідних економічно розвинених країнах світу. Основними стейкхолдерами XBRL-таксономії є державні регулятори, інвестори, звітні суб'єкти й інші публічні користувачі. Виокремлюючи

ряд позитивних наслідків таксономії, наголосимо на певних ризиках цього процесу для аграрних підприємств (рис. 3.12).

Рис. 3.12. Вигоди та ризики для ключових стейкхолдерів XBRL-таксономії

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, як влучно підкреслили О. Балазюк та І. Сисоєва, XBRL є стандартом, який використовують багато країн: уведення в дію фінансової звітності зробить систему прозорою та зручною для всіх, однак наявні в процесі її впровадження помилки і недоліки приведуть до розкриття викривлених і недостовірних даних [13].

Детальний аналіз складових елементів XBRL-таксономії дає підстави зробити висновок про суттєве розширення меж фінансових звітів, передбачених нормами НП(С)БО 1 у частині додаткового розкриття інформації, пов'язаної з оцінкою, виявленням впливу та управління ризиками економічної безпеки, що зумовлено імплементацією норм МСФЗ та МСБО.

Зокрема, частина звітів елементу 800 «Примітки» передбачає розкриття інформації щодо ризиків оцінки за справедливою вартістю, фінансовими інструментами, кредитними ризиками тощо (рис. 3.13). Крім того, окремі елементи звіту з управління також мають додаткове розкриття статей, чутливих до впливу ризиків економічної безпеки.

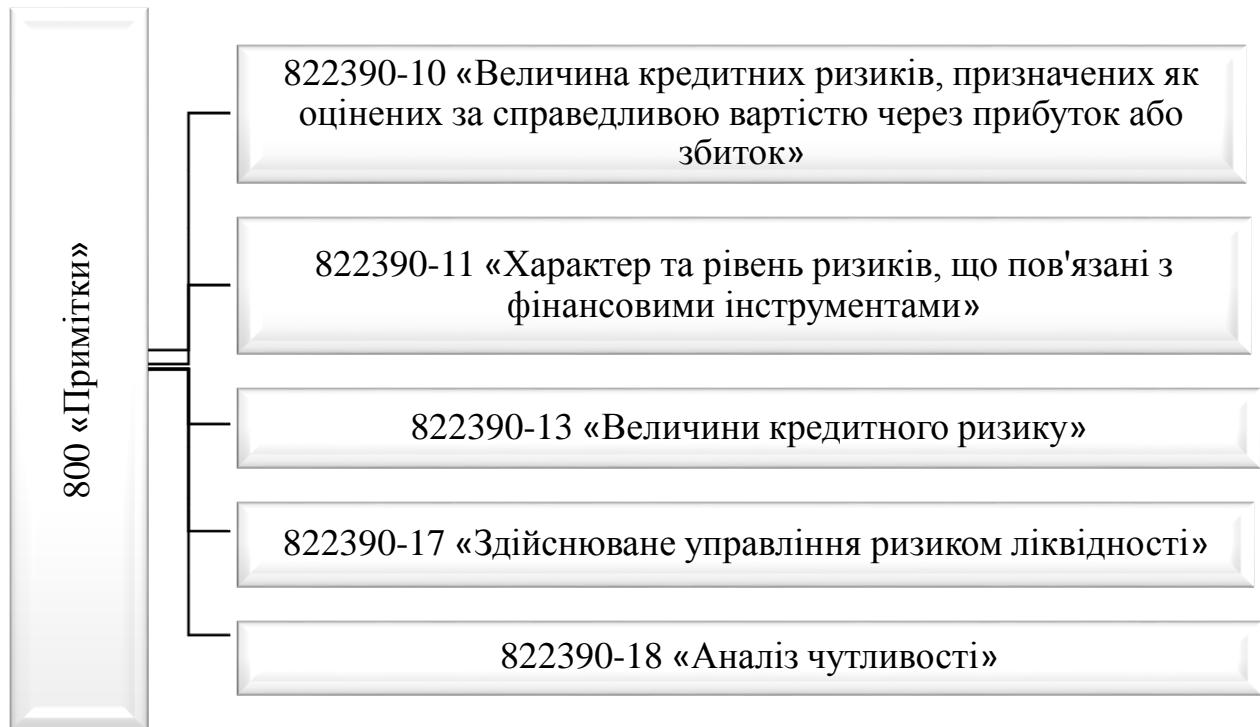

Рис. 3.13. Безпекові елементи таксономії фінансової звітності

Джерело: [519].

Інформаційні запити ключових стейкхолдерів зміцнення економічної безпеки аграрного бізнесу задовольняють за допомогою достовірного, об'єктивного, неупередженого та доречного подання даних у фінансовій звітності, яка в останні роки поруч із фінансовими показниками, передбачає розкриття і нефінансової інформації. Крім традиційних фінансових звітів (Баланс, Звіт про фінансові результати, Звіт про рух грошових коштів, Звіт про власний капітал, Примітки), особливого значення для користувачів набуває звітність нефінансового характеру. Проведений експрес-аналіз консолідованої фінансової звітності агрохолдингів, що становлять великий суспільний інтерес, свідчить, що основними складовими корпоративної нефінансової звітності є Звіт з управління, Звіт з прогресу, Звіт про корпоративну соціальну відповідальність тощо.

Найбільш авторитетною системою складання нефінансових звітів є принципи Глобальної ініціативи зі звітності (GRI). Відповідність

принципам GRI свідчить про орієнтацію менеджменту підприємства на досягнення цілей сталого розвитку та підвищує ціннісне уявлення про потенційного бізнес-партнера. Відповідно до директиви ЄС 2013/34/ЄС [173], у процесі гармонізації до європейських вимог, у національній обліковій системі з 2017 р. з'явився новий елемент фінансової звітності – Звіт про управління. Згідно з чинним законодавством, це документ, що містить фінансову та нефінансову інформацію, яка характеризує стан і перспективи розвитку підприємства та розкриває основні ризики і невизначеності його діяльності [385].

Тобто вперше в обліковій практиці постала необхідність розгляду ризиків з позицій окремого об'єкта обліково-аналітичного забезпечення, хоча Звіт з управління перебуває за межами регулювання НП(С)БО 1 [388]. Згідно з нормами, Звіт з управління мають подавати підприємства, що становлять суспільний інтерес, і публічні акціонерні товариства до 30 квітня поточного року та оприлюднювати на офіційних веб-сайтах компаній разом з аудиторськими висновками. Водночас великі підприємства, які не є емітентами цінних паперів, та середні підприємства мають оприлюднити звіт не пізніше 1 червня.

Для систематизації та порівнюваності інформації звіт про управління рекомендовано формувати за такими напрямками:

- 1) організаційна структура та опис діяльності підприємства;
- 2) результати діяльності;
- 3) ліквідність і зобов'язання;
- 4) екологічні аспекти;
- 5) соціальні аспекти і кадрова політика;
- 6) ризики;
- 7) дослідження та інновації;
- 8) фінансові інвестиції;
- 9) перспективи розвитку;

10) корпоративне управління (складають підприємства – емітенти цінних паперів, цінні папери яких допущено до торгів на фондових біржах або щодо цінних паперів яких здійснено публічну пропозицію) [387].

За напрямом «Ризики», згідно з Методичними рекомендаціями, рекомендовано наводити інформацію про політику підприємства щодо управління операційними та фінансовими ризиками (ринковий ризик, кредитний ризик, ризик ліквідності) з описом їхнього впливу на

діяльність підприємства, а також підходів або інструментів, які використовує підприємство для зменшення впливу таких ризиків на його діяльність тощо [387].

Як влучно підкреслюють Н. Правдюк і Т. Плахтій, «забезпечення і підвищення якості фінансової звітності повинно ґрунтуватись на міцній науковій базі та стійких теоретичних засадах, зокрема, на науці про оцінку якості продуктів (матеріальних та нематеріальних) та процесів людської діяльності, їх властивостей та їх відношень з їх споживачами та користувачами» [381, с. 56].

Ураховуючи ці міркування, вважаємо, що пропонована структура Звіту з управління не відповідає запитам стейкхолдерів зміцнення економічної безпеки, оскільки звужує розкриття інформації про ризики, обмежуючись даними щодо ринкового, кредитного ризиків та ризику ліквідності. На відміну від цього, економічна безпека є набагато глибшим та багатоаспектним явищем і невід'ємною складовою системи менеджменту. Тому пропонуємо до складу Звіту з управління включати окрему складову «Управління економічною безпекою», яка поруч із розкриттям інформації про ризики та наслідки їх впливу міститиме відомості щодо організаційного забезпечення управління економічною безпекою, політики ризик-менеджменту і санкційного та внутрішнього комплаєнса, антикорупційної політики тощо.

Формування безпекового розділу Звіту з управління, з одного боку, базується на синхронізації з елементами XBRL-таксономії, а з другого – розкриває додаткові параметри ризик-менеджменту як функції управління суб'єктом (рис. 3.14).

У дод. К наведено фрагмент Звіту з управління, складений на підставі інформації аграрних підприємств Харківської області, який максимально відображає всі елементи обліково-аналітичного забезпечення ризик-менеджменту аграрного підприємства. Зазначимо, що поруч із традиційним розкриттям інформації щодо характеристики можливого впливу ризиків нами запропоновано включення інформації щодо організаційних засад управління економічною безпекою політики комплаєнса. Під політикою комплаєнса розуміємо стандарти і принципи, яких дотримується підприємство, а також основні кроки для досягнення стратегічної мети в процесі взаємовідносин з бізнес-партнерами та внутрішнього управління.

**Рис. 3.14. Безпекова складова інтегрованої звітності
аграрних підприємств**

Джерело: розроблено автором.

В основі антикорупційної політики підприємства як складової загальної корпоративної економічної безпеки має бути формування нульової толерантності до проявів корупції, запобігання хабарництву та повне дотримання чинних антикорупційних законів.

Проаналізувавши структуру Звіту з управління, наведену в інструменті XBRL 2019 р., вважаємо за доцільне розширення таксономії за допомогою включення до її елементів інформації щодо вразливості підприємства до інфляційного та юридичного ризиків, які, з нашого погляду, є одними з основоположних індикаторів економічної безпеки та достовірності й об'єктивності показників фінансової звітності (табл. 3.13).

Урізноманітнення об'єктів, їх якісних характеристик, підвищення питомої ваги операцій, які здійснюють суб'єкт господарювання, та інші аспекти його діяльності призводять до ускладнення процесів реєстрації, накопичення та обробки фінансової інформації. У зв'язку з цим виникає потреба удосконалення методичних підходів, використання яких сприятиме реалізації інформаційних потреб користувачів [505]. Як наголошують провідні експерт Baker Tilly Україна, сьогодні для багатьох компаній постає питання альтернативного виду обліку і звітності, який задовольняв би потреби власників та менеджменту підприємства. Звичайний звіт не може надавати оперативну інформацію про стан життєдіяльності компанії, саме тому таку функцію покладають на управлінський облік та звітність. Останні надають показники, за рахунок яких менеджмент компанії отримує комплексне бачення кожного процесу, що відбувається на підприємстві. Більше того, така інформація допомагає миттєво та своєчасно реагувати і на ситуацію всередині компанії, і відповідати на зміни зовнішнього та внутрішнього середовища.

Отже, задоволення запитів зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів економічної безпеки можливе на основі безпекового подання аграрного бізнесу у Звіті з управління та розробки специфічної форми внутрішньої управлінської звітності – Внутрішнього звіту з економічної безпеки, який базується на поєднанні фінансових та абстрактно-текстових параметрів щодо можливого впливу різних типів ризиків на економічну безпеку, має характер комерційної таємниці та є підставою для прийняття менеджментом аграрного підприємства релевантних управлінських рішень зі зміцнення його економічної безпеки (дод. Л).

Функціональна синхронізація безпекових елементів зовнішньої та внутрішньої звітності з елементами XBRL-таксономії та її розширення

Безпекові елементи фінансових звітів		Основні функціональні взаємозв'язки з іншими елементами – джерелами даних XBRL-таксономії
1		2
Звіт з управління (код XBRL-таксономії 10100)		
Існуючі елементи таксономії	Завдання та політика щодо управління фінансовими ризиками, у т.ч. політика щодо страхування кожного основного виду прогнозованої інформації, для якої використовуються операції хеджування	822390-9, 822390-10, 822390-11, 822390-12, 822390-13, 822390-14
	Вразливість до цінових ризиків	210000, 310000, 800100, 800200, 823000, 831150
	Вразливість до ризику ліквідності	210000, 510000, 800100, 851100
	Вразливість до ризику грошових потоків	210000, 510000, 800100, 851100
	Вразливість до валютного ризику	210000, 510000, 800100, 842000
	Вразливість до кредитного ризику	210000, 800100, 822390, 836200
	Вразливість до ринкового ризику	210000, 800100, 800200, 823000, 832410
	Вразливість до інших ризиків	10300- ... -880000
Розширення таксономії*	Вразливість до інфляційного ризику	210000, 510000, 800100, 800200, 816000, 842000
	Вразливість до юридичного ризику	210000, 610000, 817000, 818000, 827570, 831150, 831400, 832610, 834480
Внутрішній звіт з економічної безпеки*		
Запропоновані елементи *	<i>Включає елементи Звіту з управління та додаткові елементи:</i>	
	Вразливість до ризику недостовірності фінансової звітності	10300- ... -880000
	Вразливість до інвестиційного ризику	210000, 610000, 817000, 818000, 822390, 825700

Продовження табл. 3.13

	1	2
Запропоновані елементи *	<i>Вразливість до ризику неефективного управління активами</i>	210000, 510000, 822100, 822390, 823180, 824180, 825100, 825900, 826380, 832410, 832610, 851100
	<i>Вразливість до податкового ризику</i>	210000, 310000, 835110
	<i>Вразливість до ризику невиконання зобов'язань</i>	210000, 822390-3, 822390-7, 822390-14
	<i>Вразливість до стратегічних ризиків** (абстрактно-текстовий блок)</i>	10300- ... -880000
	<i>Вразливість до операційних ризиків*** (абстрактно-текстовий блок)</i>	10300- ... -880000
	<i>Вразливість до діджиталізаційних ризиків**** (абстрактно-текстовий блок)</i>	10300- ... -880000

*розроблено автором.

** ризик недосягнення стратегічних цілей; репутаційний ризик; ризик бізнес-оточення; політичний ризик;

*** технологічний ризик; виробничий ризик; ризик втрати контролю; ризик фізичної небезпеки; екологічний ризик; ризик шахрайства; ризик впливу третіх осіб;

****ризики системних збоїв та помилок; ризик витоку та втрати інформації; ризик вірусів та кібератак; ризик розкриття комерційної таємниці; ризик порушення цілісності ІТ-системи.

Вважаємо, що складання відповідної форми має відбуватися на запит менеджменту підприємства, але не рідше одного разу на квартал. Функціонального зв'язку запропонованої форми внутрішньої звітності досягають за рахунок синхронізації показників оцінки різних груп ризиків зі статтями Звіту про фінансовий стан (Баланс).

Таким чином, завдяки синтезу в інтегрованій фінансовій звітності економічних, соціальних, екологічних та безпекових показників, стає можливим досягнення максимального задоволення інтересів зовнішніх та внутрішніх стейкхолдерів і створюється платформа для безпекового подання аграрного бізнесу на регіональному та національному рівнях. Такий підхід якісно посилює і розширює функціональні можливості державних регуляторів у частині формування стратегії розвитку аграрного сектора України на основі акумулювання інформації щодо ризик-середовища окремих аграрних підприємств та розробки заходів щодо зміцнення економічної безпеки галузі і – як наслідок – забезпечення продовольчої безпеки держави.

Важливе значення в організації внутрішньогосподарського контролю належить розподілу обов'язків між працівниками різних

основних, допоміжних виробництв і менеджментом підприємства. В умовах аналізу виконання заходів вважаємо за доцільне покласти функції збирання інформації, аналізу відхилень та надання пропозицій на СЕБ, а контролю за виконанням прийнятих рішень – на керівника підприємства.

3.3. Удосконалення важелів управління діджиталізаційними ризиками та формування кібербезпеки облікового середовища

Сучасна економіка України перебуває в процесі адаптації до глобалізаційних змін світового простору, які безпосередньо формують зовнішнє середовище функціонування підприємницьких структур. Разом з тим трансформація обліку є об'єктивним явищем у результаті посилення процесів цифровізації світової економіки та запровадження діджитал-технологій (діджиталізації) в облікову практику. Як влучно підкреслили В. Дерій та М. Гуменна-Дерій, «майбутній розвиток людства нині важко собі уявити без повсюдного використання й удосконалення інформаційно-комп'ютерних технологій, що базуються на широкому застосуванні комп'ютерної техніки, мережових комунікацій, штучного інтелекту тощо. В системах управління бізнесом також постійно відбуватимуться значні зміни, що будуть пов'язані з новими величезними технічними, технологічними та операційними можливостями забезпечення бізнес-процесів, зменшенням витрат на них, збільшенням частки інтелектуальної праці, зменшенням кількості управлінців, посиленням громадського контролю економічною діяльністю і т.д.» [165, с. 12]. Не є винятком і аграрний бізнес, який одним із перших почав використання технологій дистанційного зондування ґрунтів, точного землеробства із застосуванням комп'ютерної техніки та автоматизації бізнес-процесів, зокрема облікових.

Сучасний світ дійшов висновку, що ХХІ ст. – ера інформаційного суспільства, яке радикально змінило умови життя і розвитку суб'єктів бізнесу. Водночас політичні, економічні, соціальні та інші фактори мінливого зовнішнього середовища можуть стати суттєвою загрозою для будь-якого господарюючого суб'єкта. На думку професора Т. Бочулі, як і раніше, найбільшу цінність серед інформаційних ресурсів має інформація, підготовлена обліковою системою. Можна багато говорити про її ретроспективний характер, проте саме облікові

дані є основою подальшого аналізу фінансово-господарського стану підприємства [44, с. 35]. Тобто нині стрімко розвивається окремий напрям економічних досліджень, пов'язаний з розробкою заходів щодо зміцнення економічної безпеки підприємства в діджиталізованому світі.

Вирішальним для організації рішень і спрямування змін є теоретичне знання – першість теорії над емпірією та кодифікація знання в абстрактну систему символів, які, як і в будь-якій аксіоматичній системі, можна використовувати для висвітлення багатьох ділянок досвіду. Такою аксіоматичною системою є інформація як відомості в будь-якій формі, збережені на різних носіях, та інші публічно оголошені чи задокументовані дані.

Сьогодні в трансформаційних процесах економіки кожної країни світу чітко простежують тенденцію до цифровізації економіки завдяки застосуванню передових технологій, які цілком змінюють уявлення про організацію, структуру і побудову бізнес-середовища, вимоги до кваліфікації та компетентності майбутніх фахівців. Початок епохи цифровізації є дещо новим явищем, але стрімкі темпи його розвитку вимагають оперативного включення держави, бізнес-сектора в ці процеси для забезпечення національної безпеки та можливості підвищення конкурентних позицій вітчизняних підприємств на світовому ринку в майбутньому. За результатами дослідження Бостонської консалтингової групи, цифровізація економіки стане важливим драйвером зростання ВВП і кількості робочих місць на державному та регіональному рівні [543, с. 7].

Сучасна наукова дисципліна оперує декількома категоріями, які відображають процес усеохоплюючого проникнення цифрових технологій у всі сфери суспільного життя. Серед них поняття «цифровізація», «діджиталізація», «інформатизація», «комп'ютеризація» тощо. З погляду зміцнення економічної безпеки, вважаємо за доцільне застосовувати категорію «діджиталізація» (від англ. *digitalization* – оцифрування, переведення інформації в цифрову форму). Цей термін ми ототожнюємо з явищем цифровізації, яка не має єдиної інтерпретації внаслідок своєї багатогранності і глобальності безперечного впливу на всі сфери життя суспільства.

Проаналізуємо думки вчених щодо визначення цифровізації та оцінки її впливу на інформаційну безпеку підприємств.

Уперше новаторський термін «цифрова економіка» (англ. *digital economy*) у бізнес-середовище в 1995 р. увів відомий канадський

консультант із бізнес-стратегій Дон Тапскотт. За його визначенням, цифрова економіка – це економічна діяльність, яка ґрунтується на застосуванні цифрових технологій. У доступній формі він пояснив, як організації, що орієнтуються на досягнення результатів, проходять шлях від звичайного реінжинірингу до повної трансформації корпорації за допомогою інформаційних технологій [559].

Проте цифровізація всіх сфер суспільного життя, на думку окремих авторів, «не є недосяжною або ілюзорною, це цілком правильний крок на шляху до розвитку глобалізованого суспільства. Цифровізація економіки стає одночасно і середовищем, і інструментом перебігу економічних процесів, забезпечуючи трансформацію складних систем відносин суспільного відтворення» [439, с. 47].

Цікавим є визначення Л.О. Матвейчук, що «цифрова економіка – це модель взаємодії всіх учасників економічних процесів інформаційного суспільства, яка побудована на використанні інформаційно-комунікаційних технологій та електронних каналів зв'язку із застосуванням електронного документообігу» [298, с. 119]. На думку С.В. Коляденко, «цифрова економіка – це економіка, що базується на виробництві електронних товарів і сервісів високотехнологічними бізнес-структурами і дистрибуції цієї продукції за допомогою електронної комерції» [247, с. 107]. З погляду М.П. Войнаренка та Л.В. Скоробагатої, «цифрова економіка – це економіка, яка, на відміну від Інтернет-економіки, передбачає, що всі економічні процеси (за винятком виробництва товару) протікають незалежно від реального світу. Товари та послуги не мають фізичного носія та є «електронними» [106, с.19].

Зазначимо, що поява надсучасних цифрових технологій та їх вплив на економіку є результатом розвитку електронної комерції. Тому цифрову економіку можна трактувати як частину реальної, яка складається з електронних товарів та послуг і зумовлює розвиток різних сфер людської діяльності, але при цьому існувати сама по собі не може [498]. Така економіка активно використовує інформаційні технології та є потужним двигуном розвитку інновацій, підвищення конкурентоспроможності й економічного розвитку країни [8].

За твердженням Н.М. Краус та К.М. Краус, під цифровізацією економіки розуміють процес виробництва, продажу й постачання, який базується на використанні комп'ютерних цифрових технологій та реалізується через комп'ютерні мережі. При цьому науковцями виділено три складових цифрової економіки, а саме: цифрова

інфраструктура, цифрові ділові операції та електронна комерція. Дослідники вважають, що цифровізацію економіки потрібно здійснювати за трьома напрямками [258]:

1) технологічним (усі технологічні процеси мають бути безпечними та сертифікованими);

2) інституційно-економічним (створення нових бізнес-моделей, моделей управління з використанням цифрових технологій, які повинні відповідати вимогам нормативно-правової бази);

3) виробничим (поєднання інституційно-економічного напрямку під час створення бізнес-додатків, що відповідають конкретній бізнес-моделі та оснований на технічному забезпеченні першого напрямку).

Досить переконливою є думка В.І. Ляшенко та О.С. Вишневського, які розглядають процес цифровізації в контексті наукових ідей, закладених К. Кларком, про теорію трьох секторів (первинний – сільське господарство та гірничо-промисловість, вторинний – будівництво і виробництво, третинний – послуги) і наголошують, що в майбутньому може зникнути класичний поділ цих секторів, і відбудеться цифровізація не окремих секторів, а всієї економічної системи в цілому [252].

Водночас процес цифровізації економіки має ґрунтуватися на певному досвіді та певних загально визначених принципах, які є основою упровадження зазначеного процесу в повсякденну діяльність суб'єктів господарювання. Серед цих принципів автори виділяють такі: справедливість, націленість, безпека, доступність, відкритість, ефективність, економічність, комплексність, цілісність, незалежність [414, с. 63–64].

У Концептуальних засадах цифрової економіки України викладено думку, що «цифровізація України – це питання розвитку внутрішнього ринку споживання продукції та послуг сфери ІКТ. Немає ринку – немає «цифровізації», немає «цифровізації» – немає ефективної та конкурентоздатної економіки» [491, с. 8].

Відповідно до розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації» визначено, що основною метою цифровізації є трансформація наявних і створених у майбутньому нових галузей економіки, а також трансформація сфер життєдіяльності в нові, більш ефективні та сучасні. При цьому в Концепції зазначено, що досягнення поставленої мети можливе лише за умови, коли ідеї, дії, ініціативи та

програми, які стосуються цифровізації, буде інтегровано в стратегії та програми розвитку на національному, регіональному і галузевому рівні [396].

Потенційний успіх підприємства в умовах трансформаційних змін економіки в процесі діджиталізації прямо залежатиме від зміни бухгалтерської парадигми, яка є ключовим елементом модифікацій, що стосуються бізнес-процесів, і головним джерелом задоволення інформаційних потреб усіх груп стейкхолдерів, пов'язаних з економічною безпекою підприємницьких структур. Тому провідні дослідники одним з визначальних напрямів у зміцненні економічної безпеки вважають інформаційну складову, яка включає накопичений масив інформації бухгалтерського обліку. Інформаційна безпека – це оптимальний стан стабільності і захищеності інформаційної оболонки підприємства, який унеможливорює її втрату, несанкціоноване розповсюдження та забезпечує її захист в інтересах власників підприємства чи держави.

Отже, зміни в економіці та відносинах у суспільстві роблять стару парадигму обліку нежиттєздатною та мінімізують її важливість під час управління. Якщо вчасно не адаптуватися до процесу формування нового суспільного ладу на основі науково-технічного прогресу, це може призвести до занепаду обліку, зупинення його розвитку, неконкурентоспроможності бізнесу в діловому середовищі [404]. Також М. Пушкар і В. Семанюк, розкриваючи необхідність трансформації обліку, зазначають, що «логіка пізнання закономірності розвитку облікової сфери свідчить про її залежність від середовища бізнесу, яке постійно змінюється, тому необхідно вирішувати проблему створення системи обліку, здатної реагувати на нові ситуації в бізнесі, збирати факти в реальному часі й давати релевантну інформацію користувачам» [405].

На думку В. Жука, «потенційні можливості виконання бухгалтерським обліком важливої ролі соціально-економічного інституту сьогодні багато в чому зростають на основі використання комп'ютерних технологій, інтернету, інших технологій, які підтримують і розширюють можливості специфічних методів обліку» [199, с. 204]. Саме тому неодмінною складовою побудови безпекоорієнтованої облікової політики та безпекового подання бізнесу у звітності має стати побудова стрункої та ефективної системи управління діджиталізаційними ризиками і загрозами інформаційної безпеки (кібербезпеки) аграрних підприємств.

Наголосимо, що Україна через недосконалість національного законодавства та високий рівень кіберзлочинного напруження є країною з високим ризиком діджиталізованих загроз у стратегічно важливих галузях національної економіки, зокрема в аграрному секторі. 27 червня 2017 р. всесвітньо відомий вірус WannaCry, який в Україні отримав назву Petya A, або «Петя», атакував інформаційні оболонки провідних українських компаній, серед яких стратегічно важливі «Київенерго», «Укртелеком», «Ощадбанк», «Нова пошта», «Укрпошта», «Приватбанк», «Укрзалізниця», аеропорт «Бориспіль», Укренерго, мережа заправок ТНК, «Антонов», Київводоканал, ДТЕК, Київський метрополітен, Кіберполіція, Нацполіція, Міністерство внутрішніх справ, Міністерство культури тощо. Найбільших збитків було завдано саме інформаційним базам даних, особливо інформації про клієнтів та внутрішнім інформаційним потокам цих компаній. Колосальні втрати від вірусу досі важко оцінити (рис. 3.15).

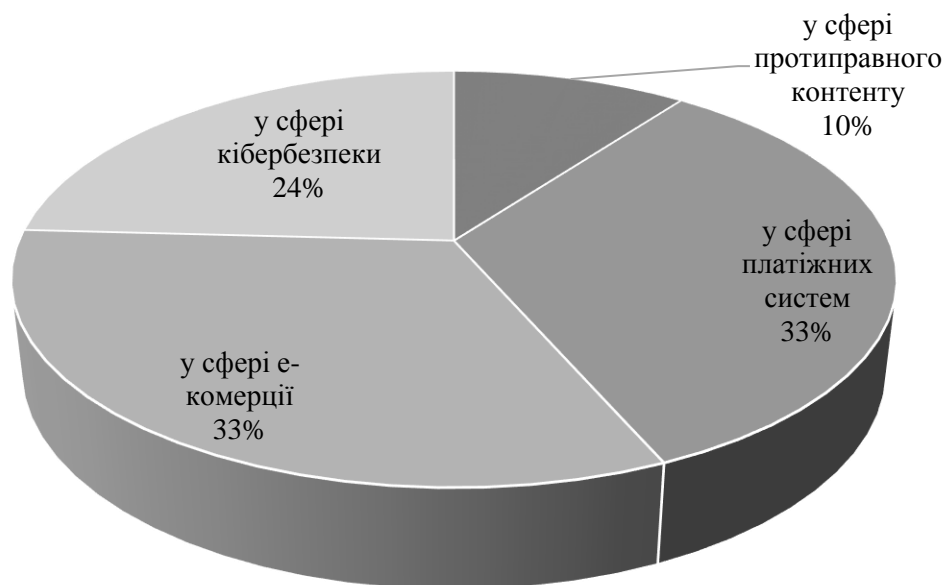

Рис. 3.15. Структура і типи кримінальних проваджень, порушених Департаментом кіберполіції Національної поліції України у 2018 р.

Джерело: побудовано за [357].

Незважаючи на зростання суспільного резонансу та розкриття масштабних кібератак, бізнес і сьогодні недостатньо фінансує кібербезпеку, що призводить до мільярдних збитків.

За даними провідної міжнародної консалтингово-аудиторської компанії «Deloitte», недофінансування інформаційної безпеки

внаслідок кіберінцидентів призводить до двох груп витрат – над поверхнею та під поверхнею так званого «айсбергу» витрат компаній (рис. 3.16).

Рис. 3.16. Спектр впливу матеріальних та нематеріальних витрат компаній унаслідок кіберінцидентів (за даними Deloitte)

Джерело: складено за [539].

Крім того, якщо великим компаніям завдають великих збитків кібератаки у вигляді наведених витрат, то для середніх і малих компаній вони можуть становити загрозу їх існуванню взагалі. Величезна шкода через відсутність стратегії розвитку підприємств у разі кібератак актуалізує необхідність пошуку новітніх методів захисту інформаційної оболонки як системоутворювального принципу обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою.

Діджиталізація економіки сприяла появі новітніх інтегрованих систем обробки та зберігання фінансової інформації, тому на зміну традиційним формам обліку прийшла автоматизована, яка базується на використанні комплексу програмного забезпечення, що автоматизує до 90 % усіх ручних операцій бухгалтера.

Як стверджують Н.О. Томілова, С.М. Хомовий та В.С. Литвиненко, провідну позицію серед завдань на підприємстві займає автоматизація обліку, що зумовлено наданням більш точної та

достовірної інформації, високим рівнем оперативності, адже зменшуються витрати часу на отримання потрібної інформації. Важливим фактором є забезпечення своєчасного прийняття управлінських рішень [460].

Ми поділяємо думку О. Павелчак-Данилюк, що автоматизовані програми бухгалтерського обліку мають і переваги, і недоліки, але дають змогу кожному підприємству економити свої грошові активи та цінний ресурс – час. У свою чергу підприємству варто визначитись із програмним забезпеченням, яке б відповідало фінансовим можливостям і не вимагало від бухгалтера специфічних навичок програмування [358].

Сьогодні на українському ринку ІТ-технологій існує близько п'ятдесяти програм, які дозволяють автоматизувати облік. Хоча вони не повністю здатні автоматизувати всі процеси обліку, проте вони дозволять максимально скоротити час на обробку, передачу інформації, подання фінансової звітності. Саме це, на думку В.С. Микульського, вимагає оновлення нового формату професії бухгалтера, зважаючи на сучасні тенденції розвитку обліку в умовах діджиталізації. Він вважає, що «бухгалтер стане своєрідним інформаційним аудитором, який стежитиме за тим, щоб на підприємстві у програмному забезпеченні все відбувалося за встановленою схемою, виправляючи рідкі за частотою прояву збої, неточності, помилки, переглядаючи доцільність і правильність автоматично створених звітів, вносячи корективи у такі звіти за необхідності» [308, с. 108]. При цьому О.А. Грішнова та О.С. Заїчко зазначають, що «використання цифрових технологій може стати головним ризиком для підприємства через високу ймовірність несприйняття їх працівниками, особливо в перехідний період, що вимагає від керівництва сфокусувати свою увагу не лише на технічному впровадженні, а на правильності та ефективності донесення важливості змін до працівника» [149, с. 56].

Таким чином, у процесі управління економічною безпекою підприємницьких структур та її обліково-аналітичного забезпечення в діджиталізованому світі важливу роль відіграє кіберзахист інформаційного середовища. Кібербезпека в сучасному світі є вирішальним інструментом розвитку бізнесу та його стратегічного розвитку, оскільки втрати світових компаній від кіберзлочинності щороку зростають. За даними глобальної доповіді компанії McAfee (США) та Центру стратегічних і міжнародних досліджень (CSIS)

«Економічний вплив кіберзлочинності – жодного уповільнення», у 2018 р. кіберзлочинність призвела до втрати бізнесом 600 млрд дол. США, що становить 0,8 % світового ВВП, при 450 млрд дол. США втрат у 2014 р. (табл. 3.14).

Таблиця 3.14

Оцінка щоденної активності кіберзлочинності у світі, 2018 р.

Тип кіберзлочинності	Орієнтовна оцінка щоденної активності
Зловмисне сканування	80 млрд дол.
Нове зловмисне програмне забезпечення	300 000
Фішинг	33 000
Ransomware (програми-вимагачі)	4 000
Зламани записи	780 000

Джерело: [542].

Під загрозою інформаційній безпеці розуміють потенційні дії або події, які можуть прямо чи опосередковано спричинити втрати – призвести до розладу системи, спотворення інформації чи несанкціонованого використання ресурсів мережі, у т.ч. інформації, яка зберігається, передається або опрацьовується, а також програмні й апаратні засоби [352].

Цифровий світ стрімко змінює інформаційне бізнес-середовище, роблячи його більш ризикованим та вразливим до впливу кіберзлочинності. Стрімкий розвиток клауд-технологій призвів до виникнення нетипових і життєздатних форм кібератак, які загрожують економічній безпеці і великого, і малого бізнесу (рис. 3.17).

За даними індексу I-DESI, за останній рік усі країни Європейського союзу (ЄС) покращили свої цифрові показники. Фінляндія, Швеція, Нідерланди і Данія отримали найвищі оцінки та є світовими лідерами у сфері цифровізації. Експерти Єврокомісії зазначають, що багатьом країнам ще варто пройти нелегкий шлях, і ЄС потребує покращення, щоб мати змогу конкурувати на світовій арені [562].

Рис. 3.17. Найтипівші кібератаки інформаційних оболонок

Джерело: систематизовано автором.

Найбільш розповсюдженими типами кібератак були і залишаються цілеспрямований фішинг (Spear Phishing) та «водопій» («Watering Holes»), головна особливість яких – зараження окремої цільової групи користувачів мережі. Шахрай, який планує спрямовану фішинг-атаку, може створити фальшиву електронну адресу співробітника і з неї написати кільком працівникам, запитуючи інформацію про компанію. Думаючи, що вони спілкуються з колегою, співробітники можуть надати цю інформацію без жодних підозр. У разі використання стратегії атаки типу «Watering Holes» хакери розміщують шкідливі програми в коді веб-сайтів, які з найбільшою ймовірністю відвідують співробітники атакованої компанії. Якщо працівник заходить на такий сайт з комп'ютера компанії, уся мережа може піддатися вірусу, який краде дані [376].

Як зазначає В.Ф. Яценко, науково-технічний процес спричиняє трансформаційні зміни системи бухгалтерського обліку у зв'язку з поширенням інформаційних технологій та систем, автоматизованих мереж, масового оцифрування інформації тощо [531, с. 76]. Ми повністю погоджуємось з цією думкою і вважаємо, що процеси діджиталізації, поява хмарних технологій зберігання баз даних,

віртуальних офісів, ботів, штучного інтелекту, бізнес-сайтів тощо вимагають повної перебудови системи бухгалтерського обліку з метою оптимізації управлінської функції.

Результати експертного опитування бухгалтерів-практиків свідчать, що 33 % діджиталізаційних ризиків підприємств пов'язані з фізичним виходом техніки з ладу, 27 % – з розкриттям комерційної таємниці, 20 % – з несанкціонованим витоком інформації внаслідок кібератак (рис. 3.18).

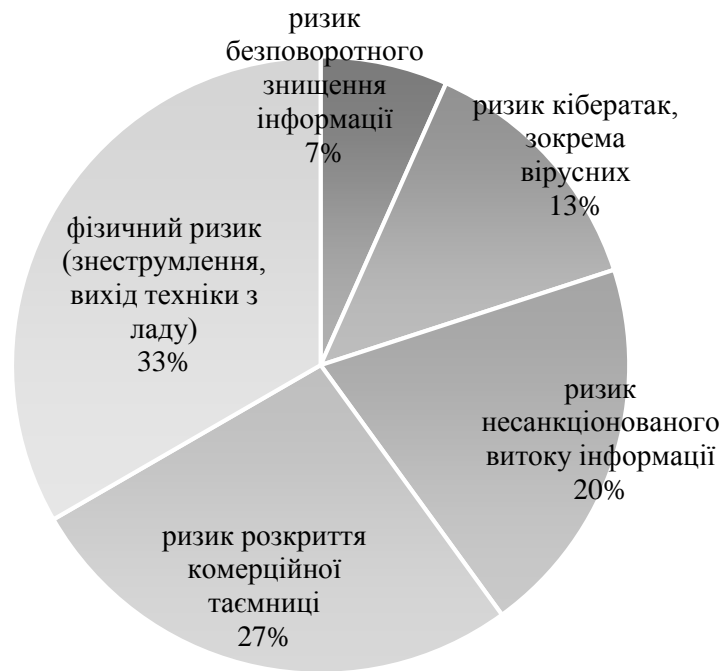

Рис. 3.18. Вагомість окремих груп діджиталізаційних ризиків обліково-аналітичного забезпечення (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Під комп'ютерною системою бухгалтерського обліку О.В. Адамик розуміє «взаємопов'язану сукупність інформації про господарські операції, програмних засобів та специфічних алгоритмів її обробки, що реалізовані з допомогою комплексу обчислювальних, комунікаційних й інших технічних засобів, та фахівців-бухгалтерів з метою надання інформації нової якості для ухвалення ефективних управлінських рішень» [3, с. 168]. Головним позитивним наслідком суцільної автоматизації обліку є те, що час, що витрачається бухгалтерами на обробку документів та формування звітів, значно скоротився і, відповідно, може бути використаний на удосконалення існуючої на підприємстві системи класифікації інформаційних ресурсів

та на творче узагальнення та аналіз інформації, отриманої на різних етапах облікової обробки [262].

Разом з тим автоматизація обліку – це шлях до мінімізації впливу людського чинника на реалізацію облікових функцій та прийняття управлінських рішень. Людський чинник пов'язаний з високою ймовірністю формування навмисного викривлення висновків, облікової інформації, появою випадкових технічних помилок, отриманням особистої вигоди чи збагаченням шляхом здійснення махінацій з активами і зобов'язаннями підприємства [328, с. 69]. Наслідками автоматизації є необхідність формування технічного, програмного, інформаційного, кадрового та організаційного компонентів інформаційної безпеки (табл. 3.15).

Таблиця 3.15

Компоненти інформаційної безпеки підприємств

Назва компоненту	Характеристика
Технічний	Комплекс комп'ютерної техніки: процесори, монітори, модеми, кабелі, принтери, інші канали зв'язку
Програмний	Сукупність програмного забезпечення і його модулів; операційні системи та їх надлаштування
Інформаційний	Сукупність облікової інформації, яка зберігається в електронному вигляді, на носіях внутрішньої та зовнішньої пам'яті
Кадровий	Персонал бухгалтерської служб і підрозділів, які мають доступ до бухгалтерської інформації та її захисту
Організаційний	Підрозділ чи працівник, який відповідає за зберігання комерційної таємниці та захист облікової інформації

Джерело: розроблено автором.

Гарантування безпеки господарюючого суб'єкта – основа збереження його ресурсного потенціалу, досягнення стратегічних цілей і безперебійного функціонування. Як було зазначено в розділі 3.2 дисертації, сьогодні нагальною є проблема створення окремого підрозділу моніторингу інформаційної безпеки, важливим фактором функціонування якої є організаційні регламенти захисту бухгалтерської інформації.

Зважаючи на це, вплив кіберзагроз на економічну безпеку аграрних підприємств слід розглядати з погляду чотирьох складових: мережі, програмного забезпечення, інформації та бази даних, персоналу (рис 3.19). Єдність дій щодо попередження впливу кіберзагроз, ураховуючи ці компоненти, дозволяє досягти

синергетичного ефекту заходів з кіберзахисту інформаційної оболонки бізнес-структур.

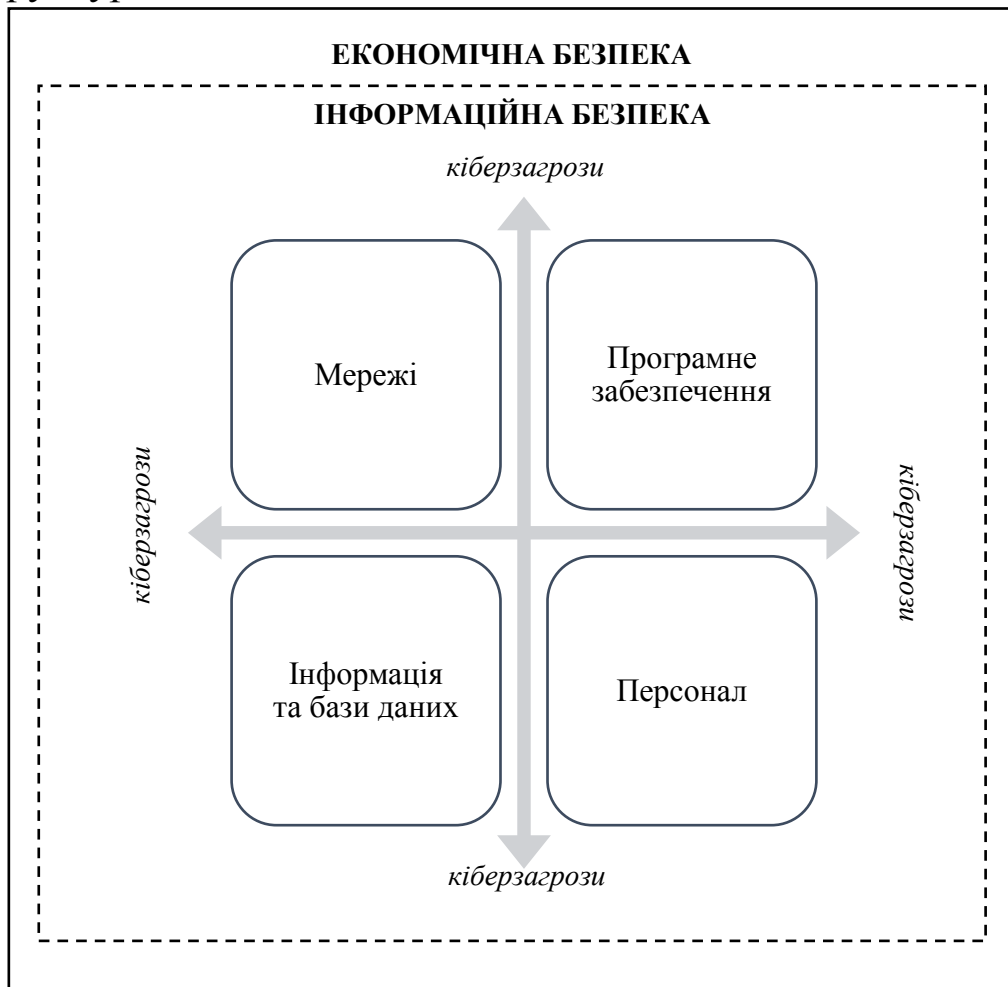

Рис. 3.19. Матриця впливу кіберзагроз у системі економічної безпеки підприємств

Джерело: розроблено автором.

Сучасною тенденцією є застосування хмарних технологій зберігання баз даних. Як зазначає О.І. Волот, хмарні технології – це елемент революційної «третьої ІТ-платформи» завдяки їх прогресивності, масштабності, динамічності і швидкому поширенню, яке через 5–8 років помітно вплине на глобальний розвиток, адже дозволить значно ефективніше використовувати технічний та економічний потенціал держави, підприємств, приватних осіб [107, с. 194].

Кіберзлочинці в сучасному світі настільки ж технологічні, як і найсучасніші компанії з інформаційних технологій і теж швидко адаптувалися до атак хмарних (клауд) технологій, застосування інструментів штучного інтелекту і проникнення в найбільш захищені бази даних.

Менеджер по роботі з клієнтами компанії McAfee Р. Барбашин наголошує, що безліч фірм переносять свої дані і системи в «хмари». Компанії дозволяють співробітникам працювати віддалено, використовувати мобільні пристрої. Якщо раніше існували поняття «корпоративна мережа», «периметр мережі», де була змога обмежень доступу й охорони даних, то нині периметра немає – люди працюють у відрядженнях, кафе, на мобільних пристроях. Спектр завдань з безпеки зріс: потрібно захищати не окрему мережу, а дані й доступи в хмари, мобільні пристрої і корпоративну мережу [18].

Науковці К.О. Вольська та А.П. Дикий зазначають, що хмарні технології можна використовувати в трьох напрямках: «програмне забезпечення як послуга (SaaS – Soft as a Service), платформи як послуга (PaaS – Platform as a Service) й інфраструктура як послуга (IaaS – Infrastructure as a Service), а також чотирьох організаційних моделях: приватні «хмари» (Private Cloud), «хмари» спільноти (Community Cloud), громадські (Public Cloud) і гібридні «хмари» (Hybrid Cloud)» [111].

Науковець С.І. Мороз визначила ряд вимог, що їх бізнесові структури висувають до хмарних сервісів, серед яких корисність для бізнесу, низька вартість, якість, зрозумілість, швидкість, наявність мобільних додатків та безпека. Автор вважає, що в цьому випадку адаптація теореми Брюера «дешево, швидко та якісно» є неможливою, саме тому підприємствам слід більш чітко формулювати вимоги, акцентуючи увагу на найважливіших [321].

У контексті дослідження впливу хмарних технологій зберігання баз даних В.О. Осмятченко та В.С. Олійник стверджують, що за умови захисту доступу до даних хмарне сховище є безпечним і підвищує ефективність роботи, підіймає бізнес-інтелект на новий рівень завдяки чіткому розумінню справ, прискореному обміну та доступу до інформації незалежно від часу і місцезнаходження, можливості постійного звіряння й аналізу даних обліку, формуванню звітів і поліпшенню рівня співпраці бухгалтерської служби з іншим персоналом, контрагентами [354, с. 136].

На думку М.О. Любимова та В.А. Кулик, використання хмарних технологій, крім переваг, має певні недоліки, основними з яких є такі: цілковита залежність користувача від якості інтернет-зв'язку і майже повна зупинка роботи в разі відсутності доступу до системи; зберігання даних у «хмарі» зумовлює високу ймовірність витоку або крадіжки інформації; нестабільна ситуація в економіці може стати

причиною банкрутства постачальника сервісу або його поглинання; недостатній рівень нормативно-правового регулювання використання хмарних технологій під час вирішення облікових завдань [288].

Дослідники Н.В. Голянчук і С.Є. Голянчук вважають, що використання хмарних технологій під час зберігання інформації спричиняє високий рівень інформаційної небезпеки, тому на ринок постачання хмарних технологій мають вийти страхові компанії, які надаватимуть послуги зі страхування ризиків захисту даних [135].

За визначенням Джефа Смітта, сучасна ера цифрової трансформації застарілої інфраструктури, оптимізованої для застарілих додатків, підвищує рівень конкурентного, бюджетного і фінансового ризику. На його думку, лише справжня корпоративна «хмара» – гіперконвертована, локальна і гібридна – забезпечить безпеку, надійність і гнучкість, а також прискорить інноваційний розвиток і зназить рівень ризику [551].

Уважаємо, що повна автоматизація сучасної мережі бухгалтерського обліку, застосування хмарних технологій зберігання інформації дозволить побудувати надійні інформаційні зв'язки всередині бухгалтерської служби і між бухгалтерією та іншими структурними підрозділами підприємства. При цьому необхідної уваги власників та працівників потребує рівень забезпечення безпеки і розроблення необхідних важелів щодо уникнення діджиталізаційних ризиків, зокрема вирішення питання про організацію інформаційної безпеки за рахунок створення окремого підрозділу (експертної групи в межах підрозділу) або залучення професійних аудиторських чи консалтингових компаній.

За визначенням Б.А. Засадного, інформаційні ризики – це ризики, які виникають під впливом розповсюдження спаму, комп'ютерних вірусів, махінацій із фінансовою звітністю, навмисне викривлення інформації про діяльність підприємства в Інтернеті, несанкціонований доступ сторонніх осіб до комерційної таємниці тощо [206].

У дисертації О.В. Мельниченка «інформаційний ризик ототожнено з ризиком технологій і визначено як ризик утрат, зумовлений недостатньою ємністю систем, їх неадекватністю щодо виконуваних операцій, недосконалістю методів обробки даних і низькою якістю або неадекватністю використання даних тощо» [302, с. 240–241].

Заслуговує на увагу твердження Р.М. Хмелевського, що «засобами реалізації загроз як правило є: шкідливе та потенційно

небезпечне ПЗ (computer virus; worm; trojan horse; rootkit; spyware тощо), Internet-шахрайство (phishing, carding, pharming, sms phishing тощо), несанкціонований доступ (НСД) до IP та IC (hacking, deface), DoS та DDoS-атаки тощо» [484, с. 66].

На думку Л.Г. Чистоклетова, без визначення чіткого переліку інформаційних загроз побудова ефективної системи інформаційної безпеки є неможливою. Під загрозами інформації автор розуміє «потенційні або реально можливі дії стосовно інформаційних ресурсів, що призводять до неправомірного оволодіння інформацією» [496, с. 223].

До класифікаційних ознак інформаційних ризиків О.О. Ільїн, С.О. Серих і В.В. Вишнівський відносять такі: розкрадання інформації, її знищення, модифікацію чи спотворення, блокування, надання неправдивої інформації та заперечення достовірної [217, с. 68].

Як зазначає Н.Л. Шишкова, безпеку системи порушують [510]: витік інформації (навмисний або необачний); утрата інформації (помилкова чи запланована); форс-мажорні обставини (від вилучення серверів до відключення електрики).

Науковці О.М. Степанова та А.А. Волков виділяють такі класи загроз інформаційній безпеці [448]:

- несанкціонований доступ до інформації та її копіювання;
- порушення роботи програм і апаратно-програмних засобів;
- інформаційна фальсифікація, надання помилкової інформації.

Відповідно до аналізу наукової літератури, нами класифіковано такі інформаційні (діджиталізаційні) ризики:

1. несанкціонованого витоку інформації;
2. безповоротного знищення інформації (випадково або навмисно);
3. розкриття комерційної таємниці;
4. утрата інформації (випадково або навмисно);
5. форс-мажор (знеструмлення, вихід техніки з ладу, вилучення серверів тощо).

З розвитком цифрових технологій ризик несанкціонованого витоку інформації зростає, що негативно впливає на прийняття управлінських рішень. Науковці Н.Є. Селюченко та В.П. Кічора зазначають, що розвиток інформаційних технологій та е-бізнесу конкуренти можуть використати як перевагу з метою незаконного поглинання чи захоплення підприємства [427].

На думку О.В. Хитрої та Л.М. Андрушко, причинами ризику витоку інформації можуть бути внутрішні прорахунки служби безпеки підприємства або управлінського апарату і внутрішні мотиви працівника, який прагне отримати грошову винагороду, помститися тощо. Також автори не виключають можливість впливу сторонніх організацій, які можуть здійснювати кібератаки [482].

Безповоротне знищення інформації є складовою інформаційних (діджиталізованих) ризиків і тягне за собою відповідальність, визнану нормами адміністративного, цивільного і кримінального права. Як стверджує О.О. Золотар, урегулювання порядку знищення інформації можливе лише при ефективному виконанні охоронної та регулюючої функції з боку норм закону і власника системи [209]. Також слід зазначити, що знищення інформації (навмисно або ненавмисно) може стати причиною порушення роботи системи електронного документообігу.

Також серед класифікації інформаційних ризиків можна виокремити форс-мажорні обставини, які певним чином можуть впливати на безпеку підприємства, його діяльність і формують систему об'єктивних загроз, наприклад, незаплановане знеструмлення, вилучення серверів під час здійснення на підприємстві певних заходів правоохоронцями. Саме тому фахівець у сфері використання ІТ-технологій Р. Яременко рекомендує для того, щоб робота компанії не була максимально заблокована, зберігати інформацію в «хмарі». Він зазначив, що на відміну від класичних ІТ-систем, хмарні мають переваги за всіма пунктами, а саме «не потребують капітальних витрат на купівлю серверів і ліцензій, володіють простим і зрозумілим інтерфейсом, високою потужністю і надійністю (сучасні сервери, захист шифруванням усього трафіку і даних, резервні копії), високим рівнем захисту від кіберзагроз, відповідають вимогам GDPR, забезпечують захист від DDoS-атак, дозволяють виконувати роботу з будь-якого місця (ідеально для компаній з філіями), а головне – у «хмарі» автоматизовано засоби резервного копіювання і хороший захист від актуальних кібератак» [528].

Серед найрозповсюдженіших у бухгалтерській практиці діджиталізаційних ризиків, які часто призводять до порушення інформаційної оболонки підприємства, експерти називають вірусні атаки внутрішньої комп'ютерної мережі (27 %), відкриття вірусних файлів, які надійшли на електронну пошту (24 %), перебої з

електрикою і фізичне пошкодження носіїв інформації (20 %) (рис. 3.20).

Рис. 3.20. Структура діджиталізаційних ризиків, що з ними стикалися в професійній діяльності бухгалтери-практики, які брали участь у всеукраїнському експертному опитуванні (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Ця ситуація свідчить про важливість постійного навчання персоналу бухгалтерських служб основам кіберзахисту, використання складних і надійних інструментів захисту корпоративних електронних пошт підприємств.

Крім електронної пошти, уразливими до діджиталізаційних ризиків залишаються програми автоматизації бухгалтерського обліку. Майже 39 % опитаних експертів найвразливішою до кібератак програмою назвали MEDoc, 26,9 % – Клієнт-банк, 23,1 – 1С:Бухгалтерію (рис. 3.26). Водночас найбільш надійними програмами експерти вважають SAP ERP, SAP S4/HANA, SAP Business One, УПП та BAS ERP.

Отже інформаційна безпека (кібербезпека) є ваговою складовою загальної економічної безпеки, оскільки вона спрямована на захист

бухгалтерської інформації підприємства від загроз, і, як результат – негативних економічних наслідків. Водночас під час розгляду діджиталізаційних ризиків важливо встановити стадію впливу на інформаційну оболонку, тому пропонуємо розглядати їх як кіберзагрози, кіберінциденти та кібератаки.

Як кіберзагрози можна розглядати можливі, з певним ступенем імовірності, несприятливі події, які можуть завдати шкоди інформаційній безпеці підприємства. Кіберінцидент – це подія, що вже відбулася, але піддається оперативному вирішенню. Найбільш деструктивною є кібератака, наслідком якої може бути втрата глобальних баз даних і безповоротне знищення (втрата) інформації, що може призвести до призупинення бізнес-діяльності. Наголосимо, що заходи з попередження та подолання наслідків кіберінцидентів, а особливо – кібератак, повинні відбуватися виключно в правовому полі з відповідним залученням правоохоронних органів, зокрема Департаменту кіберполіції Національної поліції України (рис. 3.21).

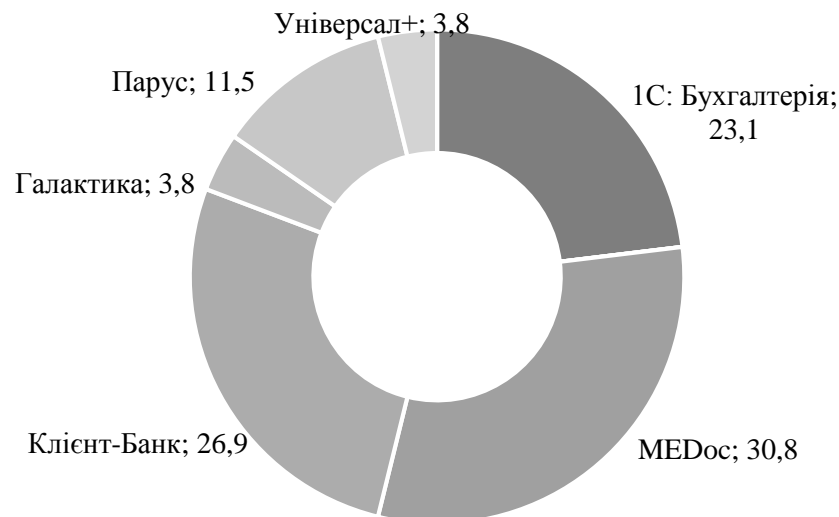

Рис. 3.21. Експертна думка бухгалтерів-практиків щодо вразливості бухгалтерського програмного забезпечення до кібератак (n=533), %

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Разом з тим вважаємо, що захист облікової інформації має бути компетенцією експертної групи з інформаційної безпеки, яка є складовою служби економічної безпеки і виконує функції моніторингу кіберзагроз, координації тактичних дій та формування стратегій кіберзахисту підприємств (рис. 3.22).

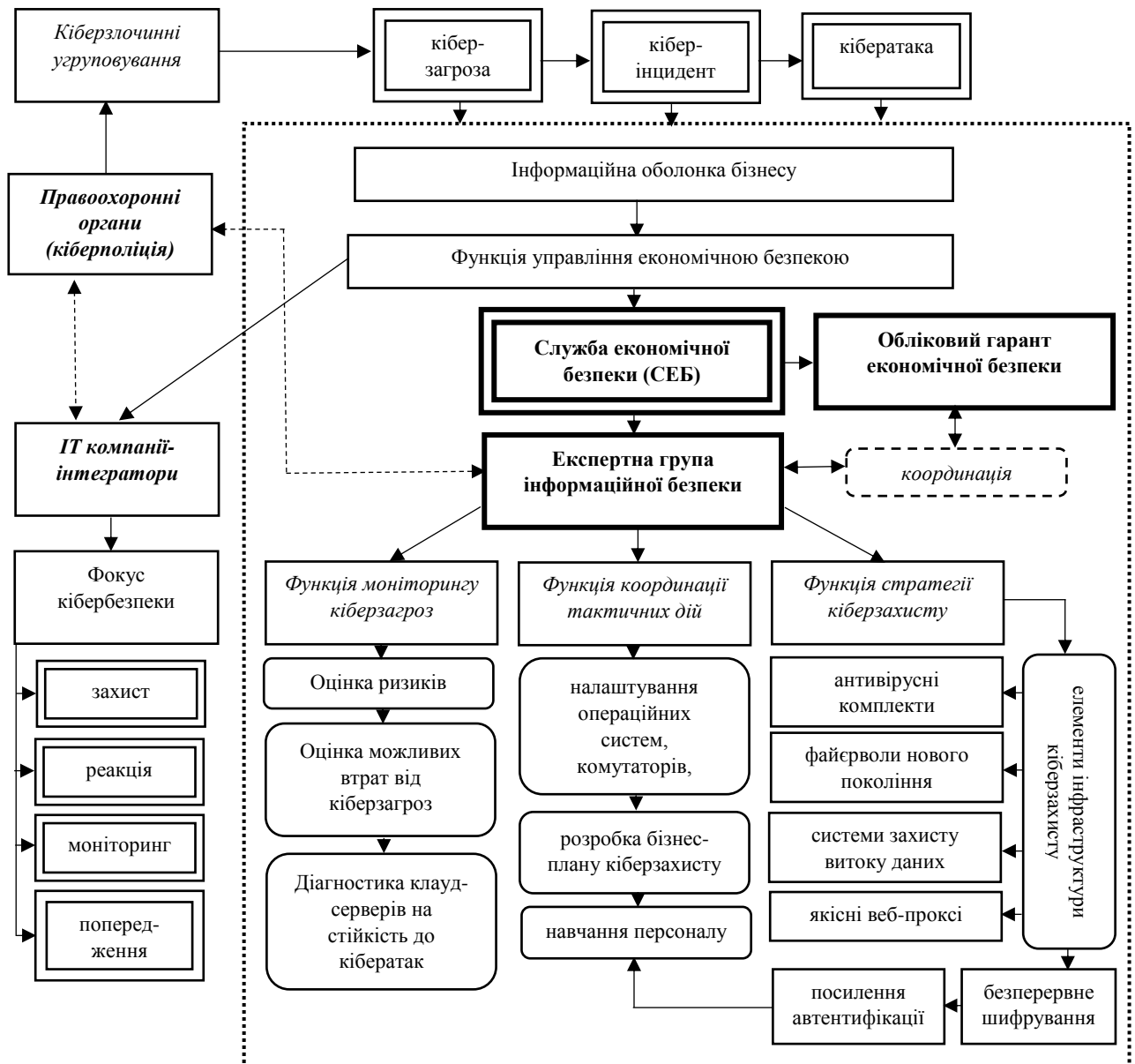

Рис. 3.22. Адаптивна система забезпечення кібербезпеки як функції служби економічної безпеки аграрного підприємства
Джерело: розроблено автором.

У сучасних умовах бізнес розвивається під впливом цифрових трансформацій і залежить від рівня адаптації до нових умов економічних взаємовідносин. Потреба формує пропозицію – розвивається цілий напрям бізнесу – кластер компаній, що пропонують продукти і послуги у сфері цифрових технологій, у тому числі в галузі управління людськими ресурсами [147]. При цьому в умовах обмеженості фінансових ресурсів малих і середніх аграрних підприємств доцільним є залучення послуг ІТ-компаній інтеграторів, головне завдання яких – формування кіберзахисту інформаційних оболонок бізнесу. Особливо важливим це є на початковому етапі

налагодження механізму захисту інформаційного середовища підприємства.

Основними етапами в процесі організації захисту облікової інформації є такі:

- 1) ідентифікація загроз інформаційній безпеці;
- 2) установлення та контроль ризиків і особливостей інформаційного забезпечення управління ними;
- 3) побудова моделі управління ризиками та його інформаційного забезпечення;
- 4) формування системи заходів щодо протидії загрозам інформаційній безпеці;
- 5) розробка організаційних регламентів захисту облікової інформації;
- 6) контроль інформаційної безпеки та оцінка заходів її забезпечення.

Як правило, усі здійснювані кіберзлочини мають єдину послідовність дій кіберзлочинців, що зумовлює необхідність поетапного управління ризиками діджиталізації (рис. 3.23).

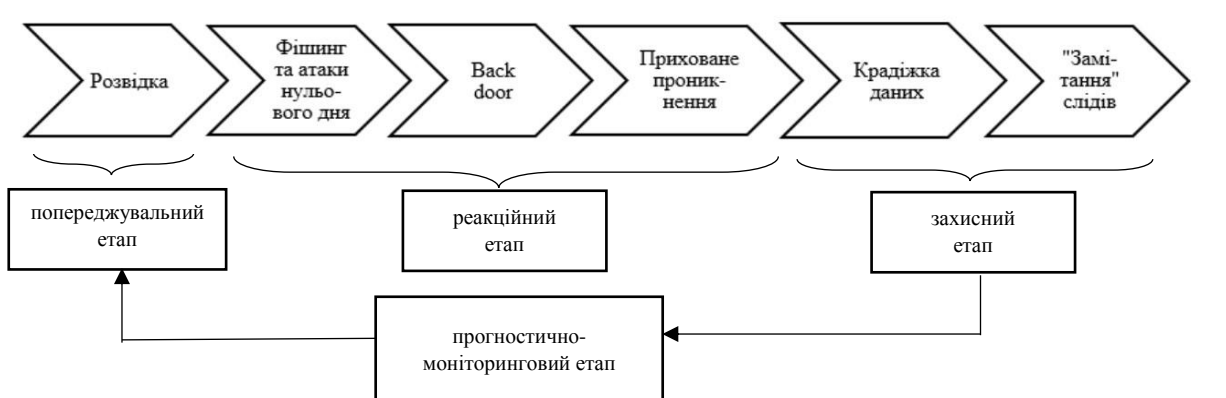

Рис. 3.23. Модель реагування і нівелювання кіберзагроз інформаційної безпеки на різних стадіях кібератак

Джерело: розроблено автором.

Зокрема, метою попереджувального етапу є оцінка (розвідка) можливого впливу кіберризиків. На етапах фактичного проникнення кіберзлочинців усередину інформаційної оболонки необхідним є реакційний етап негайного блокування кіберінциденту (чи кібератаки), на захисному етапі – максимально можливе збереження доступного обсягу інформації та її перенесення на інші носії чи хмарні сховища. Мета прогностично-моніторингового етапу – постійне відслідковування вже відомих і потенційних діджиталізаційних

ризиків та прогнозування сценаріїв їх впливу на інформаційну і, як наслідок, економічну безпеку підприємств.

У результаті попереджувального, реакційного, захисного та прогностично-моніторингового етапу кіберзахисту можливе поступальне планування і реалізація відновлювальних заходів унаслідок впливу кібератак на економічну безпеку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

**Відновлювальні заходи внаслідок впливу кібератак
на економічну безпеку**

Рівень реагування	Період реагування	Заходи
Короткостроковий (оперативний)	Дні/тижні	Пошук компромісів захисту від кібератак
		Діагностика заходів кіберзахисту і їх організаційного забезпечення
		Комунікативна взаємодія з контрагентами
		Забезпечення безперервності бізнес-процесів
Середньостроковий (перманентний)	Тижні/місяці	Побудова інфраструктури кіберзахисту й архітектури кібер-менеджменту
		Перманентна взаємодія з адвокатськими та судовими інституціями сфери кіберзахисту
		Моніторинг та оцінка ймовірних економічних небезпек на основі оцінки попередніх і потенційних кіберзагроз
Довгостроковий (стратегічний)	Місяці/роки	Збільшення інвестицій у розробку або придбання кіберпрограм інформаційної безпеки
		Відновлення бізнесу, який зазнав шкоди внаслідок кібератак у попередні періоди
		Формування банку (архіву) даних кіберзахисту

Джерело: розроблено автором.

Нашою метою було окреслення основних проблемних аспектів кіберзахисту бухгалтерської інформації саме аграрними підприємствами, які протягом тривалого часу вразливіші до кібератак, ніж підприємства інших галузей. Серед найбільш поширених проблем виявлено людський фактор (22,5 %), недостатню увагу до питань кібербезпеки з боку керівників (власників) (21,7 %) та недосконалість законодавчого запобігання кіберзлочинності (19,4 %). Водночас

недосконалість організаційних регламентів захисту облікової інформації всередині підприємства вважають проблемою кіберзахисту 18,6 %, а високу вартість антивірусних програм та програм захисту інформації – 17,8 % респондентів (рис. 3.24).

Рис. 3.24. Експертна думка щодо проблемних аспектів кіберзахисту облікової інформації аграрних підприємств (n=186)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Наразі питання інформаційної трансформації набуває нового значення для бізнесу, оскільки доступним стало формування інформаційних конструкцій відповідно до поставленого завдання та параметрів діяльності підприємницької структури, що дозволяє персоніфікувати кожне рішення із своєчасною оцінкою загроз і перспектив розвитку [46]. На нашу думку, основними напрямками зміцнення кібербезпеки агроформувань України у процесі інформаційної трансформації мають стати такі:

на національному рівні:

- посилення міжнародних правоохоронних договорів щодо попередження і припинення економічної кіберзлочинності;
- зростання обсягів бюджетного фінансування заходів зі зміцнення кібербезпеки;
- модернізація та заміна протоколів захисту інформації, насамперед у стратегічно важливих і суспільно значущих аграрних підприємствах;
- стандартизація та координація вимог до кібербезпеки;

на рівні підприємств: придбання програмних продуктів, які унеможливають кіберзлочини і дозволяють модульне керування всім масивом бухгалтерської інформації та безпекою внутрішньої інформаційної мережі. Серед таких програм виокремлюють:

- антивіруси;
- антишпигунські програми;
- криптографічне програмне забезпечення;
- мережеві екрани;
- менеджери паролів;
- програми резервного копіювання;
- системи ідентифікації вторгнень;
- технічні засоби захисту авторських прав.

Великої уваги потребує захист шлюзу Інтернету, оскільки значну частину інформації бухгалтерського обліку синтезують і передають за допомогою мережі. У процесі мінімізації діджиталізаційних ризиків економічної безпеки особливо важливим є розроблення організаційних заходів щодо кібербезпеки хмарних технологій зберігання облікових баз даних. Сьогоднішній ІТ-ринок напрацював чотири напрями хмарної безпеки (рис. 3.25), кожен з яких має різну вартість і ступінь залучення персоналу конкретного підприємства.

Рис. 3.25. Адаптивна типологія кібернадійних хмарних сервісів

Джерело: розроблено автором.

На нашу думку, великим представникам агробізнесу, які відповідно мають і більш потужні інформаційні потоки, під час вибору методів забезпечення безпеки хмарних сервісів доцільно обирати приватні або гібридні хмарні сервіси з обов'язковим залученням внутрішнього персоналу, наприклад, експертної групи інформаційної безпеки. Водночас в умовах обмеженості фінансових ресурсів у представників малого агробізнесу, особливо фермерських господарств і господарств-початківців, розумним є залучення хмарних сервісів, керованих провайдером. Усі адаптивні типи хмарних сервісів є єдиним універсальним методом попередження невідворотних утрат, витоку інформації або комерційної таємниці підприємства.

Таким чином, реалізація політики захисту облікової інформації дозволить зміцнити економічну безпеку підприємства і підвищити якість інформаційного забезпечення прийняття управлінських рішень зовнішніми та внутрішніми користувачами. Головна функція цього процесу – захист інформації підприємства, що в умовах неперервного розвитку комп'ютерних технологій і автоматизованих управлінських систем в обліку, аналізі, аудиті й оподаткуванні набуває вирішального значення.

Розділ 4. АНАЛІТИЧНИЙ БАЗИС УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ І НАПРЯМІВ ЇЇ ЗМІЦНЕННЯ

4.1. Аналітичні підходи до оцінки соціально-економічної компоненти формування економічної безпеки аграрних підприємств

Нестабільність зовнішньополітичного та економічного становища України, криза сільського господарства ставлять важливі питання про необхідність унесення коректив до існуючої практики управління бізнесом. Перш за все, загострилася необхідність змін в управлінні і технологіях забезпечення економічної безпеки господарюючих суб'єктів. Людський капітал, який багато в чому визначає розвиток підприємства, є головним аспектом розвитку системи економічної безпеки. Забезпечити економічну безпеку підприємств, регіонів, країни неможливо без постійної уваги до людської складової в системі заходів, які забезпечують цю безпеку. Неувага до цього аспекту призводить до неефективного використання потенціалу підприємства. Крім того, однією із найважливіших складових економічної безпеки є кадрово-соціальна.

Український письменник-емігрант Улас Олексійович Самчук у першому в українській літературі творі про Голодомор «Марія» пише: «На землі перший трактор – людина». Від людей, рівня задоволеності працею, її оплатою, впевненості у своїй зайнятості в майбутньому залежить стабільність роботи підприємства, можливість розвитку і зростання його в умовах жорсткої конкуренції. Людський капітал разом з іншими чинниками економічної безпеки спроможні забезпечити стабільний розвиток сільськогосподарських підприємств і галузі в цілому. Працівник є важливою складовою системи економічної безпеки підприємств і галузей економіки. При правильному розумінні і використанні людського фактора створюються умови для підвищення економічної безпеки. Тому під час роботи в умовах ринкової економіки соціальна складова економічної безпеки набуває великого значення.

Механізм формування інформаційного забезпечення розробки та прийняття управлінських рішень охоплює підсистеми бухгалтерського обліку та економічного аналізу підприємства з притаманними і внутрішньосистемними та позасистемними зв'язками [378].

Проблеми управління соціально-економічною безпекою на макро- і мікрорівнях постійно перебувають у центрі уваги економічної науки. Зокрема, В. Безбожним, О. Вівчар, Н. Колендою, Б. Купчак, А. Маджулою, Н. Мехедою розкрито поняття соціально-економічної безпеки підприємств, соціальні та гуманітарні аспекти управління економічною безпекою підприємств, способи її забезпечення. Питання оцінки економічної безпеки підприємств, методичні підходи до визначення і практичного використання її показників досліджено В. Андрійчуком, С. Ільяшенко, Г. Козаченко, І. Петровою, В. Пономарьовим, О. Островською, В. Сиротою, О. Соколовою та іншими науковцями. Необхідність розробки методичних основ аналізу соціально-економічної безпеки викликана тим, що на сьогодні вчені розробляють, головним чином, методики аналізу фінансової, інвестиційної складових безпеки. Багатогранність проблеми економічної безпеки сільськогосподарських підприємств і галузі в цілому зумовлює поглиблення досліджень аналітичного забезпечення управління її соціально-економічною складовою.

Розглянемо підходи до визначення «соціальної безпеки», «соціально-економічної безпеки» та оцінки її рівня, які наведено в економічній літературі.

Основними ознаками соціальної безпеки підприємств В.Л. Безбожний називає захищеність підприємства від внутрішніх і зовнішніх загроз, якої досягають за допомогою гармонізації та взаємоузгодження його інтересів відповідно до інтересів суб'єктів внутрішнього й зовнішнього середовища в часі і просторі [21].

Ознаками соціальної безпеки підприємства за Б.Ф. Купчаком є належний рівень життя, доходів, прийнятні умови праці та відпочинку незалежно від впливу внутрішніх і зовнішніх загроз [267]. Аналогічне трактування дають Н. Мехеда та А. Маджула: соціальна безпека – це система соціально-економічних заходів, спрямованих на матеріальне забезпечення працівників, поліпшення якості життя й умов праці [306].

Як вважає С.С. Омельчук, соціальна безпека підприємства полягає в забезпеченні прожиткового мінімуму для працівників підприємства, зростання заробітної плати, системи мотивації й оплати праці за кінцевими результатами роботи, відповідності заробітної плати кваліфікації працівників [351].

Науковці В.М. Лугова, Т.В. Голубєва характеризують соціальну безпеку підприємства як створення системи взаємовигідних партнерських відносин між персоналом і керівництвом. Завдяки

задоволенню матеріальних і нематеріальних потреб працівників та реалізації інтересів підприємства [283].

У свою чергу, Н.В. Коленда розглядає соціально-економічну безпеку підприємства як стан, який характеризується надійною захищеністю соціально-економічної системи від наявних і потенційних загроз із внутрішнього та зовнішнього середовища, який створює можливості для самоорганізації та саморозвитку, збереження і розвитку трудового потенціалу, гарантує стійкість і стабільність, відповідний соціальний стан і рівень життєзабезпечення в умовах відповідного рівня прибутковості й узгодженості, реалізації економічних інтересів [246].

У дослідженнях О.І. Вівчар обґрунтовано необхідність формування механізму управління соціогуманітарними чинниками як основи зміцнення економічної безпеки підприємств. Нехтування соціальними чинниками економічної безпеки може призвести до катастрофічних наслідків: занепаду галузей, банкрутства підприємств, підриву життєзабезпечення держави. Упровадження в практичну діяльність дій щодо зміцнення економічної безпеки підприємства слід розпочинати з дослідження ризиків соціогуманітарної компоненти [105]. До безпосередніх чинників виробництва, які впливають на належний рівень економічної безпеки підприємств, О.І. Вівчар відносить: безпосереднє розміщення підприємства, наявні природні ресурси та умови їх розміщення на цій території, наявність трудових ресурсів, їх освітньо-кваліфікаційний рівень, наявну виробничу і соціально-економічну інфраструктуру, рівень забезпечення населення [567].

Розробляючи методику проведення аналізу забезпечення економічної безпеки підприємства, А. Третьякова розподіляє коефіцієнти важливості складових системи економічної безпеки підприємства (Квс) таким чином: фінансова безпека – 25, кадрова – 20, технологічна – 18, правова – 15, інформаційна – 15, екологічна – 5, силова – 8 [461].

Дослідники А. Давидова, Р. Захарова, К. Тесленко вказують, що оплата праці персоналу і контроль за забезпеченням ефективного формування та використання коштів для матеріального стимулювання працівників впливають на ефективне функціонування підприємства. Налагоджена система контролю управління персоналом, організація внутрішнього контролю діяльності працівників і оплата праці створить надійний захист економічної безпеки підприємства [154].

Досліджуючи актуальні задачі аналізу економічної безпеки підприємства, В. Поздєєв пропонує підхід, який дозволяє ідентифікувати загрозу як стадію розвитку ризику. Важливою характеристикою економічної безпеки підприємства виступають порогові значення показників господарської діяльності. Порівняння досягнутих показників розвитку з пороговими рівнями дозволяє, по-перше, дати оцінку діяльності підприємства, по-друге, визначити зони безпеки. Вчений досліджує методи визначення порогових значень показників і розкриває області їх застосування [372].

Для аналізу ризиків і загроз у розвитку кризових явищ В. Поздєєв використовує рівень ділової активності підприємства, за яким визначено зону допустимого ризику (відсутність загрози), зону критичного ризику (поява загрози), зону катастрофічного ризику (проява загрози) [372]. За аналогією до розробленої вченим методики для аналізу соціально-економічної безпеки регіону ми пропонуємо використовувати рівень економічної активності населення.

Діагностиці рівня економічної безпеки на підприємствах з різним ступенем розвитку корпоративної соціальної відповідальності присвячено наукові праці В. Сироти. Автором розроблено показники діагностики рівня загрози діяльності підприємства, проте вони стосуються фінансової складової економічної безпеки (плече фінансового важеля, економічна рентабельність балансу, ефект і сила впливу фінансового важеля). Серед показників кадрової складової називають коефіцієнти кваліфікованості працівників, плинності кадрів, втрат робочого часу, обороту з прийняття персоналу [429–430].

Уточнення і характеристика факторів соціально-економічної безпеки на макро- і мікрорівнях здійснюватиметься нами на основі структурно-функціонального аналізу. Цей концептуальний напрям базується на ідеї функціонування суспільства як системи взаємопов'язаних елементів. Учений Н. Черниш зазначає, що наукове підґрунтя для формування структурного функціоналізму було закладено в працях Т. Гоббса, О. Конта, Е. Дюркгейма. Зокрема, Т. Гоббс у трактаті «Левіафан» порівнює суспільство з живим організмом, де кожен орган виконує специфічні функції. У соціальній статистиці О. Конта йдеться про будову суспільства як сукупності взаємозалежних елементів, Е. Дюркгейм доводить, що пояснення соціального життя слід шукати у закономірностях суспільного життя [494].

Посилення соціального і майнового розшарування працівників, зниження рівня доходів і регіональної диспропорції соціально-економічного розвитку, зростання безробіття, обсягів трудової міграції за останні роки в Україні відображають недостатню дієвість системи економічної безпеки держави, зокрема галузей економіки та підприємств.

Науковець В.Г. Андрійчук виділяє такі складові (підсистеми) економічної безпеки: фінансова, кадрова, техніко-технологічна, політико-правова, інформаційна, екологічна, силова та безпека землекористування. Кадрової складової досягають за ефективного управління персоналом і розвитку інтелектуального потенціалу підприємства [6]. Відповідно до концепції робочої сили, за міжнародними стандартами, рівновазі економічної системи відповідає певний рівень зайнятості. Тому під час дослідження забезпечення управління соціально-економічною безпекою на рівні регіону, нами проаналізовано чисельність зайнятих і безробітних як складових частин економічно активного населення Харківської області. Визначення їх кількості дозволить у майбутньому проводити макроекономічні моніторинги і розробляти стратегію зайнятості для забезпечення економічної безпеки на макрорівні.

Економічно активне населення, яке пропонує свою працю для виробництва товарів і послуг, уключено до Системи національних рахунків ООН [478]. Нами запропоновано і опрацьовано таку систему показників оцінки соціально-економічної безпеки аграрної сфери регіону:

- 1) рівень економічної активності сільського населення області (частка економічно активного сільського населення в загальній його чисельності);
- 2) коефіцієнт обороту робочої сили в сільському господарству області за прийомом;
- 3) коефіцієнт обороту робочої сили в сільському господарстві області за вибуттям;
- 4) коефіцієнт заміщення робочої сили в сільському господарстві регіону (визначають як відношення кількості прийнятих працівників до кількості тих, які вибули);
- 5) середньомісячна номінальна заробітна плата в сільському господарстві;
- 6) коефіцієнт пенсійного навантаження в сільській місцевості області (коефіцієнт навантаження особами похилого віку являє собою

відношення кількості осіб віком 65 років і старше до кількості сільського населення 15–65 років);

7) коефіцієнт трудового заміщення поколінь (коефіцієнт навантаження дітьми визначають як відношення кількості осіб віком до 15 років до кількості економічно активного сільського населення регіону);

8) коефіцієнт народжуваності сільського населення області;

9) коефіцієнт смертності сільського населення області.

У табл. 4.1 наведено результати аналізу рівня економічної активності сільського населення Харківської області в динаміці за 2005–2018 рр.

Таблиця 4.1

Рівень економічної активності сільського населення Харківської області, 2005–2018 рр.

Показник	Роки				2018 р. у % до:	
	2005	2010	2015	2018	2005 р.	2018 р.
Чисельність наявного сільського населення, тис. осіб	585,5	555,0	525,1	507,2	86,6	96,6
Економічно активне населення у віці 15–70 років, тис. осіб	320,7	277,6	230,7	238,9	74,5	103,6
- працездатного віку	269,4	242,1	227,4	233,2	86,6	102,6
- старше працездатного віку	51,3	35,5	3,3	5,7	11,1	172,7
Зайняте населення, тис. осіб	301,2	253,4	209,2	226,6	75,2	108,3
- працездатного віку	249,9	217,9	205,9	220,9	88,4	107,3
- старше працездатного віку	51,3	35,5	3,3	5,7	11,1	172,7
Безробітні, тис. осіб	19,5	24,2	21,5	12,3	63,1	57,2
- працездатного віку	19,5	24,2	21,5	12,3	63,1	57,2
Економічно неактивне населення, тис. осіб	118,8	129,7	156,1	139,8	117,7	89,6
- працездатного віку	69	81,7	94,1	76,7	111,2	81,5
- старше працездатного віку	49,8	48	62	63,1	126,7	101,8
Рівень економічної активності населення, %	54,8	50,0	43,9	47,1	-7,7	3,2
Коефіцієнт трудового заміщення поколінь дітьми, ‰	215,8	213,9	191,4	199,9	92,6	104,4
Коефіцієнт пенсійного навантаження, ‰	384,6	413,4	228,8	243,6	63,3	106,5

Джерело: розраховано автором.

Про наявність проблем у зайнятості свідчать розраховані показники трудового заміщення поколінь і пенсійного навантаження (рис. 4.1).

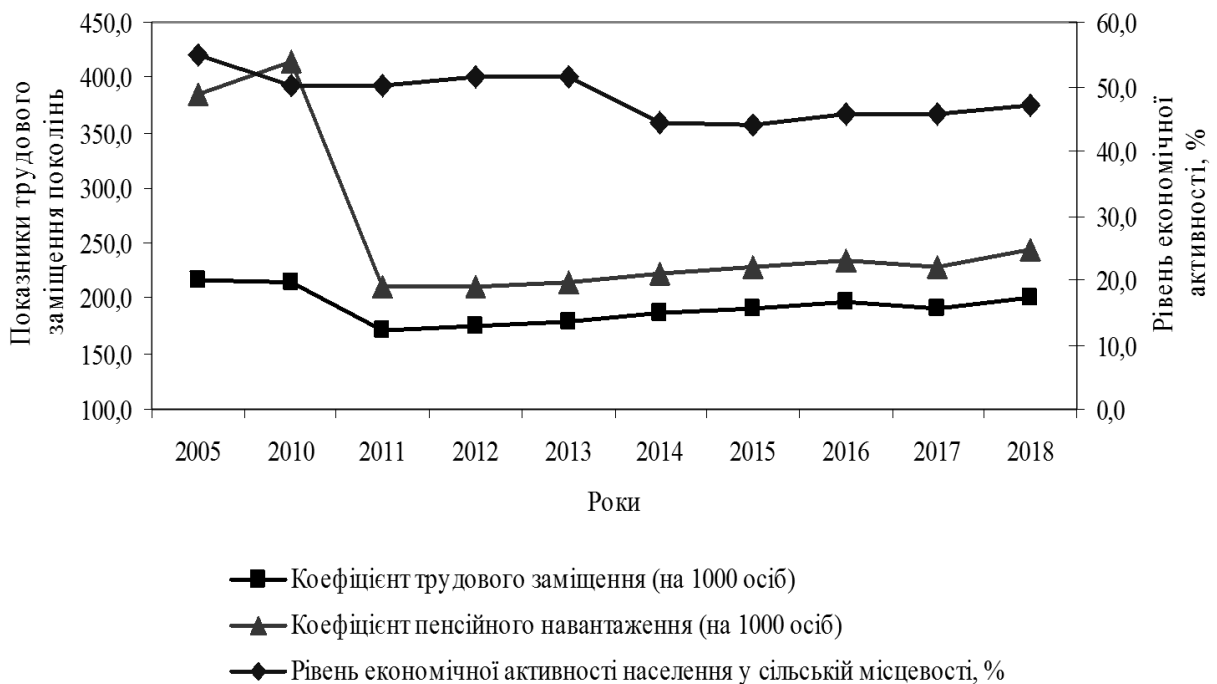

Рис. 4.1. Динаміка показників трудового заміщення поколінь і економічної активності сільського населення Харківської області, 2005–2018 рр.

Джерело: побудовано автором.

Коефіцієнт трудового заміщення поколінь дітьми в сільській місцевості Харківської області у 2018 р. становить 199,9 ‰. Це означає, що на 1000 осіб економічно активного населення припадає 200 осіб віком до 15 років. Водночас кількість пенсіонерів – 243,8 особи. Негативним є те, що протягом усього досліджуваного чотирнадцятирічного періоду коефіцієнт пенсійного навантаження перевищував коефіцієнт навантаження дітьми. Позитивним можна вважати зменшення цієї різниці майже у 4 рази – з 168,8 ‰ до 43,7 ‰.

Для побудови економіко-математичної моделі забезпечення соціально-економічної безпеки сільського господарства Харківської області використано метод множинної регресії. Метою є побудова моделі з великою кількістю факторів і визначенням впливу кожного з них окремо та їх сукупного впливу на показник, який моделюють. Інформаційною базою для проведення економетричного моделювання були дані статистичних щорічників «Харківська область», статистичних збірників «Населення Харківської області»,

статистичного бюлетеня «Праця Харківської області» за 2005–2018 рр. Вибір незалежних змінних проводили на основі якісного теоретико-економічного аналізу факторів і аналізу коефіцієнтів інтеркореляції. Розрахунки здійснювали з використанням інтегрованої системи даних аналізу й управління даними «STATISTICA» [43]. Оцінювання достовірності синтезованої за рівнянням прямої лінії багатофакторної моделі рівня економічної активності сільського населення Харківської області за 2005–2018 рр. здійснено за такими критеріями: сукупний коефіцієнт кореляції, математичний критерій F -Фішера-Снедекора, сукупний коефіцієнт детермінації, скоригований коефіцієнт детермінації, середня помилка апроксимації.

Наступним етапом дослідження є побудова економетричної моделі соціально-економічної безпеки на макрорівні за 2005–2018 рр., для чого в багатофакторну кореляційно-регресійну модель було включено такі показники: рівень економічної активності сільського населення Харківської області, % (y); коефіцієнт заміщення робочої сили в сільському господарстві, % (x_1); середньомісячна заробітна плата по сільському господарству області, перерахована за курсом НБУ в долари для співставлення даних у динаміці, дол. США (x_2); коефіцієнт трудового заміщення поколінь дітьми, ‰ (x_3); коефіцієнт пенсійного навантаження, ‰ (x_4); коефіцієнт смертності, ‰ (x_5).

Синтезована за рівнянням прямої лінії багатофакторна модель рівня економічної активності сільського населення Харківської області за 2005–2018 рр. така:

$$y_{x_{1..n}} = 9,3033 - 0,1864x_1 + 0,0458x_2 - 0,0736x_3 + 0,0105x_4 + 3,0545x_5. \quad (4.1)$$

Аналіз знаків при коефіцієнтах регресії дозволяє зробити висновок, що на зростання рівня економічної активності сільського населення Харківської області позитивно впливає збільшення середньомісячної заробітної плати, пенсійного навантаження на 1000 осіб населення працездатного віку та смертності населення. Коефіцієнти регресії a_1 і a_3 мають від'ємні значення, що свідчить про зменшення результативної ознаки при збільшенні коефіцієнтів заміщення робочої сили і трудового заміщення поколінь дітьми.

Економічний зміст параметра $a_1 = -0,1864$ полягає в тому, що при зростанні коефіцієнта заміщення робочої сили на 1 % рівень економічної активності населення зменшується на 0,1864 % за умови, що інші фактори, уключені в регресійну модель, залишаються на фіксованому середньому рівні.

Аналогічний за напрямом зв'язок встановлено між результативною ознакою та коефіцієнтом трудового заміщення поколінь дітьми. При зростанні чисельності дітей з розрахунку на 1 тис. осіб працездатного населення в сільській місцевості області рівень економічної активності сільського населення зменшується на 0,0736 % (за умови незмінного значення інших факторів, включених у регресійну модель).

Унаслідок збільшення середньомісячної заробітної плати на 1 дол. США маємо приріст частки зайнятого населення в загальній кількості економічно активного на 0,0458 % за умови незмінного значення інших чотирьох факторів моделі.

Коефіцієнт регресії $a_4 = 0,0105$ свідчить про те, що за умови фіксованого значення чотирьох інших чинників, наслідком збільшення коефіцієнта пенсійного навантаження на працездатне населення в сільській місцевості є підвищення рівня економічної активності на 0,0105 %.

У результаті зростання коефіцієнта смертності сільського населення на 1 ‰ показник економічної активності збільшується на 3,0545 % за умови незмінного значення інших факторів, включених у регресійну модель.

Для отримання висновків про практичну значимість синтезованої за рівнянням прямої лінії в процесі аналізу багатofакторної моделі в сукупності по сільськогосподарських підприємствах Харківської області ми оцінили достовірність побудованої моделі, дали якісну оцінку показникам тісноти зв'язку на основі шкали Чеддока. Множинний (сукупний) коефіцієнт кореляції становить $R = 0,961$, що свідчить про наявність сильного ступеня лінійного зв'язку між рівнем економічної активності сільського населення Харківської області і досліджуваними змінними. Оцінка істотності множинного коефіцієнта кореляції за F -критерієм Фішера-Снедекора показала, що фактичне його значення більше за табличне: $19,584 > 6,00$. Отже, побудовану економіко-математичну модель рівня економічної активності сільського населення Харківської області можна визнати статистично значимою на рівні ймовірності 0,95.

Значення сукупного коефіцієнта детермінації становить $R^2 = 0,924$, тобто 92,4 % від загальної варіації результативної ознаки, що зумовлено зміною включених у кореляційну модель факторів. На долю не врахованих факторів припадає 7,6 %.

Фактичні значення рівня економічної активності сільського населення відрізняються від теоретичних, розрахованих за рівнянням множинної регресії $y_{x_{1..n}}$. Для перевірки моделі множинної регресії на якість з відносних відхилень по кожному спостереженню визначено середню помилку апроксимації. Середня відносна помилка апроксимації становить:

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum \frac{|y - y_{x_{1..n}}|}{y} \times 100 = \frac{13,8372164}{14} = 0,988 \%. \quad (4.2)$$

Значення середньої помилки апроксимації $0,988 < 10$ свідчить про високу точність побудованої економіко-математичної моделі соціально-економічної безпеки сільського господарства Харківської області за 2005–2018 рр. (за рівнем економічної активності сільського населення).

За допомогою стандартизованих коефіцієнтів регресії (β -коефіцієнтів) та парних коефіцієнтів кореляції розкладено сукупний коефіцієнт детермінації ($R^2 = 0,924$) на окремі фактори (табл. 4.2).

Таблиця 4.2

Розкладання загального обсягу варіації рівня економічної активності сільського населення Харківської області на окремі фактори

Фактори	Стандартизований коефіцієнт регресії (β)	Парний коефіцієнт кореляції r_{yx_i}	Розрахункова величина $\beta \cdot r_{yx_i}$	Частка фактора, %
x_1	-0,295287	-0,433830	0,128104	11,8
x_2	0,832865	0,274192	0,228365	21,0
x_3	-0,303125	0,132780	-0,040249	3,7
x_4	0,215153	0,455757	0,098057	9,0
x_5	0,896150	0,569324	0,510200	46,9
Разом	-	-	0,924478	92,4

Джерело: розраховано автором.

У результаті розкладання загального обсягу варіації рівня економічної активності сільського населення Харківської області встановлено, що найсуттєвішими факторами, які впливають на модельований показник, є смертність сільського населення (46,9 %), середньомісячна заробітна плата (21 %) і показники заміщення робочої сили (11,8 %).

Узагальнену оцінку параметрів множинної лінійної регресійної моделі рівня економічної активності сільського населення Харківської області наведено в дод.у М.1.

Таким чином, синтезована за рівнянням прямої лінії математична модель соціально-економічної безпеки сільського господарства Харківської області за 2005–2018 рр. (за рівнем економічної активності сільського населення) на підставі її перевірки за F -критерієм Фішера і середньою помилкою апроксимації має високу точність і є адекватною. Отримані фактичні значення t -критеріїв Стюдента свідчать про статистичну значимість трьох із п'яти включених у модель незалежних змінних. Доведено, що найбільш суттєвими факторами, які впливають на рівень економічної активності сільського населення, є коефіцієнт смертності, середньомісячна заробітна плата працівників галузі сільського господарства і показники руху робочої сили. На їх долю припадає відповідно 46,9 %, 21 % і 11,8 % від загальної варіації результативної ознаки. Множинну регресійну модель соціально-економічної безпеки сільського господарства Харківської області може бути використано для практичних цілей і прогнозування.

Як наголошує Н. Правдюк, для аналізу стану підприємства використовують багато показників рентабельності – 20–30, уся сукупність яких представлена основними групами, що їх розрізняють за факторами, з якими співвідносять прибуток: вартість майна (за елементами активу бухгалтерського балансу); величина джерел утворення майна (за елементами пасиву бухгалтерського балансу); собівартість продукції, робіт послуг; виручка від реалізації продукції, товарів, робіт, послуг [380].

Як характеристику економічної безпеки на мікрорівні нами обрано головний показник результативності діяльності сільськогосподарських підприємств – рівень рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції. Сільськогосподарські підприємства Харківської області ($N = 542$) було згруповано в п'ять аналітичних груп за рентабельністю. Головною умовою застосування методу групувань є якісна однорідність досліджуваної сукупності. Ступінь варіації рівня рентабельності обстежених сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2018 р. був суттєвим і становив 41,77 %. З таким високим значенням коефіцієнта варіації оцінку середнього рівня рентабельності реалізації продукції сільського господарства по області можна вважати ненадійною ($25\% \leq CV \leq 50\%$). Це значно перевищує

нормативне значення коефіцієнта варіації. За Р.А. Шмойловою, «сукупність є однорідною, якщо коефіцієнт варіації не перевищує 33 % [512]. А.І. Харламов допускає значення 40 % [479]. Інші вчені допускають значення 40 % [479].

У результаті проведеного аналітичного групування підприємств утворено п'ять груп за рівнем рентабельності реалізації продукції сільського господарства (табл. 4.3).

Таблиця 4.3

Розподіл сільськогосподарських підприємств Харківської області за рівнем рентабельності реалізації продукції сільського господарства, 2018 р.

№ групи	Група підприємств за рентабельністю, %	Кількість підприємств у групі	Розмір інтервалу, %	Щільність розподілу, одиниць	Середній рівень рентабельності, %	Коефіцієнт варіації, %
1	До 20,0	54	20	2,70	8,69	24,74
2	20,1 - 35,0	60	15	4,00	31,94	4,89
3	35,1 – 50,0	150	15	10,00	43,64	9,98
4	50,1 – 65,0	172	15	11,47	58,60	9,35
5	65,1 – і більше	106	35	2,31	83,82	15,12

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, вихідну сукупність сільськогосподарських підприємств представлено рядом розподілу за рівнем рентабельності реалізації продукції сільського господарства, який є близьким до нормального розподілу (рис. 4.2).

Про це свідчать такі дані. По-перше, найвищу щільність розподілу господарств отримали у третій і четвертій групах. У третій групі на одиницю величини інтервалу припадає 10 підприємств, у четвертій – 11. По-друге, значення коефіцієнтів варіації у групах коливаються від 4,89 % до 29,74 %. У другій групі оцінка рентабельності є надійною ($CV \leq 5\%$). У третій і четвертій – придатною для кількісного аналізу, але її надійність недостатньо висока ($5\% \leq CV \leq 10\%$). Оскільки в п'ятій групі оцінка перебуває в межах $10\% \leq CV \leq 25\%$, вона придатна тільки для якісного аналізу і її слід використовувати обережно [102].

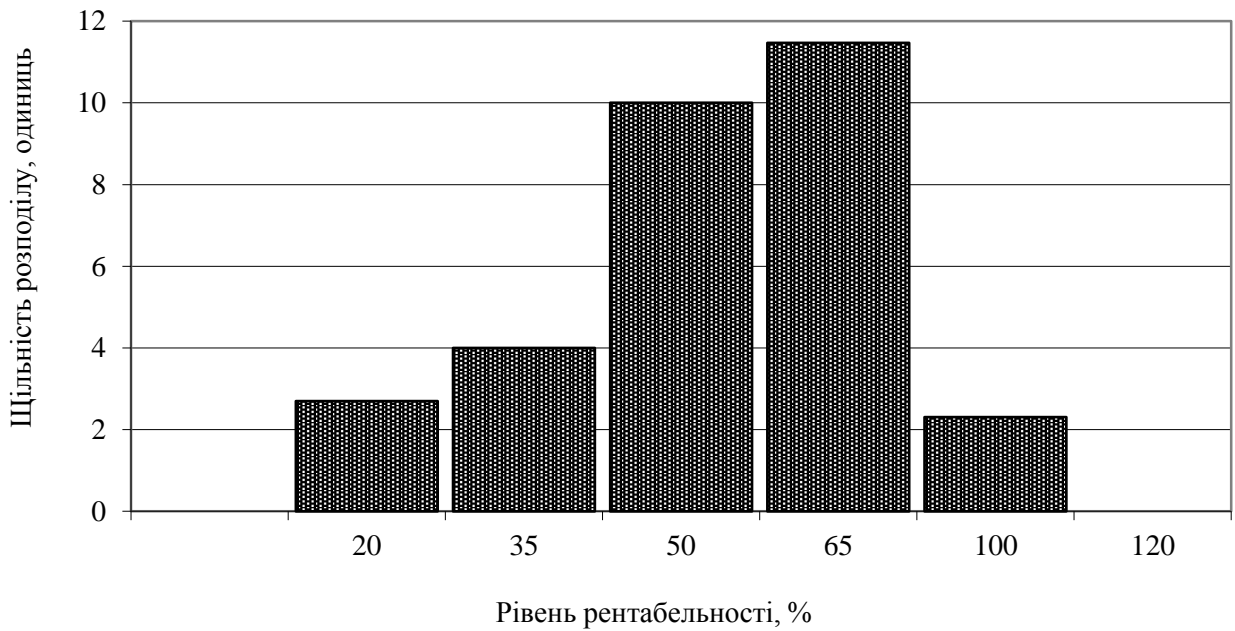

Рис. 4.2. Гістограма розподілу сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності реалізації продукції сільського господарства

Джерело: побудовано автором.

Соціально-економічну безпеку на рівні підприємств формують багато чинників, які можна об'єднати в такі групи показників:

- структура зайнятості працівників за галузями рослинництва і тваринництва, яку формує спеціалізація підприємства;
- праценавантаження (кількість працівників з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь) або земленавантаження (земельні угіддя з розрахунку на одного працівника);
- навантаження поголів'я худоби з розрахунку на одного працівника галузі тваринництва;
- співвідношення між чисельністю працівників за галузями сільського господарства;
- продуктивність праці (вартість виробленої продукції з розрахунку на одного працівника);
- прямі витрати на оплату праці одного працівника;
- частка прямих витрат на оплату праці у структурі виробничої собівартості продукції;
- рентабельність використання прямих витрат на оплату праці.

Метод групувань займає визначальне місце в системі статистичних методів дослідження економічної безпеки на мікрорівні. Нами було вибірково обстежено 542 сільськогосподарських підприємства 27 районів Харківської області різних форм господарювання (крім фермерських господарств). Кожне з них має індивідуальні особливості (рентабельність виробництва, площа угідь, чисельність працівників, вартість виробленої продукції, фонд оплати праці тощо). Без урахування цих індивідуальних рис, які відрізняють одне підприємство від іншого, дослідити процеси забезпечення управління соціально-економічною безпекою господарств неможливо. Під час проведення аналітичного групування сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності реалізації продукції сільського господарства використано інформацію про масові економічні, соціальні, демографічні явища, яка міститься в статистичній звітності, що її складала підприємства у 2018 р., а саме: «Звіт про реалізацію продукції сільського господарства» (№21-заг (річна)), «Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпечення їх кормом» (№29-сг (річна)), «Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (№50-сг (річна)), «Звіт з праці» (№1-ПВ (квартальна)). Оскільки інтервали є нерівними, крім абсолютних частот, нами розраховано показник щільності розподілу (як відношення кількості підприємств у групі до величини інтервалу): $w = \frac{f}{h}$, де f – частота, h – розмір інтервалу.

Сільськогосподарські підприємства Харківської області ($N = 542$) було згруповано в п'ять аналітичних груп за рентабельністю. Головною умовою застосування методу групувань є якісна однорідність досліджуваної сукупності.

Оцінку надійності вимірювання показників в аналітичних групах за рівнем рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції здійснено за допомогою коефіцієнта варіації: $CV = \frac{SE}{\bar{y}} \cdot 100\%$, де SE –

стандартна похибка вибірки.

Аналітичне групування дозволило проаналізувати різноманіття зв'язків економічної безпеки підприємств із соціальними факторами. Перевага використання методу аналітичних групувань перед іншими полягає в тому, що він не потребує дотримання певних умов для свого використання, крім одного – якісної однорідності досліджуваної сукупності.

За допомогою методу аналітичних групувань вирішено завдання виявлення зв'язку і залежності між економічною безпекою підприємств і соціальними процесами. У показниках, які обчислено за групами, відбулося усунення випадкового і виявлення суттєвого для розвитку досліджуваного явища. Результати дослідження факторів управління соціально-економічною безпекою сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2018 р. на підставі групування господарств за рівнем рентабельності реалізації продукції (табл. 4.4).

Таблиця 4.4

**Фактори управління соціально-економічною безпекою
сільськогосподарських підприємств Харківської області, 2018 р.
(n=542)**

Показник	Групи підприємств за рівнем рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції, %					По сукупності
	I	II	III	IV	V	
1	2	3	4	5	6	7
Частка підприємств, %	9,9	11,1	27,7	31,7	19,6	100,0
Частка господарств, які вирощували, %:						
- зернові культури	85,2	91,7	93,3	100,0	95,3	94,8
- соняшник	85,2	88,3	90,0	93,6	94,3	91,3
Площа с.-г. угідь:						
- у цілому по групі, тис. га	124,1	115,4	296,6	374,7	174,3	1085,1
- у середньому по групі на одне підприємство, га	2298	1923	1977	2178	1644	2002
Середньооблікова чисельність працівників по групі, осіб	2650	2327	6527	9196	2531	23231
з них зайнятих у рослинництві, %	66,1	78,3	67,0	69,6	71,0	71,0
Припадає працівників рослинництва на 100 працівників тваринництва, осіб	195	360	203	229	546	244
Площа с.-г. угідь на одного працівника (земленавантаження), га	46,8	49,6	45,4	40,7	68,9	46,7
у т.ч. на одного працівника галузі рослинництва, га	70,8	63,4	67,9	58,5	81,5	65,8
Кількість працівників на 100 га с.-г. угідь, осіб	2,14	2,02	2,20	2,45	1,45	2,14

Продовження табл. 4.4

1	2	3	4	5	6	7
Продуктивність праці (вартість продукції с.-г. на одного працівника) – усього, тис. грн	588,9	625,2	651,6	494,1	631,1	577,2
у т.ч. у рослинництві	786,3	735,1	725,5	586,2	709,3	480,2
Частка прямих витрат на оплату праці у структурі виробничої собівартості продукції, %	9,24	8,20	10,26	10,74	7,86	9,69
Прямі витрати на оплату праці на одного працівника, грн:						
за рік	54844	57153	54608	54933	63430	55980
за місяць	4570,4	4762,8	4550,7	4577,7	5285,8	4665,0
Темпи зростання, %						
- оплати праці	100,0	104,2	95,5	100,6	115,6	x
- продуктивності праці	100,0	106,2	104,2	75,8	127,7	x
Рентабельність витрат на оплату праці, %	252,7	391,7	600,5	606,8	953,3	586,3
Рентабельність виробництва продукції рослинництва, %	18,5	36,8	56,4	70,3	84,3	56,7

Джерело: розраховано автором.

2) Співвідношення між працівниками галузі рослинництва і тваринництва (відносні величини координації). У цілому в сукупності на 100 працівників галузі тваринництва припадає 244 працівники галузі рослинництва. На відміну від структури зайнятості, цей показник суттєво варіює по групах. Зокрема, у господарствах другої та п'ятої групи відносні величини координації перевищують середній рівень по сукупності, відповідно в 1,5 раза і 23 рази і становлять 360 і 546 осіб (розмах варіації $R = 351$, коефіцієнт осциляції $K_o = 143,9\%$).

3) Земленавантаження. Його рівень коливається від 46,8 га у першій групі господарств до 68,9 га у п'ятій (розмах варіації $R = 22,1$ га, коефіцієнт осциляції $K_o = 47,3\%$). Зростання площі сільськогосподарських угідь на одного працівника свідчить, по-перше, про зменшення фонду оплати праці, відрахувань на соціальні заходи у зв'язку зі зменшенням чисельності працівників. По-друге, зростання земленавантаження є наслідком підвищення рівня механізації та

автоматизації виробництва. Скорочується час на виконання певних технологічних операцій, амортизацію основних засобів, ефективніше використовують пальне і мастильні матеріали. Унаслідок цього зменшується повна собівартість реалізованої продукції і зростає рівень рентабельності.

4) Прямі витрати на оплату праці. Особливість процесів формування витрат на оплату праці зумовлена двоїстим характером самого показника «оплата праці», який, будучи мотивуючим, стимулюючим фактором виробництва, одночасно є статтею операційних витрат підприємства. З одного боку, заробітна плата є основним і часто єдиним джерелом доходів найманих працівників, основою матеріального добробуту членів їхніх сімей. З іншого боку, для роботодавців оплата праці є суттєвою часткою витрат виробництва й ефективним засобом мотивації працівників до досягнення цілей підприємства. Для аналізу цього чинника соціально-економічної безпеки досліджуваних підприємств нами використано відносні й абсолютні показники: питому вагу прямих витрат на оплату праці в структурі витрат на виробництво, прямі витрати на оплату праці з розрахунку на одного працівника і рентабельність витрат на оплату праці.

Рівень частки витрат на оплату праці в структурі виробничої собівартості сільськогосподарської продукції є дуже низьким, проте має тенденцію до збільшення від 9,24 % у першій групі до 10,74 % у четвертій.

Абсолютна сума прямих витрат на оплату праці також підвищується порівняно з рівнем першої групи. Ефективність використання витрат на оплату праці може бути забезпечено лише темпами збільшення продуктивності праці, які випереджають темпи зростання оплати праці. Як свідчать розрахунки, таке співвідношення простежують у господарствах другої, третьої та п'ятої груп.

Рівень рентабельності витрат на оплату праці свідчить, що в середньому у сукупності досліджуваних підприємств на 1 грн витрат на оплату праці отримано 5 грн 86 к. прибутку від реалізації сільськогосподарської продукції. Цей показник має чітку тенденцію до збільшення. Якщо в першій групі він становить 252,7 %, то по п'ятій – 953,3 % (розмах варіації $R = 700,6\%$, коефіцієнт осциляції $K_o = 11,9\%$).

За даними статистичного щорічника «Харківська область у 2018 році», чисельність наявного сільського населення, яке на момент перепису перебувало в сільській місцевості регіону, ураховуючи тих,

які проживають тимчасово, станом на 1 січня 2019 р. становила 507,2 тис. осіб порівняно з 684,2 тис. осіб на початок 1990 р. і 555 тис. осіб у 2009 р. За 30 років кількість населення скоротилася на 177 тис. осіб, або на 25,9 %, за останні 10 років – на 47,8 тис. осіб, або на 8,6 %. Економічно активне населення, яке пропонує свою працю для виробництва товарів і послуг, уключено до Системи національних рахунків ООН. У Харківській області чисельність економічно активного населення сільської місцевості віком 15–70 років у 2018 р. нараховувала 238,9 тис. осіб, що на 42,9 тис. осіб або на 15,3 % менше, ніж було у 2009 р. Отже, темпи зменшення кількості економічно активного сільського населення значно випереджають темпи зменшення чисельності наявного населення – 15,3 % і 8,6 % відповідно.

Одними з об'єктивних галузевих особливостей сільського господарства, які впливають на механізм зміцнення економічної безпеки аграрної сфери, ми вважаємо взаємозалежність і взаємодоповнюваність галузей і підгалузей виробництва. Урахування цього фактора повинно стати основою зміцнення економічної безпеки підприємств у сільському господарстві і дозволить уникнути негативних тенденцій фінансового стану сільськогосподарських підприємств. Ми проаналізували зайнятість працівників у галузях рослинництва і тваринництва за даними статистичної звітності за 1998–2019 рр. (рис. 4.3).

Негативні тенденції до зміни чисельності працівників спостерігаються і в рослинництві, і в тваринництві. У землеробстві кількість працівників зменшувалася в середньому за рік на 1899 осіб, або на 7 %. У тваринництві темпи зниження чисельності працівників за 1998–2019 рр. значно вищі: у середньому за рік на 2848 осіб, або на 10,6 %.

Такі обставини унеможливають забезпечення потреб населення в продукції тваринництва власного виробництва і призводять до зниження загальної ефективності виробничого процесу і послаблення рівня економічної безпеки галузі сільського господарства.

Водночас на соціальну галузь перетворюється тваринництво, яке стає все більш важливішим для функціонування аграрної сфери. Ця галузь більшою мірою визначає рівень продовольчої безпеки, ніж рослинництво (адже передбачає забезпеченість населення ключовими продуктами харчування – молоком, м'ясом та яйцями). Стан розвитку тваринницької галузі тісно пов'язаний з вирішенням проблеми

зайнятості на селі. Тваринництво є більш трудомістким і формує велику кількість робочих місць, тоді як робота в рослинництві є сезонною і переважно короткотерміною.

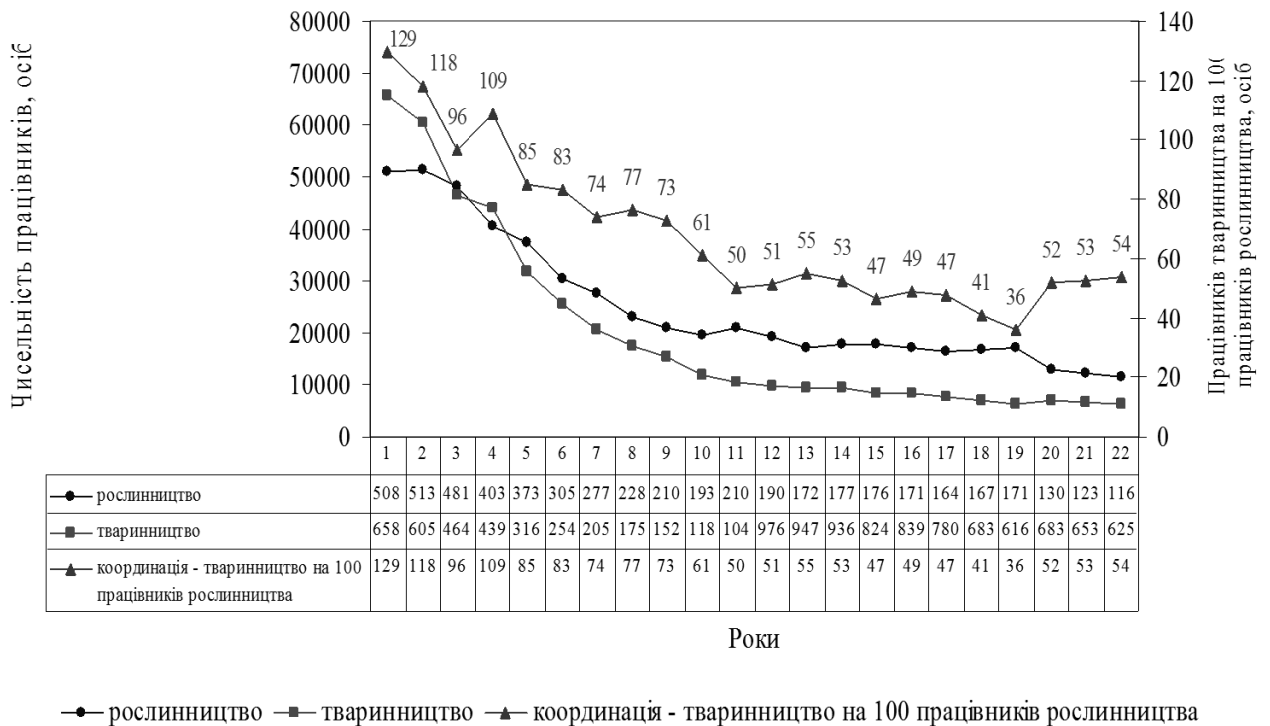

Рис. 4.3. Динаміка чисельності працівників, зайнятих у рослинництві і тваринництві, у сільськогосподарських підприємствах Харківської області, 1998–2019 рр.

Джерело: побудовано автором.

Специфіка розвитку тваринництва в Україні визначається переважанням частки господарств населення в загальному обсязі виробництва продукції тваринництва. У 2018 р. господарствами населення Харківської області було вироблено м'яса (у забійній вазі) 60,3 %, молока – 54,4 %, яєць – 59,3 %, вовни – 90,4 %. Економічна криза спричинила скорочення обсягу виробництва продукції галузі і чисельності працівників, зайнятих у ній. У 2000 р. у тваринницьких аграрних підприємствах Харківської області було зайнято майже 50 % працівників, у 2005 р. – 43,4 %, 2010 р. – 35,4 %. Під час аналізу соціально-економічних показників розвитку цієї галузі, було встановлено, що у 2018 р. з 542 підприємств Харківської області виробляли і реалізували молоко в 111 підприємствах, м'ясо великої рогатої худоби – у 113 (табл. 4.5).

Таблиця 4.5

Залежність рентабельності реалізації продукції сільського господарства від соціально-економічних показників розвитку галузі тваринництва в господарствах Харківської області, 2018 р.

Показник	Групи підприємств за рівнем рентабельності реалізації сільськогосподарської продукції, %					По сукупності
	I	II	III	IV	V	
Частка підприємств, %	9,9	11,1	27,7	31,7	19,6	100,0
Середній рівень рентабельності с.-г. продукції по групі, %	8,69	30,43	43,64	58,6	83,2	47,8
Рентабельність виробництва продукції тваринництва, %	-0,3	-41,4	6,9	3,7	-0,01	2,3
Частка підприємств, у яких утримують поголів'я, %:						
- корів	20,4	15,0	22,0	24,4	15,1	20,5
- великої рогатої худоби	24,1	18,3	20,7	25,0	14,2	20,8
Частка працівників, зайнятих у тваринництві, %	33,9	21,7	33,0	30,4	29,0	29,0
Припадає працівників тваринництва на 100 працівників рослинництва	51	28	49	44	18	41
Поголів'я худоби на одного працівника тваринництва, ум. гол.	5,62	9,88	9,70	11,44	14,59	10,18
Щільність поголів'я на 100 га с.-г. угідь, ум. гол.	4,07	4,33	7,05	8,54	3,28	6,33
Продуктивність праці у тваринництві (вартість продукції на одного працівника), тис. грн	203,9	229,8	501,8	283,2	204,4	333,9
Вироблено на 100 га с.-г. угідь, ц:						
- молока	111,6	128,6	247,4	283,9	60,5	201,8
- приросту великої рогатої худоби	5,8	6,8	10,3	12,9	3,0	9,1

Джерело: розраховано автором.

Необхідність розробки методичних основ аналізу залежності рівня соціально-економічної безпеки від рівня розвитку галузі тваринництва в сільському господарстві Харківської області зумовлена тим, що сьогодні вчені розробляють в основному методики аналізу фінансової, інвестиційної складових безпеки.

Як свідчать наведені в табл. 4.5 розрахунки, у регіоні є проблеми в розвитку тваринництва, яке забезпечує зайнятістю третину працівників сільськогосподарських підприємств. Лише кожне п'яте підприємство області займається молочним скотарством. Чим менша частка працівників, зайнятих у тваринництві, тим вища дохідність сільськогосподарського виробництва. Якщо в першій групі (з найнижчим рівнем рентабельності 8,69 %) на 100 працівників рослинництва припадає 51 працівник тваринництва, то в п'ятій групі (з найвищим рівнем рентабельності 83,2 %) – 18 осіб (у 2,8 раза менше).

Сільгосп підприємства основні доходи отримують від рослинництва. З огляду на наявну рентабельність, тваринництво (за винятком птахівництва) є менш привабливою галуззю. Рентабельність діяльності в галузі тваринництва загалом є нижчою, ніж у рослинництві (2,3 % порівняно з 56,7 %). Водночас, як зазначає Л. Тулуш, рівень капіталовкладень і період окупності капіталу у тваринництві значно перевищує відповідні показники у рослинництві [463].

Проте, незважаючи на виявлені «мінуси» тваринництва, можна стверджувати про наявну закономірність позитивного впливу розвитку галузі на управління економічною безпекою сільськогосподарських підприємств. Як показники рівня інтенсивності галузі нами розраховано поголів'я великої рогатої худоби на одного працівника і щільність поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь. Навантаження поголів'я на працівника зростає від рівня 5,62 ум. гол. по першій групі до 14,59 ум. гол. по п'ятій групі (розмах варіації $R = 8,97$ ум. гол., коефіцієнт осциляції $K_o = 88,1\%$). Аналогічні тенденції зі зміною показника щільності поголів'я на одиницю земельної площі, за яким розмах варіації $R = 4,47$ ум. гол., коефіцієнт осциляції $K_o = 70,6\%$.

За усередненими показниками ефективності тваринництва за групами підприємств простежується тенденція до збільшення виробництва молока і приросту великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь. Коефіцієнти осциляції показників ефективності перевищують відповідні коефіцієнти рівнів

інтенсивності і становлять відповідно 110,7 % і 108,8 %. Крім аналізу тенденцій зміни розподілу підприємств, потрібно співставити темпи зростання показників. Позитивною є ситуація по другій, третій і четвертій аналітичних групах. Темпи збільшення виробництва приросту великої рогатої худоби на 100 га сільськогосподарських угідь випереджають темпи зростання щільності поголів'я у другій групі на 10,2 %, у четвертій – на 3,4 %. У третій групі темп зростання виробництва молока на 100 га сільськогосподарських угідь становить 192,4 %, що на 18,2 % більше за темп зростання щільності поголів'я на 100 га сільськогосподарських угідь.

Показник продуктивності праці у тваринництві як чинник управління соціально-економічною безпекою сільськогосподарських підприємств не спрацьовує належним чином і збільшується до рівня 501,8 тис. грн у господарствах третьої групи. Далі – має тенденцію до зниження. Підвищення продуктивності праці в скотарстві можна досягти за допомогою збільшення обсягу виробництва продукції двома взаємопов'язаними способами – розширенням механізації виробничих процесів та підвищенням продуктивності тварин.

Соціальна складова економічної безпеки включає в себе й екологічні питання, у вирішенні яких тваринницька галузь відіграє першочергову роль. Розвиток тваринництва суттєво впливає на розвиток землеробства, оскільки є постачальником органічних добрив. Основною ознакою високої родючості й окультуреності ґрунту є вміст у ньому гумусу. Підвищити вміст гумусу в ґрунті можна завдяки щорічному внесенню гною. У поліських районах України в середньому на 1 га сівозмінної площі потрібно щорічно вносити 12 – 14 т гною, у Лісостепу – 10–12, на південних чорноземах – 5–8 т. У розвинених західних країнах вносять високі дози гною – до 70 т на гектар сільськогосподарських угідь. З підвищенням доз унесення знижується кислотність ґрунту. Якщо мінеральні добрива вносити без органічних або за низьких доз застосування останніх, то виникне необхідність вапнування ґрунту. Воно знижує кислотність, але прискорює мінералізацію органічної речовини. Згідно з дослідженнями, 10 т якісного гною збагачують ґрунт на 1 т гумусу [6, с. 239–240].

На думку Т. Камінської та В. Краєвського, «сільськогосподарське підприємство – це складний об'єкт. Його необхідно розглядати в бінарному усвідомленні функціонального середовища, внутрішня

складова якого характеризується стратегічним, тактичним і операційним рівнями управління, а зовнішня – простору» [223, с. 56].

Успішне вирішення соціальних питань мешканців сільських територій залежить від розвитку галузі тваринництва. З погляду економічної безпеки, існують такі важливі моменти: по-перше, ця галузь вирішує завдання надання споживачам незамінних продуктів харчування високої якості, забезпечення належного рівня їх споживання, розширення можливостей експорту тваринницької продукції за кордон. По-друге, соціальним результатом її функціонування є забезпечення зайнятості сільського населення й отримання ним стабільних доходів від праці. По-третє, від рівня розвитку тваринництва залежить ефективність переробної галузі та зайнятість працівників цієї сфери.

Виявлені закономірності підтверджують, що розвиток галузі тваринництва має суттєві резерви в управлінні соціально-економічною безпекою аграрних підприємств.

4.2. Удосконалення методології інтегральної оцінки рівня економічної безпеки

Обліково-аналітичне забезпечення як концепт управління економічною безпекою має ґрунтуватися на трансформації і теоретичної, і методичної платформи обліку та аналізу, які слід розглядати як окремі тісно взаємопов'язані підсистеми інформаційного забезпечення управлінських процесів.

Як влучно наголосили В.Ф. Палій та В.Я. Соколов, «якщо право та економіка формують зміст бухгалтерського обліку, то кібернетика, логіка, статистика і математика дають йому методи, за допомогою яких пізнається господарський процес. Саме з цієї точки зору слід пам'ятати, що бухгалтерський облік – наука методологічна» [359, с. 43]. У процесі управління зміцненням економічної безпеки підприємств аналітична підсистема стає надважливим елементом механізму обліково-аналітичного забезпечення, оскільки на ній базується можливість імплементації методичних підходів оцінки стану і тенденцій економічної безпеки в системі економічних показників на основі обробки достовірної облікової інформації, яка міститься у фінансовій звітності підприємств.

У 1962 р. А.Л. Бикова зауважила, що в процесі економічного аналізу роботи підприємств комплексно використовують дані всіх

видів обліку, але основою аналізу є бухгалтерський облік, показники якого дають найбільш повну та документально підтверджену характеристику діяльності підприємства. Тому теорія бухгалтерського обліку тісно пов'язана з аналізом господарської діяльності [51].

Індикатори допомагають менеджменту аграрного формування у виявленні проблем, аналізі варіантів і обґрунтуванні вибору відповідної альтернативи рішень, підвищенні мотивації до їх реалізації та подальшому оцінюванні, обміні інформацією з іншими суб'єктами господарювання [224]. Визначення індикаторів (показників) економічної безпеки є дискусійним питанням. Більшість методологічних підходів до аналізу економічної безпеки зводиться до його ототожнення з аналізом ліквідності, фінансової стійкості, рентабельності, імовірності банкрутства тощо, і лише деякі дослідники [215, 261, 380] пропонують визначення окремої групи показників економічної безпеки. У табл. 4.7 згруповано групи індикаторів, які, на нашу думку, найтісніше пов'язані з рівнем економічної безпеки, проте характеризують лише її фінансову складову.

Таблиця 4.7

Окремі індикатори економічної безпеки підприємств

Назва показника	Методика розрахунку	Характер впливу на економічну безпеку
1	2	3
Аналіз фінансових результатів		
Валовий прибуток	Різниця між виручкою та собівартістю реалізованої продукції	Стимулятор
Чистий прибуток	Різниця між доходами та витратами від операційної, фінансової та інвестиційної діяльності	Стимулятор
Аналіз основних засобів		
Коефіцієнт оновлення	Відношення вартості основних засобів, що надійшли, до вартості основних засобів на кінець періоду	Стимулятор
Коефіцієнт вибуття	Відношення вартості основних засобів, що вибули, до вартості основних засобів на початок періоду	Дестимулятор
Коефіцієнт приросту	Відношення вартості основних засобів, що надійшли, до вартості основних засобів на початок періоду	Стимулятор

Продовження табл. 4.7

1	2	3
Коефіцієнт зносу	Відношення суми зносу основних засобів до їх первісної вартості	Дестимулятор
Фондовіддача	Відношення валової продукції до середньорічної вартості основних засобів	Стимулятор
Рентабельність основних засобів	Відношення суми чистого прибутку до середньорічної вартості основних засобів	Стимулятор
Аналіз оборотних засобів		
Матеріаловіддача	Відношення вартості валової продукції до суми матеріальних витрат	Стимулятор
Матеріаломісткість	Відношення суми матеріальних витрат до вартості валової продукції	Дестимулятор
Частка матеріальних витрат у собівартості	Відношення суми матеріальних витрат до повної собівартості продукції	Дестимулятор
Рентабельність оборотних засобів	Відношення суми чистого прибутку, отриманого у звітному періоді, до середньорічної вартості оборотних засобів	Стимулятор
Аналіз джерел формування активів		
Коефіцієнт автономії	Відношення вартості власного капіталу до загальної вартості пасивів	Стимулятор
Коефіцієнт фінансової залежності	Відношення загальної вартості джерел утворення активів до вартості власного капіталу	Дестимулятор
Коефіцієнт фінансування	Відношення суми позикового капіталу до власного	Дестимулятор
Аналіз ліквідності і платоспроможності		
Коефіцієнт платоспроможності	Відношення платіжних засобів (гроші та їх еквіваленти, готова продукція, дебіторська заборгованість) до платіжних зобов'язань (поточні зобов'язання)	Стимулятор
Коефіцієнт абсолютної ліквідності	Відношення суми грошей та їх еквівалентів до поточних зобов'язань	Стимулятор

Продовження табл. 4.7

1	2	3
Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності	Відношення суми грошових коштів, короткострокових фінансових вкладень і дебіторської заборгованості до поточних зобов'язань	Стимулятор
Коефіцієнт поточної ліквідності (загального покриття)	Відношення вартості оборотних активів до поточних зобов'язань	Стимулятор
Аналіз фінансової стійкості		
Надлишок (нестача) власних оборотних засобів	Різниця сум власних оборотних засобів (робочого капіталу) і вартості запасів	Надлишок – Стимулятор; нестача – дестимулятор
Коефіцієнт фінансової стійкості	Відношення суми власного капіталу до суми зобов'язань	Стимулятор
Коефіцієнт співвідношення мобільних та іммобілізованих активів	Відношення суми оборотних активів до суми необоротних	Стимулятор
Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Відношення суми робочого капіталу до суми власного	Стимулятор
Коефіцієнт забезпеченості матеріальних запасів власними коштами	Відношення суми робочого капіталу до суми запасів	Стимулятор
Коефіцієнт маневреності робочого капіталу	Відношення вартості запасів до робочого капіталу	Стимулятор
Індекс постійного капіталу	Відношення суми необоротних активів до власного капіталу	Дестимулятор
Аналіз ділової активності		
Коефіцієнт оборотності оборотних засобів	Відношення вартості чистого доходу до середньорічної вартості оборотних засобів	Стимулятор
Тривалість обороту оборотних засобів	Відношення кількості днів, за які обчислюють оборотність (30, 90, 180, 360), до коефіцієнту оборотності	Дестимулятор

Продовження табл. 4.7

1	2	3
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості	Відношення вартості чистого доходу до середньорічної вартості дебіторської заборгованості	Стимулятор
Тривалість обороту дебіторської заборгованості	Відношення кількості днів, за які обчислюють оборотність (30, 90, 180, 360), до коефіцієнту оборотності дебіторської заборгованості	Дестимулятор
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості	Відношення повної собівартості продукції до середньорічної вартості кредиторської заборгованості	Стимулятор
Тривалість обороту кредиторської заборгованості	Відношення кількості днів, за які обчислюють оборотність (30, 90, 180, 360), до коефіцієнту оборотності кредиторської заборгованості	Дестимулятор
Коефіцієнт оборотності запасів	Відношення повної собівартості продукції до середньорічної вартості запасів	Стимулятор
Тривалість обороту запасів	Відношення кількості днів, за які обчислюють оборотність (30, 90, 180, 360), до коефіцієнту оборотності запасів	Дестимулятор
Тривалість операційного циклу	Сума тривалості обороту запасів та дебіторської заборгованості	Дестимулятор
Тривалість фінансового циклу	Різниця між тривалістю операційного циклу і тривалістю обороту кредиторської заборгованості	Дестимулятор
Аналіз рентабельності		
Рентабельність реалізації	Відношення прибутку від реалізації (ЧП) до повної собівартості продукції	стимулятор
Рентабельність капіталу (активів)	Відношення чистого прибутку до валют балансу	стимулятор
Рентабельність діяльності	Відношення чистого прибутку до витрат	стимулятор

Продовження табл. 4.7

1	2	3
Аналіз імовірності банкрутства		
Індекс Альтмана	Розраховують на підставі відношення робочого капіталу до суми активів; відношення нерозподіленого прибутку до суми активів; відношення прибутку до виплати процентів і податків до суми активів; відношення власного капіталу до заборгованості; відношення виручки від реалізації до суми активів (оборотність активів)	Дестимулятор
Модель Ліса	Розраховують на підставі відношення оборотного капіталу до суми активів; відношення операційного прибутку до суми активів; відношення прибутку до суми активів; відношення власного капіталу до позикового капіталу	Дестимулятор
Модель Спрінгейта	Розраховують на підставі відношення робочого капіталу до загальної вартості активів; відношення прибутку до сплати податків і процентів до загальної вартості активів; відношення прибутку до сплати податків до короткострокової заборгованості; відношення обсягу продажів до загальної вартості активів	Дестимулятор
Маржинальний аналіз		
Маржинальний дохід	Різниця виручки від реалізації та сукупних змінних витрат	Стимулятор
Точка беззбитковості	Різниця виручки від реалізації та суми сукупних змінних і постійних витрат	Стимулятор
Критичний обсяг виробництва і реалізації продукції	Добуток критичного обсягу в натуральному вимірі (за точкою беззбитковості) та ціни одиниці продукції	Дестимулятор
Крайка безпеки	Різниця між фактичним і критичним обсягами випуску і реалізації	Дестимулятор

Джерело: систематизовано на основі [36, 37, 325, 421, 422].

Аналіз наведених аналітичних показників на більшості аграрних підприємствах здійснюється відокремлено один від одного і не має системного характеру. Це, у свою чергу, унеможливорює усебічний комплексний економічний аналіз економічної безпеки як багатоукладної системи, на яку впливає ряд ризиків і загроз макро-, мезо- та мікросередовища аграрного бізнесу.

На сьогодні існує багато методичних способів оцінювання рівня економічної безпеки, які вчені умовно поділяють на (1) індикаторний; (2) аналітико-математичний; (3) дохідний; (4) інтегральний. Основними недоліками 1–3 прийомів є значна залежність отриманих результатів від точності і повноти включення окремих показників економічної безпеки під час використання методу, який часто має суб'єктивний характер; перенасичення економічних розрахунків математичним апаратом; прибуток не завжди є мірилом економічної безпеки, особливо за умов інфляції.

Інтегральні показники ефективності управління підприємством дозволяють найбільш повно й взаємопов'язано врахувати багато чинників і елементів виробничо-господарської діяльності, які впливають на рівень і динаміку загальної ефективності підприємства. В основі формування інтегральних показників економічної ефективності лежить співвіднесення кінцевого фінансового результату діяльності із сукупною величиною витрат або ресурсів.

Уважаємо, що визначальною перевагою розрахунку інтегрального показника має стати можливість співставлення його рівня в динаміці, що допоможе приймати стратегічні управлінські рішення, порівнювати показники економічної безпеки одного й того ж і різних підприємств усередині галузі.

На думку авторів, найдоцільнішим з погляду досягнення стратегічних цілей підприємства, збереження його конкурентних переваг і забезпечення сталого розвитку є застосування інтегрального оцінювання економічної безпеки, що має базуватися на синергетичному підході до аналізу окремих складових економічної безпеки:

$$I_{EB} = \sum_{j=1}^k w_j \frac{\sum_{i=1}^{n_j} C_{ij}}{n_j}, \quad (4.3)$$

де I_{EB} – інтегральний показник економічної безпеки підприємства;

c_{ij} – нормований показник i в сукупності j ; n_j – кількість показників сукупності j ; w_j – вагова частка j -ї складової економічної безпеки; k – кількість складових економічної безпеки, включених до інтегрального оцінювання.

При цьому серед складових інтегрального показника економічної безпеки пропонуємо виокремити інтегральні показники фінансового ($I_{\PhiБ}$), соціального ($I_{СБ}$), ресурсного ($I_{РБ}$) та екологічного ($I_{ЕкБ}$) компонентів і встановити їх вагові частки пропорційно до їх функціонального впливу на економічну безпеку, визначеного експертним методом:

$$I_{ЕБ} = (0,35 \cdot I_{\PhiБ}) + (0,25 \cdot I_{СБ}) + (0,25 \cdot I_{РБ}) + (0,1 \cdot I_{ЕкБ}). \quad (4.4)$$

Відобразимо послідовність інтегрального оцінювання економічної безпеки за такими етапами:

1. Пошук та економічне обґрунтування включення окремих складових інтегрального оцінювання. Відповідно до наших пропозицій, виокремлено фінансову ($ЕБ_{\phi}$), соціальну ($ЕБ_c$), ресурсну ($ЕБ_p$) та екологічну ($ЕБ_e$) складові економічної безпеки.

2. Математична формалізація інтегральних показників ефективності в розрізі окремих складових економічної безпеки.

3. Побудова дескриптивної матриці показників економічної безпеки в розрізі окремих її складових (табл. 4.8).

4. Приведення показників матриці в числовий безрозмірний інтегральний діапазон $[0; 1]$. При цьому, стандартизація ознак у їх безрозмірне вираження (z_{ij}) відбувається за допомогою формули:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - m_j}{\sigma_j}, \quad i=1, \dots, m; \quad j=1, \dots, n, \quad (4.5)$$

де x_{ij} – значення ознаки за номером j для одиниці за номером i ; $m_j = \bar{x}_j$ – оцінка математичного сподівання ознаки x_{ij} ; σ_j – оцінка середньоквадратичного відхилення ознаки x_{ij} :

$$\bar{x}_j = m_j = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m x_{ij}; \quad (4.6)$$

$$\sigma_j = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (x_{ij} - m_j)^2}. \quad (4.7)$$

Таблиця 4.8

**Дескриптивна модель матриці інтегрального оцінювання
економічної безпеки**

№	Назва показника	Ум. позн.	Напрямок впливу
1. ФІНАНСОВА БЕЗПЕКА (EB_{ϕ})			
1.1	Коефіцієнт абсолютної ліквідності	x_1	Стимулятор
1.2	Коефіцієнт швидкої (проміжної) ліквідності	x_2	Стимулятор
1.3	Коефіцієнт поточної ліквідності (покриття)	x_3	Стимулятор
1.4	Коефіцієнт автономії	x_4	Стимулятор
1.5	Коефіцієнт фінансового ризику	x_5	Дестимулятор
1.6	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	x_6	Стимулятор
1.7	Коефіцієнт маневреності робочого капіталу	x_7	Стимулятор
1.8	Коефіцієнт фінансової стійкості	x_8	Стимулятор
1.9	Коефіцієнт оборотності оборотних активів	x_9	Стимулятор
1.10	Тривалість обороту дебіторської заборгованості	x_{10}	Дестимулятор
1.11	Тривалість обороту кредиторської заборгованості	x_{11}	Дестимулятор
1.12	Тривалість обороту запасів	x_{12}	Дестимулятор
2. СОЦІАЛЬНА БЕЗПЕКА (EB_c)			
2.1	Середньомісячна заробітна плата працівників	x_{13}	Стимулятор
2.2	Частка витрат на оплату праці у виробничих витратах	x_{14}	Стимулятор
2.3	Річна продуктивність праці	x_{15}	Стимулятор
2.4	Показник плинності персоналу	x_{16}	Дестимулятор
2.5	Показник вікової структури персоналу	x_{17}	Стимулятор
3. РЕСУРСНА БЕЗПЕКА (EB_p)			
3.1	Фондовіддача	x_{18}	Стимулятор
3.2	Коефіцієнт зносу основних засобів	x_{19}	Дестимулятор
3.3	Коефіцієнт співвідношення оборотних та основних засобів	x_{20}	Стимулятор
3.4	Норма прибутку	x_{21}	Стимулятор
3.5	Матеріаломісткість	x_{22}	Дестимулятор
4. ЕКОЛОГІЧНА БЕЗПЕКА (EB_e)			
4.1	Частка витрат на природоохоронну діяльність у сукупних витратах	x_{23}	Стимулятор
4.2	Темп зміни витрат на природоохоронну діяльність	x_{24}	Стимулятор
4.3	Частка рекультивованих земельних угідь	x_{25}	Стимулятор

Джерел: розроблено автором.

5. Визначення вектор-еталонів та розподіл їх на стимулятори (I_c) і дестимулятори (I_d) (табл. 1). Тобто для кожної j -ознаки знаходять кращі значення ознаки z_{0j} серед усіх m одиниць, які є координатами вектор-еталона:

$$z_{0j} = \begin{cases} \max_i z_{ij} (j \in I_c), \\ \min_i z_{ij} (j \in I_d). \end{cases} \quad (4.8)$$

6. Установлення відстані між окремими спостереженнями і вектором-еталоном за допомогою оцінки середньоквадратичного відхилення

(σ_0) евклідової відстані (c_{i0}):

$$\sigma_0 = \sqrt{\frac{1}{m} \sum_{i=1}^m (c_{i0} - \bar{c}_0)^2}, \quad (4.9)$$

$$c_{i0} = \sqrt{\sum_{j=1}^n (z_{ij} - z_{0j})^2}, (i=1,2,\dots,m), \quad (4.10)$$

$$\bar{c}_0 = \frac{1}{m} \sum_{i=1}^m c_{i0}. \quad (4.11)$$

Причому для нормування відстаней кожної одиниці сукупності до вектор-еталона використовуємо величину c_0 :

$$c_0 = \bar{c}_0 + 2\sigma_0. \quad (4.12)$$

7. Розрахунок нормованих показників інтегрального оцінювання (I) окремих i -х складових економічної безпеки:

$$I_i = \frac{c_{i0}}{c_0}; \quad 0 \leq I_i \leq 1. \quad (4.13)$$

8. Визначення інтегрального показника економічної безпеки підприємства з урахуванням вагової частки фінансової (0,35), соціальної (0,25), ресурсної (0,25) та екологічної (0,1) складових:

$$I_{EB} = 0,35 \left(\frac{c_1 + \dots + c_{12}}{12} \right) + 0,25 \left(\frac{c_{13} + \dots + c_{17}}{5} \right) + 0,25 \left(\frac{c_{18} + \dots + c_{22}}{5} \right) + 0,1 \left(\frac{c_{23} + \dots + c_{25}}{3} \right). \quad (4.14)$$

Установлення інтервальної шкали значень інтегрального показника. Уважаємо доцільним імплементацію оцінювання економічної безпеки за найбільш універсальною шкалою Харрінгтона [548] (табл. 4.9).

На нашу думку, такий аналітичний підхід є найбільш застосовним до аграрних підприємств, оскільки від рівня їх економічної безпеки прямо залежить стабільність національної

економіки, нарощення експортного потенціалу і забезпечення належного рівня продовольчої безпеки держави.

Таблиця 4.9

Адаптація шкали Харрінгтона до інтегральної оцінки економічної безпеки підприємств

Опис градації	Інтервали значення	Інтегральний рівень економічної безпеки*	Безпекова зона*
Високий	1 – 0,81	Міцна економічна безпека	Оптимальна
Середній	0,80 – 0,631	Стійка економічна безпека	Задовільна
Задовільний	0,63 – 0,371		
Низький	0,37 – 0,21	Критична економічна безпека	Небезпечна
Незадовільний	0,20 – 0	Абсолютна економічна небезпека	Критична

Джерело: систематизовано на основі джерела [13].

*Авторський підхід.

Апробацію запропонованого прийому здійснювали на прикладі державного підприємства «Дослідне господарство «Елітне» Інституту рослинництва ім. В.Я. Юр'єва Національної академії аграрних наук України» і ТОВ «Агроексперт» (Харківська область, Харківський район). У результаті аналітико-математичної обробки даних отримано інтегральні показники економічної безпеки, розраховані за 25 показниками, які можна порівняти в динаміці за п'ять останніх років (рис. 4.4).

Згідно з показниками рис. 4.4, у 2014–2018 рр. ДП «ДГ «Елітне» мало позитивну тенденцію до зростання інтегрального рівня економічної безпеки, проте надалі є необхідність у розробці конкретних заходів і прийняття відповідних управлінських рішень, які дозволять забезпечити високий рівень економічної безпеки і досягти порогу її інтегрального значення – 0,8. Водночас для ТОВ «Агроексперт» за рахунок стрімкого збільшення податкового навантаження, і, як наслідок, – «вимивання» оборотних коштів, інтегральний показник економічної безпеки, починаючи з 2016 р., поступово знижується, хоча і знаходиться на рівні, здатному забезпечити нормальне функціонування підприємства і безперебійність технологічного циклу.

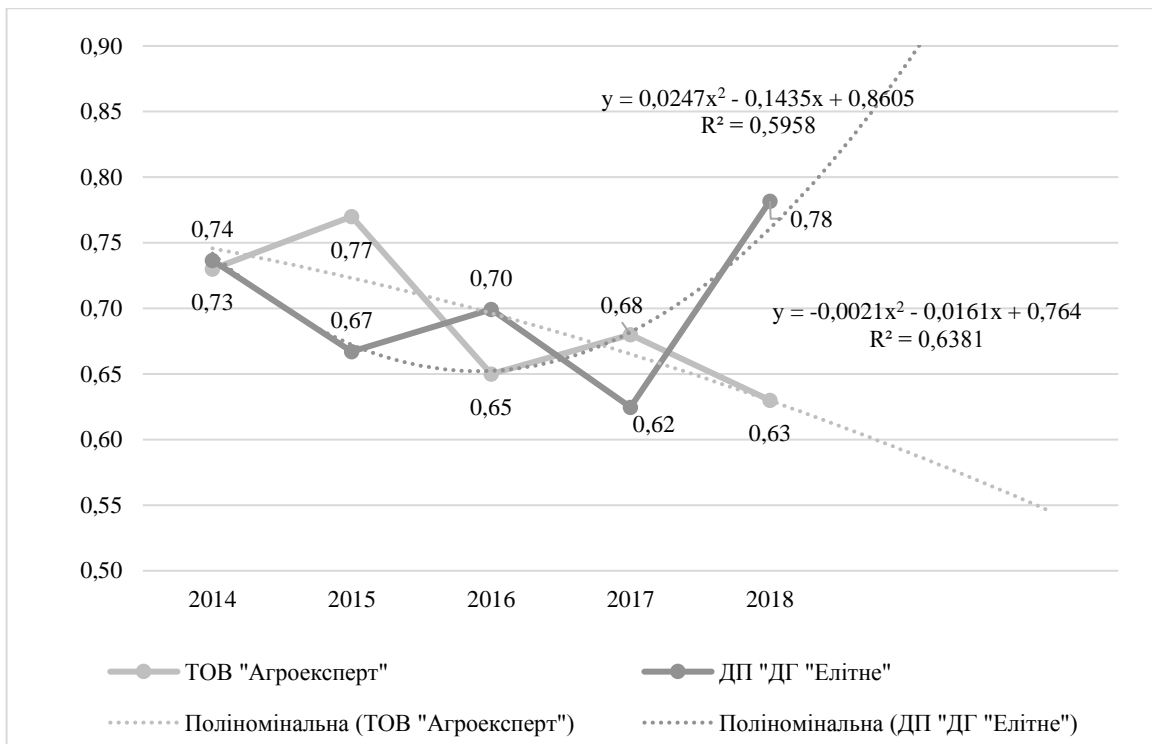

Рис. 4.4. Динаміка інтегрального показника економічної безпеки базових підприємств у 2014–2018 рр.

Джерело: власні розрахунки.

Проведене інтегральне оцінювання дозволяє визначити безпекові зони досліджуваних підприємств, зважаючи на оцінювання безпекових позицій фінансової, соціальної, ресурсної та екологічної складових інтегрального оцінювання (табл. 4.10).

Таблиця 4.10

Аналіз безпекових зон базових аграрних підприємств за результатами інтегрального оцінювання рівня їх економічної безпеки

Підприємство	Складові інтегрального оцінювання економічної безпеки				Інтегральна зона економічної безпеки
	Фінансова	Соціальна	Ресурсна	Екологічна	
ДП «ДГ «Елітне»	Оптимальна	Задовільна	Оптимальна	Небезпечна	Задовільна
ТОВ «Агроексперт»	Задовільна	Задовільна	Оптимальна	Критична	Задовільна

Джерело: власні розрахунки.

Зокрема, для ДП «ДГ «Елітне» найбільший ризик становлять показники екологічної безпеки, віднесені до небезпечної безпекової зони. Для ТОВ «Агроексперт» суттєві резерви зміцнення економічної безпеки містяться в показниках фінансової та соціальної безпеки, а показники екологічної безпеки взагалі потребують невідкладних

заходів (зокрема, частка витрат на природоохоронну діяльність у сукупних витратах і частка рекультивованих земельних угідь), оскільки перебувають у критичній безпековій зоні.

З метою поглиблення аналізу доцільним є розширення чисельності складових і показників економічної безпеки, розрахунок яких має базуватися на достовірній інформації, що її синтезують на етапі складання і подання фінансової звітності. Водночас одним з недоліків підходу є певний імовірнісний характер показників через погрішності і статистичні похибки.

Після інтегрального оцінювання, заключним етапом у процесі трансформації завдань обліково-аналітичного забезпечення та дієвим важелем стратегічного управління господарюючими суб'єктами є формування аналітичного базису управління економічною безпекою.

4.3. Аналітичний базис управління економічною безпекою, моделювання та прогнозування її рівня

Забезпечення економічної безпеки підприємства неминуче пов'язано з невизначеністю оцінок майбутніх подій фінансового характеру. Цю невизначеність долають своєчасним виявленням та обліком ризик-факторів до умов формування майбутніх фінансових подій. [185].

Важливу частину методології наукового дослідження становлять методи дослідження, вимірювання зв'язків, оскільки управляти явищами, передбачати їх розвиток неможливо без вивчення характеру, напряму, сили та інших особливостей зв'язків. Як влучно наголошують А. Грінько, Н. Акімова та О. Кваша, «у сучасних системах бухгалтерського обліку та аналізу переважають методи, які властиві вирішенню тактичних завдань з мінімальною підтримкою реалізації стратегічних цілей. Подібна ситуація спричинена моноаспектністю облікової звітності, показники якої відрізняються надійністю та зрозумілістю, проте такої інформації недостатньо для користувача в розробці стратегій, які забезпечують зміцнення конкурентних позицій та активізації діяльності підприємства. Подолання цієї методологічної неузгодженості в контексті організації ефективної системи управління можливе за умови реалізації збалансованої систем показників, що є необхідним інструментарієм формування інформаційного забезпечення управління в стратегічній площині» [147, с. 42].

Проте існуючі нині методологічні підходи до аналізу економічної безпеки на аграрних підприємствах є безсистемними та не дозволяють установити її всебічні прояви в умовах невизначеності. Це значно підвищує трудомісткість процесу обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою. Уважаємо, що базис управління економічною безпекою в умовах невизначеності має ґрунтуватися на поступовій імплементації в практичну діяльність окремих етапів та удосконалення економічного аналізу на основі удосконалення підходів до діагностики і прогнозування економічної безпеки за допомогою загальноекономічних, статистичних, інтегральних та економетричних методів (рис. 4.6).

На рис. 5.6 відображено, що запропонована структурно-логічна модель ґрунтується на функціональному взаємозв'язку підготовчого, моніторингового, діагностичного, прогностичного та управлінського етапів і дозволяє кількісно оцінити параметри економічної безпеки та її окремих складових із врахуванням низки зовнішніх та внутрішніх факторів.

Також запропонована модель посилює статистичну базу прогнозування параметрів рівня економічної безпеки та розробки шляхів її зміцнення в умовах невизначеності й обмеженості інформаційної бази статистико-економічних досліджень.

Професор В. Савчук фактори, які діють на сільськогосподарському підприємстві, поділяє на такі: соціально-економічні, виробничо-технологічні, природно-екологічні, зовнішні та внутрішні, інтенсивні й екстенсивні, головні та другорядні, постійні й тимчасові, загальні і специфічні, вимірювані та не вимірювані [422].

В економічній літературі представлено декілька підходів до оцінювання рівня економічної безпеки підприємства, серед яких ресурсний, фінансовий, циклічний, процесний, індикативний методи [372]. З погляду обґрунтування подальшого економетричного моделювання ми зосередимо увагу на перших двох прийомах.

Ресурсний підхід передбачає оцінювання рівня економічної безпеки певних господарюючих суб'єктів на основі аналітичних досліджень, використання окремих складових ресурсів підприємства. Можна погодитися з Н.Б. Головановою, що ресурси і здатності є основними детермінантами ефективної діяльності, головним фактором отримання прибутку [134].

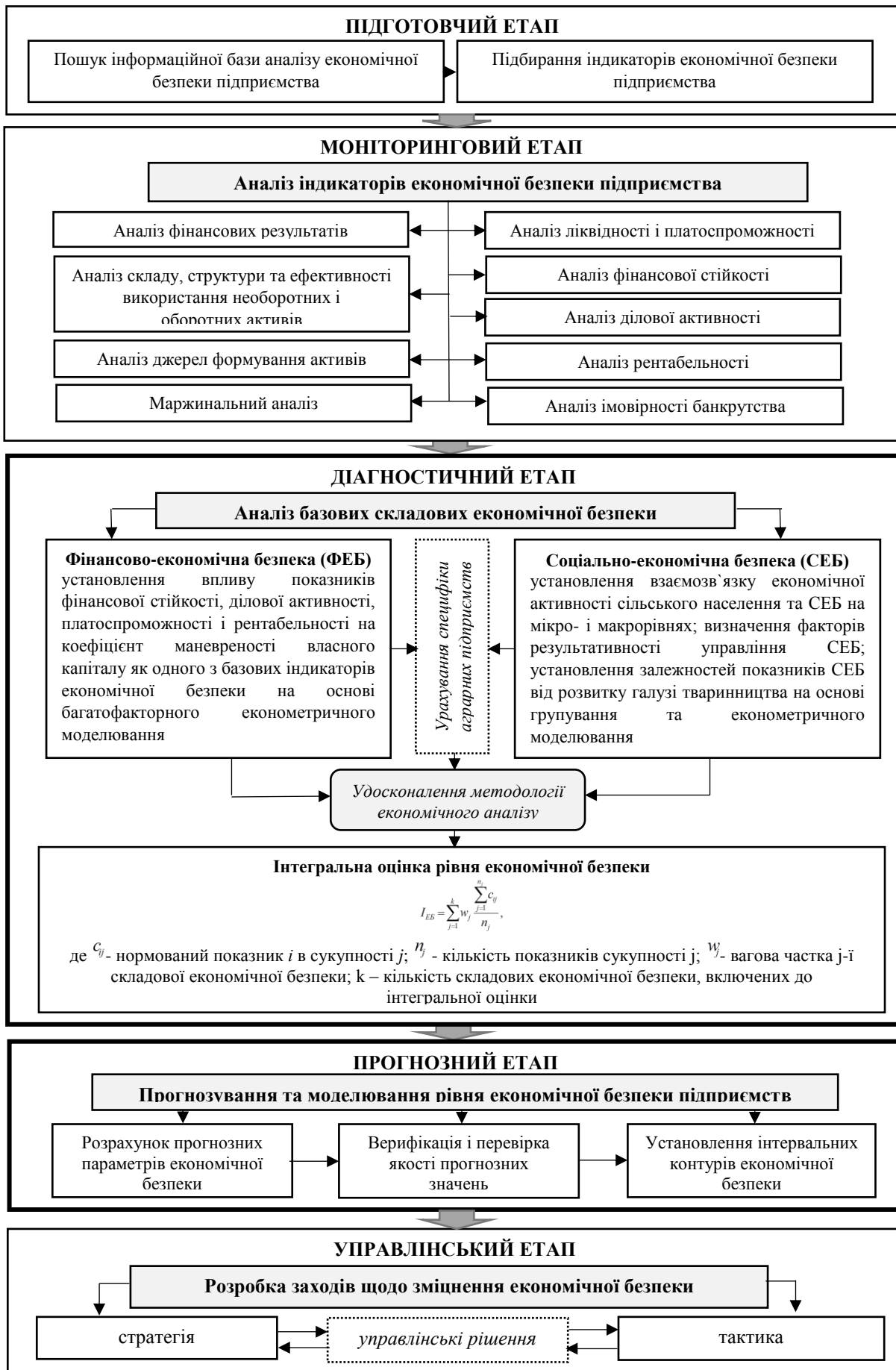

Рис. 4.6. Структурно-логічна модель формування аналітичного базису управління економічною безпекою аграрних підприємств
 Джерело: розроблено автором.

У свою чергу, Н.А. Журавльова, А.В. Костильов використовують фінансовий підхід і оцінюють економічну безпеку окремого підприємства за фінансовими (вихідними) результатами [201]. Якщо підприємство не отримує прибутку, важко обґрунтувати, що воно знаходиться в зоні економічної безпеки.

Як влучно підкреслив О.В. Олійник, в Україні постійно здійснюються заходи з удосконалення окремих напрямів фінансово-кредитної політики в аграрному секторі. Але через їх неузгодженість не створено збалансованого фінансово-кредитного механізму, який би забезпечував сталий економічний розвиток агропромислового виробництва й успішне вирішення продовольчої проблеми в державі [349]. Це пов'язано із недостатнім методологічним та методичним забезпеченням оцінки фінансової складової економічної безпеки, зокрема, із безчистемністю та невчасністю достовірного аналізу джерел формування власних оборотних засобів та функціонування робочого капіталу на підприємстві.

Вартість власних оборотних засобів (ВОЗ) розраховують як різницю між власним капіталом (ВК) і величиною необоротних активів (НА), що умовно показує, яка частина власного капіталу підприємства є джерелом покриття оборотних активів:

$$ВОЗ = ВК - НА. \quad (4.15)$$

Ця залежність є найбільш обґрунтованою для початку діяльності суб'єкта господарювання. В інших випадках і формула, і розрахована відповідно до неї величина ВОЗ є досить умовними [421].

Інша назва власних оборотних засобів (коштів) – робочий капітал (РК). Інколи його ще називають чистий оборотний капітал (в англійському варіанті – *working capital* (WC)). Цей індикатор набув розповсюдження у вітчизняній аналітичній практиці після 90-х рр. ХХ ст. і широко застосовується в західних країнах [325].

Робочий капітал є різницею між оборотними активами підприємства та короткостроковими зобов'язаннями (II р. Активу – IV р. Пасиву). Однак, ураховуючи останні зміни в балансі, ця формула трансформується таким чином:

$$РК = (II \text{ р. } А + III \text{ р. } А) - (III \text{ р. } П + IV \text{ р. } П). \quad (4.16)$$

Тобто робочий капітал є тією частиною оборотних активів, яка фінансується за рахунок вільних коштів і довгострокових зобов'язань. Наявність робочого капіталу свідчить про те, що підприємство не

тільки здатне сплатити власні поточні борги, а й має фінансові ресурси для розширення діяльності й інвестування [435].

Також необхідно порівнювати сформовані за рахунок власних джерел оборотні засоби з наявною сумою оборотних засобів (II розділ активу балансу).

Як наголошує Г.В. Савицька, надлишок чи нестача планових (нормальних) джерел оборотних засобів є одним із критеріїв оцінки фінансової стійкості підприємства, згідно з яким виділяють чотири типи фінансової стійкості [421]:

1. Абсолютна короткострокова фінансова стійкість, якщо запаси (З) менші за суму власних оборотних засобів (ВОЗ):

$$З < ВОЗ; \quad K = \frac{ВОЗ}{З} > 1. \quad (4.17)$$

2. Нормальна короткострокова фінансова стійкість, за якої запаси (З) більші від власних оборотних засобів (ВОЗ), але менші від планових джерел їх покриття (Дп):

$$ВОЗ < З < Дп; \quad K = \frac{Дп}{З} > 1. \quad (4.18)$$

3. Нестійка (передкризова) фінансова стійкість, за якої порушується платіжний баланс, тому що сума запасів (З) перевищує і власні оборотні засоби (ВОЗ), і планові (нормальні) джерела їх покриття разом з тимчасово залученими вільними джерелами в оборот (Дтим):

$$З = Дп + Дтим, \text{ або } ВОЗ < З > Дп; \quad K = \frac{Дп}{З} < 1. \quad (4.19)$$

4. Кризовий фінансовий стан (підприємство знаходиться на межі банкрутства), за якого:

$$З > Дп + Дтим; \quad K = \frac{Дп}{З} < 1. \quad (4.20)$$

На нашу думку, один показник не може характеризувати господарську ситуацію. На мікрорівні на це впливає відсутність швидкого ефекту і прибутку в результаті інвестиційно-інноваційної діяльності. На макрорівні цьому не сприяє кризова ситуація в економіці країни, через яку підприємства перебувають в умовах виживання, що не завжди узгоджуються з вимогами економічної безпеки.

Термін «маневреність» має певне «військове» походження. Адже під маневреністю розуміли здатність армії розташувати свої війська на оборонно-наступальних позиціях, щоб завдати максимальної шкоди

противнику з мінімальними власними втратами. Згодом термін почали використовувати в економіці та менеджменті. Нині під терміном «маневреність» підприємства доцільно розуміти здатність господарюючого суб'єкта розмістити засоби, залучені з різних джерел фінансування, в активах підприємства в такий спосіб, який максимально забезпечуватиме його фінансову стійкість, стабільність і ефективну виробничо-господарську діяльність, а отже, й і економічну безпеку.

Як залежну змінну кореляційно-регресійної моделі ми обрали коефіцієнт маневреності власного капіталу, який характеризує ступінь мобілізації власного капіталу, показує, яка його частина знаходиться в обігу, тобто в тій формі, що дає змогу вільно маневрувати власними засобами. Чим вищий цей показник, тим більше забезпечується гнучкість у використанні власних коштів господарюючого суб'єкта і зростає його економічна безпека. Оптимальне значення показника – 0,5, (на думку деяких авторів – більше 0,3).

Нами побудовано дві моделі рівня економічної безпеки аграрних підприємств за критерієм маневреності власного капіталу аграрних підприємств Харківської області – виробничу і фінансову. Виробничий (ресурсний) підхід до побудови економетричної моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу дозволив задіяти ресурси, обсяги продаж і прибутки (вхід – операційний цикл – вихід), що дало змогу деталізувати аналіз складових процесу виробництва з урахуванням взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними, провести комплексне оцінювання факторів рівня економічної безпеки аграрних підприємств.

Залежність результативних ознак від складного комплексу факторів можна вивчати за допомогою багатьох прийомів, головними з яких є аналітичне групування і кореляційний метод. Суттєва відмінність методу кореляційно-регресійного аналізу від групування полягає в тому, що кореляційно-регресійний аналіз дозволяє поділити вплив комплексу факторних ознак, аналізувати різні сторони складної системи взаємозв'язків. Якщо метод комбінованого аналітичного групування, як правило, не дає змоги аналізувати більше трьох факторів, то кореляційний метод при обсязі сукупності близько 100 од. дозволяє вести аналіз системи з 8–10 факторів і поділити їх вплив.

Проте кореляційно-регресійний метод також має свої особливості, обмеження і протиріччя, оскільки забезпечити окрему оцінку кожного з факторів складно. З одного боку, ідеал кореляційних

методів – це вимірювання чистого впливу кожного з факторів. З іншого, таке вимірювання можливе за відсутності зв'язків між ними або варіації ознак.

Побудову моделей з використанням показників виробничої сфери діяльності підприємства (використання ресурсів підприємства) і фінансових показників здійснювали на основі вибіркового обстеження аграрних підприємств Харківської області. Під час вивчення економічних процесів через неоднорідність даних у вихідній статистичній сукупності мали місце похибки вибірки. Якщо сукупність неоднорідна, то рівняння регресії не матиме ніякого практичного сенсу. Для отримання гарного результату із загальної кількості вибірково обстежених одиниць виключили одиниці з аномальними значеннями досліджуваних ознак. Кількість вибірково обстежених господарств у 2018 р. становила $N=135$ одиниць, що забезпечило належну варіацію показників фінансово-господарської діяльності і залежної змінної. Результати регресії являють собою вибіркові характеристики.

Вихідною базою для розрахунку необхідних показників були дані статистичної звітності: «Баланс (звіт про фінансовий стан)» (ф. № 1), «Звіт про фінансові результати (звіт про сукупний дохід)» (ф. № 2), «Звіт з праці» (ф. № 1-ПВ (квартальна)), «Звіт про реалізацію продукції сільського господарства» (ф. № 21-заг (річна)), «Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду» (ф. № 29-сг (річна)), «Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств» (ф. № 50-сг (річна)).

Відбір і включення факторних ознак до множинної (багатофакторної) моделі здійснювали методом перебору різних рівнянь. На першому етапі на основі якісного теоретико-економічного аналізу підбрали фактори. На другому етапі – проаналізували залежність уключених у множинну регресійну модель показників між собою на основі матриці показників кореляції. Оскільки в результаті побудови множинної кореляційно-регресійної моделі необхідно визначити не тільки сукупну дію всіх факторів на показник коефіцієнта маневреності власного капіталу, який моделюють, але і вплив кожного чинника окремо, необхідно забезпечити незалежність факторів один від одного.

Коефіцієнти інтеркореляції дозволяють виключити з моделі фактори, які дублюють один одного. Уважають, що дві змінних явно колінеарні, або знаходяться між собою в лінійній залежності, якщо

$r_{x_i x_j} \geq 0.7$ [179]. Оскільки однією з умов побудови рівняння множинної регресії є незалежність дії факторів, тобто $r_{x_i x_j} = 0$, колінеарність факторів порушує цю умову. Якщо фактори явно колінеарні, то вони дублюють один одного і один з них слід виключити з регресії. Перевагу при цьому надають не тому фактору, який тісніше пов'язаний з результатом, а тому, який при досить тісному зв'язку з результатом найменш тісно пов'язаний з іншими факторами. У цій вимозі проявляється специфіка множинної регресії як методу дослідження комплексного впливу факторів в умовах їх незалежності один від одного. До багатofакторної виробничої і фінансової моделей коефіцієнта маневреності ввійшли такі незалежні змінні (табл. 4.11).

Таблиця 4.11

Підбір незалежних змінних під час побудови виробничої та фінансової моделей багатofакторної регресії

Модель 1 (виробнича)		Модель 2 (фінансова)	
y	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	y	Коефіцієнт маневреності власного капіталу
x_1	Земленавантаження на 1 працівника, га на 1 особу	x_1	Коефіцієнт абсолютної платоспроможності
x_2	Чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг) на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	x_2	Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %
x_3	Фондозабезпеченість, тис. грн. (залишкова вартість основних засобів на 100 га с.-г. угідь)	x_3	Коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості
x_4	Фондоозброєність працівників, тис. грн. (залишкова вартість основних засобів на одного облікового штатного працівника на кінець звітного періоду)	x_4	Питома вага робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів, %
x_5	Продуктивність праці, тис. грн. (вартість виробленої продукції за виробничою собівартістю у розрахунку на одного облікового штатного працівника на кінець звітного періоду)	x_5	Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості
x_6	Коефіцієнт зносу основних засобів, %	x_6	Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості
x_7	Коефіцієнт мобільності активів (припадає оборотних засобів на 1 грн основних), грн.	x_7	Коефіцієнт оборотності виробничих запасів
x_8	Частка необоротних засобів в активах підприємства, %	-	-

Джерело: розроблено автором.

Згідно з аналізом коефіцієнтів інтеркореляції моделі 1 (виробнича), з восьми досліджуваних чинників жоден не дублює один одного. Про це свідчать значення лінійних коефіцієнтів парної кореляції між окремими факторами, які не перевищують 0,7 і коливаються від $r_{x_1x_6} = 0,008473$ (між землевантаженням на одного працівника і коефіцієнтом зносу основних засобів) до $r_{x_1x_5} = 0,695418$ (між землевантаженням і продуктивністю праці). Для моделі 2 (фінансова) найбільшу залежність має коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості з коефіцієнтом абсолютної ліквідності $r_{x_1x_6} = 0,481530$ та питомою вагою робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів $r_{x_4x_6} = 0,558095$. Отже, всі коефіцієнти інтеркореляції не перевищують нормативного значення (табл. 4.12).

Таблиця 4.12

Коефіцієнти інтеркореляції множинної регресійної моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу (моделі 1, 2) по аграрних підприємствах Харківської області, 2018 р.

Модель 1 (виробнича)									
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	y
x_1	1,000000	-0,128692	-0,280437	0,448687	0,695418	-0,008473	0,188932	-0,380357	0,320639
x_2	-0,128692	1,000000	0,572052	0,250875	0,183671	-0,139015	0,089311	-0,011064	-0,482469
x_3	-0,280437	0,572052	1,000000	0,576185	-0,042597	-0,263723	-0,300395	0,518448	-0,029041
x_4	0,448687	0,250875	0,576185	1,000000	0,553579	-0,294325	-0,279652	0,291990	0,200023
x_5	0,695418	0,183671	-0,042597	0,553579	1,000000	-0,192220	0,123010	-0,279000	0,342537
x_6	-0,008473	-0,139015	-0,263723	-0,294325	-0,192220	1,000000	0,143242	-0,134265	0,413769
x_7	0,188932	0,089311	-0,300395	-0,279652	0,123010	0,143242	1,000000	-0,610564	0,517234
x_8	-0,380357	-0,011064	0,518448	0,291990	-0,279000	-0,134265	-0,610564	1,000000	-0,536486
y	0,320639	-0,482469	-0,029041	0,200023	0,342537	0,413769	0,517234	-0,536486	1,000000
Модель 2 (фінансова)									
	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	y	
x_1	1,000000	0,061048	0,157767	0,353845	0,331796	0,481530	-0,042229	-0,433302	
x_2	0,061048	1,000000	0,111854	-0,049983	-0,025539	-0,023858	0,349449	-0,107824	
x_3	0,157767	0,111854	1,000000	0,290811	-0,144419	0,348568	-0,042748	-0,379573	
x_4	0,353845	-0,049983	0,290811	1,000000	0,141306	0,558095	-0,217453	-0,554826	
x_5	0,331796	-0,025539	-0,144419	0,141306	1,000000	0,125839	0,039183	-0,068456	
x_6	0,481530	-0,023858	0,348568	0,558095	0,125839	1,000000	-0,051886	-0,126309	
x_7	-0,042229	0,349449	-0,042748	-0,217453	0,039183	-0,051886	1,000000	0,181694	
y	-0,433302	-0,107824	-0,379573	-0,554826	-0,068456	-0,126309	0,181694	1,000000	

Підібрані для багатofакторних економетричних моделей коефіцієнти маневреності власного капіталу відповідають вимогам: 1) вони є кількісно вимірюваними; 2) фактори не є інтеркорельованими і не знаходяться між собою у функціональному зв'язку; 3) кількість факторів для виробничої моделі становить $p=8$, фінансової – $p=7$, що відповідає нерівності $bp \leq N$ ($6 \cdot 8 \leq 135$ для моделі 1, $6 \cdot 7 \leq 135$ для моделі 2). Таким чином, отримані показники можна включити для подальшого моделювання.

Наступним етапом економетричного дослідження є специфікація моделі. Для вираження форми зв'язку між результатом і відібраними факторами нами обрано лінійну функцію (завдяки простоті і легкості її економічної інтерпретації). Загальна формула багатofакторного рівняння регресії така:

$$y = \hat{f}(x_1, x_2, \dots, x_p); \quad (4.21)$$

$$y_{x_{1,2,\dots,p}} = a_0 + a_1x_1 + \dots + a_px_p + e = a_0 + \sum_{j=1}^p a_jx_j + e, \quad (4.22)$$

де p – кількість факторів,

e – випадкова величина, яка характеризує відхилення реального значення результативної ознаки від теоретичного, знайденого за рівнянням регресії.

Значення коефіцієнтів умовно-чистої регресії при x_i показують, що кожна з величин a_i вимірює середнє в сукупності відхилення результативної ознаки від його середньої величини при відхиленні конкретного фактора від своєї середньої величини на одиницю його вимірювання за умови, що інші фактори, які входять до рівняння регресії, не змінюються, не варіюють (зафіксовані на середніх значеннях).

За можливості включити до рівняння регресії всі фактори, які впливають на результативну ознаку, величини a_i можна було б вважати мірами чистого впливу факторів. Оскільки реально неможливо включити всі фактори до моделі, то коефіцієнти a_i не вільні від опосередкованого впливу факторів, які не входять у рівняння.

Синтезована за рівнянням прямої лінії економетрична модель залежності між варіацією коефіцієнта маневреності власного капіталу та варіацією включених до виробничої моделі (модель 1) факторів по аграрних підприємствах Харківської області у 2018 р. така (дод. М.2):

$$y_{x_{1,\dots,n}} = 0,00147x_1 - 0,000114x_2 + 0,000175x_3 - 0,000759x_4 + 0,000536x_5 + \dots + 0,445411x_6 + 0,013945x_7 + 0,019682x_8 + 0,337295 \quad (5.23)$$

Згідно з аналізом знаків при коефіцієнтах регресії, в обстежених аграрних підприємствах Харківської області зростанню коефіцієнта маневреності власного капіталу сприяють збільшення землевантаження на одного працівника, фондозабезпеченості, продуктивності праці, коефіцієнта зносу основних засобів, коефіцієнта мобільності активів і частки необоротних засобів в активах підприємства (при фіксованому значенні інших факторів, включених в кореляційну модель). За умови комплексної дії інших змінних маємо від'ємні знаки при коефіцієнтах умовно-чистої регресії при x_2 (чистий дохід з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь) та x_4 (фондоозброєність праці).

Економічний зміст параметра $a_1 = 0,00147$ полягає в тому, що при зростанні землевантаження на одного працівника на 1 га коефіцієнт маневреності власного капіталу зростає на 0,00147 за умови, що інші фактори, включені в регресійну модель, залишаються на фіксованому середньому рівні.

Аналогічний за напрямом зв'язок встановлено між маневреністю робочого капіталу та фондозабезпеченістю і продуктивністю праці. При зростанні вказаних факторів на одиницю результативна ознака зростає відповідно, на 0,000175 і 0,000536 рази (за умови незмінного значення інших факторів, включених в регресійну модель).

Унаслідок збільшення вартості чистого доходу з розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 тис. грн і фондоозброєності праці на 1 тис. грн на одного працівника маємо зменшення коефіцієнта маневреності власного капіталу на 0,000114 і 0,000759 рази за умови незмінного, закріпленого на середньому рівні значенні землевантаження, фондозабезпеченості, продуктивності праці, коефіцієнта зносу основних засобів, коефіцієнта мобільності активів, частки необоротних засобів в активах підприємства.

Позитивний вплив на коефіцієнт маневреності власного капіталу здійснюють коефіцієнт мобільності активів і частка оборотних засобів в активах підприємства (за умови фіксованого значення інших змінних). Про це свідчать коефіцієнти регресії при $a_7 = 0,013945$ і $a_8 = 0,019682$.

Коефіцієнт регресії $a_6 = 0,445411$ указує на те, що за умови фіксованого значення семи інших чинників, наслідком підвищення коефіцієнта зносу основних засобів на 1 % є збільшенням маневреності власного капіталу на 0,445411 рази на рік.

Величина вільного члена рівняння ($a_0 = 0,337295$) є закономірною, оскільки нульові значення факторів у виробництві неможливі, він доводить до функціонального співвідношення між середніми величинами і економічного змісту не має.

Проаналізовані коефіцієнти умовно-чистої регресії є іменованими числами, які відображено в різних одиницях вимірювання і не може бути порівняно один з одним. Для перетворення їх у порівнювані відносні показники використаємо стандартизовані коефіцієнти регресії – β -коефіцієнти. Стандартизований коефіцієнт регресії при певному факторі визначає ступінь впливу варіації відповідного фактора на варіацію результативної ознаки без урахування супутньої варіації інших факторів, які входять у рівняння регресії.

У результаті переведення в стандарти всіх значень досліджуваних ознак ми отримали таку множинну модель регресії коефіцієнта маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області у 2018 р. в стандартизованому масштабі (дод. М.11):

$$\begin{aligned} \bar{t}_{1,2...n} = & 0,246245t_1 - 0,353014t_2 + 0,70158t_3 - 0,212684t_4 + 0,284046t_5 + \\ & + 0,281054t_6 + 0,256487t_7 + 0,065518t_8 \end{aligned} \quad (4.24)$$

На підставі аналізу множинної моделі маневреності власного капіталу в стандартизованому масштабі можна висунути гіпотезу, що найсуттєвішими факторами за впливом на результативну ознаку є коефіцієнт мобільності активів, продуктивність праці, фондозабезпеченість, вартість чистого доходу на 100 га сільськогосподарських угідь, землевантаження на одного працівника, коефіцієнт зносу основних засобів.

Для отримання висновків про практичну значимість синтезованої в процесі аналізу багатофакторної виробничої моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу (модель 1) по сукупності аграрних підприємств Харківської області ми оцінили достовірність побудованої моделі, дали якісну оцінку показникам тісноти зв'язку на основі шкали Чеддока.

Множинний коефіцієнт кореляції становить $R = 0.705$, що свідчить про наявність тісного за ступенем лінійного зв'язку між коефіцієнтом маневреності власного капіталу і досліджуваними змінними виробничої моделі (модель 1).

Найбільш потужним критерієм для перевірки гіпотез щодо істотності зв'язку є математичний F -критерій Фішера-Снедекора. Його використовують для оцінювання співвідношення дисперсій, ступеня варіації ознак і надійності взаємозв'язку між показниками, а також істотності сукупного коефіцієнта кореляції.

Оцінимо значущість рівня множинного коефіцієнта кореляції за допомогою F -критерію Фішера. Для цього визначимо фактичне значення F -критерію:

$$F_{\text{факт}} = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-p-1}{p} = \frac{0,705331^2}{1-0,705331^2} \cdot \frac{135-8-1}{8} = 15,5927835 \approx 15,5928. \quad (4.25)$$

За математичною таблицею «Розподіл Фішера-Снедекора (F -розподіл)» при імовірності 0,95 табличне (критичне) значення F -критерію Фішера для 8 ($\nu_1 = p = 8$) і 126 ступенів свободи варіації ($\nu_2 = N - p - 1 = 135 - 8 - 1 = 126$) при ймовірності помилкового відхилення нульової гіпотези 0,05 становить $F_{0,05;126;8} = 2,02$. Порівняємо фактичне і табличне значення F -критерію: $15,5928 > 2,02$. Оскільки фактичне значення F -критерію Фішера більше за табличне, лінійну виробничу (модель 1) економетричну модель залежності коефіцієнта маневреності власного капіталу від землевантаження на одного працівника, чистого доходу від реалізації продукції (робіт, послуг) на 100 га сільськогосподарських угідь, фондозабезпеченості, фондоозброєності працівників, продуктивності праці, коефіцієнта зносу основних засобів, коефіцієнта мобільності активів (припадає оборотних засобів на 1 грн основних), частку необоротних засобів в активах підприємства можна визнати статистично значимою на рівні ймовірності 0,95 (або 95 %).

Значення сукупного коефіцієнта детермінації по моделі 1 становить $R^2 = 0,497482 \approx 0,4975$ (дод. М.2), тобто 49,75 % від загальної варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу пояснюють зміною включених в кореляційно-регресійну модель 1 факторів. На долю не врахованих факторів припадає 50,25 % варіації результативної ознаки.

Множинний коефіцієнт детермінації збільшується при додаванні нових факторів, хоча це не обов'язково означає поліпшення якості регресійної моделі. Ураховуючи кінцевість обсягу сукупності N , кількість факторів p , а також властивість регресійного методу, згідно з якою, чим ближче наближається число p до числа N , тим імовірнішим є наближення коефіцієнта детермінації до 1 існує потреба у

використанні адаптованого (скоригованого, виправленого) коефіцієнта детермінації. На відміну від R^2 , скоригований коефіцієнт R_a^2 може зменшуватись під час уведення в модель нових факторів, які не чинять істотного впливу на залежну змінну. Тому ми розрахували адаптований (R_a^2) коефіцієнт детермінації (дод. М.2):

$$R_a^2 = 1 - \frac{n-1}{n-p-1}(1-R^2) = 1 - \frac{135-1}{135-8-1}(1-0.705331^2) = 0,465587 \approx 0,466. \quad (4.26)$$

Таким чином, значення адаптованого коефіцієнта детермінації свідчить, що в моделі 1 коефіцієнт маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області на 46,56 % залежить від включених у виробничу модель факторів.

Фактичні значення коефіцієнта маневреності власного капіталу відрізняються від теоретичних, розрахованих за рівнянням множинної регресії $y_{x_{1..n}}$ (дод. М.2). Чим менша ця різниця, тим ближче теоретичні значення підходять до емпіричних даних, і тим краща якість побудованої моделі. Величина відхилень фактичних і розрахункових значень результативної ознаки $(y - y_{x_{1..n}})$ по кожному спостереженню являє собою помилку апроксимації. Ці відхилення $(y - y_{x_{1..n}})$ не порівнювані між собою, крім величини, що дорівнює «0». Їх число відповідає обсягу сукупності. Для порівняння використовують величини відхилень, виражені у відсотках до фактичних значень результативної ознаки. Оскільки $(y - y_{x_{1..n}})$ може бути і додатною, і від'ємною величиною, то помилки апроксимації для кожного спостереження прийнято виражати у відсотках по модулю. Відхилення $(y - y_{x_{1..n}})$ можна розглядати як абсолютну помилку апроксимації, а $\frac{|y - y_{x_{1..n}}|}{y} \cdot 100$ – як відносну помилку апроксимації. Для перевірки моделі

множинної регресії на якість з відносних відхилень по кожному спостереженню визначають середню помилку апроксимації. Дослідник Р.О. Шмойлова вказує, що значення середньої відносної помилки апроксимації не має перевищувати 12–15 % [512, с. 301]. У свою чергу, І.І. Єлісеєва зазначає, що помилка апроксимації в межах 5–7 % свідчить про гарний підбір (відповідність) моделі до вихідних даних [179]. Згідно з дослідженнями М.Л. Рєпової, значення помилки апроксимації до 10 % свідчить про високу точність моделі; якщо її величина потрапляє в діапазон від 10 до 20 %, то точність моделі може

бути визнано доброю; інтервал від 20 до 50 % указує на задовільну точність підбору моделі регресії [408].

Для побудованої нами кореляційно-регресійної множинної моделі середня відносна помилка апроксимації становить 67,4 % (дод. М.7):

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum \frac{|y - y_{x_{1..n}}|}{y} \times 100 = \frac{9095,71}{135} = 67,3756 \approx 67,4\% . \quad (5.27)$$

Значення середньої помилки апроксимації $\bar{\varepsilon} = 67.4\%$ свідчить про недостатню якість побудованої економетричної багатофакторної виробничої моделі (модель 1) коефіцієнта маневреності власного капіталу, синтезованої за рівнянням прямолінійної функції по аграрних підприємствах Харківської області у 2018 р. За показником середньої помилки апроксимації вона не пройшла перевірку на адекватність, є неточною, оскільки маємо суттєву різницю між розрахованими теоретичними значеннями результативної ознаки та емпіричними даними.

Для більш точного оцінювання впливу кожної ознаки на показник, який моделюють, без урахування взаємодії факторів з іншими ознаками, включеними в кореляційну модель 1, використаємо коефіцієнти еластичності і Q -коефіцієнти (табл. 4.13).

Таблиця 4.13

Оцінювання впливу окремих факторів виробничої моделі (модель 1) коефіцієнта маневреності власного капіталу за допомогою коефіцієнтів еластичності і Q -коефіцієнтів

Фактор	Середнє значення	Показник варіації, %	Коефіцієнт регресії	Коефіцієнт еластичності	Q -коефіцієнт
x_1	49,937	58,7	0,001470	0,059	3,452
x_2	1637,111	82,3	-0,000114	-0,150	-12,315
x_3	725,410	96,5	0,000175	0,102	9,823
x_4	305,164	80,2	-0,000759	-0,186	-14,901
x_5	634,499	60,8	0,000536	0,273	16,573
x_6	0,463	30,5	0,445411	0,165	5,048
x_7	3,135	92,8	0,013945	0,035	3,252
x_8	37,300	43,1	0,019682	0,589	25,358

Джерело: розраховано автором.

Коефіцієнти еластичності є відносними показниками зв'язку між даними і пояснюють, на скільки відсотків збільшується чи зменшується результативна ознака, якщо відповідна факторна ознака підвищується на 1 %.

Отримані нами в процесі розрахунків коефіцієнти еластичності (модель 1) свідчать, що:

- при збільшенні землевантаження на одного працівника на 1 % коефіцієнт маневреності власного капіталу зростає на 0,059 % (за умови сталості інших факторів);

- при збільшенні вартості чистого доходу від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 % маневреність робочого капіталу знижується на 0,150 % (за умови сталості інших факторів);

- при зростанні залишкової вартості основних засобів на 100 га сільськогосподарських угідь на 1 % результативна ознака збільшується на 0,102 % (за умови сталості інших факторів).

- при збільшенні фондоозброєності працівника на 1 % коефіцієнт маневреності власного капіталу зменшується на 0,186 % (за умови сталості інших факторів);

- при збільшенні продуктивності праці на 1 % рівень маневреності власного капіталу зростає на 0,273 % (за умови сталості інших факторів);

- результатом збільшення коефіцієнта зносу основних засобів на 1 % є зростання результативної ознаки на 0,165 % (за умови сталості інших факторів);

- при збільшенні коефіцієнта мобільності активів, який характеризує співвідношення між оборотними й основними засобами, на 1 % коефіцієнт маневреності власного капіталу зростає на 0,035 % (за умови сталості інших факторів);

- при збільшенні частки необоротних активів в активах підприємства на 1 % маневреність робочого капіталу зростає на 0,589 % (за умови сталості інших факторів).

Отже, за критерієм коефіцієнта еластичності у виробничій моделі маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області на перше місце за впливом на залежну змінну виходять частка необоротних засобів в активах, продуктивність праці, фондоозброєність штатного працівника і коефіцієнт зносу основних засобів.

Застосування нами для оцінки впливу окремих факторів на результативну ознаку Q -коефіцієнта зумовлене тим, що це чи не єдиний показник тісноти зв'язку, який поєднує розмір, напрям зміни ознаки, яку моделюють, при збільшенні незалежної змінної на одиницю і ступінь варіації включених до моделі показників. Цей коефіцієнт розраховують як добуток між коефіцієнтом еластичності і показником варіації відповідної факторної ознаки [512]. Розрахунок Q -коефіцієнта практично підтвердив розташування досліджуваних чинників у ранжованому ряді за ступенем впливу на результативну ознаку у виробничій багатofакторній моделі: частка необоротних засобів в активах (x_8); продуктивність праці (x_5), фондоозброєність (x_4) і коефіцієнт зносу основних засобів (x_6).

Крім показника загальної тісноти зв'язку варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу з усіма факторами, що входять у кореляційну модель 1, проаналізуємо коефіцієнти роздільної детермінації, які вимірюють тісноту зв'язку з кожним окремим фактором. За допомогою стандартизованих коефіцієнтів регресії (β -коефіцієнтів) (дод. М.2) та парних коефіцієнтів кореляції (дод. М.3) розкладемо сукупний коефіцієнт детермінації моделі 1 ($R^2 = 0,5175$) на окремі фактори (табл. 4.14).

Таблиця 4.14

Розкладання загальної варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу виробничої (ресурсної) економетричної моделі 1 на фактори

Фактори моделі 1	Стандартизований коефіцієнт регресії β_{yx_j}	Парний коефіцієнт кореляції r_{yx_j}	Коефіцієнт роздільної детермінації $d_j^2 = \beta \cdot r_{yx_j}$	Відносна частка фактора, %
x_1	0,246345	0,320639	0,056653	5,67
x_2	-0,353014	-0,482469	0,122159	12,22
x_3	0,701580	-0,029041	0,014613	1,46
x_4	-0,212684	0,200023	0,030512	3,05
x_5	0,284046	0,342537	0,069784	6,98
x_6	0,281054	0,413769	0,083408	8,34
x_7	0,256487	0,517234	0,095151	9,52
x_8	0,065518	-0,536486	0,025210	2,52
Сума $\sum_{j=1}^p d_j^2$	-	-	0,497492	49,75

У результаті розкладання загального обсягу варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу згідно з параметрами моделі 2 на окремі чинники встановлено, що найсуттєвіші фактори, які впливають на модельований показник у досліджуваних аграрних підприємствах області, є коефіцієнт мобільності активів (x_7), показник зносу основних засобів (x_6) і продуктивність праці (x_5). За рахунок варіації x_1 пояснюють 9,52 % варіації результативної ознаки, за рахунок варіації x_6 – 8,34 %, за рахунок варіації x_5 – 6,98 % загальної варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу (49,75 %). Сума всіх восьми коефіцієнтів роздільної детермінації дорівнює не скоригованому коефіцієнту сукупної детермінації $R^2 = 0,4975$.

На підставі цих розрахунків складено рейтинг факторів, включених в кореляційно-регресійну модель 1 коефіцієнта маневреності власного капіталу по аграрних підприємствах Харківської області за 2018 р. (табл. 4.15).

Як критерій для тестування дисперсії залишків моделі 1 на гомоскедастичність (інакше матиме місце гетероскедастичність, яка викривляє результати моделювання) використаємо коефіцієнт рангової кореляції Спірмена. Для цього за допомогою вбудованих функцій програми Excel було розраховано коефіцієнт кореляції між маневреністю робочого капіталу і залишками ($e = |y - y_x|$), який становить $r_{ye} = 0,6991$. Оцінимо значущість коефіцієнта кореляції за допомогою t -статистики:

$$t_{\text{факт}} = r \cdot \frac{\sqrt{n-p-1}}{\sqrt{1-r^2}} = 0,6991 \cdot \frac{\sqrt{135-8-1}}{\sqrt{1-0,6991^2}} = 10,975. \quad (4.28)$$

Табличне значення t -статистики встановлюємо за спеціальними математичними таблицями при заданому рівні істотності 0,05 і кількості ступенів свободи варіації 126 ($\nu = n - p - 1 = 135 - 8 - 1 = 126$):

$$t_{\text{табл}} = 1,9600. \quad (4.29)$$

Оскільки розраховане фактичне значення t -критерію більше за табличне, вибірка є гомоскедастичною, тобто дисперсії випадкової похибки економетричної моделі 1 коефіцієнта маневреності оборотного капіталу є сталими.

Таблиця 4.15

Рейтинг виробничих факторів множинної кореляційно-регресійної моделі 1 за ступенем впливу на коефіцієнт маневреності власного капіталу

Фактор	Рейтинг фактора за:						
	t -критерієм Стьюдента	коефіцієнтом еластичності	β -коефіцієнтом	парним коефіцієнтом кореляції	Q -коефіцієнтом	парним коефіцієнтом детермінації	У цілому
Земленавантаження на одного працівника, га, x_1	6	7	6	6	7	5	8
Чистий дохід на 100 га с.-г. угідь, тис. грн, x_2	3	5	2	3	4	1	1
Фондозабезпеченість, тис. грн, x_3	8	6	1	8	5	8	7
Фондоозброєність, тис. грн, x_4	7	3	7	7	3	6	6
Продуктивність праці, тис. грн, x_5	5	2	3	5	2	4	3
Коефіцієнт зносу основних засобів, %, x_6	4	4	4	4	6	3	4
Коефіцієнт мобільності активів, x_7	2	8	5	2	8	2	5
Частка необоротних засобів в активах підприємства, %, x_8	1	1	8	1	1	7	2

Джерело: розраховано автором.

Узагальнимо оцінки параметрів множинної лінійної кореляційно-регресійної моделі 1 коефіцієнта маневреності власного капіталу для аграрних підприємств Харківської області в табл. 4.16.

Відповідно до положень теорії економетричного аналізу, кореляційно-регресійною моделлю системи взаємопов'язаних факторів є таке рівняння регресії, яке включає основні фактори, що впливають на варіацію результативної ознаки, має високий коефіцієнт детермінації (не менше ніж 0,5) і коефіцієнти регресії, які інтерпретують згідно з теоретичним знанням про природу зв'язків досліджуваної системи [179].

Таблиця 4.16

Оцінювання параметрів лінійної множинної кореляційно-регресійної моделі 1 коефіцієнта маневреності власного капіталу для аграрних підприємств Харківської області, 2018 р.

Фактори моделі 1	Коефіцієнти регресії a_i	t -критерій Стьюдента $t_{0,05} = 1,9600$	Коефіцієнт еластичності, E_{x_i}	Q -коефіцієнт	Стандартизований коефіцієнт регресії, β	Частка фактора в загальній варіації, %
x_1	0,001470	4,136986	0,059	3,452	0,246345	5,67
x_2	-0,000114	7,279470	-0,150	-12,315	-0,353014	12,22
x_3	0,000175	0,336460	0,102	9,823	0,701580	1,46
x_4	-0,000759	2,411933	-0,186	-14,901	-0,212684	3,05
x_5	0,000536	4,492233	0,273	16,573	0,284046	6,98
x_6	0,445411	5,779139	0,165	5,048	0,281054	8,34
x_7	0,013945	8,174293	0,035	3,252	0,256487	9,52
x_8	0,019682	8,720060	0,589	25,358	0,065518	2,52
Множинний (сукупний) коефіцієнт кореляції, R					0,7053	
Множинний (сукупний) коефіцієнт детермінації, R^2					0,4975	
Скоригований (адаптований) множинний коефіцієнт детермінації					0,4656	
F -критерій Фішера-Снедекора					15,5928	
Середня помилка апроксимації, $\bar{\varepsilon}$					67,4	

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, синтезована за прямолінійною функцією багатофакторна модель 1 (виробнича, ресурсна) коефіцієнта маневреності власного капіталу для аграрних підприємств Харківської області у 2018 р. ($n=135$) відповідає вимогам, які висувають до кореляційно-регресійної моделі системи взаємопов'язаних факторів: має високий коефіцієнт сукупної детермінації ($R^2 = 0,4975$); пройшла перевірку на адекватність за F -критерієм Фішера; фактичні значення t -критеріїв Стьюдента свідчать про статистичну значимість семи включених у модель незалежних змінних. Доведено, що найсуттєвішими факторами, які зумовлюють ступінь варіації маневреності власного капіталу моделі 1 є коефіцієнт мобільності активів (x_7), показник зносу основних засобів (x_6) і продуктивність

праці. Їх частка становить відповідно 9,52 %, 8,34 % і 6,98 % від загальної варіації залежної змінної.

Недоліком виробничого (ресурсного) підходу є те, що ресурси є вхідним об'єктом у процесі виробництва і реалізації продукції. Важко говорити про ефективність використання ресурсів, якщо продукція накопичується на складах підприємства і її не реалізують. Фінансовий підхід до аналізу коефіцієнта маневреності власного капіталу як індикатора економічної безпеки аграрних підприємств дозволяє виокремити вплив на неї здатності підприємства відповідати за поточними зобов'язаннями, стабільність структури оборотних активів, ділову активність підприємства, якість політики комерційного (товарного) кредитування на підприємстві, рівень рентабельності господарської діяльності, яка є гарантом проведення стабільної діяльності тощо.

Побудова фінансової моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу (з погляду фінансового стану підприємства) дозволила дослідити вплив таких чинників:

- x_1 – коефіцієнт абсолютної платоспроможності;
- x_2 – рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності;
- x_3 – коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості;
- x_4 – питома вага робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів, %;
- x_5 – коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості;
- x_6 – коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості;
- x_7 – коефіцієнт оборотності виробничих запасів.

Фінансова багатofакторна економетрична модель маневреності власного капіталу (модель 2), синтезована за прямолінійною функцією, є такою (додаток М.4):

- за коефіцієнтами умовно-чистої регресії

$$y_{x_{1..n}} = -0,021656x_1 - 0,011461x_2 - 0,007022x_3 - 0,003205x_4 + 0,002115x_5 + \\ + 0,011572x_6 - 0,001267x_7 + 3,585415 \quad (4.30)$$

- за стандартизованими коефіцієнтами регресії

$$\bar{t}_{1,2..n} = -0,550258t_1 - 0,143231t_2 - 0,381313t_3 - 0,596958t_4 + 0,156248t_5 + \\ + 0,084565t_6 - 0,188897t_7 \quad (4.31)$$

Із досліджуваних семи факторів моделі 2 лише зміна двох із них сприяє зростанню коефіцієнта маневреності власного капіталу. При прискоренні оборотності дебіторської (x_5) і кредиторської

заборгованостей (x_6) результативна ознака зростає, відповідно, на 0,002115 і на 0,011572 рази (за умови, що інші чинники знаходяться на середньому фіксованому рівні).

Коефіцієнт регресії $a_1 = -0,021656$ свідчить, що при середніх рівні рентабельності господарської діяльності, коефіцієнті співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, питомої ваги робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів, коефіцієнтів оборотності дебіторської і кредиторської заборгованості, коефіцієнті оборотності виробничих запасів наслідком зростання абсолютної платоспроможності є уповільнення маневреності власного капіталу.

Аналогічним, оберненим за напрямом є зв'язок маневреності власного капіталу з рівнем рентабельності господарства ($a_2 = -0,011461$), коефіцієнтом співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості ($a_3 = -0,007022$), питомою вагою робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів ($a_4 = -0,03205$) і коефіцієнтом оборотності виробничих запасів ($a_7 = -0,001267$), за умови фіксованого значення інших змінних, уключених у модель 2.

Рівняння зі стандартизованими коефіцієнтами регресії дозволяє висунути гіпотезу, що головними фінансовими факторами, які зумовлюють варіацію коефіцієнта маневреності власного капіталу, є частка робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4), платоспроможність господарства (x_1) і коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3).

Практичну значимість синтезованої в процесі аналізу багатофакторної фінансової моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу (модель 2) у сукупності аграрних підприємств Харківської області підтверджують такі коефіцієнти:

1) Сукупний коефіцієнт кореляції $R = 0,821$ свідчить про наявність тісного за ступенем лінійного зв'язку між коефіцієнтом маневреності власного капіталу і досліджуваними фінансовими змінними моделі 2;

2) Критерій F -Фішера

$$F_{\text{факт}} = \frac{R^2}{1-R^2} \cdot \frac{n-p-1}{p} = \frac{0,821046^2}{1-0,821046^2} \cdot \frac{135-7-1}{7} = 37,529897 \approx 37,53. \quad (4.32)$$

Табличне (критичне) значення F -критерію Фішера для 7 ($\nu_1 = p = 7$) і 127 ступенів свободи варіації ($\nu_2 = N - p - 1 = 135 - 7 - 1 = 127$) при ймовірності помилкового відхилення нульової гіпотези 0,05 становить

$F_{0,05;127;7} = 2,01$. Оскільки фактичне значення F -критерію Фішера більше за табличне, коефіцієнт сукупної кореляції моделі 2 є істотним, значущим на рівні ймовірності 0,95. Залежність рівня економічної безпеки за критерієм коефіцієнта маневреності власного капіталу від фінансових чинників можна вважати доведеним.

3) Сукупний коефіцієнт детермінації в моделі 2 становить $R^2 = 0,674117 \approx 0,6741$ (дод. М.4), тобто 67,41 % загальної варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу пояснюється зміною включених у фінансову кореляційно-регресійну (модель 2) факторів. Частка не врахованих чинників становить 32,59 % варіації результативної ознаки.

4) Скоригований сукупний коефіцієнт детермінації R_a^2

$$R_a^2 = 1 - \frac{n-1}{n-p-1}(1-R^2) = 1 - \frac{135-1}{135-7-1}(1-0,821046^2) = 0,656154 \approx 0,656. \quad (4.33)$$

Під час уведення в модель 2 (фінансову) нових факторів, які не чинять істотного впливу на залежну змінну, частка варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області за рахунок досліджуваних змінних становитиме 65,6 % випадкова варіація – 34,4 %.

5) Значення середньої похибки апроксимації свідчить про задовільну точність фінансової моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу, оскільки її величина потрапила в інтервал від 20 до 50 % (дод. М.7):

$$\bar{\varepsilon} = \frac{1}{n} \sum \frac{|y - y_{x_{1..n}}|}{y} \times 100 = \frac{4112,04}{135} = 30,4596 \approx 30,5\%. \quad (4.34)$$

Для кожної змінної, уключеної в множинну економетричну модель 2, визначимо коефіцієнти еластичності і Q -коефіцієнти (табл. 4.17).

Економічний зміст коефіцієнтів еластичності за моделлю 2 полягає в тому, що при збільшенні на 1 %:

- платоспроможності господарства коефіцієнт маневреності власного капіталу скорочується на 0,017 % (за умови фіксованого значення інших факторів);
- рентабельності господарської діяльності маневреність робочого капіталу знижується на 0,080 % (за умови фіксованого значення інших факторів);
- коефіцієнта співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості результативна ознака зменшується на 0,012 % (за умови фіксованого значення інших факторів);

- питомої ваги робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів коефіцієнт маневреності власного капіталу зменшується на 1,892 % (за умови фіксованого значення інших факторів);

Таблиця 4.17

Оцінювання впливу окремих факторів фінансової моделі (модель 2) за допомогою коефіцієнтів еластичності і Q -коефіцієнтів

Фактори моделі 2	Середнє значення	Показник варіації, %	Коефіцієнт регресії	Коефіцієнт еластичності	Q -коефіцієнт
x_1	0,952	247,1	-0,021656	-0,017	-4,084
x_2	8,660	99,7	-0,011461	-0,080	-7,932
x_3	2,104	249,4	-0,007022	-0,012	-2,955
x_4	73,615	33,4	-0,03205	-1,892	-63,110
x_5	17,178	159,3	0,002115	0,029	4,640
x_6	12,204	126,6	0,011572	0,113	14,330
x_7	17,136	285,2	-0,001267	-0,017	-4,965

Джерело: розраховано автором.

- коефіцієнта оборотності дебіторської заборгованості рівень маневреності власного капіталу зростає на 0,029 % (за умови фіксованого значення інших факторів);

- коефіцієнта оборотності кредиторської заборгованості результативна ознака збільшується на 0,113 % (за умови фіксованого значення інших факторів);

- коефіцієнта оборотності виробничих запасів коефіцієнт маневреності власного капіталу знижується на 0,017 % (за умови фіксованого значення інших факторів).

Отже, за критерієм коефіцієнта еластичності у виробничій моделі маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області на перше місце серед чинників впливу на залежну змінну виходять частка необоротних засобів в активах, продуктивність праці, фондоозброєність штатного працівника і коефіцієнт зносу основних засобів.

Розрахунок Q -коефіцієнта дещо по-іншому розташував рейтинг фінансових факторів за впливом на коефіцієнт маневреності власного капіталу в багатофакторній моделі (модель 2): частка робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів (x_4), коефіцієнт

оборотності кредиторської заборгованості (x_6), рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності (x_2) і платоспроможність господарства (x_1).

Розкладемо загальну варіацію коефіцієнта маневреності власного капіталу $R^2 = 0,6741$ на окремі фактори (модель 2) за допомогою стандартизованих коефіцієнтів регресії β -коефіцієнтів (дод. М.4) і парних коефіцієнтів кореляції (дод. М.5, табл. 4.18).

Таблиця 4.18

Розкладання загальної варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу фінансової економетричної моделі (модель 2) на окремі фактори

Фактори моделі 2	Стандартизований коефіцієнт регресії β_{yx_j}	Парний коефіцієнт кореляції r_{yx_j}	Коефіцієнт роздільної детермінації $d_j^2 = \beta \cdot r_{yx_j}$	Відносна частка фактора, %
x_1	-0,550258	-0,433302	0,204616	20,46
x_2	-0,143231	-0,107824	0,013254	1,32
x_3	-0,381313	-0,379573	0,124210	12,42
x_4	-0,596958	-0,554826	0,284238	28,42
x_5	0,156248	-0,068456	0,009179	0,92
x_6	0,084565	-0,126309	0,009166	0,92
x_7	-0,188897	0,181694	0,029454	2,95
Сума $\sum_{j=1}^p d_j^2$	-	-	0,674117	67,41

Джерело: розраховано автором.

У результаті розкладання загального обсягу варіації коефіцієнта маневреності власного капіталу згідно з параметрами моделі 2 ($R^2 = 67.41\%$) на окремі чинники, встановлено, що найсуттєвішими факторами, які впливають на модельований показник у досліджуваних аграрних підприємствах області, є питома вага робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4) – частка цього чинника становить 28,42 %, коефіцієнт абсолютної платоспроможності господарства (x_1) – 20,46 % і коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3) – 12,42 %.

Рейтинг незалежних змінних, включених в багатофакторну економетричну модель 2 коефіцієнта маневреності власного капіталу, за різними критеріями по аграрних підприємствах Харківської області за 2018 р. наведено в табл. 4.19.

Таблиця 4.19

Рейтинг фінансових факторів множинної кореляційно-регресійної моделі 2 за ступенем впливу на коефіцієнт маневреності власного капіталу

Фактори моделі 2	Рейтинг фактора за:						У цілому
	<i>t</i> -критерієм Стьюдента	коефіцієнтом еластичності	β -коефіцієнтом	парним коефіцієнтом кореляції	<i>Q</i> -коефіцієнтом	парним коефіцієнтом детермінації	
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності, x_1	2	5	2	2	6	2	2
Рівень рентабельності с.-г. діяльності, %, x_2	6	3	6	6	3	5	6
Коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості, x_3	3	7	3	3	7	3	3
Частка робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів, %, x_4	1	1	3	1	1	1	1
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, x_5	7	4	1	7	5	6	7
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, x_6	5	2	5	5	2	7	4
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів, x_7	4	6	4	4	4	4	5

Джерело: розраховано автором.

Таким чином, найбільш суттєвими чинниками, які впливають на рівень економічної безпеки аграрних підприємств Харківської області, за критерієм маневреності власного капіталу є частка робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4),

платоспроможність господарства (x_1) і коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3).

Перевірка моделі на гомоскедастичність показала, що коефіцієнт кореляції між маневреністю робочого капіталу і залишками моделі 2 ($e = |y - y_x|$) становить $r_{ye} = 0,515959$. Оцінимо значущість коефіцієнта кореляції за допомогою t -статистики:

$$t_{\text{факт}} = r \cdot \frac{\sqrt{n-p-1}}{\sqrt{1-r^2}} = 0,515959 \cdot \frac{\sqrt{135-7-1}}{\sqrt{1-0,515959^2}} = 6,787846. \quad (4.35)$$

Табличне значення t -статистики при рівні істотності 0,05 і кількості ступенів свободи варіації 127 ($v = n - p - 1 = 135 - 7 - 1 = 127$):

$$t_{\text{табл}} = 1,9600. \quad (4.36)$$

Оскільки розраховане фактичне значення t -критерію більше за табличне, гіпотезу про гомоскедастичність залишків відхилено. Тобто вибірка є гетероскедастичною. Узагальнимо оцінки параметрів множинної лінійної кореляційно-регресійної моделі 1 коефіцієнта маневреності власного капіталу для аграрних підприємств Харківської області в табл. 4.20.

Синтезована за прямолінійною функцією багатофакторна модель 2 (фінансова) коефіцієнта маневреності власного капіталу як критерію економічної безпеки аграрних підприємств Харківської області у 2018 р. ($n = 135$) відповідає вимогам, які висувають до кореляційно-регресійної моделі системи взаємопов'язаних факторів: має високі значення коефіцієнтів сукупної кореляції ($R = 0,821$) і детермінації ($R^2 = 0,6741$); пройшла перевірку на адекватність за F -критерієм Фішера і за середньою помилкою апроксимації; фактичні значення t -критеріїв Стьюдента свідчать про статистичну значимість чотирьох із семи включених у модель незалежних змінних; фактори, уключені в модель, не є мультиколінерними. Вибірка є гомоскедастичною, що означає однорідність спостережень, сталість дисперсій випадкових помилок моделі. Доведено, що найсуттєвішими факторами, що зумовлюють ступінь варіації маневреності власного капіталу, є питома вага робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4) – частка цього чинника становить 28,42 %, коефіцієнт абсолютної платоспроможності господарства (x_1) – 20,46 % і коефіцієнт співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3) – 12,42 %.

Важливим етапом прогнозування є верифікація прогнозів, тобто оцінювання їх точності й обґрунтованості. На етапі верифікації використовують сукупність критеріїв, способів і процедур, які дають змогу оцінити якість прогнозу.

Таблиця 4.20

Оцінювання параметрів лінійної економетричної багатфакторної кореляційно-регресійної моделі 2 коефіцієнта маневреності власного капіталу для аграрних підприємств Харківської області, 2018 р.

Фактори моделі 2	Коефіцієнт регресії a_i	t -критерій Стьюдента $t_{0,05} = 1,9600$	Коефіцієнт еластичності, E_{x_i}	Q -коефіцієнт	Стандартизований коефіцієнт регресії, β	Частка фактора в загальній варіації, %
x_1	-0,021656	-6,17524	-0,017	-4,084	-0,550258	20,46
x_2	-0,011461	-1,26283	-0,080	-7,932	-0,143231	1,32
x_3	-0,007022	-5,13349	-0,012	-2,955	-0,381313	12,42
x_4	-0,03205	-9,27892	-1,892	-63,110	-0,596958	28,42
x_5	0,002115	-0,79617	0,029	4,640	0,156248	0,92
x_6	0,011572	-1,48584	0,113	14,330	0,084565	0,92
x_7	-0,001267	2,175065	-0,017	-4,965	-0,188897	2,95
Множинний (сукупний) коефіцієнт кореляції, R					0,8210	
Множинний (сукупний) коефіцієнт детермінації, R^2					0,6741	
Скоригований (адаптований) множинний коефіцієнт детермінації					0,6562	
F -критерій Фішера-Снедекора					37,5299	
Середня помилка апроксимації, $\bar{\varepsilon}$					30,5	

Джерело: розраховано автором.

У світовій економічній літературі для аналізу якості прогнозу використовують абсолютні і відносні показники похибки прогнозу, головними серед яких є: середня абсолютна похибка прогнозу (*the Mean Absolute Error, MAE*), середнє квадратичне відхилення (*the Root Mean Squared Error, RMSE*), середній квадрат похибки (*Mean Square Error, MSE*), сума квадратів похибки (*Sum Square Error, SSE*), середня абсолютна процентна похибка (*Mean Absolute Percentage Error, MAPE*), середня процентна похибка (*Mean Percentage Error, MPE*), коефіцієнт невідповідності (розбіжності) Г. Тейла.

Першу групу утворюють абсолютні показники похибки прогнозу. Вони дозволяють кількісно визначити величину розбіжності прогнозу

й фактичних значень спостереження в одиницях вимірювання змінної (результативної ознаки):

1. Похибка прогнозу:

$$e_j = y_j - \tilde{y}_{1j}, \quad e_j = y_j - \tilde{y}_{2j}, \quad (4.37)$$

де y_j – фактичне значення змінної для j -го виміру (фактичне значення коефіцієнта маневреності власного капіталу);

\tilde{y}_{1j} – прогнозне значення досліджуваної змінної за виробничою моделлю (прогноз 1 коефіцієнта маневреності власного капіталу);

\tilde{y}_{2j} – прогнозне значення досліджуваної змінної за фінансовою моделлю (прогноз 2 коефіцієнта маневреності власного капіталу).

Похибки прогнозу визначали по кожному господарству. Для прогнозу коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу похибки прогнозу становлять (дод. М.6, графи 5, 6):

- для моделі 1

$$e_j = y_j - \tilde{y}_{1j} = 1,174 - 1,679 = -0,505; \quad (4.39)$$

$$e_j = y_j - \tilde{y}_{1j} = 0,809 - 1,938 = -1,129 \text{ і т.д.} \quad (4.40)$$

- для моделі 2

$$e_j = y_j - \tilde{y}_{2j} = 1,174 - 1,098 = 0,076; \quad (4.41)$$

$$e_j = y_j - \tilde{y}_{2j} = 0,890 - 0,507 = 0,303 \text{ і т.д.} \quad (4.42)$$

2. Абсолютна похибка прогнозу:

$$\Delta_{1j} = |y_j - \tilde{y}_{1j}| \quad (4.43)$$

$$\Delta_{2j} = |y_j - \tilde{y}_{2j}|. \quad (4.44)$$

Абсолютні похибки прогнозу визначали по кожному господарству. Для прогнозу коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу вони становлять (дод. М.6):

- для моделі 1:

$$\Delta_{1j} = |y_j - \tilde{y}_{1j}| = |1,174 - 1,679| = 0,505; \quad (4.45)$$

$$\Delta_{1j} = |y_j - \tilde{y}_{1j}| = |0,809 - 1,938| = 1,129 \text{ і т.д.} \quad (4.46)$$

- для моделі 2:

$$\Delta_{2j} = |y_j - \tilde{y}_{2j}| = |1,174 - 1,098| = 0,076; \quad (4.47)$$

$$\Delta_{2j} = |y_j - \tilde{y}_{2j}| = |0,809 - 0,507| = 0,303 \text{ і т.д.} \quad (4.48)$$

3. Середня абсолютна похибка прогнозу (the Mean Absolute Error, MAE):

$$MAE = \frac{\sum_{j=1}^N |y_j - \tilde{y}_j|}{N}. \quad (4.49)$$

Середню абсолютну похибку прогнозу (MAE) коефіцієнта маневреності власного капіталу визначали для сукупності досліджуваних сільськогосподарських підприємств Харківської області в цілому. Її значення становить (дод. М.6):

- для моделі 1:

$$MAE = \frac{\sum_{j=1}^N |y_j - \tilde{y}_j|}{N} = \frac{89,158}{135} = 0,6604; \quad (4.50)$$

- для моделі 2:

$$MAE = \frac{\sum_{j=1}^N |y_j - \tilde{y}_j|}{N} = \frac{41,292}{135} = 0,3059. \quad (4.51)$$

4. Середнє квадратичне відхилення (the Root Mean Squared Error, RMSE):

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{N}}. \quad (4.52)$$

Середнє квадратичне відхилення (RMSE) коефіцієнта маневреності власного капіталу визначалося для сукупності господарств у цілому. Його значення становить (додаток М.6):

- для моделі 1:

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{N}} = \sqrt{\frac{102,739}{135}} = 0,8724; \quad (4.53)$$

- для моделі 2:

$$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{N}} = \sqrt{\frac{33,332}{135}} = 0,4969. \quad (4.54)$$

5. Середній квадрат похибки (Mean Square Error, MSE):

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N e_j^2. \quad (4.55)$$

Середній квадрат похибки (MSE) коефіцієнта маневреності власного капіталу визначають для сукупності в цілому. Його значення становить (дод. М.6):

- для моделі 1:

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N e_j^2 = \frac{102,739}{135} = 0,7610; \quad (4.56)$$

- для моделі 2:

$$MSE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N e_j^2 = \frac{33,332}{135} = 0,2469. \quad (4.57)$$

6. Сума квадратів похибки (Sum Square Error, SSE):

$$SSE = \sum_{j=1}^N e_j^2. \quad (4.58)$$

Сума квадратів похибки (SSE) коефіцієнта маневреності власного капіталу для сукупності сільськогосподарських підприємств становить (дод. М.6):

- для моделі 1:

$$SSE = \sum_{j=1}^N e_j^2 = 102,739; \quad (4.59)$$

- для моделі 2 :

$$SSE = \sum_{j=1}^N e_j^2 = 33,332. \quad (4.60)$$

Останні два показники нами використано для вибору оптимального методу прогнозування. У більшості статистичних пакетів їх використовують як критерії вибору моделі.

Застосування як критеріїв вибору моделі прогнозу середніх абсолютних похибок прогнозу показало, що оптимальним є другий варіант моделі прогнозу (фінансова модель) коефіцієнта маневреності власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах Харківської області, за яким значення середнього квадрату (Mean Square Error, MSE) і суми квадратів похибки (Sum Square Error, SSE) значно нижчі від аналогічних показників моделі прогнозу №2 (виробнича модель). Отже, друга (фінансова) модель є більш прийнятною для опису коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу по досліджуваній сукупності сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Розраховані вище абсолютні показники якості прогнозу залежать від кількісного рівня залежної змінної, а тому не можуть бути вичерпними характеристиками якості прогнозу. При цьому показник зміщення прогнозу істотно залежить від розміру сукупності спостережень, для якої перевіряють прогнозні можливості побудованої економетричної моделі. Більша сукупність спостережень підвищує впевненість щодо наближення *M.E.* до нуля, а отже, щодо відсутності зміщення прогнозу.

Об'єктивнішу оцінку якості прогнозу дають відносні показники виміру похибки прогнозу, виражені в частках одиниці або відсотках.

Проведемо необхідні додаткові розрахунки для визначення другої групи відносних показників похибки прогнозу (дод. М.7).

Розрахуємо відносні показники похибки прогнозу коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах Харківської області на підставі даних дод. М.7.

1. Відносна похибка прогнозу:

$$\varepsilon_j = \frac{|y_j - \tilde{y}_j|}{y_j} \cdot 100\% . \quad (4.61)$$

Відносну похибку прогнозу визначають для кожного сільськогосподарського підприємства:

- для моделі 1:

$$\varepsilon_j = \frac{|y_j - \tilde{y}_{1j}|}{y_j} \cdot 100\% = \frac{|1,174 - 1,679|}{1,174} \cdot 100 = 43,0\% ; \quad (4.62)$$

- для моделі 2:

$$\varepsilon_j = \frac{|y_j - \tilde{y}_{2j}|}{y_j} \cdot 100\% = \frac{|1,174 - 1,098|}{1,174} \cdot 100 = 6,4\% . \quad (4.63)$$

Відносні похибки наведено в додатку 6 графі 9, 10.

2. Середня абсолютна процентна похибка (Mean Absolute Percentage Error, MAPE):

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{|y_j - \tilde{y}_j|}{y_j} \cdot 100\% . \quad (4.64)$$

Під час визначення середньої абсолютної процентної похибки (Mean Absolute Percentage Error, MAPE) коефіцієнта маневреності власного капіталу за чисельником дроби отримаємо модульні, абсолютні різниці між фактичними і прогнозними значеннями результативної ознаки. Показник, як правило, використовуються для порівняння точності прогнозів різнорідних об'єктів прогнозування, оскільки в ньому застосовують відносні величини. Вважають, якщо середня абсолютна процентна похибка (Mean Absolute Percentage Error, MAPE) менша за 10 %, то якість прогнозу висока; 10–20 % – добра; 21–50 % – задовільна; понад 50 % – незадовільна.

Середня абсолютна процентна похибка (Mean Absolute Percentage Error, MAPE) коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу становить (дод. М.7):

- для моделі 1:

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{|y_j - \tilde{y}_{1j}|}{y_j} \cdot 100\% = \frac{9095,71}{135} = 67,3756\% ; \quad (4.65)$$

- для моделі 2:

$$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{|y_j - \tilde{y}_{2j}|}{y_j} \cdot 100\% = \frac{4112,04}{135} = 30,4595\% . \quad (4.66)$$

Показник середньої абсолютної процентної похибки прогнозних значень коефіцієнта маневреності власного капіталу за фінансовою моделлю (модель №2) становить $MAPE=30\%$ і свідчить про задовільну якість прогнозування.

3. Середня процентна похибка (Mean Percentage Error, MPE):

$$MPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{y_j - \tilde{y}_j}{y_j} \cdot 100\% \quad (4.67)$$

Під час визначення середньої процентної похибки (Mean Percentage Error, MPE) коефіцієнта маневреності власного капіталу в чисельнику дроби отримаємо різницю між фактичними і прогнозними значеннями результативної ознаки з урахуванням знаку відхилень (додатні або від'ємні). Тому цей показник має не тільки додатний знак, а і від'ємний. MPE характеризує відносний ступінь зміщеності прогнозу. За умови, що втрати під час прогнозування, пов'язані з завищенням фактичного майбутнього значення (прогнозного), урівноважуються заниженням, ідеальний прогноз повинен бути незміщеним, й обидві середні процентні похибки прогнозів мають наближатися до 0. Середня процентна похибка (Mean Percentage Error, MPE) не визначена про нульових даних і не повинна перевищувати 10%: $MPE < 10\%$.

Середня процентна похибка (Mean Percentage Error, MPE), яка характеризує відносний ступінь зміщеності прогнозу коефіцієнта маневреності власного капіталу в сільськогосподарських підприємствах Харківської області, становить (дод. М.7):

- для моделі 1:

$$MPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{y_j - \tilde{y}_{1j}}{y_j} \cdot 100\% = \frac{-6878,50}{135} \cdot 100\% = -50,9518\% ; \quad (4.68)$$

- для моделі 2:

$$MPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{y_j - \tilde{y}_{2j}}{y_j} \cdot 100\% = \frac{-1052,87}{135} \cdot 100\% = -7,7991\% \quad (4.69)$$

Використання як критеріїв вибору моделі прогнозу середніх відносних похибок прогнозу підтвердило раніше зроблений висновок щодо оптимальності другого варіанта моделі прогнозу коефіцієнта маневреності власного капіталу (фінансова модель). Значення

середньої абсолютної процентної похибки (Mean Absolute Percentage Error, MAPE) за прогнозом 2 (фінансова модель) коливається в межах $21\% < 30,4595\% < 50\%$. Тому маємо задовільну якість фінансової моделі (модель 2) коефіцієнта маневреності власного капіталу.

Чим більш наближені значення MPE до нуля, тим кращі прогнозні якості моделі. Середня процентна похибка прогнозу (Mean Percentage Error, MPE) за фінансовою моделлю менша нормативу 10 %, значно нижча за аналогічний показник виробничої моделі і становить 7,7991 % ($7,7991\% < 10\%$).

Отже, друга (фінансова) модель за критеріями відносних похибок прогнозу має задовільну якість і є прийнятнішою для опису коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу в досліджуваній сукупності сільськогосподарських підприємств Харківської області.

Міру якості прогнозування утворюють коефіцієнти невідповідності (розбіжності), запропоновані Г. Тейлом. За допомогою них зіставляють дані ретроспективної інформації y_j , використовуваної при розробці оператора прогнозування, з результатами прогнозування \tilde{y}_j :

$$K_T = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{\sum_{j=1}^N y_j^2}} \quad (4.70)$$

На підставі дод. 7 ми визначили коефіцієнти невідповідності (розбіжності) Тейла, які становлять:

- для моделі 1 (виробничої моделі):

$$K_T = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{\sum_{j=1}^N y_j^2}} = \sqrt{\frac{102,739}{292,0804}} = 0,3517; \quad (4.71)$$

- для моделі 2 (фінансової моделі):

$$K_T = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{\sum_{j=1}^N y_j^2}} = \sqrt{\frac{33,332}{278,9566}} = 0,1195. \quad (4.72)$$

Чим ближчий коефіцієнт невідповідності Тейла до нуля, тим кращі прогнозні якості моделі.

Іншим підходом до порівняльної оцінки прогнозних можливостей побудованих моделей є розрахунок коефіцієнта кореляції між прогнозованими й фактичними значеннями показника:

$$R_{\tilde{y}y} = \frac{\text{cov}(\tilde{y}y)}{\sigma_{\tilde{y}}\sigma_y}, \quad (4.73)$$

де $\text{cov}(\tilde{y}y)$ – коефіцієнт коваріації прогнозних фактичних значень змінних;

$\sigma_{\tilde{y}}\sigma_y$ – стандартні помилки прогнозного й фактичного рядів.

Коефіцієнти кореляції для отриманих прогнозів коливання коефіцієнта маневреності власного капіталу по сільськогосподарських підприємствах Харківської області становлять:

- для моделі 1 (дод. М.9):

$$R_{\tilde{y}y} = \frac{\text{cov}(\tilde{y}y)}{\sigma_{\tilde{y}}\sigma_y} = 0,705; \quad (4.74)$$

- для моделі 2 (дод. М.10):

$$R_{\tilde{y}y} = \frac{\text{cov}(\tilde{y}y)}{\sigma_{\tilde{y}}\sigma_y} = 0,821. \quad (4.75)$$

На основі проведених розрахунків можна зробити висновок, що з побудованих нами моделей саме фінансова модель коефіцієнта маневреності власного капіталу (модель 2) по аграрних підприємствах Харківської області має більшу точність і є кращою порівняно з виробничою (модель 1). Вона характеризує залежність коефіцієнта маневреності власного капіталу від коефіцієнта абсолютної платоспроможності (x_1), рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності (x_2), коефіцієнта співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3), частки робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4), коефіцієнта оборотності дебіторської (x_5) і кредиторської заборгованості (x_6), коефіцієнта оборотності виробничих запасів (x_7). Про це свідчать середня відносна похибка прогнозу $MPE = 7,7991\%$ (менша за 10 %) і наближення до нуля коефіцієнта Тейла ($K_T = 0,1195$). Отже, прогнозування коефіцієнта маневреності власного капіталу за фінансовими показниками (модель 2) є якіснішим. Зміщеність прогнозу характеризується порівняно невеликими значеннями похибок. Економетрична багатofакторна модель за фінансовими показниками не даватиме зміщений прогноз, отже залишки є випадковими і ними можна нехтувати, прогнозуючи коефіцієнт маневреності власного капіталу за фінансовою моделлю (модель 2).

Узагальнимо абсолютні і відносні показники якості моделей коефіцієнта маневреності власного капіталу в табл. 4.21.

Серед вимог, які було напрацьовано теорією і практикою для побудови КРМ, є вимога щодо аналізу ступеня ефективності виробництва з урахуванням ефекту факторозабезпеченості і факторовіддачі. Для цього ми порівняли одиниці сукупності за показниками відхилень результативної ознаки від середньої величини ($\hat{y}_{x_{1..n}} - \bar{y}$) і відхилень результативної ознаки від значень, отриманих за рівнянням регресії ($y_i - \hat{y}_{x_{1..n}}$):

$$y_i - \bar{y} = (\hat{y}_{x_{1..n}} - \bar{y}) + (y_i - \hat{y}_{x_{1..n}}). \quad (4.76)$$

Перша складова в правій частині виразу – це відхилення, яке виникає через відмінності індивідуальних значень факторів у певній одиниці сукупності від їх середніх значень у сукупності. Його називають ефектом факторозабезпеченості [180].

Друга складова – це відхилення, яке виникає за рахунок факторів, що не входять до моделі, і відхилення індивідуальної ефективності факторів у конкретній одиниці сукупності від середньої ефективності факторів у сукупності, яке вимірюють коефіцієнтами умовно-чистої регресії. Його називають ефектом факторовіддачі [180].

Необхідні розрахунки для аналізу факторозабезпеченості і факторовіддачі за кореляційно-регресійною моделлю залежності коефіцієнта маневреності робочого капіталу від фінансових показників (модель 2) наведено в дод. М.11.

Коефіцієнт кореляції рангів відхилень двох видів становить:

$$r_{\text{рангів}} = 1 - \frac{6 \sum d^2}{n(n^2 - 1)} = 1 - \frac{6 \cdot 353621}{135 \cdot (135^2 - 1)} = 1 - \frac{2121726}{2460240} = 0,1376. \quad (4.77)$$

Отже, зв'язок варіації факторозабезпеченості з варіацією факторовіддачі слабкий, несуттєвий. Це можна оцінити як позитивний результат, оскільки разом з іншими критеріями він свідчить про надійність математичного опису залежності змін коефіцієнта маневреності власного капіталу від змін фінансових ознак, включених до моделі 2.

Множинну регресійну модель 2 (фінансова) коефіцієнта маневреності власного капіталу може бути використано для практичних цілей і здійснення прогнозів.

Прикладною метою економетричного моделювання є побудова прогнозних значень результативної ознаки за певних значень факторів.

При цьому розрізняють передбачуване і прогнозне значення результативної ознаки.

Таблиця 4.21

Верифікація прогнозу коефіцієнта маневреності власного капіталу в аграрних підприємствах Харківської області

№ з/п	Показник	Методика розрахунку	Модель 1 (виробнича)	Модель 2 (фінансова)
	Абсолютні показники похибки прогнозу			
1	Середня абсолютна похибка прогнозу (the Mean Absolute Error, MAE)	$MAE = \frac{\sum_{j=1}^N y_j - \tilde{y}_j }{N}$	0,6604	0,3059
2	Середнє квадратичне відхилення (the Root Mean Squared Error, RMSE)	$RMSE = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{N}}$	0,8724	0,4969
3	Середній квадрат похибки (Mean Square Error, MSE)	$MSE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N e_j^2$	0,7610	0,2469
4	Сума квадратів похибки (Sum Square Error, SSE)	$SSE = \sum_{j=1}^N e_j^2$	102,739	33,332
	Відносні показники якості прогнозу			
5	Середня абсолютна процентна похибка (Mean Absolute Percentage Error, MAPE)	$MAPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{ y_j - \tilde{y}_j }{y_j} \cdot 100\%$ 10% < MAPE < 40%	67,3756	30,4595
6	Середня процентна похибка (Mean Percentage Error, MPE)	$MPE = \frac{1}{N} \sum_{j=1}^N \frac{y_j - \tilde{y}_j}{y_j} \cdot 100\%$ MPE < 10%	-50,9518	-7,7991
7	Коефіцієнти невідповідності (розбіжності) Тейлора	$K_T = \sqrt{\frac{\sum_{j=1}^N (y_j - \tilde{y}_j)^2}{\sum_{j=1}^N y_j^2}}$	0,3517	0,1195
8	Коефіцієнти парної кореляції між фактичними і прогнозними значеннями	$R_{\tilde{y}y} = \frac{cov(\tilde{y}y)}{\sigma_{\tilde{y}}\sigma_y}$	0,705	0,821
	Рейтинг моделі		II	I

Джерело: розраховано автором.

Якщо в побудовану кореляційно-регресійну модель підставляють значення факторів, які входять в інтервал вихідних даних $[x_{min}; x_{max}]$ для кожного конкретного чинника, то отримане значення результативної ознаки називають передбаченням \hat{y} . Якщо в побудовану модель підставляють значення факторів, які виходять за межі інтервалу вихідних даних $[x_{min}; x_{max}]$, то отримане значення називають прогнозним y_{np} . Для забезпечення однорідності вибірки вчені рекомендують, щоб прогнозне значення факторів не виходило за рамки інтервалу вихідних даних більше, ніж на 30 % [408].

Під час прогнозування показники зв'язку багатофакторної кореляційно-регресійної моделі використовують для оцінювання генеральних параметрів, екстраполюють на інші значення факторів. Тому значення параметрів необхідно супроводити імовірнісними оцінками, указати середню похибку й інтервальні межі параметра із заданою ймовірністю.

Середня похибка m_{a_h} умовно-чистого коефіцієнта регресії a_p для фактора x_p є такою [180]:

$$m_{a_h} = \frac{S_{y_e}}{S_{x_p} \sqrt{n}} \cdot \sqrt{\frac{1}{1 - R_{x_p x_1 \dots x_{p-1} x_k}^2}}, \quad (4.78)$$

де S_{y_e} – оцінка залишкового (не пояснюваного факторами) середнього квадратичного відхилення результативної ознаки з урахуванням ступенів свободи варіації:

$$S_{y_e} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{n - p - 1}}; \quad (4.79)$$

S_{x_p} – оцінка середнього квадратичного відхилення ознаки x_p :

$$S_{x_p} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (x_{p_i} - \bar{x}_p)^2}{n - 1}}; \quad (4.80)$$

$R_{x_p x_1 \dots x_{p-1} x_k}^2$ – коефіцієнт множинної детермінації для фактора x_p ;

$1 - R_{x_p x_1 \dots x_{p-1} x_k}^2$ – частка варіації фактора x_p , пов'язана з варіацією інших факторів.

Використовуючи дані дод. 7, визначимо оцінку залишкового (не пояснюваного факторами) середнього квадратичного відхилення коефіцієнта маневреності власного капіталу (модель 2) з урахуванням ступенів свободи варіації:

$$S_{y_e} = \sqrt{\frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_{x_i})^2}{n-p-1}} = \sqrt{\frac{33,332}{135-7-1}} = \sqrt{0,262456} = 0,5123046. \quad (4.81)$$

Для знаходження значення коефіцієнта множинної детермінації $R^2_{x_p, x_1 \dots x_{p-1} x_k}$ побудуємо додаткові множинні регресійні моделі, які характеризують залежність окремо взятого фактора x_p від усіх інших ознак, включених у модель (дод. М.12–М.18).

Розрахунок довірчих інтервалів для умовно-чистих коефіцієнтів регресії множинної кореляційно-регресійної моделі 2 коефіцієнта маневреності власного капіталу проведено в табл. 4.22 (дод. М.19).

Для встановлення прогнозованого значення коефіцієнта маневреності власного капіталу як результативної ознаки пропонованої моделі 2 доцільно обчислити мінімальні та максимальні її значення, ураховуючи показники критичних значень довірчих інтервалів за критеріями максимуму і мінімуму.

Перше регресійне рівняння коефіцієнта маневреності власного капіталу складено за мінімумом (нижньою межею довірчого інтервалу) коефіцієнтів регресії:

$$y_{\min a_p} = -0,0663\bar{x}_1 - 0,0223\bar{x}_2 - 0,0253\bar{x}_3 - 0,0365\bar{x}_4 - 0,0013\bar{x}_5 + \\ + 0,0041\bar{x}_6 - 0,0032\bar{x}_7 + 3,585415. \quad (4.82)$$

Підставляючи в рівняння кореляційно-регресійної моделі 2 середні значення факторних ознак з табл. 5.7, ми отримали значення коефіцієнта маневреності власного капіталу, яке стане нижньою межею інтервалу довіри:

$$y_{\min a_p} = 0,6376198 \approx 0,638\%. \quad (4.83)$$

Друге регресійне рівняння коефіцієнта маневреності власного капіталу моделі 2 складено за максимумом коефіцієнтів умовно-чистої регресії:

$$y_{\max a_p} = 0,023\bar{x}_1 - 0,0006\bar{x}_2 + 0,0113\bar{x}_3 - 0,0276\bar{x}_4 + 0,0056\bar{x}_5 + \\ + 0,0191\bar{x}_6 + 0,0007\bar{x}_7 + 3,585415; \quad (4.84)$$

$$y_{\max a_p} = 1,93330914 \approx 1,933\%. \quad (4.85)$$

Таким чином, з імовірністю 0,95 можна припустити, що прогнозні значення коефіцієнта маневреності власного капіталу по аграрних підприємствах Харківської області, обчислені згідно з побудованою фінансовою економетричною моделлю 2, можуть коливатися в межах від «0,638» до «1,933»:

$$y_{x_{1..n}} \in [0,638; 1,933]. \quad (4.86)$$

Цей рівень маневреності власного капіталу вказує на здатність господарюючих суб'єктів розмістити засоби, залучені з інших джерел фінансування, в активах підприємства в такий спосіб, який якнайбільше забезпечує фінансову стабільність, ефективність виробничо-господарської діяльності, що є запорукою зміцнення економічної безпеки.

Таблиця 4.22

Імовірнісні оцінки параметрів фінансової кореляційно-регресійної моделі маневреності власного капіталу

Фактори моделі 2	Коефіцієнт множинної детермінації	Умовно-чистий коефіцієнт регресії	Помилка умовно-чистого коефіцієнта регресії		Довірчий інтервал для коефіцієнта регресії
			середня	гранична	
-	$R^2_{x_p, x_1 \dots x_{p-1}, x_k}$	a_i	m_{a_h}	$\Delta_{a_h} = t m_{a_h}$	$a_i \pm \Delta_{a_h}$
x_1	0,32202190	-0,021656	0,0228	0,0446	$-0,0217 \pm 0,0446$
x_2	0,15137646	-0,011461	0,0055	0,0109	$-0,0115 \pm 0,0109$
x_3	0,19142502	-0,007022	0,0093	0,0183	$-0,0070 \pm 0,0183$
x_4	0,37154237	-0,032050	0,0023	0,0044	$-0,0321 \pm 0,0044$
x_5	0,16223722	0,002115	0,0018	0,0035	$0,0021 \pm 0,0035$
x_6	0,44284571	0,011572	0,0038	0,0075	$0,0116 \pm 0,0075$
x_7	0,17725151	-0,001267	0,0010	0,0019	$-0,0013 \pm 0,0019$

* - $t_{0,05;127} = 1.9600$

Джерело: розраховано автором.

Багатофакторна економетрична модель залежності коефіцієнта маневреності власного капіталу від коефіцієнта абсолютної платоспроможності (x_1), рівня рентабельності сільськогосподарської діяльності (x_2), коефіцієнта співвідношення дебіторської і кредиторської заборгованості (x_3), частки робочого капіталу в джерелах формування оборотних активів (x_4), коефіцієнта оборотності дебіторської (x_5) і кредиторської заборгованості (x_6), коефіцієнта оборотності виробничих запасів (x_7) дала змогу поділити вплив комплексу чинників, проаналізувати різні сторони складної системи взаємозв'язків. Використання побудованої кореляційно-регресійної

моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу, значень довірчого інтервалу для умовно-чистих коефіцієнтів регресії дозволить установити резерви зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств і розповсюдити отримані висновки на генеральну сукупність.

Забезпечення економічної безпеки передбачає виділення, аналіз і оцінювання існуючих загроз за кожною з функціональних складових і розробку на їх основі системи протидіючих і попереджувальних заходів. Водночас результати аналізу й оцінювання рівнів складових економічної безпеки не є самоціллю. Їх має бути покладено в основу розробки комплексу заходів, спрямованих на протидію загрозам і підвищення рівня економічної безпеки підприємства і розширення його адаптаційних можливостей до змін у господарській діяльності, створення умов стабільного функціонування і розвитку [215].

Під час вирішення завдань прогнозування не можна абсолютизувати параметри регресійної моделі. Слід урахувати відносний приблизний характер результатів кореляційно-регресійного аналізу. Будь-яка наукова істина – відносна.

Післямова

Результати проведеного монографічного дослідження дають змогу зробити висновки теоретичного та прикладного спрямування, основними з яких є такі.

Під економічною безпекою підприємства пропонуємо розуміти систему взаємозумовлених та взаємоузгоджених способів, інструментів та управлінських рішень, які, синтезуючись із наявним ресурсним потенціалом та включенням економічної безпеки до складу об'єктів обліково-аналітичного забезпечення, дозволяють вчасно протидіяти ризикам, загрозам та флуктуаціям середовища функціонування підприємства, забезпечують його фінансову стійкість, сприяють розвитку його економічного потенціалу, зростанню конкурентних переваг та підвищенню якості інформаційного забезпечення управлінських процесів.

Однією з важливих передумов інституційного забезпечення економічної безпеки на основі якісного інформаційного забезпечення є інститут бухгалтерського обліку, що втілює у собі вплив формальних та неформальних інститутів та зміни їх похідних факторів, які запропоновано розглядати на рівні макро-, мезо- та мікросередовища, врахування синергетичної дії яких формує вектор обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою.

У зв'язку із співіснуванням в економічній безпеці та бухгалтерського обліку ознак соціально-економічних інститутів, доведено необхідність поетапного розширення спрямованості інституту бухгалтерського обліку на основі його доповнення безпековою функціональністю, яке здатне підсилити та удосконалити важелі управління економічною безпекою на основі формування безпекоорієнтованої облікової політики, підсилити дієвість управління економічною безпекою та вивести його в більш масштабний вимір прийняття управлінських рішень.

Донині серед авторів домінує думка, що цілісність системи управління ризиками та загрозами економічної безпеки обмежується їх ідентифікацією та побудовою системи відповідного управління. В епоху інформатизації управлінських та економічних процесів такий підхід є неповним. Ураховуючи практичний досвід передових підприємств, вважаємо за необхідне доповнити ризик-менеджмент обліково-аналітичною складовою, яка є проміжною між складовими ідентифікації та управління ризиками. Це доповнення також зумовлює вдосконалення ідентифікаційної складової завдяки розширенню

переліку діджиталізаційними ризиками, а з другого боку – передбачає ідентифікацію ризиків через конкретні об'єкти бухгалтерського обліку, що сприяє формуванню безпекоорієнтованої облікової політики. Таким чином, розроблена теоретико-методологічна платформа посилює результативність управління ризиками, логічно вибудовує розуміння поетапної безпекової роботи на підприємстві від моменту ідентифікації ризиків до моменту прийняття управлінських рішень з одночасною трансформацією мети, методології, організації, завдань облікової політики та змісту обліково-аналітичних регламентів на підприємстві.

Фундаментальною основою обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів є принципи, які формуються під впливом базових нормативно-правових актів міжнародного і національного рівня та облікової науки і практики. Виокремлено чотири групи принципів (загальнонаукові принципи та принципи системного підходу; принципи зміцнення економічної безпеки; принципи обліку й аналізу), на основі врахування проявів та причинно-наслідкової природи яких можлива модифікація принципів обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств.

Розгляд обліково-аналітичного забезпечення як концепту управління економічною безпекою дозволяє сформулювати нове уявлення про організацію інформаційного підґрунтя для прийняття ефективних та своєчасних управлінських рішень і розробки заходів щодо протидії ризикам та загрозам бізнес-середовища, які особливо посилюються в глобальному конкурентному середовищі. Доведено, що концептом зміцнення економічної безпеки є трансформація та переосмислення функціональної спрямованості обліково-аналітичного забезпечення. У результаті цього можлива поступова трансформація мети, методології, організації та завдань обліково-аналітичного забезпечення, що дозволить максимально врахувати інституційне середовище аграрного бізнесу, тенденції цифровізації економіки та ризики економічної безпеки і досягти максимальної віддачі спроможності інституту бухгалтерського обліку.

Сучасна методологія бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності, яка ґрунтується на міжнародних стандартах обліку, унаслідок недосконалості і нерегульованості оцінки біологічних активів та сільськогосподарської продукції за справедливою вартістю і недосконалості національних стандартів обліку частково не відповідає безпековим запитам управління

аграрними підприємствами. Це може стати перешкодою під час прийняття управлінських рішень на основі показників обліку та звітності. Ця методологічна невпорядкованість тривалий час є одним із найвагоміших проблемних акцентів організації обліку в аграрному секторі та суттєвим фактором зниження рівня економічної безпеки аграрних товаровиробників, що зумовлює необхідність її максимального наближення до запитів зміцнення економічної безпеки аграрних підприємств.

У міру зростання ризиків економічної діяльності підприємств в умовах цифрової економіки змінюються їхні інформаційні системи та обліково-аналітичне забезпечення управлінських процесів. У цих умовах виникла необхідність трансформації місії бухгалтерської професії, головними компонентами якої, крім реєстрації фактів господарського життя і підготовки фінансової звітності, стають формування нефінансової звітності, гарантування економічної безпеки і сталого розвитку підприємницьких структур. Запропоноване змістовне наповнення трансформованої назви «обліковий гарант економічної безпеки» розширює горизонти місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку, інституту професійних бухгалтерів та їх вирішальної ролі в процесі зміцнення економічної безпеки підприємств, галузей та національної економіки загалом.

Розроблений концептуальний підхід до функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств передбачає рівнозначне функціонування обліково-аналітичного та управлінського модулів, перший із яких генерує інформаційну основу для прийняття управлінських рішень. У кінцевому підсумку це дозволить досягнути максимального рівня економічної безпеки аграрного підприємства; оптимального рівня ризик-сенситивності і стану протидії ризикам та загрозам макро-, мезо- і мікросередовища; оптимальних показників платоспроможності; збереження ресурсного потенціалу; задоволення інформаційних запитів внутрішніх і зовнішніх стейкхолдерів; зростання конкурентних позицій та забезпечення кібербезпеки інформаційних потоків. Запропонована структурна модель одночасного існування безумовних, альтернативних, компромісних та незалежних професійних суджень є результатом впливу біхевіористичного чинника на складний процес обліково-аналітичного забезпечення управлінських процесів і має стати платформою для підвищення якості облікової інформації та професійної орієнтації

облікових гарантів економічної безпеки на нормативні акти, власний досвід і переконання.

Обґрунтовано, що побудова чіткої моделі безпекової трансформації обліково-аналітичного забезпечення прямо залежить від належного рівня її організаційного забезпечення. У зв'язку з цим запропоновано виокремлення служби економічної безпеки (СЕБ) як структурного підрозділу підприємства з виділенням у її структурі облікового гаранта економічної безпеки, гаранта фізичної та правової безпеки, експертної групи з інформаційної безпеки й експертної групи захисту комерційної таємниці, конкурентної розвідки та комплаенса. Уважаємо, що поступова імплементація запропонованих організаційних блоків реалізації функцій наведеного підрозділу максимально точно відповідає безпековим запитам і забезпечує адекватність політики управління аграрними підприємствами в умовах жорсткої конкуренції та вразливості інформаційного середовища до кібератак.

Ядром функціонування обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою аграрних підприємств є безпекова модифікація об'єктів обліку. З метою імплементації безпекоорієнтованої облікової політики в інформаційний простір аграрного бізнесу сформовано безпековий профіль ризик-менеджменту та запропоновано удосконалення методичних підходів до обліку зменшення корисності необоротних активів, переоцінки основних засобів, операцій із фінансовими активами, біологічних активів, забезпечень, актуарних розрахунків та витрат на основі внесення змін до діючої системи рахунків, розробки спеціалізованих первинних документів та реєстрів аналітичного обліку. У результаті цього обґрунтовано підходи до безпекового відображення операцій у системі рахунків бухгалтерського обліку, що поглиблює його інформаційну та аналітичну функції.

Гарантування міцності економічної безпеки на макро- та мікрорівнях в умовах посилення деструктивного впливу ризиків можливе завдяки безпековому поданню аграрного бізнесу в інтегрованій звітності за міжнародними стандартами на основі розширення XBRL-таксономії додатковими безпековими елементами та доповнення Звіту з управління інформацією щодо організаційного забезпечення управління економічною безпекою, політики ризик-менеджменту, санкційного та внутрішнього комплаенса, антикорупційної політики тощо. Доведено, що прийняття

менеджментом аграрного підприємства релевантних управлінських рішень зі зміцнення його економічної безпеки має відбуватися за допомогою періодичного подання специфічної форми внутрішньої управлінської звітності – Внутрішнього звіту з економічної безпеки, який базується на поєднанні фінансових та абстрактно-текстових параметрів щодо можливого впливу різних типів ризиків на економічну безпеку.

Аналіз професійного бухгалтерського середовища у цифровому світі доводить вирішальну роль у формуванні стратегії управління діджиталізаційними ризиками передових світових та національних практик кіберзахисту облікової інформації. Доведено, що виокремлення у структурі служби економічної безпеки підприємства експертної групи інформаційної безпеки чи залучення послуг ІТ компаній-інтеграторів дозволить звести до мінімуму фактичні та можливі витрати на подолання наслідків впливу кіберзагроз, кіберінцидентів чи кібератак інформаційної оболонки аграрного бізнесу. У результаті цього стає можливим поступальне планування та реалізація відновлювальних заходів після впливу кібератак на економічну безпеку в коротко-, середньо- та довгостроковій перспективі.

Визначено, що механізм управління соціально-економічною безпекою сільськогосподарських підприємств становить взаємодію і взаємозв'язок його складових елементів: оцінки, аналізу, управління й контролю за показниками, що відображають результати соціально-економічної діяльності сільськогосподарських підприємств через його продуктивність і результативність. За допомогою запропонованих аналітичних підходів до оцінки соціально-економічної безпеки аграрних підприємств доведено, що зміцненню соціально-економічної безпеки аграрної сфери Харківської області сприяють зростання доходів працівників галузі і поліпшення показників заміщення робочої сили, а реальні загрози втілює у собі несприятлива демографічна ситуація. Обґрунтовано, що цілісний підхід до управління економічною безпекою аграрних підприємств на макро- та мікрорівнях, зокрема її соціально-економічною компонентою, пов'язаний із системою соціально-економічних показників розвитку галузі тваринництва, які опосередковано впливають на рівень економічної безпеки аграрних підприємств і в цілому сільського господарства Харківської області.

Трансформація завдань обліково-аналітичного забезпечення як концепту управління економічною безпекою має відбуватися на основі інтегрального вдосконалення аналітичного базису її зміцнення через глибокий аналіз усіх рушійних сил та причинно-наслідкових зв'язків. Тому було розроблено методологічний підхід до встановлення рівня економічної безпеки, що базується на інтегральній моделі врахування впливу окремих її складових – фінансової, соціальної, ресурсної та екологічної. Вважаємо, що застосування запропонованого аналітичного підходу до встановлення інтегрального рівня економічної безпеки, яке має базуватися на достовірній обліковій інформації, дозволить сформулювати підґрунтя для прийняття релевантних ефективних управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки з огляду на економічні наслідки впливу загроз та ризиків бізнес-середовища, більшість з яких має системний характер та не піддається достовірній оцінці в нестабільних економічних умовах.

Наявні методологічні підходи до аналізу економічної безпеки на аграрних підприємствах є безсистемними та не дозволяють встановлювати її всебічні прояви в умовах невизначеності. Це звужує практичну спрямованість і підвищує трудомісткість процесу обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою. У зв'язку із цим доведено, що модель формування аналітичного базису управління економічною безпекою в умовах невизначеності та зростання ризиків і загроз бізнес-середовища аграрних підприємств має ґрунтуватися на використанні загальноекономічних, статистичних, інтегральних та економетричних підходів.

На підставі багатофакторного кореляційно-регресійного економетричного моделювання за показниками 135 аграрних підприємств Харківської області визначено, що основою вдосконалення економетричних методів є стохастична апроксимація показників і встановлення причинно-наслідкових зв'язків між фінансово-економічною безпекою та показниками фінансової стійкості, ділової активності, платоспроможності і рентабельності. Це стало підґрунтям для побудови та подальшої верифікації прогнозу рівня маневреності власного капіталу як одного з базових індикаторів економічної безпеки та встановлення його інтервальних контурів, що посилює інформаційну базу прийняття управлінських рішень та покращує аналітично-прогностичний супровід управління розвитком аграрних підприємств та аграрного сектора в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение. *Вопросы экономики*. 1994. № 12. С. 4–13.
2. Аванесова Н.Е. Аналітичний погляд на теорії забезпечення економічної безпеки. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2017. № 2 (2). С. 99–107.
3. Адамик О.В. Розмежування понять «автоматизовані», «комп'ютерні» та «інформаційні» системи бухгалтерського обліку. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 26. № 1. С. 163–169.
4. Адашкевич Ю.Н. Конкурентная разведка (бизнес-разведка) *Безопасность бизнеса*. 2007. № 5. С. 103–108.
5. Акімова Н., Азадєн А. Методичні підходи до трансформації фінансової звітності відповідно до вимог МСФЗ. *Проблеми економіки*. 2018. № 4 (38). С. 286–293.
6. Андрійчук В.Г. Економіка підприємств агропромислового комплексу: підручник. Київ: КНЕУ, 2013. 779 с.
7. Антони Р. Основы бухгалтерського учёта. Москва: Триада НТТ, 1992. 318 с.
8. Апалькова В.В. Концепція розвитку цифрової економіки в Євросоюзі та перспективи України. *Вісн. Дніпропетров. ун-ту. Серія «Менеджмент інновацій»*. 2015. № 4. С.9–18.
9. Арістотель. Політика / пер. з давньогрец. та передм. О. Кислюка. Київ: Основи, 2000. 239 с.
10. Архірейська Н.В. Дослідження системних підходів щодо оцінки категорії «економічна безпека». *Ефективна економіка*. 2013. № 8. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2235>. (дата звернення: 15.08.2018).
11. Атамас П.Й., Атамас П.О., Крамаренко Г.О. Роль бухгалтерського обліку в управлінні ризиками підприємництва. *Акад. огляд*. 2016. №1 (44). С. 60–69.
12. Афанасьев В.Г. Системность и общество. Москва: Изд-во полит. л-ры, 1980. 368 с.
13. Балазюк О.Ю., Сисоєва І.М. Звіт про фінансові результати: особливості формування та аудиту. *Ефективна економіка*. 2020. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7659> (дата звернення: 15.01.2020).
14. Баланюк І.Ф., Пилипів Н.І., Якубів В.М. Обліково-аналітичне забезпечення господарської діяльності: монографія. Івано-Франківськ: Видавництво: Друкарня «Фоліант», 2014. 292 с.
15. Бандурка О.М., Духов В.Є., Петрова К.Я., Черняков М.М. Основи економічної безпеки: підручник. Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. 236 с.

16. Барановська С. П. Обліково-аналітичне забезпечення як невід'ємна складова управління підприємством. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2012. № 722. С. 8–11
17. Барановський О. І. Фінансова безпека в Україні (методологія оцінки та механізми забезпечення): автореф. дис. ... д-ра екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит». Київ: Ін-т економіки і прогнозування НАН України, 2000. 36 с.
18. Барбашин Р. Что делать бизнесу с кибератаками: объясняем на пальцах. Delo.ua. URL: <https://delo.ua/special/chto-delat-biznesu-s-kiberatakami-objasnjaem-na-palcah-343130/> (дата звернення: 29.06.2019).
19. Барташевська Ю.М. Економічна безпека підприємства: фактор впливу та шляхи забезпечення. *Економіка і суспільство*. Вип. 7. 2016. С. 189–194.
20. Баяндин Н.И. Этические проблемы ведения деловой разведки. Часть №1. URL: <https://it2b.ru/blog/arhiv/9.html> (дата обращения: 03.07.2019).
21. Безбожний В.Л. Вибір способу забезпечення соціально-економічної безпеки великих промислових підприємств: дис. ... канд. екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» (за видами економічної діяльності)». Луганськ, 2009. 224 с.
22. Безверхий К. Принципи бухгалтерського обліку та їх вплив на обліково-звітну інформацію підприємства. *Галиц. екон. вісн.* 2012. № 6 (39). С. 76–92.
23. Белебеха І.О. Бухгалтерський облік в системі управління господарством. Київ: Урожай, 1974. 144 с.
24. Беленкова М.І., Василішин С.І. Облік у зарубіжних країнах: навч. посіб. Харків: Діса плюс, 2017. 224 с.
25. Белкин Майкл. Конкурентная разведка: взгляд без эмоций / пер. с англ. Е.Л. Юшук. 2005. URL: <https://yushchuk.typepad.com/blog/2010.html#more> (дата обращения: 02.07.2019).
26. Белов Н.Г., Костяной В.И. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных предприятиях: учебник. 2-е изд., перер. и доп. Москва: Агропромиздат, 1985. 368 с.
27. Белоусова І.А., Сугак Т.О. Пріоритетні напрямки удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення фінансової складові системи економічної безпеки підприємств. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2019. № 2 (54). С. 199–204.
28. Березіна С.Б. Ризики як небезпека явищ і подій суспільства. *Причорномор. екон. студії*. 2018. Вип. 29. С. 47–54.
29. Белоус Н.Д. Теоретичне узагальнення складових та факторів формування економічної безпеки підприємств. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. 2012. № 1 (56). Т. 3. С. 73–83.

30. Бесєдін М.О., Нагаєв В.М. Основи менеджменту: оцінно-ситуаційний підхід (модульний варіант): підручник. Київ: Центр навчальної літератури, 2005. 496 с.
31. Білоусов Є.М. Сутнісні характеристики та співвідношення понять «економічна безпека держави», «економічна безпека регіону», «економічна безпека підприємства». *Право та інновації*. 2014. № 1–2. С. 21–25.
32. Білоусов Є.М. Щодо визначення поняття «економічна безпека». *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту. Серія. «Юриспруденція»*. 2014. № 9–1. С. 100–102.
33. Білоусько В.С., Беленкова М.І. Теорія бухгалтерського обліку: навч. посіб. Київ: Алерта, 2010. 402 с.
34. Білошкурська Н.В. Економіко-організаційний механізм формування економічної безпеки підприємства: принципи побудови, функції, структура. *Економіка та держава*. 2013. № 12. С. 24–29.
35. Біляк Ю. Зростання основних загроз для фінансово-економічної безпеки сучасного підприємства. *Економічний аналіз*. 2013. Т. 12(1). С. 28–31.
36. Бланк И.А. Управление финансовой безопасностью предприятия. Киев: Эльга, Ника-Центр, 2004. 784 с.
37. Бланк И.А. Финансовый менеджмент: учеб. курс. 2-е изд., перераб. и доп. Киев: Эльга, Ника-Центр, 2004. 656 с.
38. Богданович В.Ю., Бадрак В.В. Конкурентна розвідка та промислове шпигунство. *Сучасний захист інформації*. 2014. № 1. С. 16–22.
39. Большотенко І.В. Принципи організації системи економічної безпеки суб'єктів аудиторської діяльності. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 5. Ч. 2. С. 36–40.
40. Бондар М.І. Бухгалтерський облік як інформаційна підсистема системи управління. *Вісн. НУ «Львівська політехніка»*. 2012. № 721. С. 50–53.
41. Бондар М.І., Лисенко Н.М. Облік і звітність підприємств у системі оподаткування: навч. посіб. Київ: ДННУ «Академія фінансового управління», 2012. 584 с.
42. Бондаренко О.О. Фінансово-економічна безпека підприємства: теоретичний та практичний аспекти. *Ефективна економіка*. 2014. № 10. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3580> (дата звернення: 12.08.2018).
43. Боровиков В. Statistica: искусство анализа данных на компьютере. Для профессионалов. Санкт-Петербург: Питер, 2001. 656 с.
44. Бочуля Т.В. Інновативний розвиток обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством: теорія, методологія, практика: автореф. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Харків: ХДУХТ, 2016. 40 с.
45. Бочуля Т.В. Облікова складова інформаційного потенціалу підприємства. *Бюл. Міжнар. Нобелів. екон. форуму*. 2013. № 1 (6). С. 35–42.

46. Бочуля Т.В. Інноваційне підгрунття інформаційно-аналітичної трансформації сучасного бізнесу. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2019. Вип. 2 (30). С. 18–34.
47. Бровкіна Ю.О. Підходи до визначення поняття економічної безпеки підприємства. *Економіка: реалії часу*. 2015. № 1 (17). С. 122–127.
48. Бруханський Р.Ф. Обліково-аналітичне забезпечення стратегічного менеджменту в сільському господарстві: теоретико-методологічні основи: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 468 с.
49. Бутинець Ф.Ф. Бухгалтерський фінансовий облік: підручник. 5-те вид., перероб. і доп. Житомир: ПП «Рута», 2003. 726 с.
50. Бутинець Ф.Ф., Войналович О.П., Томашевська І.Л. Організація бухгалтерського обліку: підручник. Житомир: Рута, 2006. 528 с.
51. Быкова А. Теория бухгалтерского учета. Москва: Госфиниздат, 1962. 352 с.
52. Бутко С.Д. Бухгалтерський облік в колгоспах. Київ: Урожай, 1961.
53. Варенко В.М., Братусь І.В., Дорошенко В.С. та ін. Системний аналіз інформаційних процесів: навч. посіб. Київ: Ун-т «Україна», 2013. 203 с.
54. Василишин С.И. Экономическая безопасность как объект учетно-аналитического обеспечения управления предприятиями: теоретический аспект. *Вестник профессионального бухгалтера*. 2020. № 1–3 (229–231). С. 83–87.
55. Василішин С., Огійчук М. Теорія і практика обліково-аналітичного забезпечення управління прибутковістю акціонерного капіталу господарських товариств. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2016. № 4. С. 20–30.
56. Василішин С.І., Огійчук М.Ф. Економетричне моделювання ефективності використання оборотних засобів сільськогосподарських підприємств. *Облік і фінанси*. 2014. № 1 (63). С. 120–126.
57. Василішин С.І. Бюджетування у системі інструментів зміцнення економічної безпеки агробізнесу. *Актуальні проблеми сучасного бізнесу: обліково-фінансовий та управлінський аспекти*: матеріали І Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 19-21 березня 2019 р. Ч. 1. Львів: ЛНАУ, 2019. С. 159–161.
58. Василішин С.І. Диференціація факторів зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Сучасні проблеми і перспективи розвитку обліку, аналізу і фінансів в умовах глобалізації економіки*: матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 16 грудня 2015 р.: у 2 ч. Ч.1 / Харків. нац. аграр. ун-т. Харків: ХНАУ, 2015. С. 66–69.
59. Василішин С.І. Застосування глобальних принципів управлінського обліку як напрям зміцнення економічної безпеки підприємств. *Сучасні тенденції розвитку бухгалтерського обліку та оподаткування в Україні: глобальні виклики – управлінські рішення*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присв. 100-річчю Chartered Institute of Management Accountants

(СИМА). (м. Ірпінь, 29 березня 2019 року). Ірпінь: Вид-во УДФС України. С. 16–18.

60. Василішин С.І. Захист бухгалтерської інформації як складова економічної безпеки підприємств. *Матеріали підсумк. наук. конф. професорсько-викладацького складу, аспірантів і здобувачів, 24-25 травня 2017 р.* Харків. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2017. Ч.І. С. 20–21.

61. Василішин С.І. Теоретико-методичні засади нормування оборотних засобів сільськогосподарських підприємств. *Вісн. Харк. нац. техн. ун-ту с. - г.: Економічні науки*. Х.: ХНТУСГ, 2013. Вип. 138. С. 88–93.

62. Василішин С.І. Концептуальні засади зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Економічні перспективи підприємництва в Україні», 26-27 жовтня 2017 р., Ірпінь, Т. 1.* Ірпінь: УДФСУ, 2017. С. 91–94.

63. Василішин С.І. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств Харківської області оборотними засобами. *Зб. наук. праць Таврійськ. держ. агротехнолог.ун-ту (економічні науки)*. Мелітополь: тип. «Люкс», 2013. № 1 (21) Т. 3. С. 58–65.

64. Василішин С.І. Методика використання системи обліку витрат «стандарт-костинг» у системі управління економічною безпекою підприємств. *Облік і оподаткування: реалії та перспективи: матеріали III Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф., м. Ірпінь, 18-20 квітня 2018 р.* Ірпінь: Ун-т ДФС України. 2018. С. 42–45.

65. Василішин С.І. Місія та майбутнє бухгалтерської професії в умовах діджиталізації економіки. *Актуальні проблеми використання потенціалу економіки країни: світовий досвід та вітчизняні реалії: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 25 квітня 2020 р.)*. Дніпро: ПДАБА, 2020. С. 91–94.

66. Василішин С.І., Нежид Ю.С. Облік праці та її оплати в системі організаційно-економічного механізму регулювання зайнятості в аграрному секторі економіки. *Перспективи розвитку обліку, контролю та аналізу в контексті євроінтеграції: матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції, 23 травня 2019 р.* Одеса: ОНЕУ, Харків: «Діса плюс», 2019. С. 19–22

67. Огійчук М.Ф., Орлов В.В., Василішин С.І. Організаційно-економічне регулювання ефективного виробництва насіння зернових культур високих генерацій та його обліково-аналітичне забезпечення: монографія / за ред. М.Ф. Огійчука. Харків: ФОП Бровін О.В., 2019. 308 с.

68. Василішин С.І. Обліково-аналітичне забезпечення управління активами в системі економічної безпеки підприємств. *Науковий вісн. Ужгородського нац. ун-ту. Серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство*. 2019. Вип. 26. Ч. 1. С. 34–38.

69. Василішин С.І. Обліково-аналітичний базис управління ризиками економічної безпеки аграрних підприємств. *Матеріали третьої Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. «Управління розвитком соціально-економічних систем»* (23-24 квітня 2020 р.). Харків: ХНТУСГ, 2020. С. 104–106.

70. Василішин С.І. Обліково-аналітичні аспекти управління ризиками у системі економічної безпеки підприємств. II International scientific conference «*Economy and Society: a modern vectors of development*». Part 1, April 27, 2018. Leipzig, Germany: Baltija Publishing. С. 75–78.

71. Василішин С.І. Організаційні засади обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки аграрних підприємств. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 55. С.

72. Василішин С.І. Організаційні регламенти захисту облікової інформації у системі економічної безпеки аграрних підприємств. *Матеріали підсумкової науково-практичної конференції професорсько-викладацького складу і здобувачів наукових ступенів*, 19-20 березня 2019 р.; у 2 частинах. Харків: ХНАУ, 2019. Ч. II. С. 33–35.

73. Василішин С.І. Передумови та напрями обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою агробізнесу. *Глобальні принципи фінансового, облікового та аналітичного забезпечення аграрного сектора економіки*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 8-9 листопада 2018 р./ Харк. нац. аграр. ун-т. Харків: ХНАУ, 2018. С. 36–38.

74. Василішин С.І. Ризики економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 3 (71). Ч. 2. С. 178–183.

75. Василішин С.І. Робочий капітал як індикатор фінансово-економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Актуальні проблеми розвитку фінансів та фінансової науки: ідеї та їх впровадження*: матеріали ІХ Всеукр. наук. конф. студентів та молодих вчених (з міжнародною участю) (27 травня 2016 р., м. Покровськ). Покровськ: ДВНЗ «ДонНТУ», 2016. С. 64–67.

76. Василішин С. Вирішення соціальних проблем сільських територій як фактор зміцнення економічної безпеки сільського господарства Харківської області. *Теорія і практика розвитку агропромислового комплексу та сільських територій*: матеріали XVIII Міжнародного науково-практичного форуму, присвяченого пам'яті інженера Ярослава Зайшлого, 20–22 вересня 2017 р. Львів: Ліга-Прес, 2017. С. 103–106.

77. Василішин С.І. Специфіка функціонування аграрних підприємств та її вплив на методологію бухгалтерського обліку: безпековий аспект. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Вип. 46-2. С. 101–105.

78. Василішин С.І. Сутність та складові економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Ринкова трансформація економіки: стан, проблеми та перспективи*: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. 8–10 квітня 2015 р. Харків: ХНТУСГ ім. П. Василенка, 2015. С. 325–327.

79. Василішин С.І. Сутність та функції обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки підприємств. *Проблеми і перспективи інноваційного розвитку аграрного сектора економіки в умовах інтеграційних процесів*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 90-річч. екон. освіти в ХНАУ ім. В.В. Докучаєва, 3-4 жовтня 2019 р. У 2 ч. Ч. 2. / Харків. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: ХНАУ, 2019. С. 103–105.

80. Василішин С.І. Теоретико-методологічні засади встановлення сутності, проявів та складових економічної безпеки підприємств як економічної категорії. *Економіка та держава*. 2019. № 9. С. 35–39.

81. Василішин С.І. Теоретико-практичні засади формування фінансових ресурсів у системі економічної безпеки аграрних підприємств. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2018. № 1. С. 123–131.

82. Василішин С.І. Теоретичні засади розвитку місії та спроможності інституту бухгалтерського обліку в контексті управління економічною безпекою підприємств. *Облік і фінанси*. 2020. № 1. С. 20–27.

83. Василішин С.І. Соціальні напрями зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств України. *Формування нової парадигми управління фінансами та бізнесом в умовах посилення євроінтеграційних процесів в Україні*: зб. тез наук. доп. за матеріалами I Міжнар. наук.-практ. конф., м. Львів, 27 жовтня 2016 р.: у 2 ч. Львів: ЛНУ імені Івана Франка. Ч.І. 2016. С. 315–317.

84. Василішин С.І. Виклики сучасній аграрній політиці України в контексті зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Економічні, соціальні та екологічні проблеми розвитку агропродовольчої сфери*: матеріали Міжнародної наук.-практ. конф., 19 лютого 2016 р. Харків: Діса плюс, 2016. С. 47–49.

85. Василішин С.І. Управління дебіторською заборгованістю як напрям зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Розвиток нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях*. Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 19-20 лютого 2016 р.). ГО «Львівська економічна фундація». Львів: У 2-х ч. Львів: ЛЕФ, 2016. Ч. 1. С. 81–84.

86. Василішин С.І. Управління оборотними засобами сфери обігу в системі зміцнення економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Науковий вісн. Міжнар. гуманітарного університету. Серія «Економіка і менеджмент»*. 2016. С. 43–47.

87. Василішин С.І. Якість облікової інформації як фактор зміцнення економічної безпеки підприємств. Матеріал міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні проблеми управління підприємствами: теорія та практика», 18-19 березня 2019 р. м. Харків - м. Торунь. С. 406–407.

88. Василішин С.І., Ступницький Є.Р. Переоцінка активів як напрям протидії інфляції у системі економічної безпеки підприємств. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Серія «Економічні науки»*. 2015. Вип. 161. С. 129–136.

89. Василішин С.І., Тредіт В.Є. Напрями вдосконалення обліку амортизації основних засобів сільськогосподарських підприємств. *Бізнес-інформ*. 2014. № 12. С. 383–388.

90. Василішин С.І., Шелудько Р.М. Структура активів сільськогосподарських підприємств України як чинник їх економічної безпеки. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2019. № 1. С. 91–99.

91. Василішин С.І., Ярова В.В. Методичні аспекти бухгалтерського обліку виробничих запасів аграрних підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Вип. 21. URL: <http://global-national.in.ua/issue-21-2018>.

92. Васильєв О.В., Мейта В.І. Формування системи управління економічною безпекою промислових підприємств. *Економічний аналіз*. 2013. Т.14. № 2. С. 139–145.

93. Васильців Т.Г., Бойко В.В. Напрями та засоби розвитку сільських територій в контексті зміцнення соціально-економічної безпеки України: монографія. Львів: Ліга-Прес, 2016. 262 с.

94. Васина Н.В. Моделирование финансового состояния сельскохозяйственных организаций при оценке их кредитоспособности: монографія. Омск: Изд-во НОУ ВПО ОмГА, 2012. 252 с.

95. Васильєва Л.М. Формування сучасної професії бухгалтера та вимоги до неї. *Економіка. Управління. Інновації*. 2013. Вип. 2 (10). URL: file:///C:/Users/User/Downloads/eui_2013_2_14.pdf (дата звернення: 20.10.2019).

96. Вахрушина М.А. Грядущее исчезновение профессии бухгалтера: оцениваем вероятность перспективы. *Бухучет в строительных организациях*. 2016. № 12. С. 14–24.

97. Верхоглядова Н.І., Олініченко І.В. Принципи забезпечення економічної безпеки регіону. *Ефективна економіка*. 2013. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2296> (дата звернення: 23.03.2020).

98. Весельська Л.А. Демографічна ситуація в Україні як чинник впливу на соціальну безпеку. *Статистика України*. 2010. № 4. С. 66–71.

99. Вигівська І.М. Бухгалтерський облік діяльності підприємств в умовах ризику: організація та методика: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Житомир, 2010. 23 с.

100. Вигівська І.М., Грабчук І.Л., Зеленіна О.О. Обліково–аналітичне забезпечення управління підприємницькими ризиками. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2015. Вип. 1 (31). С. 67–79.

101. Височан О.С., Яхвак Д.М. Інституціоналізм у сучасній вітчизняній теорії бухгалтерського обліку: історичні витоки та генезис. *Причорномор. екон. студії*. 2017. Вип. 16. С. 155–161.

102. Витрати на робочу силу за 2014 рік: стат. бюл. / Державна служба статистики України, Київ. 2015. 65 с.

103. Вишнеvsька О.А. Аналіз змісту та наукові підходи до визначення сутності підприємницького ризику. *Екон. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад.* 2016. Вип. 5–1 (05). С. 64–67.

104. Вишнеvsька О.А. Підприємницький ризик в управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Економіка і суспільство: зб. наук. пр. Мукачів. держ. ун-ту.* 2016. Вип. № 7. С. 232–237.

105. Вівчар О.І. Управління економічною безпекою підприємств: соціогуманітарні контексти: монографія. Тернопіль: ФОП Паляниця В.А., 2018. 474 с.

106. Войнаренко М.П., Скоробагата Л.В. Мережеві інструменти капіталізації інформаційно-інтелектуального потенціалу та інновацій. *Вісн. Хмельниць. нац. ун-ту.* 2015. № 3. С. 18–24.

107. Волот О.І. Застосування хмарних технологій в обліку та управлінні підприємствами реального сектора економіки. *Центральноукр. наук. вісн.: зб. наук. пр. Кропивницький: ЦНТУ,* 2019. Вип. 2 (35). С. 190–198.

108. Волощук Л.О. Економічна безпека та інноваційний розвиток промислового підприємства: сутність та взаємозв'язок як об'єктів управління. *Економіка: реалії часу.* 2014. № 6 (16). С. 217–223.

109. Волощук Л.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління інноваційним розвитком підприємства. *Праці Одес. політехн. ун-ту: наук. та наук.–вир. зб.* 2011. Вип. 2(36). С. 301–307.

110. Вольська В.В. Методичні підходи до обліково-аналітичного забезпечення та аудиту управлінської діяльності аграрних підприємств. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2012. № 3 (24). С. 83–88.

111. Вольська К.О., Дикий А.П. Бухгалтерський облік у «хмарі»: порядок переходу та адаптації інформаційної системи підприємства. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу.* 2017. Вип. 2. С. 24–29.

112. Воронко Р., Вовчик Н. Управління ризиками і концепція ризик–орієнтованого внутрішнього контролю. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації: міжн. наук. журн.* 2018. № 3–4. С. 25–31.

113. Воскобійник Ю.С. Облікове забезпечення оподаткування прибутку підприємств : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)». «ІАЕ» УААН. Київ, 2007. 20 с.

114. Всемирный конгресс бухгалтеров – 2018 в Сиднее и наше вероятное завтра. URL: <https://buh.ru/articles/documents/80970/> (дата звернення: 20.06.2020).

115. Гавриловський О.С. Облік переоцінки основних засобів. *Економічний аналіз.* 2014. Т. 15. № 2. С. 130–135.

116. Гайдук І.С. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства. *Екон. вісн. ун-ту*. 2016. Вип. 28(1). С. 33–40.
117. Гайдуцький П.І., Жук В.М. Роль бухгалтерського обліку в попередженні економічних криз. *Економіка України*. 2012. № 12. С. 72–82.
118. Галкин А.Ф., Огийчук Н.Ф., Войчук Г.И. Теория бухгалтерского учета: учеб. пособие для с.-х. вузов. Изд. 2-е, доп. и перераб. Москва: Статистика, 1976. 335 с.
119. Галянтич М. Правові засади захисту комерційної таємниці. *Інтелектуальна власність*. 2003. № 12. С. 26–31.
120. Гапонюк О.І. Глобалізація та економічна безпека України. *Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності*. 2013. Вип.1 Т. 3. С. 204–208.
121. Гбур З.В. Інституційне забезпечення економічної безпеки України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 98–102.
122. Гбур З.В. Методи та принципи державного управління економічною безпекою. *Інвестиції: практика та досвід*. 2017. № 24. С. 114–117.
123. Гевчук А.В. Ризики бухгалтерського обліку та їх вплив на управління дебіторською заборгованістю. *Ефективна економіка*. 2019. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=7487> (дата звернення: 20.01.2020).
124. Гедз М.Й. Сутність обліково-аналітичного забезпечення системи управління. *Вісн. Одес. нац. ун-ту*. 2015. Т. 20, Вип. 4. С. 249–251.
125. Геєць В.М. Новий курс: реформи в Україні. 2010–2015: нац. доп. Київ: НВЦ НБУВ, 2010. 232 с.
126. Геєць В.М. та ін. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / ред. В.М. Геєць; Науково-дослідний центр індустріальних проблем розвитку НАН України. Харків: ВД «ИНЖЭК», 2006. 240 с.
127. Геєць В.М., Кваснюк Б.Є. та ін. Концепція економічної безпеки України. Київ: Логос, 1999. 56 с.
128. Герасимович І.А. Місце та роль обліково-аналітичного забезпечення в системі управління сучасним підприємством. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 3. С. 26–29.
129. Глобальні принципи управлінського обліку. URL: <https://www.cgma.org/resources/reports/globalmanagementaccountingprinciples.html> (дата звернення: 28.09.2019).
130. Гнилицька Л.В. Інформаційне забезпечення ризиками підприємницької діяльності: обліковий аспект. *Екон. інновації*. 2014. Вип. 57. С. 88–100.

131. Гоголь Т.А. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємств малого бізнесу: монографія. Чернігів: Видавець Лозовий В.М., 2014. 384 с.

132. Голов С.Ф. Бухгалтерський облік в Україні: аналіз стану та перспективи розвитку: монографія. Київ: МІМ; Центр учб. літ., 2007. 522 с.

133. Головай Н.М., Гордополова Н.В., Гордополов В.Ю. Розвиток парадигми бухгалтерського обліку в сучасній економічній системі. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2015. № 3(2). С. 93–98.

134. Голованова Н.Б. Формирование подходов к оценке экономической безопасности субъекта хозяйствования. *Доклады ТУСУР*. 2014. № 2 (32). Июнь. С. 294–300.

135. Голяничук Н.В., Голяничук С.Є. Переваги та недоліки застосування хмарних технологій в обліку. *Економічні науки*. Вип. 12 (1). С. 80–86. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12\(1\)__13](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecnof_2015_12(1)__13). (дата звернення: 12.06.2019).

136. Гончаренко Н.В. Облік довгострокових біологічних активів рослинництва: стан і напрями удосконалення. *Теоретичні та прикладні питання економіки: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. Ю.І. Єханурова, А.В. Шегди* 2011. Вип. 26. С. 202–207.

137. Горбаль Н.І., Смерека Л.В., Микитин О.З. Конкурентна розвідка: сутність, значення, перспективи розвитку. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. Львів: Вид-во Львів. політехніки, 2019. Т. 1. № 2. С. 53–60.

138. Горго І.О. Ризики як ключовий об'єкт управлінської діяльності аграрних підприємств. *Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України*. 2018. Вип. 284. С. 288–298.

139. Гордополов В.Ю. Принципи бухгалтерського обліку в інформаційному просторі управління зовнішньоекономічною діяльністю. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Вип. 1 (39). С. 19–31.

140. Горкавий В.К., Ярова В.В. Математична статистика: навч. посіб. Київ: ВД «Професіонал», 2004. 384 с.

141. Горовий В. Формування інформаційної системи як принцип організації інформаційної діяльності в умовах глобалізації. *Україна: події, факти, коментарі*. 2013. № 19. С. 65–74.

142. Гребеник В.В., Бушуева Н.В. Системный взгляд на экономическую безопасность государства. *Вестн. Моск. ун-та имени С.Ю. Витте*. Серия 1: Экономика и управление. 2013. № 1. URL: http://www.muiiv.ru/vestnik/pdf/eu/eu_2013_1_29-32.pdf. (дата звернення 16.08.2018).

143. Гринман Г.И. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. 3–е изд., перераб. и доп. Москва: Агропромиздат, 1989. 495 с.

144. Гринь В.П. Бухгалтерський облік в системі управління підприємством: історичні аспекти та сучасні особливості здійснення наукових досліджень. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2019. Вип. 3(2). С. 194–201.

145. Гринько Т.В., Лисенко Л.В. Фактори формування економічної безпеки підприємства. *Вісн. Дніпропетров. ун-ту*. 2014. Вип. 8 (3). С. 85–90.

146. Грицишен Д.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління економіко-екологічною безпекою підприємств: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит (за видами економічної діяльності)». Житомир, 579 с.

147. Гринько А.П., Акімова Н.С., Кваша О.О. Сучасна концепція організації бухгалтерського обліку в інформаційній системі економічного управління підприємством / Accounting, analysis and audit activities of the enterprises: problems, trends, prospects: Collective monograph. SAUL Publishing Ltd, Dublin, Ireland, 2016. С. 39–57.

148. Гринько А.П., Гринько П.Л. Вплив розвитку інституційно-організаційного середовища на підвищення ефективності бізнесу в умовах цифровізації сучасної економіки. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2019. Вип. 2 (30). С. 146–159.

149. Грішнова О.А., Заїчко О.С. Новітні технології в економіці персоналу: нові можливості й нові виклики. *Вісн. екон. науки України*. 2016. № 2. С. 52–57.

150. Гудзенко Н.М., Китайчук Т.Г. Роль обліку в забезпеченні економічної безпеки підприємств. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2017. № 3. С. 125–134.

151. Гудзинський О.Д., Кірейцев Г.Г., Пахомова Т.М. Теоретичні аспекти формування обліково-аналітичного механізму менеджменту. *Облік і фінанси АПК*. 2008. № 3. С. 89–93.

152. Гуцаленко Л.В. Можливості застосування справедливої вартості у вітчизняній обліковій системі. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. 2012. № 3 (69). Т. 2. С. 40–46.

153. Гушко С.В. Напрямки та змістовне навантаження внутрішніх інформаційних потоків обліково-аналітичної системи управління підприємства. *Незалежний аудитор*. URL: <http://npv.n-auditor.com.ua/ua/zmist-zhurnalu-npv-1/item/254.html> (дата звернення: 13.04.2019).

154. Давыдова А.А., Захарова Р.Л. Система контроля оплаты труда персонала как фактор обеспечения экономической безопасности предприятия. *Актуальные вопросы экономических наук и современного менеджмента: сб. ст. по материалам VII междунар. науч.-практ. конф.* Новосибирск: СибАК, 2018. № 2(5). С. 53–60.

155. Данилиан А.А. Бухгалтерский учет на сельскохозяйственных предприятиях, 4-е изд., доп. и перераб. Москва: Агропромиздат, 1990. 287 с.

156. Данилишин Б.М., Степаненко А.В., Ральчук О.М. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування / за ред. проф. Б.М. Данилишина. Київ: Наук. думка, 2008. Т. 1. 392 с.

157. Данілова Е.І. Концепція системного підходу до управління економічною безпекою підприємства: монографія. Вінниця: Європ. наук. платформа, 2020. 342 с.

158. Дарнопих Г. Сучасні проблеми економічної безпеки України. *Вісн. Акад. прав. наук України*. 1998. № 1. С. 142–150.

159. Дейнега О.В., Дейнега І.О. Ентропія в діяльності підприємства: суть та основні підходи до оцінювання. *Вісн. Нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. Серія «Логістика». 2018. Вип. 26. Ч. 2. С. 56–63.

160. Дем'яненко М.Я. Про співвідношення бухгалтерського та податкового обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2004. № 1. С. 10–17.

161. Дем'яненко М.Я., Чудовець В.В. Інвентаризація в системі бухгалтерського обліку: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 288 с.

162. Демчук О.М., Демчук Н.І., Ткаченко О.С. Бухгалтерський облік в управлінні сільськогосподарськими підприємствами. *Зб. наук. пр. Таврійськ. держ. агротехнол. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 3(35). С. 266–272.

163. Дем'яненко Н.Я. Повышение отдачи оборотных средств колхозов. Киев: Урожай, 1988. 112 с.

164. Денисов О.Є. Сутність поняття економічної безпеки та її вплив на розвиток державності. *Економіка та держава*. 2016. № 7. С. 52–57.

165. Дерій В. А., Гуменна-Дерій М. В. Трансформація бухгалтерського обліку і фінансової звітності та її місце в українських економічних реформах. Стан і перспективи розвитку бухгалтерського обліку в умовах глобалізації: монографія; за наук. ред. З.-М.В. Задорожного. Тернопіль: ВПЦ ТНЕУ «Екон. думка», 2018. С. 147–156.

166. Дерій В. А., Гуменна-Дерій М. В. Управлінський облік і аналіз бізнес-процесів у підприємстві. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу*. 2018. Вип. 2 (40). С. 12–18.

167. Дерій В., Мельничук І. Бухгалтерський облік, аналіз і аудит у системі управління витратами на економічну безпеку. *Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту*. 2019. Вип. 1. С. 197–208.

168. Дерій В.А. Проблеми бухгалтерського обліку й економічного аналізу в системі управління: перші захисти дисертацій українськими докторами наук, мотивація до змін. Концептуальні основи розвитку системи бухгалтерського і управлінського обліку та звітності: монографія; за наук. ред. З.-М. В. Задорожного. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 288 с. С. 5–11.

169. Дерун І.А. Ідентифікація ризиків у системі бухгалтерського обліку підприємства. *Економічний часопис-XXI*. 2016. № 159. С. 97–100.

170. Джафарова О.В. Економічна безпека як об'єкт дозвільної діяльності: питання сьогодення. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Юридичні науки»*. 2013. Вип. 3. Т. 2. С. 24–27.

171. Дзьобань О.П. Проблеми безпеки у договірній концепції Томаса Гоббса: аксіологічний аспект. *Стратегічні пріоритети*. 2008. № 1 (6). С. 161–167.

172. Дикий А.П. Організація бухгалтерського обліку як інструмент забезпечення економічної безпеки підприємства: автореф. дис. ... канд. екон. наук: спец. 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Житомир: ЖДТУ, 2009. 21 с.

173. Директива 2013/34/ЕС Европейского Парламента и Совета о ежегодной финансовой отчетности, консолидированной финансовой отчетности и связанных с ними отчетах определенных типов компаний, вносящая поправки в Директиву 2006/43/ЕС Европейского Парламента и Совета и отменяющая Директивы Совета 78/660/ЕЕС и 83/349/ЕЕС. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU13169> (дата звернення: 09.10.2019).

174. Діброва А.Д., Чорний Г.М. Категорія «управління» як атрибут динамічних систем. *Економіка АПК*. 2010. № 7. С. 122–127.

175. Дорош Н.І. Оцінювання ризиків при проведенні аудиту. *Наук. вісн. Нац. акад. статистики, обліку та аудиту*: зб. наук. пр. 2017. № 4. С. 40–47.

176. Друкер П. Задачи менеджмента в XXI веке. Москва: Вильямс, 2000. 215 с.

177. Друри К. Введение в управленческий и производственный учет / пер. с англ.; под ред. С.А. Табалиной. Москва: Аудит, Юнити. 1994. 560 с.

178. Економетрія. Оцінювання прогнозних можливостей моделі. URL: <https://studfile.net/preview/2401086/page:7/> (дата звернення: 03.03.2020).

179. Елисеєва И.И. Эконометрика: учебник. Москва: Финансы и статистика, 2002. 344 с.

180. Елисеєва И.И., Юзбашев М.М. Общая теория статистики: учебник/ под ред. И.И. Елисеевой. 5-е изд., перераб. и доп. Москва: Финансы и статистика, 2004. 656 с.

181. Енциклопедія сучасної України. Київ: НАН України, 2009. Т.9.

182. Єршова Н.Ю. Методичний підхід до формування інформації в системі стратегічного управлінського обліку з метою підвищення економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту*. 2015. № 10 (63). С. 276–280.

183. Єршова Н.Ю. Системний підхід до дослідження організації стратегічного управлінського обліку. *Наук. вісн. Херсон. держ. ун-ту*. 2017. Вип. 22. Ч. 2. С. 120–125.

184. Єршова Н.Ю. Удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління основними засобами підприємства: стратегічний аспект. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 894–904.

185. Єршова Н.Ю., Ткаченко М.О., Гаркуша В.О., Мірошник О.Ю., Новак-Каляєва Л.М. Економічна безпека підприємства: науково-практичні аспекти обліково-аналітичного забезпечення. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. № 29. Т. 2. С. 142–149.

186. Жадан Т.А., Жадан Ю.В. Сучасні наукові підходи до розуміння економічного змісту поняття «ризик». *Причорномор. екон. студії*. 2018. Вип. 33. С. 74–78.

187. Жаліло Я. Стратегія забезпечення економічної безпеки України. Пріоритети та проблеми імплементації. Стратегія національної безпеки України в контексті досвіду світової спільноти. Київ: Сатсанга, 2001. 224 с.

188. Желюк Т. Економічна безпека в системі інституційного вектора збалансованого розвитку. *Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту*. 2013. Вип. 1. С. 19–32.

189. Житный П. Принципы формирования учетной политики. *Бухгалтерский учет и аудит*. 2005. № 4. С. 25–28.

190. Жихор О.Б. Економічна безпека: підручник / за ред. О.Б. Жихор, О.І. Барановського. Київ: УБС НБУ, 2015. 467 с.

191. Жихор О.Б., Фоменко А.А. Фінансова безпека підприємства як економічна категорія. *Фінансовий простір*. 2012. № 3 (7). С. 46–48.

192. Жук В.М. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспективи України в умовах глобалізації. *Економіка АПК*. 2012. № 5. С. 19–25.

193. Жук В.М. Концепція розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2009. 648 с.

194. Жук В.М. Методологічний супровід застосування П(С)БО 30 «Біологічні активи». *Фінанси, облік і аудит*. Спец. випуск. 2007. Ч. 1. С. 75–84.

195. Жук В.М. Наукова гіпотеза трактування бухгалтерського обліку як соціально-економічного інституту. *Облік і фінанси*. 2012. № 2. С. 14–22.

196. Жук В.М. Поглиблення сутності предмету бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси АПК*. 2012. № 1. С. 16–23.

197. Жук В.М. Предмет та об'єкти бухгалтерського обліку сільськогосподарської діяльності. *Проблеми теорії та методології бухгалтерського обліку, контролю і аналізу: міжнарод. зб. наук. пр.* Житомир: ЖДТУ, 2010. Вип. 2 (17). С. 100–105.

198. Жук В.М. Реформування бухгалтерського обліку та звітності: стан та перспективи. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 3. С. 4–13.

199. Жук В.М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку: інституціональний аспект: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2018. 408 с.

200. Жук В.М., Попко Є.Ю., Шендерівська Ю.Л. Бухгалтерський облік: перегляд предмету і назви професії. *Облік і фінанси*. 2020. № 1 (87). С. 36–44.

201. Журавлева Н.А., Костылев А.В. Оценка пороговых значений экономической безопасности компаний инфраструктурного комплекса. *ЭТАП: Экономическая Теория, Анализ, Практика*. 2010. № 1. С. 39–56.
202. Забродский В., Капустин Н. Теоретические основы оценки экономической безопасности отрасли и фирмы. *Бизнес-информ*. 1999. № 15–16. С. 35–37.
203. Забуранна Л. В. Еволюція парадигми управління підприємством. *Економіка АПК*. 2011. № 9. С. 133–138.
204. Задорожний З.В., Ковальчук Є.К., Панасюк В.М. Облік в галузях економіки: навч. посіб. Тернопіль: Екон. думка, 2010. 245 с.
205. Засадний Б.А. Бухгалтерський облік в інформаційній системі управління підприємством. *Наук. вісн. Херсонс. держ. ун-ту*. 2016. Вип. 17(1). С. 146–149.
206. Засадний Б.А. Ризики системи бухгалтерського обліку в умовах застосування МСФЗ. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту*. 2017. Вип. 14(1). С. 111–115.
207. Зацеркляний М.М., Мельников О.Ф. Основи економічної безпеки: навч. посіб. Київ: КНТ, 2009. 337 с.
208. Зачосова Н.В. Проблемні аспекти обліково-аналітичного забезпечення оцінювання рівня економічної безпеки підприємств. *Ефективна економіка*. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6632> (дата звернення: 10.03.2020).
209. Золотар О.О. Правове регулювання знищення інформації. *Правова інформатика*. 2012. № 2 (34). С. 39–44.
210. Ильяшенко С.Н. Составляющие экономической безопасности предприятия и подходы к их оценке. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 3(21). С. 11–19.
211. Ипполитов К.Х. Экономическая безопасность: стратегия возрождения России. Москва: РСПБ, 1996. 263 с.
212. Ібрагімов Е.Е. Принципи побудови системи економічної безпеки підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 6. С. 330–333.
213. Іванюта Т.М., Заїчковський А.О. Економічна безпека підприємства: навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2017. 256 с.
214. Іващенко Г.А. Обліково-аналітичне забезпечення економічної безпеки. *Молодий вчений*. 2018. Вип. 2(54). С. 719–722.
215. Ілляшенко О.В. Використання показника «рівень ризику небезпеки» як критерію у прийнятті рішення в службі економічної безпеки підприємства. *Технолог.й аудит и резервы производства*. 2016. №2/5 (28). С. 42–48.

216. Ілляшенко О.В. Теоретичні основи формування обліково-аналітичного забезпечення управління. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*: зб. наук. пр. Харків: ХДУХТ, 2018. Вип. 1 (27). С. 246–259.

217. Ільїн О.О., Серих С.О., Вишнівський В.В. Аналіз уразливості інформаційного ресурсу вищого навчального закладу та класифікація загроз інформаційної безпеки. *Сучасний захист інформації*. 2017. № 1. С. 66–72.

218. Кабалов А.И. Промышленный шпионаж и конкурентная разведка в деятельности предприятия. *Актуальные вопросы экон. наук*. 2014. № 39. С. 76–84.

219. Кавун С.В., Пилипенко А.А., Ріпка Д.О. Економічна та інформаційна безпека підприємств у системі консолідованої інформації: навч. посіб. Харків: ХНЕУ, 2013. 364 с.

220. Калюга Є.В. Облік біологічних активів у державному секторі. *Економічний аналіз*. 2014. Т. 18. № 2. С.16–22.

221. Камінська Т.Г. та ін. Обліково-аналітичне забезпечення фінансового менеджменту на сільськогосподарських підприємствах: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2013. 338 с.

222. Камінська Т.Г., Костенко О.М. Фінансова звітність: обліково-інформаційне обґрунтування гармонізації і використання. *Ефективна економіка*. 2017. № 12. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5984> (дата звернення 19.08.2019).

223. Камінська Т.Г., Краєвський В.М. Трансривневі обліково-інформаційні системи індикативного управління сільськогосподарським підприємством. *Інтернаука: міжд. науч. журн. Серія «Економические науки»*. 2017. № 1 (1). С. 51–56.

224. Камінська Т.Г., Краєвський В.М., Костенко О.М. Галузеві особливості формування індикаторів обліково-інформаційної системи управління сільськогосподарським підприємством. *Бізнес-інформ*. 2016. № 11. С. 186–190.

225. Камінська Т.Г., Краєвський В.М., Костенко О.М. Індикатори інформаційних систем управління сільськогосподарськими підприємствами: монографія / За ред. Т.Г. Камінської. Київ, 2017. 269 с.

226. Канцуров О.О. Інституціональні засади розвитку бухгалтерського обліку : автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит (за видами економічної діяльності)». Київ: ННЦ «ІАЕ» НААН України, 2015. 33 с.

227. Капустин Н. Экономическая безопасность отрасли и фирмы. *Бизнес Информ*. 1999. № 11–12. С. 45–47.

228. Касич А.О., Циган Р.М. Концепція обліково-аналітичного забезпечення управління грошовими потоками. *Облік і фінанси*. 2017. № 3. С. 28–37.

229. Качмар О.В. Теоретичні основи організації бухгалтерського обліку на підприємстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 9. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3367> (дата звернення: 26.03.2019).
230. Кваснюк Б.С. Економічна безпека України. *Вісн. УБЕНТЗ*. 1998. № 6. С. 6–12.
231. Кирій В.В., Солодкий В.С., Тимофеев В.О. Конкурентна розвідка та контррозвідка: навч. посіб. Харків: ХНУРЕ, 2015. 380 с.
232. Кисельов С. Локк Джон. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. Київ: Парламент. вид-во, 2011. 409 с.
233. Кінева Т.С., Глушко О.В. Релевантність облікової інформації, придатної для управління відтворенням біологічних активів багаторічних насаджень. *Проблеми економіки*. 2014. № 3. С. 227–233.
234. Кірейцев Г., Литвиненко В., Мавріна Н. Вплив глобалізації економіки на розвиток системи обліку в Україні. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2014. № 4. С. 47–53.
235. Кірейцев Г. Г. Фінансовий менеджмент. Київ: ЦНЛ, 2007. 531 с.
236. Кірейцев Г. Розвиток функцій бухгалтерського обліку. *Вісн. ЖІТІ*. 2000. № 12. С. 67–71.
237. Клименко В. Внутрішні загрози інформаційній безпеці організації. *Вісн. НБУ*. 2008. № 5. С. 62–63.
238. Клименко О.В. Методи протидії підприємств України негативному впливу інфляції. *Екон. вісн. НТУ «КПІ»*. URL: <http://economy.kpi.ua/uk/node/684> (дата звернення: 14.08.2019).
239. Кобилецький В.Р. Словник економічних показників. Financial Analysis online: онлайн-журнал. URL: <https://www.finalon.com/slovnik-ekonomichnikh-rokaznikov/> (дата звернення: 03.02.2020).
240. Ковалев В.В. Финансовый учет и анализ: концептуальные основы. Москва: Финансы и статистика, 2004. 720 с.
241. Коваленко О.В. Підходи до визначення поняття економічної безпеки підприємства. *Екон. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад.* 2016. Вип. 1. С. 65–72.
242. Коваль О.В. Біологічні активи з ГМО – нові об'єкти обліку в сільському господарстві. *Ефективна економіка*. 2014. № 2. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2745> (дата звернення: 03.05.2019).
243. Ковальов Д., Сухорукова Т. Економічна безпека підприємства. *Економіка України*. 1998. № 10. С. 48–52.
244. Ковальова О.В., Василюшин С.І. Управління матеріальними ресурсами у системі економічної безпеки сільськогосподарських підприємств. *Наук. й вісн. Херсон. держ. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2014. Вип. 8. Ч. 5. С. 92–96.

245. Козаченко Г., Пономарев В. Методологические основы оценки уровня экономической безопасности предприятия. *Региональные перспективы*. 2000. № 2–3. С. 104–106.

246. Коленда Н.В. Поняття соціально-економічної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2016. № 7. С. 672–678.

247. Коляденко С.В. Цифрова економіка: передумови та етапи становлення в Україні і у світі. *Економіка. Фінанси. Менеджмент*. 2016. № 6. С.106–107.

248. Компанієць Д.О. Конкурентна розвідка як маркетинговий інструмент сучасного бізнесу. *Часопис Нац. ун-ту «Острозька академія»*. 2013. № 2(8). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2013/n2/13kdoisb.pdf>. (дата звернення: 02.07.2019).

249. Конкурентная разведка: учеб. пособие / Е.Л. Ющук и др.: под. ред. Е.Л. Ющука, А.А. Мальцева. Екатеринбург, 2015. Ч. 1. 210 с.

250. Концептуальна основа фінансової звітності. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_009 (дата звернення: 23.03.2019).

251. Копитко М.І. Комплексне забезпечення економічної безпеки підприємств (на матеріалах підприємств транспортного машинобудування): дис. ... д-ра екон. наук: 21.04.02 «Економічна безпека суб`єктів господарської діяльності». Київ: Ун-т економіки та права «Крок», 2015. 478 с.

252. Королюк Т. Ризик у дисертаційних дослідженнях з проблем обліку, аналізу та аудиту вітчизняних науковців: основні положення, невирішені питання та перспективи досліджень. *Бухгалтерський облік і аудит*. 2012. № 11. С. 46–55.

253. Королюк Т.М. Ризики: сутнісний аналіз, фактори, класифікація. Інноваційна діяльність та економічна безпека підприємств: колект. монографія / за заг. ред. Л. М. Савчука, Daniel Fic. Дніпро: Пороги, 2017. 480 с. С. 232–246.

254. Королюк Т.М. Системний підхід до класифікації ризиків у системі бухгалтерського обліку. *Актуальні проблеми соціально-економічних систем в умовах трансформаційної економіки: зб. наук. статей за матеріалами IV Всеукр. наук.-практ. конф. (12–13 квітня 2018 р.)*. Ч. 2. Дніпро: НМетАУ, 2018. С. 254–257.

255. Коротаев А.В., Цирель С.В. Кондратьевские волны в мировой экономической динамике. *Системный мониторинг. Глобальное и региональное развитие* / ред. Д.А. Халтурина, А.В. Коротаева. Москва: Либроком. 2009. С. 189–229.

256. Костякова А.А. Управлінський облік як джерело інформаційного забезпечення системи управління. *Молодий вчений*. 2017. № 1.1 (41.1). С. 49–54.

257. Кравцов А.А., Желнов И.И. О промышленном и экономическом шпионаже, а также недобросовестной конкуренции. *Мир науки*. 2014. № 1. URL: https://elibrary.ru/download/elibrary_21610160_69244820.pdf (дата обращения: 03.07.2020).

258. Красова О.С. Управленческий учет в США. Москва: «Горячая линия» бухгалтера, 2006. 168 с.

259. Краус Н.М., Голобородько О.П., Краус К.М. Цифрова економіка: тренди та перспективи авангардного характеру розвитку. *Ефективна економіка*. 2018. № 1. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/1_2018/8.pdf (дата звернення 10.06.2019).

260. Крикунова В.М., Фомішина В.М. Теоретичні засади управління ризиками підприємницької діяльності сільськогосподарських товаровиробників. Стратегічні напрями соціально-економічного розвитку аграрного сектора економіки України: колектив. монографія / за заг. ред. А.В. Руснака. Херсон: ТОВ «ВКФ «СТАР» ЛТД», 2017. 432 с. С. 20–31.

261. Крутова А.С., Лачкова Л.І., Ставерська Т.О. та ін. Управління фінансовою безпекою підприємств торгівлі в умовах невизначеності: колект. монографія / за заг. ред. А.С. Крутової. Харків: Видавець Іванченко І.С., 2017. 264 с.

262. Крутова А.С., Фадєєва Г.М. Методологія та організація ведення обліку в умовах автоматизації. *Облік і фінанси АПК*. 2010. Вип. 4. С. 48–52.

263. Кузьмінський Р. Реформування бухгалтерського обліку. *Фінанси України*. 2006. № 8. С. 59–63.

264. Кузьмінський Ю. Що таке система бухгалтерського обліку? *Бухгалтерський облік і аудит*. 2006. № 6. С. 8–11.

265. Кулик А.В. Теорія економічного аналізу: навч. посіб. Київ: Вид. дім «Персонал», 2018. 452 с.

266. Кундря-Висоцька О.П. Організація обліку: навч. посіб. Київ: Алерта, 2007. 223 с.

267. Купчак Б.Ф. Економічна безпека підприємництва: суть та умови виникнення. *Наук. вісн. Львів. держ. ун-ту внутр. справ*. Серія «Економіка». 2010. Вип. 2. С. 334–346.

268. Лаговська О.А., Легенчук С.Ф., Кузь В.І., Кучер С.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: навч. посіб. Житомир: ЖДТУ, 2017. 416 с.

269. Лазаришина І.Д. Принципи економічного аналізу як інструмент забезпечення його якості. *Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* [«Розвиток соціально-економічних систем в геоелектронному просторі: теорія, методологія, організація обліку та оподаткування»], 11–12 травня 2017 р. Тернопіль: ТНТУ ім. І. Пулюя, 2017. С. 96–98.

270. Лазаришина І.Д. Економічний аналіз в Україні: історія, методологія, практика: монографія. Рівне: НУВГП, 2005. 369 с.

271. Левицька С.О. Організація обліку діяльності суб'єктів як синергетичний процес інформаційного забезпечення їх менеджменту. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Острог: Вид-во НУ«ОА», 2016. № 1(29). С. 133–139.

272. Левченко З.М. Облікова політика сільськогосподарських підприємств щодо біологічних активів. *Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад.* 2013. Вип. 1 (6). Т. 3. Полтава: ПДАА, 2013. С. 177–182.

273. Левчук О.В. Економічна безпека України в контексті глобалізаційних викликів. *Економіка і суспільство*. 2017. Вип. 8. С. 59–64.

274. Легенчук С.Ф. Енерго-ентропійний підхід в теорії бухгалтерського обліку. *Вісн. ЖДТУ*. 2006. № 2 (36). С. 60–71.

275. Легенчук С.Ф. Теорія і методологія бухгалтерського обліку в умовах постіндустріальної економіки: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2010. 652 с.

276. Лейбниц Г. Избранные философские сочинения / перевод членов Москов. психол. общ-ва под ред. В.П. Преображенского. Москва: Типография А. Гатцука, 1890. 366 с.

277. Лень В.С. Обліково-аналітичне забезпечення: визначення поняття. *Бухгалтерський облік, оподаткування, аналіз і аудит: сучасний стан, проблеми та перспективи розвитку: матеріали I Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Чернігів, 11 груд. 2015 р.)*. Чернігів, 2015. 248 с.

278. Лиссабонский документ 1996 года. Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе. URL: <https://www.osce.org/ru/mc/39543?download=true>. (дата звернення: 08.08.2018 р.).

279. Лічман Т.В. Окремі аспекти захисту комерційної таємниці вітчизняних підприємств в умовах євроінтеграції. *Вчені зап. Ун-ту «КРОК»*. 2014. Вип. 37. С. 126–134.

280. Ловінська Л.Г. Оцінка в бухгалтерському обліку: монографія. Київ: КНЕУ, 2006. 256 с.

281. Лоханова Н.О. До питання про принципи підготовки інтегрованої звітності. *Збірник наукових праць Луцьк. нац. техн. ун-ту. Серія «Облік і фінанси»*. 2012. Вип. 9 (33). Ч.2. С.291–299.

282. Лоханова Н.О. Проблеми розвитку облікової системи України з точки зору концепції інституціональних змін. *Економіст*. 2012. № 9. С. 17–21.

283. Лугова В.М., Голубєва Т.В. Соціальна безпека як ключова підсистема безпеки підприємств. *Бізнес-Інформ*. 2011. № 10. С. 69–72.

284. Лупенко Ю.О. Розвиток аграрного сектору економіки України: прогнози та перспективи. *Наук. вісн. Мукачів. держ. ун-ту*. Вип. 2(4). 2015. С. 30–34.

285. Лупенко Ю.О., Фещенко В.В. Хеджування фінансових ризиків та сучасний ринок деривативів для підприємств аграрного сектору економіки. *Фінанси України*. 2014. С. 98–115.

286. Лучко М.Р. Бухгалтерський облік: функціональний підхід. *Незалежний аудитор*. 2016. № 17(11). С. 7–11.

287. Любенко А.М., Кундря-Висоцька О.П., Рудницька О.В. Праксеологічна граматика дій у розвитку сучасної обліково-аналітичної системи у контексті забезпечення інформаційних запитів. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2019. Вип. 29. Ч. 2. С. 178–187.

288. Любимов М.О., Кулик В.А. Можливості, загрози та перспективи використання «хмарних» технологій у бухгалтерському обліку. *Наук. вісн. Полтав. ун-ту економіки і торгівлі*. 2019. № 2. С. 40–46.

289. Ляшенко В.І., Вишневський О.С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. Київ, 2018. 252 с.

290. Ляшенко О.М. Концептуалізація управління економічною безпекою підприємства: монографія. Київ: НІСД, 2015. 348 с.

291. Мазіна О. Соціальна місія професійної діяльності та її досягнення. Нація: український парламентський клуб. URL: <http://www.nacija.com.ua/?article=6240> (дата звернення: 11.06.2020).

292. Мазур Н.А. Класифікація ризиків аграрного підприємства для цілей бухгалтерського обліку. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2014. Вип. 2. С. 1264–1268.

293. Макода С.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління підприємством. *Вісн. Харків. нац. техн. ун-ту сіл. гос-ва імені Петра Василенка*. 2016. Вип. 177. С. 131–136. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vkhdusg_2016_177_17 (дата звернення 21.11.2019).

294. Маліцька Г.Г., Кутаренко Н.Я. Промислове шпигунство в контексті економічної злочинності. *Ефективна економіка*. 2019. № 5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7051> (дата звернення: 03.07.2019).

295. Малюга Н.М., Долюк А.В. Концепція створення і розвитку системи бухгалтерського обліку. *Бухгалтерський облік, аналіз та контроль: проблеми інтеграції і розвитку: колективна монографія / за заг. ред. проф. Ф.Ф. Бутинця*. Житомир: ПП «Рута». 2017. 370 с. С. 276–289.

296. Малюга Н.М., Легенчук С.Ф. Розвиток бухгалтерського обліку в новій економіці: облікова інтепретація синергетичних ефектів. *Вісн. ЖДТУ*. 2005. № 3 (33). С. 20–37.

297. Малюта Л.Я. Інституційні детермінанти організаційного забезпечення економічної безпеки підприємств в контексті їх інноваційно-технологічного розвитку: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами». Тернопіль: ТНТУ, 2018. 42 с.

298. Матвейчук Л.О. Цифрова економіка: теоретичні аспекти. *Вісн. Запоріз. нац. ун-ту*. 2018. № 4 (40). С. 116–127.

299. Матвійчук І.О. Інституціоналізація управління економічною безпекою держави. *Вісн. Акад. митн. служби України*. 2012. № 2. С. 131–141.

300. Международная экономическая безопасность: резолюция ООН 40/173. URL: <https://undocs.org/ru/A/RES/40/173>. (дата звернення: 01.08.2019).

301. Мельниченко І.В. Функції, методи та принципи бухгалтерського обліку в посиленні економічної безпеки підприємства. *Облік і фінанси*. 2017. № 2. С. 50–56.

302. Мельниченко О.В. Організація і методологія аналізу і аудиту електронних грошей в банках: дис. ... д-ра екон. наук. Житомир, 2016. 488 с.

303. Метелиця В.М. Інституціональні та фізіократичні аспекти розбудови бухгалтерської професії в аграрному секторі економіки: монографія. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2015. 688 с.

304. Метелиця В.М. Стандартизація галузевої методології обліку як елементу професії бухгалтера. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 45–53.

305. Методи аналізу якості прогнозів. URL: https://pidru4niki.com/1818052040772/buhgalterskiy_oblik_ta_audit/metodi_analizu_u_yakosti_prognoziv. (дата звернення: 02.03.2020).

306. Мехеда Н., Маджула А. Планування соціальної безпеки на підприємстві. URL: <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=39869> (дата звернення 02.03.2020).

307. Микитюк В.М., Паламарчук Т.М., Русак О.П. та ін. Основи економічного аналізу: навч.-метод. посіб. Житомир: Рута, 2018. 440 с.

308. Микульський В.С. Трансформація професії бухгалтера в умовах диджиталізації управління. *Економіка АПК*. 2019. № 6. С. 103–110.

309. Минашкин В.Г., Шмойлова Р.А., Садовникова Н.А. Теория статистики: учеб.-метод. комплекс. Москва: Центр ЕАОИ, 2008. 296 с.

310. Михайловська І.М., Квасницька К.І. Теоретичні засади управління підприємницькими ризиками в сучасних умовах господарювання. *Вісн. Хмельниць. нац. ун-ту*. 2010. № 5. С. 279–282.

311. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 41 «Сільське господарство». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_027 (дата звернення: 03.05.2019).

312. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_020 (дата звернення: 09.06.2019).

313. Міжнародний стандарт фінансової звітності 13 «Оцінка справедливої вартості». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_068#n347 (дата звернення: 15.08.2019).

314. Міжнародний стандарт фінансової звітності 19 «Виплати працівникам». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_011#Text (дата звернення: 14.08.2019).

315. Міжнародний стандарт фінансової звітності 36 «Зменшення корисності активів». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_047#Text (дата звернення: 14.08.2019).

316. Міжнародний стандарт фінансової звітності 9 «Фінансові інструменти». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/929_016#n84 (дата звернення: 30.07.2019).

317. Мних Є. Ефективність інтегрованих обліково-аналітичних систем. *Вісн. КНТЕУ*. 2013. № 1. С. 109–116.

318. Мовчан А.В. Захист комерційної таємниці суб'єктами господарювання в умовах економічної конкуренції. *Європейські перспективи*. 2016. № 1. С. 134–138.

319. Мойсеєнко І.П., Марченко О.М. Управління фінансово-економічною безпекою підприємства: навч. посібн. Львів: ЛьвівДУВС, 2011. 380 с.

320. Мойсеєнко І.П., Шолок О.О. Механізм управління фінансово-економічною безпекою підприємства. *Наук. вісн. НЛТУ України*. 2011. Вип. 21.2. С. 141–146.

321. Мороз С.І. Обґрунтування використання хмарних сервісів в агробізнесі. *Ефективна економіка*. 2014. №5. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3012> (дата звернення 12.06.2019).

322. Москаленко Н.О., Леонова Ю.О. Теоретичні підходи до конкурентної розвідки та особливості її аналітичного забезпечення. *Проблеми економіки*. 2018. №2 (36). С. 228–234.

323. Моссаковський В.Б. Особливості управлінського обліку в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка АПК*. 2013. № 6. С. 40–45.

324. Мочерний С.В. Економічна енциклопедія. Київ: Академія, 2000. Т. 1. 863 с.

325. Мошенський С.З., Олійник О.В. Економічний аналіз: підручник / за ред. Ф.Ф. Бутинця. 2-ге вид., допов. і перероб. Житомир: ПП «Рута», 2007. 704 с.

326. Мужанова Т.М. Конкурентна розвідка як інструмент інформаційно-аналітичного супроводу забезпечення інформаційної безпеки підприємства. *Економіка і суспільство*. 2018. Вип. 16. С. 425–431.

327. Мунтіян В.І. Економічна безпека України. Київ: КВІЦ, 1999. 462 с.

328. Муравський В.В. Понятійно-термінологічний апарат в автоматизації обліку. *Вісн. Запоріж. нац. ун-ту*. 2018. № 2. С. 65–71.

329. Нагорная И.И. Экономическая безопасность предприятия как фактор его конкурентоспособности. *Экон. инновации*. 2005. Вып. 23. Одесса: Институт проблем рынка и экономико-экологических исследований НАН Украины, 2005. С. 56–63.

330. Назарчук Т.В., Косіюк О.М. Менеджмент організацій: навч. посіб. Київ: Центр навч. літ., 2016. 560 с.

331. Нападовська Л.В. Базові принципи управлінського обліку. *Актуальні проблеми економіки*. 2013. № 1 (39). С. 173–181.

332. Натрошвілі Г.Р. Економіко-правові основи захисту комерційної таємниці в сучасних умовах. *Економіка і управління*. 2015. № 3. С. 29–33.

333. Нежданов И.Ю. Аналитическая разведка для бизнеса. Москва: Ось-89, 2008. 336 с.

334. Немченко В.В., Малішевська В.В. Забезпечення економічної безпеки підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2012. № 3 (15). С. 10–13.

335. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. Москва: Фонд экон. книги «Начала», 1997. 180 с.

336. Носач Н.М. Облік і аналіз реалізації товарів в підприємствах торгівлі: дис. ... канд. екон. наук. Харків, 2019. 308 с.

337. Овчаренко Є.І. Система економічної безпеки підприємства: ознаки та принципи функціонування. *Економіка. Менеджмент. Підприємництво*. 2012. № 24 (II). С. 133–143.

338. Овчаренко Є.І., Гніденко В.І., Богданов Р.І. Концепція створення оперативної безпекової групи як ключового структурного елементу служби економічної безпеки підприємства. *Ефективна економіка*. 2020. № 4. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=7758> (дата звернення: 05.07.2019).

339. Огійчук М.Ф. Єдині методологічні засади бухгалтерського обліку і звітності в Україні та їх відповідність методології країн з розвинутою економікою. *Світ бухгалтерського обліку*. 1997. № 5. С. 3–9.

340. Огійчук М.Ф. Удосконалення бухгалтерського обліку в сільськогосподарських підприємствах України. *Бухгалтерський облік і аудит*. 1997. № 9. С. 31–37.

341. Огійчук М.Ф. Формування у бухгалтерському обліку доходів та витрат сільськогосподарської діяльності відповідно до вимог П (С) БО 30 «Біологічні активи». *Облік і фінанси АПК*. 2006. № 6. С. 24–33.

342. Огійчук М.Ф., Беленкова М.І., Сколотій Л.О. та ін. Фінансовий та управлінський облік за національними стандартами: підручник / за ред. проф. М.Ф. Огійчука. 7–ме вид., перероб. і допов. Київ: Алерта, 2016. 1040 с.

343. Огійчук М.Ф., Василішин С.І. Оцінка оборотних активів за національними та міжнародними стандартами: проблеми та перспективи. *Вісн. ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 7. С. 353–359.

344. Огійчук М.Ф., Василішин С.І. Проблеми оцінки активів аграрних підприємств за справедливою вартістю: безпековий контекст. *Стан і перспективи розвитку обліково-інформаційної системи в Україні*: матеріали VI Міжнар. наук.–практ. конф., 22 травня 2020 р. Т. 1. Тернопіль: ТНЕУ, 2020. С. 71–73.

345. Одношевна О.О., Якубенко Ю.Л. Економічний аналіз та оптимізація обліку використання біологічних активів рослинництва. *Економічний аналіз*. 2016. Т. 23. № 1. С. 183–188.

346. Оксенюк К.І. Систематизація класифікаційних ознак підприємницького ризику. *Молодий вчений*. 2019. № 8 (72). С. 328–330 с.

347. Олейников Е.А. Основы экономической безопасности (Государство, регион, предприятие, личность). Москва: ЗАО «Бизнесшкола: Интел-Синтез», 1997. 288 с.

348. Організація бухгалтерського обліку, контролю і аналізу в сільському господарстві: підручник для студ. вищ. закладів освіти, що навч. за спец. «Бухгалтерський облік і аудит» / ред. Ю. Я. Литвин. 3. вид., перероб. і доп. Тернопіль: Тернопіль, 1998. 375 с.

349. Олійник О.В. Фінансово-кредитні важелі ефективного відтворення сільськогосподарського виробництва. *Облік і фінанси АПК*. 2005. № 2. С. 21–26.

350. Олійник Т.І. Ризик-менеджмент – чинник забезпечення економічної безпеки підприємств і стабільного розвитку України. *Екон. вісн. Запоріз. держ. інженер. акад.* 2018. Вип. 5 (17). С. 115–118.

351. Омельчук С. Визначення сутності поняття «економічна безпека підприємства» та його складових. *Вісн. Хмельниц. нац. ун-ту. Серія «Економічні науки»*. 2008. № 6. Т. 1. С. 206–210.

352. Ортинський В.Л., Керницький І.С., Живко З.Б. та ін. Економічна безпека підприємств, організацій та установ: навч. посіб. Київ: Правова єдність, 2009. 542 с.

353. Осмятченко В. Вплив інформаційних технологій на принципи і функції бухгалтерського обліку. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2014. Вип. 1 (10). С. 80–87.

354. Осмятченко В.О., Олійник В.С. Стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку в контексті змін технологічних укладів. *Екон. вісн.* 2018. Вип. 2. С. 131–138.

355. Островерха Р. Е. Організація обліку: навч. посіб. Київ: Центр учб. л-ри, 2012. 568 с.

356. Офіційний сайт Державної служби статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.05.2020).

357. Офіційний сайт Кіберполіції України. URL: <https://cyberpolice.gov.ua/results/2018/> (дата звернення: 29.03.2020).

358. Павелчак-Данилюк О. Обґрунтування програмного забезпечення для автоматизації бухгалтерського обліку на підприємствах. *Вісн. ТНТУ*. Тернопіль: ТНТУ, 2014. Т. 73. № 1. С. 209–218.

359. Палий В.Ф., Соколов Я.В. Введение в теорию бухгалтерского учета. Москва: Финансы, 1979. 304 с.

360. Пасічник В. Філософська категорія безпеки як основа нової парадигми державного управління національною безпекою. *Демократичне врядування*. 2011. URL: Вип. 7. http://lvivacademy.com/vidavnitstvo_1/visnik7/fail/pasichnyk.pdf. (дата звернення: 04.08.2018).

361. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Київ: Ін-т держ. упр. і самоврядування при Кабінеті Міністрів України, 1994. 140 с.

362. Пестовская З. Будущее профессии бухгалтера. URL: <http://vobu.ua/rus/other/student/item/maibutnie-profesii-bukhhaltera-2> (дата звернення: 20.06.2020).

363. Петрук О.М., Легенчук С.Ф., Королюк Н.М. Розвиток теорії бухгалтерського обліку в англomовних країнах: на шляху до мультипарадигмальної дисципліни. *Облік і фінанси*. 2013. № 3 (61). С. 48-56.

364. Петрук О.М., Мізякіна Н.О. Аудит фінансової звітності підприємств в аспекті аналізу ефективності використання ресурсів. *Ефективна економіка*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2015_1_36 (дата звернення: 13.01.2018).

365. Пизенгольц М.З., Варава А.П. Бухгалтерский учет в сельском хозяйстве. Ч. 1. 2-е изд., перераб. и доп. Москва: Агропромиздат, 1987. 352 с.

366. Пілевич Д.С. Застосування системного підходу до дослідження бухгалтерського обліку. *Проблеми економіки*. 2015. № 1. С. 209–217.

367. Пілова Д.П. Обґрунтування рівня економічної безпеки підприємства як критерію оцінки результатів його господарської діяльності. *Економіка: проблеми теорії та практики*. 2007. Вип. 224, т. IV. С. 900–910.

368. Піскунова Н.В. Принципи формування облікової політики та чинники впливу на її вибір. *Наук. зап. Серія «Економіка»*. 2013. Вип. 23. С. 174–177.

369. Плаксієнко В.Я., Ліпський Р.В. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством: проблеми теорії і практики. *Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад. Серія «Економічні науки»*. 2013. Вип. 2(7). С. 39–43.

370. Плаксієнко В.Я., Назаренко І.М. Концептуальні основи організації безпаперової бухгалтерії. *Агросвіт*. 2018. № 12. С. 3–7.

371. Платон. Держава / пер. з давньогрец. Д. Коваль. Київ: Основи, 2000. 355 с.

372. Поздеев В.Л. Актуальные задачи анализа экономической безопасности предприятия. *Учет. Анализ. Аудит*. 2016. № 2. С. 16–23. URL: <https://doi.org/10.26794/2408-9303-2016--2-16-23> (дата звернення 09.03.2020).

373. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: навч. посіб. Київ: КНЕУ, 2003. 608 с.

374. Покропивний С.Ф. Економіка підприємства: підруч. Київ: КНЕУ, 2001. 528 с.

375. Поливана Л.А. Зникнення професії бухгалтер з розвитком штучного інтелекту. *Вісн. ХНТУСГ імені Петра Василенка*. 2016. Вип. 171. С. 153–161.

376. Последствия кибератак для малого и среднего бизнеса. Hi-Tech.ua. URL: <https://hi-tech.ua/blog/posledstviya-kiberatak-dlya-malogo-i-srednego-biznesa/> (дата звернення: 29.06.2019).

377. Посохов І.М. Аналіз існуючих підходів до класифікації ризиків. *Вісн. економіки транспорту і промисловості*. 2012. Вип. 39. С. 67–76.

378. Правдюк Н.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління прибутком підприємства. *Облік і фінанси*. 2017. № 3 (77). С. 52–58.

379. Правдюк Н.Л. Рентабельність операційної діяльності підприємств: обліково-аналітичний аспект. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2018. № 12. С. 124–141.

380. Правдюк Н.Л., Мулик Т.О., Мулик Я.І. Управління фінансовою безпекою підприємств: обліково-аналітичний аспект: монографія. Київ: Центр учб. літ., 2019. 224 с.

381. Правдюк Н.Л., Плахтій Т.В. Необхідність оцінки якості фінансової звітності. *Облік і фінанси*. 2017. № 3 (77). С. 52–58.

382. Предборський В.А. Економічна безпека держави: монографія. Київ: Кондор, 2005. 391 с.

383. Прескотт Джон Е. Конкурентная разведка. Уроки из окопов / под ред. Джона Е. Прескотта, Стивена Х. Миллера. Москва: Альпина Бизнес Букс, 2004. 532 с.

384. Приятельчук О.А. Конкурентна розвідка як запорука ведення успішної бізнес-діяльності. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. № 84. Т. 2. С. 274–275.

385. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні: Закон України № 996–XIV від 16.07.1999 р., зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/996-14> (дата звернення: 23.03.2020).

386. Про затвердження Методичних рекомендацій з бухгалтерського обліку біологічних активів: наказ Міністерства фінансів України від 29.12.2006 № 1315. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v1315201-06> (дата звернення: 03.05.2019).

387. Про затвердження Методичних рекомендацій зі складання звіту про управління: наказ Міністерства фінансів України № 982 від 07.12.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0982201-18#Text> (дата звернення: 09.10.2019).

388. Про затвердження Національного Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 1 «Загальні вимоги до фінансової звітності»: наказ Міністерства фінансів України від 07.02.2013 № 73. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0336-13#Text> (дата звернення: 03.05.2020).

389. Про затвердження Плану рахунків бухгалтерського обліку та Інструкції про його застосування: наказ Міністерства фінансів України № 291 від 30.11.1999 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0892-99#Text> (дата звернення: 29.06.2018).

390. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 10 «Дебіторська заборгованість»: наказ Міністерства фінансів України № 237 від 08.10.1999 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0725-99#Text> (дата звернення: 10.03.2018).

391. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 30 «Біологічні активи»: наказ Міністерства фінансів України від 18.11.2015 № 790. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1456-05> (дата звернення: 03.05.2019).

392. Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 7 «Основні засоби»: наказ Міністерства фінансів України від 27.04.2000 № 92. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0288-00#Text> (дата звернення: 03.05.2019).

393. Про затвердження порядку подання фінансової звітності: Постанова Кабінету Міністрів України № 419 від 28.02.2000 р. зі змінами та доповненнями. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/419-2000-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.08.2019).

394. Про національну безпеку України: Закон України № 2469–VIII від 21.06.2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19/print>. (дата звернення: 01.08.2018).

395. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки: Закон України №534–V від 09.01.2007 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16>. (дата звернення: 08.08.2018).

396. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: розпорядження Кабінету Міністрів України №67-р від 17 січня 2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80> (дата звернення: 10.06.2019).

397. Проданчук М.А. Інституціональна економічна теорія у формуванні методології бухгалтерського обліку. *Вісн. ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія «Економічні науки»*. 2014. № 5. С. 146–155.

398. Проданчук М.А. Розвиток функцій бухгалтерського обліку в управлінні бізнесом. *Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту*. 2019. Вип. 3. С. 111–125. URL: <https://doi.org/10.35774/visnyk2019.03.111> (дата звернення: 03.12.2019).

399. Проданчук М.А. Формування завдань бухгалтерського обліку, орієнтованих на запити системи управління. *Облік і фінанси*. 2013. № 2. С. 37–42.

400. Проценко О.О. Підприємницький ризик у ціннісній системі сучасного суспільства. *Гуманітарн. часопис*. 2012. № 1. С. 86–93.

401. Прядко В.В. Обліково-аналітичне забезпечення управління витратами. *Економічний аналіз*. Тернопіль, 2018. Т. 28. № 4. С. 265–270.

402. Пуцентейло П.Р. Обліково-аналітичне забезпечення діяльності підприємства. *Інноваційна економіка*. 2015. № 3 (58). С. 228–233.

403. Пушкар М., Семанюк В. Актуальність розробки сучасної парадигми обліку. *Міжнар. наук. журн*. 2017. Вип. 1–2. С. 7–20.

404. Пушкар М.С., Нападовська Л.В., Крупка Я.Д. та ін. Сучасні проблеми розвитку системи обліку в Україні: монографія. Тернопіль: Екон. думка, 2010. 267 с.

405. Пушкар М.С. Метрологія системи обліку [Електронний ресурс]. *Науковий Вісн. Волинського Нац. ун-ту ім. Лесі Українки*. 2009. С. 149–152.

406. Пушкар М.С., Щирба М.Т. Теорія і практика формування облікової політики. Тернопіль: Карт-бланш, 2010. 260 с.

407. Реверчук Н.Й. Управління економічною безпекою підприємницьких структур: монографія. Львів: ЛБІ НБУ, 2004. 195 с.

408. Рєпова М.Л. Эконометрика: практикум / состав. М.Л. Рєпова; Сев. (Арктич.) федер. ун-т им. М.В. Ломоносова. Архангельск: ИПЦ САФУ, 2012. 48 с.

409. Рєта М.В. Класифікація ризиків зовнішньоекономічної діяльності та їх відображення у системі бухгалтерського обліку. *Причорномор. екон. студії*. 2017. Вип. 13–2. С. 196–201.

410. Рогатіна Л.П. Методологічні засади визначення категорій економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Ефективна економіка*. 2015. № 12. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4661>. (дата звернення: 01.08.2018).

411. Родіонова Л. Інституціональна економічна теорія: базові концепції та сучасний стан інституціонального знання. *Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту*. 2014. № 3. С. 161–176.

412. Рожелюк В.М., Денчук П.Н. Концептуальні основи обліково–аналітичного забезпечення системи менеджменту підприємства. *Сталий розвиток економіки*. 2013. № 1. С. 270–274.

413. Романів Р. Апперцепція інформації в біхевіористичній теорії бухгалтерського обліку: критика сучасних теорій. *Вісн. Тернопіл. нац. екон. ун-ту*. 2018. № 2. С. 94–101.

414. Руденко М.В. Цифровізація економіки: нові можливості та перспективи. *Економіка та держава*. 2018. № 11. С. 62–65.

415. Рудницький В.С. Удосконалення системи бухгалтерського обліку, аналізу і контролю як інформаційного забезпечення управління суб'єктами господарювання: монографія. Київ: ДВНЗ УБС, 2018. 275 с.

416. Рябенко Л.М. Обліково–аналітичне забезпечення управління стратегічним розвитком сільськогосподарських підприємств: дис. ... канд. екон. наук. Київ, 2018. 266 с.

417. Саблук П.Т. Інноваційна модель розвитку аграрного сектору економіки та роль науки в її становленні. *Проблеми інноваційно-інвестиційного розвитку*. 2011. № 2. С. 200–208.

418. Саблук П.Т. О направлениях исследований по учету, контролю и анализу. *Планирование и учет в сельскохозяйственных предприятиях*. 1987. № 3. С. 8–12.

419. Саблук П.Т., Царьов М.С., Шпак Д.Ф. Бухгалтерський облік у сільському господарстві: запитання і відповіді Київ: Урожай, 1988. 372 с.
420. Савицкая Г.В. Теория анализа хозяйственной деятельности: учеб. пособие. Москва: Инфра-М, 2007. 288 с.
421. Савицкая Г.В. Экономический анализ: учебник. 9-е изд., испр. Москва: Новое знание, 2004. 640 с.
422. Савчук В.К. Аналіз господарської діяльності сільськогосподарських підприємств. Київ: Урожай, 1995. 328 с.
423. Садовська І.Б., Бабіч І.І., Нагірська К.Є. Організація обліку і оподаткування у фермерських господарствах в контексті професійного бухгалтерського судження. *Облік і фінанси*. 2019. № 4 (86). С. 45–53.
424. Сак Т.В. Економічна безпека України: поняття, структура, основні тенденції. *Інноваційна економіка*. 2013. № 6 [44]. С. 336–340.
425. Самбуріна Н.С. Аналіз фінансової складової безпеки підприємства. Харків: ХНЕУ, 2006. URL: http://www.rusnauka.com/NIEK_2006/Economics/3_17583.doc.htm (дата звернення: 31.08.2018).
426. Самбурська Н.І. Обліково-аналітичне забезпечення управління основними засобами: теорія і практика (на прикладі підприємств водопровідно-каналізаційного господарства): монографія. Полтава: ПУЕТ, 2015. 289 с.
427. Селюченко Н.Є., Кічор В.П. Інформаційний ризик в антикризовому управлінні. *Вісн. нац. ун-ту «Львівська політехніка»*. 2008. № 611. С. 197–202.
428. Семенова К.Д., Тарасова К.І. Ризики діяльності промислових підприємств: інтегральне оцінювання: монографія. Одеса: ФОП Гуляєва В.М., 2017. 234 с.
429. Сирота В.С. Корпоративна соціальна відповідальність у системі економічної безпеки підприємств: дис. ... канд. екон. наук: спец. 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності (за видами економічної діяльності)». Київ, 2016. 217 с.
430. Сирота В.С., Петрова І.Л. Гармонізація інтересів в системі забезпечення соціально-економічної безпеки підприємств. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. Вінниця: ВФЕУ. 2015. С. 226–233.
431. Сирцева С.В. Методичні підходи до формування обліково-аналітичного забезпечення системи управління аграрними підприємствами. *Вісн. аграр. науки Причорномор'я*. 2015. Вип. 2. Т. 1. С. 85–93.
432. Сідак В.С. Конкурентна розвідка в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання. *Вчені зап. ун-ту «КРОК»*. 2017. Вип. 45. С. 93–103.
433. Скорук О.В. Економічна безпека держави: сутність, складові елементи та проблеми забезпечення. *Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2016. Вип. 6. Ч. 3. С. 39–42.

434. Скриньковський Р.М. Економічна безпека підприємства: сутність, класифікація та система діагностики. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. Вип. 3. С. 414–418.

435. Слав'юк Р.А. Фінанси підприємств: навч. посіб. Вид. 2-ге, допов. і перероб. Луцьк: Вежа, 2001. 456 с.

436. Сльозко Т. М. Організація обліку : навч. посіб. Київ: Центр учб. літ., 2008. 224 с.

437. Сльозко Т.М. Облік у «рульовому колесі» менеджменту. *Наук. вісн. Акад. муніципал. упр.* 2010. Вип. 8. С. 135–144.

438. Сокіл О.Г. Обліково–аналітичне забезпечення сталого розвитку аграрного підприємництва: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз і аудит». ННЦ «ІАЕ», 2018. 560 с.

439. Соколенко Л.Ф. Цифровізація як вектор розвитку економічних систем та модернізації системи бухгалтерського обліку. *Облік і фінанси*. 2019. Вип. 85. С. 40–48.

440. Соколов Я. Принципы бухгалтерского учёта. *Бухгалтерский учёт*. 1996. № 2. С. 15–22.

441. Соколов Я.В. Бухгалтерский учёт: от истоков до наших дней: учеб. пособ. для вузов. Москва: Аудит, ЮНИТИ, 1996. 638 с.

442. Сопільник Л.І., Сопільник Р.Л., Скриньковський Р.М. Бухгалтерський облік в управлінні підприємством. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2018. vol. 20. pp. 116–120.

443. Сопко В.В. Бухгалтерський облік – основа управління економікою. *Наук. зап. Економіка*. 1999. Т. 15. С. 54–65.

444. Сороківська О.А. Інноваційні напрями підвищення економічної безпеки підприємств малого бізнесу в умовах конфліктних ситуацій: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)». Тернопіль: Терноп. нац. техн. ун-т імені Івана Пулюя, 2016. 488 с.

445. Соснин А.С., Прыгунов П.Я. Менеджмент безопасности предпринимательства. Киев: Изд-во Европ. ун-та, 2002. 504 с.

446. Сосновська О.О. Синтез методологічних підходів як основа пізнання сутності економічної безпеки підприємства. *Зб. наук. пр. Ун-ту держ. фіскал. служби України*. 2018. № 1. С. 207–220.

447. Старостіна А., Кравченко В. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять «глобалізація» та «підприємницький ризик»). *Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка*. 2011. Вип. 128. С. 5–10.

448. Степанова О.М., Волков А.А. Оцінка інформаційних ризиків в умовах розвитку інформаційної системи підприємства. *Вісн. Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля*. 2017. № 10. С. 106–110.

449. Судомир С.М. Формування результативної системи управління ризиками соціально–економічних систем. *Вісн. Харк. нац. аграр. ун-ту ім. В.В. Докучаєва*. 2018. №1. С. 149–153.

450. Танклевська Н.С., Пристемський О.С. Основні принципи формування та забезпечення фінансової безпеки підприємств. *Наук. пр. Полтав. держ. аграр. акад.* Спецвипуск. 2013. С. 41–46.

451. Тарасова Т.О. Обліково-аналітичне забезпечення ризик-менеджменту на основі концепції сталого розвитку. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2016. Вип. 2 (24). С. 7–21.

452. Тарасова Т.О. Обліково-аналітичне забезпечення управління сталим розвитком підприємств торгівлі: дис. ... д-ра екон. наук. Харків, 2017. 431 с.

453. Тарасова Т.О. Функціональна модель обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством. *Економічна стратегія і перспективи розвитку сфери торгівлі та послуг*. 2014. Вип. 2. С. 68–80.

454. Тесленко Е.Ю. Роль контроля и учета оплаты труда в системе обеспечения экономической безопасности предприятия. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36688260> (дата звернення 09.03.2020).

455. Титенко Л.В. Напрями формування концептуальної моделі обліково–аналітичного забезпечення системи стратегічного управління. *Наук. вісн. Міжнар. гуманіт. ун-ту*. 2017. №28. С. 234–238.

456. Ткаченко С.А. Відносно реалізації загальних і специфічних принципів в процесі функціонування елементів підсистеми аналітичної обробки інформації функціонально розвинутих систем управління спеціального призначення промисловими підприємствами та виробничими об'єднаннями, в тому числі її функціональної структури. *Ефективна економіка*. 2014. № 1. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2700> (дата звернення: 26.03.2019).

457. Ткачук Г. Ідентифікація економічних ризиків в обліково–аналітичній системі підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2015. Вип. 4. Т. 7. С. 80–88.

458. Ткачук Т. Характерні особливості конкурентної розвідки та промислового шпигунства. *Персонал: журн. інтелект еліти*. 2007. № 2. URL: <http://www.personal.in.ua/article.php?ida=451> (дата звернення: 01.07.2019).

459. Ткачук Т. Ю. Конкурентна розвідка: навч. посіб. Київ: НА СБУ, 2010. 240 с.

460. Томілова Н.О., Хомовий С.М., Литвиненко В.С. Сучасні автоматизовані системи – новий рівень бухгалтерського сервісу. *Wschodnioeuropejskie Czasopismo Naukowe (East European Scientific Journal)*. 2019. № 5. С. 67–72.

461. Третьякова А.С. Методика проведения анализа обеспечения экономической безопасности предприятия (организации). *Молодой ученый*. 2017. № 11. С. 277–280.

462. Трунцевский Ю.В., Есаян А.К. Конкурентная разведка как фактор предупреждения преступлений. *Вестн. Югор. гос. ун-та*. 2019. Вып. 1(52). С. 23–30.

463. Тулуш Л. Чому тваринництво перетворюється на соціальну галузь. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/comu-tvarinnictvo-peretvoruetsa-na-socialnu-galuz> (дата звернення: 09.03.2020).

464. Туренко Т.О. Обліково-інформаційне забезпечення стратегічного розвитку аграрної сфери. *Наук. вісн. НУБІП України*. 2018. № 290. С.79–89.

465. Удуд І.Р. Ризики діяльності та шляхи запобігання банкрутству туристичних підприємств. *Вісн. Чернігів. держ. технол. ун-ту*. 2014. № 2. С. 120–125.

466. Ульянченко О.В., Огійчук М.Ф., Тредіт В.Є., Василішин С.І. Формування, ефективне використання ресурсного потенціалу сільськогосподарських підприємств та удосконалення обліку його складових: монографія / за ред. проф. О.В. Ульянченка. Podhájska, Slovensko: Európsky inštitút d'alšieho vzdelávania, 2017. 291 с.

467. Ульянченко Ю.О., Василішин С.І., Єфанов В.А., Сколотій І.В. Удосконалення політики формування та ефективного використання оборотних активів аграрних підприємств. *Фінансово-кредитна діяльність: проблеми теорії та практики*. 2018. № 27. Т. 4. С. 259–267.

468. Управління дебіторською заборгованістю як система: обліковий аспект // Бухгалтерський облік, аналіз та контроль: проблеми інтеграції і розвитку: колективна монографія / під заг. редакцією проф. Ф.Ф. Бутинця. Житомир: ПП «Рута». 2017. С. 256–276.

469. Урба С.І. Система економічної безпеки держави: сутність та особливості формування. *Наук. вісн. Міжнар. гуманітар. ун-ту*. 2017. № 26 (1). С. 22–25.

470. Урба С.І., Івончак І.О. Теоретичні аспекти дослідження суті економічної безпеки. *Причорномор. екон. студії*. 2018. Вип. 34. С. 33–38.

471. Утенкова К.О. Система економічної безпеки аграрного сектору: принципи функціонування. *Агросвіт*. 2020. № 3. С. 80–89.

472. Фаріон І.Д., Писаренко Т.М. Управлінський облік: підручник. Київ: Центр учб. літ., 2012. 792 с.

473. Федулова І. Ідентифікація господарських ризиків. *Вісн. КНТЕУ*. 2017. № 4. С. 89–103.

474. Федулова І. Матричний підхід до організації системи управління ризиками на підприємстві. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9-10. С. 204–210.

475. Фокіна Н.П. Економічна безпека підприємства – найважливіша складова фінансової стійкості. *Актуальні проблеми економіки*. 2003. № 8. С. 111–114.

476. Фоміна О.В., Гончарук О.М. Оцінка ризиків підприємства в системі обліку. *Економічний часопис-XXI*. 2015. № 3–4(2). С. 67–70.

477. Хаванова М.С. Стратегічне управління фінансово-економічною безпекою підприємства (на прикладі автомобілебудівних підприємств): дис. ... канд. екон. наук: 21.04.02 «Економічна безпека суб'єктів господарської діяльності». Київ: Ун-т економіки та права «Крок», 2015. 218 с.

478. Харківська область у 2018 році: стат. щорічник / Головне управління статистики у Харків. обл. 2018. 437 с.

479. Харламов А.И., Башина О.Э., Бабурин В.Т. и др. Общая теория статистики: статистическая методология в изучении коммерческой деятельности: учебник / под ред. А.А. Спирина, О.Э. Башиной. 4-е изд. Москва: Финансы и статистика, 1997. 296 с.

480. Харламова Г.О. Рівень національної безпеки країни в системі сучасних гео економічних загроз: аналіз, оцінка, прогноз: монографія. Київ: Аграр Меді Груп, 2018. 380 с.

481. Хизрич Р., Питерс М. Предпринимательство, или Как завести собственное дело и добиться успеха: Вып. I. Предприниматель и предпринимательство / пер. с англ.; под. общ. ред. В.С. Загашвили. Москва: Прогресс, 1992. 160 с.

482. Хитра О.В., Андрушко Л.М. Поняття, фактори і наслідки кадрових ризиків на підприємстві. *Вісн. соц.-екон. досліджень*. 2013. Вип. 1. С. 163–167.

483. Хмелевська А.В. Дослідження креативного обліку як напряму творчого розвитку бухгалтерського обліку. *Вісн. Технол. ун-ту Поділля*. 2003. № 5. Ч. 2, Т.1. С. 23–28.

484. Хмелевський Р.М. Дослідження оцінки загроз інформаційній безпеці об'єктів інформаційної діяльності. *Сучасний захист інформації*. 2016. № 4. С. 65–70.

485. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты. Манифест современной институциональной экономической теории. Москва: Дело, 2003. 464 с.

486. Хорунжак Н. Развитие принципів обліку як наслідок інноваційних процесів в науці та техніці. *Соціально-економічні проблеми і держава*. 2012. Вип. 2 (7). С. 277–286.

487. Хринюк О.С., Корчовна М.Р. Система забезпечення економічної безпеки підприємства: основні елементи. *Ефективна економіка*. 2015. № 3. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3927> (дата звернення: 23.03.2019).

488. Христенко Л.М. Значення небезпек, загроз і ризиків у формуванні витрат на забезпечення економічної безпеки підприємства. *Вісн. Східноукр. нац. ун-ту імені Володимира Даля*. 2016. № 6. С. 175–181.

489. Хусманс Р., Мехран Ф., Верма В. Обследования экономически активного населения: занятость, безработица и неполная занятость. Методологическое руководство НБТ / пер. с англ. В 2 кн. Кн. 1. Москва: Финстатинформ, 1994. С.21.

490. Царук В.Ю. Бухгалтерський облік у системі стратегічного управління аграрним підприємством. *Економічний аналіз*. 2017. № 1. Т. 27. С. 280–285.

491. Цифрова адженда України – 2020 («Цифровий порядок денний» – 2020). Концептуальні засади (версія 1.0). Першочергові сфери, ініціативи, проекти «цифровізації» України до 2020 року. НІТЕСН office. 2016. 90 с. URL: <https://ucsi.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>. (дата звернення: 10.06.2019).

492. Чебанова Н.В., Єфіменко Т.І., Орлова В.М. Методичні підходи до ідентифікації ризиків бухгалтерського обліку за податковими різницями. *Наук. зап. Нац. ун-ту «Острозька академія»*. Острог: Вид-во НУ «ОА». 2016. № 3 (31). С. 193–198.

493. Черевко О.В. Принципи управління фінансовою безпекою підприємства. *Ефективна економіка*. 2014. № 4. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=3303> (дата звернення: 23.03.2020).

494. Черниш Н. Структурний функціоналізм як напрямок сучасної теоретичної соціології. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/sociology/12443/> (дата звернення: 30.01.2020).

495. Чернілевський Д. В. *Методологія наукової діяльності: навч. посіб.* Вінниця: Вид-во АМСКП, 2010. 484 с.

496. Чистоклетов Л.Г. Інформаційна безпека підприємства – як складова економічної безпеки: сучасні реалії та загрози. *Наук. зап. Львів. ун-ту бізнесу та права*. 2011. Вип. 7. С. 222–227.

497. Чібісова І.В., Левчунь Б.В. Бухгалтерський облік як інструмент управління ризиками на підприємстві. *Проблеми системного підходу в економіці*. 2016. № 54. С. 81–85.

498. Чмерук Г.Г. Концептуальні підходи до визначення цифрової економіки. *Бізнес-навігатор*. 2018. Вип. 5(48). С. 175–178.

499. Чорний Г.М., Ястреб М.П., Міщенко І.А. Діалектика загальних і конкретних управлінських функцій. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 93–97.

500. Чуприна І.В. Поняття та класифікація ризиків в підприємницькій діяльності. *Зб. наук. пр. ВНАУ*. 2012. №4 (70). С. 187–194.

501. Шабінський О.В. *Управління економічною безпекою аграрних підприємств: теорія, методологія, практика: дис. ... д-ра екон. наук: 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності)»*. Харків: ХНТУСГ імені Петра Василенка, 2015. 385 с.

502. Шевчук В.О. Активи як об'єкти обліку, контролю та аналізу: проблеми еколого-економічної ідентифікації та інтерпретації. *Облік і фінанси*. 2013. № 1 (59). С. 66–73.

503. Шевчук В.О., Костирко Р.О. Внутрішній контроль фінансово-економічної стійкості підприємства: зміна існуючої парадигми в кризових умовах. *Статистика України*. 2009. № 3. С. 34–39.

504. Шемаева Л.Г. Система экономической безопасности предприятия во взаимодействии с внешней средой. *Бизнес Информ.* 2010. № 12. С. 72–75
505. Шерстюк О.Л. Зміст та природа потребу користувачів фінансової інформації. *Вісн. ЖДТУ.* 2016. № 3 (77). С. 39–45.
506. Шигун М.М. Концептуальні зміни в бухгалтерському обліку під впливом сталого розвитку бізнесу. *Фінанси України.* 2019. № 2. С. 82–98.
507. Шигун М.М. Принципи бухгалтерського обліку та фінансової звітності: семантика понять і змісту. *Вісн. ЖДТУ. Серія «Економічні науки».* 2009. № 3 (49). С. 199–203.
508. Шинкарук В.І., Бистрицький Є.К., Булатов М.О. та ін. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
509. Шишкіна О.В., Жмурін С.М. Систематизація наукових підходів розуміння природи ризику. *Проблеми і перспективи економіки та управління* 2018. № 3 (15). С. 155–163.
510. Шишкова Н.Л. Засоби підвищення керованості безпекою облікової інформації. *Екон. вісн.* 2016. № 3. С. 119–127.
511. Шлемко В.Т., Бінько І.Ф. Економічна безпека України: сутність і напрямки забезпечення. Київ: НІСД, 1997. С. 3.
512. Шмойлова Р.А. Теория статистики: учебник. 2-е изд., доп. и перераб. Москва: Финансы и статистика, 1998. 576 с.
513. Шморгун Л.Г. Менеджмент організацій: навч. посіб. Київ: Знання, 2010. 452 с.
514. Штангрет А.М. Методичні засади здійснення конкурентної розвідки в системі економічної безпеки підприємства. *Наук. вісн. НЛТУ України.* 213. Вип. 23.4. С. 302–307.
515. Штангрет А.М. Процес здійснення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою. *Наук. зап. Укр. акад. друкарства.* 2015. № 2. С. 15–22.
516. Штангрет А.М., Караїм М.М. Обліково-аналітичне забезпечення управління економічною безпекою підприємства. *Зб. наук. пр. Придніпров. держ. акад. будівництва та архітектури.* 2016. Вип. 4(04). С. 252–256.
517. Штейнман М.Я., Данилко Б.В., Важов А.Я. Основы бухгалтерского учета в сельскохозяйственных предприятиях: учеб. пособие / Москва: Статистика, 1980. 255 с.
518. Щирська А.Ю. Розвиток обліку в забезпеченні якості інформації: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Житомир, 2019. 23 с.

519. Щодо схвалення таксономії фінансової звітності UA XBRL МСФЗ 2019: рішення Національної комісії з цінних паперів та фондового ринку № 807 від 27.12.2019 р. URL: <https://www.nssmc.gov.ua/documents/shtodo-shvalennya-taksonom-fnansovo-zvtnost-ua-xbrl-msfz-2019/?fbclid=IwAR1J8KDtRIZWrdJQ1YD6Pb2sm0X83FmAoJE0TkJeBRBBf8IZbXVzOfHDqQY> (дата звернення: 07.03.2020).

520. Эггертсон Т. Экономическое поведение и институты. Москва: Дело, 2001. 448 с.

521. Энтони Р., Рис. Дж. Учёт: ситуации и примеры / пер. с англ. под ред. А.М. Петрачкова. Москва: Финансы и статистика, 1993. 560 с.

522. Юзва Р.П. Обліково-аналітичне забезпечення управління діяльністю підприємств спиртової промисловості: дис. ...канд. екон. наук. Тернопіль, 2011. 266 с.

523. Юхименко–Назарук І.А. Інституційні засади здійснення професійного судження в бухгалтерському обліку. *Науковий вісн. Херсонс. держ. ун-ту*. 2016. Ч. 1. Вип. 21. С. 185–188.

524. Якименко М.В. Бухгалтерський облік формування фінансових результатів в умовах ризик-орієнтованого управління: дис. ... канд. екон. наук. Житомир, 2016. 258 с.

525. Якубівська Ю.Є. Вплив промислового шпигунства на сферу інтелектуальної власності. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2013. № 4. С. 158–162

526. Яниогло А. Комплексная система обеспечения экономической безопасности предприятия. *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2015. Vol. 1. No. 1. С. 69–79.

527. Янчева Л.М., Кашена Н.Б., Чміль Г.Л. Обліково-аналітичне забезпечення управління капіталом підприємств торгівлі: теорія та практика: монографія. Харків: ХДУХТ, 2016. 323 с.

528. Яременко Р. Як хмарні ІТ-системи захистять бізнес від кіберзагроз. *Закон і Бізнес*. 2018. URL: https://zib.com.ua/ua/133180-yak_hmarni_it-sistemi_zahistyat_biznes_vid_kiber-zagroz_rozp.html (дата звернення 14.06.2019).

529. Яркіна Н.Н. Теоретические аспекты оценки эффективности управления предприятием. *Проблемы экономики*. 2014. № 3. С. 279–285.

530. Яровая В.В., Василишин С.И. Украина-Болгария: социально-экономические факторы национальной экономической безопасности. *Украина-България-Европейски Съюз: съвременно състояние и перспективи*. Сборник с доклади от международна научна конференция. Т.1. Варна: Наука и икономика, 2016. С. 253–257.

531. Яценко В.Ф. Вплив еволюційної трансформації соціально-економічної системи на теорію бухгалтерського обліку. *Економіка харчової промисловості*. 2019. Вип. 4. С. 71–79.

532. Яценко В.Ф. Теоретико-методологічний генезис сутності та змісту обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством. *Вісн. ЖДТУ*. 2013. № 3. С. 75–84.

533. 15 дій BEPS – 15 кроків проти агресивного податкового планування. URL: <https://bakertilly.ua/news/id44772> (дата звернення: 09.10.2019).

534. A Theory of Human Motivation by Abraham Maslow (1943). URL: <https://web.archive.org/web/20061110104536/http://motionalliteracyeducation.com/abraham-maslow-theory-human-motivation.shtml> (дата звернення: 01.08.2018).

535. Accountancy Europe. URL: <https://www.accountancyeurope.eu/about-us/> (дата звернення: 20.10.2019).

536. African Accounting Council (AAC). URL: <https://uia.org/s/or/en/1100000573> (дата звернення: 20.05.2019).

537. Avanesova N., Chuprin Y. Enterprise economic security: essential characteristics of the concept. *Innovative technologies and scientific solutions for industries*. Kharkiv. 2017. No. 1 (1). P. 98–102.

538. Babytska O.O., Prykhodko T.V., Yarova V.V., Vasylishyn S.I. The essence of Sustainable Development and its Measuring via Three-Dimensional System of Indicators. *Research Journal of Applied Sciences*. 2017. pp. 104–117.

539. Beneath the surface of a cyberattack. URL: <https://www2.deloitte.com/global/en/pages/risk/articles/beneath-the-surface-of-a-cyberattack.html> (дата звернення: 29.06.2019).

540. Calof J., Richards G., Smith J. (2015) Foresight, Competitive Intelligence and Business Analytics – Tools for Making Industrial Programmes More Efficient. *Foresight–Russia*, vol. 9, no 1, pp. 68–81.

541. Competitive Intelligence is Maturing. *Strategic & Competitive Intelligence Professionals (SCIP)*. Available at: <https://www.scip.org/page/Competitive-Intelligence-Maturing?&hhsearchterms> (дата звернення 03.07.2019).

542. Economic Impact of Cybercrime No Slowing Down. URL: www.mcafee.com. (дата звернення: 29.06.2019).

543. Emanuelle Alm, Niclas Colliander, Filiep Deforche et al. Digitizing Europe. Why northern european frontrunners must drive digitization of the EU economy. URL: https://image-src.bcg.com/Images/BCG-Digitizing-Europe-May-2016_tcm22-36552.pdf (дата звернення: 29.06.2019).

544. European Accounting Association. URL: <http://www.eaa-online.org/r/Mission> (дата звернення: 20.10.2019).

545. Farrar Martin. Re-inventing finance for a digital world. Association of International Certified Professional Accountants. URL: <https://www.cgma.org/> (дата звернення: 19.04.2019).

546. Glover T. Chinese hackers blamed for cyber attack wave. *This is Money*. 2012. URL: <https://www.thisismoney.co.uk/money/news/article-1687393/Chinese-hackers-blamed-for-cyber-attack-wave.html>.

547. Haiduchok, T., Sysoieva, I., Vasylishyn, S., Lysiuk A., Kundrya-Vysotska, O., Kostyrko, A. Accounting and control of settlements with counterparties under the conditions of quarantine measures. *International Journal of Advanced Research in Engineering and Technology*. 2020. Issue 11 (5). pp. 141–152.

548. Harrington E. C. (1965). The Desirability Function. *Industrial Quality Control*. vol. 21, no. 10, pp. 494–498.

549. IFRS Foundation. URL: <https://www.ifrs.org/about-us/who-we-are/> (дата звернення: 20.05.2019).

550. International Federation of Accountants. URL: <https://www.ifac.org/> (дата звернення: 20.10.2019).

551. Jeff Smith. Re-thinking «risk» from digital disruption. *Business acumen magazine*. 2018. URL: <https://www.businessacumen.biz/news-better-business-technology/3292-re-thinking-risk-from-digital-disruption> (дата звернення: 20.10.2019).

552. Kurek S., Płaczek J. The outline of security economics methodology. *Economics and Managements*. University of Defense, Brno 2009, pp. 19.

553. Nasri, W. & Zarai, M. (2013). Key Success Factors for Developing Competitive Intelligence in Organisation. *American Journal of Business and Management*. Vol. 2, No. 3. pp. 239–244. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/547f/37bc2b41593d66fd0495eb9a6940a8d8e4d3.pdf> (accessed: 03.07.2020).

554. Organization for Security and Co-operation in Europe. URL: <https://www.osce.org>. (дата звернення: 08.08.2018).

555. Ped'ko I. Risk classification of industrial enterprises' business activities. *Економіст*. 2015. №9. С. 25–28.

556. Richardson, L. & Luchsinger, V. (2004). International pharmaceuticals industry: The new marketing paradigm in the us and unresolved issues of public policy. *Journal of American Academy of Business*, 5(1/2), 21–26.

557. Simanavičienė Ž., Stankevičius A. Economic security and national competitiveness. *Visuomenės saugumas ir viešoji tvarka*. 2015 (15), pp. 126–143.

558. Stankevičienė J., Sviderskė T., Miečinskienė A. Relationship between Economic Security and Country Risk Indicators in EU Baltic Sea Region Countries. *Entrepreneurial Business and Economics Review*. 2013. 1(3), pp. 21–33.

559. Tapscott Don. The Digital Economy. URL: <http://dontapscott.com/books/the-digital-economy/> (дата звернення 10.06.2019).

560. The Accounting Standards Codification. URL: <https://www.icaew.com/technical/by-country/north-america/us/accounting-in-us/us-gaap> (дата звернення: 23.03.2020).

561. The Confederation of Asian and Pacific Accountants (CAPA). URL: <http://www.capa.com.my/about-us/history/573> (дата звернення: 20.10.2019).

562. The Digital Economy and Society Index (DESI). URL: <https://ec.europa.eu/digital-agenda/en/digital-economy-and-society-index-desi> (дата звернення: 23.12.2019).

563. Tytenko L. Economic security as an element of strategic management system: accounting and analytical aspect. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2018. № 3. Vol. 4. С. 309–318.

564. Tytenko L.V. Expansion of functions of accounting and analytical support in management of the enterprise's strategic development. Coastal regions: problems and paradigms of socio-economic development: collective monograph. International humanitarian university; editorship of T. Derkach. Riga, Latvia. 2018. P. 488–509.

565. Vasylyshyn S. I. Optimization of circulating assets structure of agricultural enterprises. *Вісник ХНАУ. Серія «Економічні науки»*. Х.: ХНАУ ім. В. В. Докучаєва, 2013. № 11. С. 64–68.

566. Veblen Th. The Theory of the Leisure Class. Social Stratification. Class, Race, and Gender in Sociological Perspective, third edit., Ed. by David B. Grusky. Westview Press, pp. 862–870.

567. Vivchar O. Integrated management system of financial and economic security business under conditions of post-crisis recovery. Collective monograph [«National Economic Reform: experience of Poland and prospects for Ukraine». Part 3. Business management strategies]. Kielce, Poland. 2016. P. 183–197.

568. What is Economic Security? URL: <https://www.icrc.org/en/document/introduction-economic-security>. (дата звернення: 08.08.2018).

569. Wysokińska-Senkus A., Raczkowski K., Economic Security in the Context of Sustainability. *Rural Development*. Aleksandras Stulginskis University, Kaunas. 2013, Vol. 6, Book 1, pp. 454–462.

Додатки

АНКЕТА

всеукраїнського експертного опитування працівників бухгалтерських служб, науковців та здобувачів освітніх ступенів

«Місце економічної безпеки в системі обліково-аналітичного забезпечення управління підприємствами і трансформація бухгалтерської професії в цифровому світі»¹

I. ВІДОМОСТІ ПРО ЕКСПЕРТА

1.1. Загальна інформація (указують за бажанням):

прізвище	
ім'я	
по батькові	
назва установи, підприємства, організації, де працюю (навчаюсь)	
адміністративна область (регіон)	

1.2. Вид діяльності (поставити позначку напроти Вашого варіанта):

керівник підприємства	
бухгалтер-практик	
науково-педагогічний співробітник закладу вищої освіти	
науковий співробітник	
здобувач (студент), аспірант	
аудитор	

1.3. Якщо Ви бухгалтер-практик, то обіймаєте посаду (поставити позначку напроти Вашого варіанта):

головного бухгалтера	
заступника головного бухгалтера (менеджера, керівника облікового підрозділу)	
провідного бухгалтера	
бухгалтера	
ваш варіант відповіді	

¹ Розробник – Васи́шин Станіслав, канд. екон. наук., доцент, член-кореспондент АЕН України, доцент кафедри бухгалтерського обліку і аудиту Харківського національного аграрного університету ім. В.В. Докучаєва.

1.4. Якщо Ви керівник чи бухгалтер-практик, Ваше підприємство працює у сфері економіки (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	
добувна промисловість і розроблення кар'єрів, переробна промисловість	
постачання електроенергії, газу, пари та кондиційованого повітря	
будівництво	
оптова та роздрібна торгівля; ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів	
транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	
фінансова та страхова діяльність	
операції з нерухомим майном	
професійна, наукова та технічна діяльність	
освіта	
охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	
Ваш варіант	

1.5. Будь ласка, укажіть рівень Вашої освіти чи науковий ступінь (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

молодший спеціаліст	
бакалавр	
спеціаліст / магістр	
кандидат наук	
доктор наук	

1.6. Якщо Ви здобувач (студент, аспірант), то здобуваєте освітній ступінь (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

молодший бакалавр	
бакалавр	
магістр	
доктор філософії (кандидат наук)	

1.7. Якщо Ви працюєте, то маєте професійний стаж (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

до 5 років	
5–10 років	
10–15 років	
15–20 років	
20–25 років	
25–30 років	
30–35 років	

35–40 років	
понад 40 років	

1.8. Чи маєте Ви базову освіту за спеціальністю «Облік і аудит» («Облік і оподаткування») (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

так	
ні	

II. МІСЦЕ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ В СИСТЕМІ ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

2.1. Чи стикалися Ви у своїй професійній діяльності з категорією «економічна безпека» (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

так	
ні	

2.2. Чи вважаєте Ви, що економічна безпека є важливим об'єктом обліково-аналітичного забезпечення управління підприємством і запорукою його розвитку (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

так	
ні	

2.3. На Вашу думку, розробка заходів з моніторингу рівня економічної безпеки для підприємства має відбуватися через (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

створення відповідного підрозділу з управління економічною безпекою	
покладання функцій з моніторингу економічної безпеки та ризик-менеджменту на бухгалтерську службу	
залучення до моніторингу економічної безпеки та ризик-менеджменту професійних аудиторських чи консалтингових компаній	

2.4. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 8 (де **1 – найвагомий, 8 – найменш вагомий**) окремі складові економічної безпеки як комплексного поняття:

фінансова	
кадрово-соціальна	
екологічна	
технологічно-енергетична	

юридично-управлінська	
інформаційна	
ресурсна	
інвестиційно-інноваційна	

2.5. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 5 (де **1 – найвагомійший, 5 – найменш вагомий**) вплив окремих інститутів обліку на професійне судження бухгалтера щодо відображення операцій, які позначаються на економічній безпеці в системі бухгалтерського обліку та формуванні показників звітності:

контролюючі інституціональні утворення міжнародного рівня (Рада з МСФЗ, міжнародні бухгалтерські організації)	
контролюючі інституціональні утворення національного рівня (міністерства, відомства, органи місцевого самоврядування)	
організаційні інституційні утворення (аудиторські фірми, професійні організації, наукові установи, навчальні заклади)	
«неписані правила гри» (звички, віра, моральні настанови, переконання)	
організаційна культура підприємств і рівень мотивації персоналу бухгалтерських служб	

2.6. Якщо Ви керівник чи бухгалтер-практик, як Ви оцінюєте рівень економічної безпеки Вашого підприємства (організації, установи) (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

міцна економічна безпека	
стійка економічна безпека	
хитка економічна безпека	
критична (неприйнятна) економічна безпека	

2.7. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 7 (де **1 – найвагомійший, 7 – найменш вагомий**) доцільність заходів з удосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою підприємств:

удосконалення облікової політики, а також створення регламентів і процедур щодо бізнес-процесів у рамках зміцнення економічної безпеки	
безпекове представлення бізнесу у фінансовій звітності	
створення середовища формування якісного професійного судження бухгалтера щодо розкриття фактів і операцій, які мають потенційний вплив на економічну безпеку	
трансформація первинних документів (регістрів аналітичного і синтетичного обліку) в частині їх доповнення безпековою складовою	

удосконалення фінансового обліку в контексті протидії впливу ризиків економічної безпеки підприємств у процесі гармонізації обліку та звітності до міжнародних стандартів	
удосконалення підходів до побудови управлінського обліку в системі зміцнення економічної безпеки агробізнесу	
усебічне використання діагностики економічної безпеки на основі економетричного моделювання та прогнозування економічних явищ і процесів	

2.8. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 12 (де **1 – найвагоміший, 12 – найменш вагомий**) об'єкти обліку й аналізу за вагомістю впливу на рівень економічної безпеки підприємства:

основні засоби та нематеріальні активи	
фінансові інвестиції	
капітальні інвестиції	
запаси	
біологічні активи	
гроші та їх еквіваленти	
довгострокова дебіторська заборгованість	
поточна дебіторська заборгованість	
власний капітал	
забезпечення та резерви	
довгострокові зобов'язання	
поточні зобов'язання	

III. ТРАНСФОРМАЦІЯ БУХГАЛТЕРСЬКОЇ ПРОФЕСІЇ В ЦИФРОВОМУ СВІТІ

3.1. Якщо Ви працюєте бухгалтером, визначте, чи вплинув стрімкий розвиток цифрових технологій обробки інформації на Ваші посадові обов'язки (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

суттєво вплинув	
вплинув	
майже не вплинув	
не вплинув	

3.2. Чи відповідає, на Вашу думку перелік функцій головного бухгалтера² (забезпечує дотримання на підприємстві встановлених єдиних методологічних засад бухгалтерського обліку, складання і подання у встановлені строки фінансової звітності; організує контроль за відображенням на рахунках

² Перелік згідно зі ст. 7 ЗУ «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» № 996-XIV від 16.07.1999 р. зі змінами та доповненнями.

бухгалтерського обліку всіх господарських операцій; бере участь в оформленні матеріалів, пов'язаних з нестачею та відшкодуванням втрат від нестачі, крадіжки і псування активів підприємства; забезпечує перевірку стану бухгалтерського обліку у філіях, представництвах, відділеннях та інших відокремлених підрозділах підприємства) сучасним функціональним обов'язкам головного бухгалтера / співробітника бухгалтерської служби (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

перелік є повністю вичерпним	
частково відповідає	
перелік є невичерпним	

3.3. Чи погоджуєтесь Ви з твердженням, що місія бухгалтера виходить далеко за межі простої реєстрації господарських операцій і великою мірою сприяє досягненню довіри, керованості, формуванню сталого розвитку та гарантуванню економічної безпеки підприємств (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

погоджуюсь	
частково погоджуюсь	
не погоджуюсь	

3.4. Яка з наведених назв, на Вашу думку, максимально відображає зміст бухгалтерської професії в цифровому світі з погляду зміцнення економічної безпеки підприємств (**поставити позначку напроти Вашого варіанта**):

бухгалтер	
фінансовий директор	
бухгалтер-аналітик	
менеджер з обліку	
інформаційний менеджер	
обліковий гарант	
гарант економічної безпеки	
Ваш варіант	

3.5. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 5 (де **1 – найвагомий, 5 – найменш вагомий**) вагомість дигіталізаційних (цифрових) ризиків обліково-аналітичного забезпечення:

ризик несанкціонованого витоку інформації	
ризик безповоротного знищення інформації (випадково чи навмисно)	
ризик розкриття комерційної таємниці	
фізичний ризик (знеструмлення, вихід техніки з ладу)	
ризик кібератак, зокрема вірусних	

3.6. На які, на Вашу думку, види обліку та етапи облікового процесу вплив цифрових технологій є найбільшим (**поставити позначки напроти Вашого варіанта, кількість позначок необмежена**):

ВИДИ ОБЛІКУ	
оперативно-технічний	
статистичний	
бухгалтерський:	
фінансовий	
управлінський	
податковий	
ЕТАПИ ОБЛІКОВОГО ПРОЦЕСУ	
виявлення	
вимірювання	
реєстрація	
накопичення	
узагальнення	
зберігання	
передача	

3.7. Якщо Ви практикуючий бухгалтер чи керівник, із якими видами дигіталізаційних ризиків Ви стикалися (**поставити позначки напроти Вашого варіанта, кількість позначок необмежена**):

проблеми використання ЕЦП (електронного цифрового підпису)	
слабкість установлених паролів або використання їх за замовчуванням	
ненадійність «хмарних» технологій зберігання облікової інформації	
відкриття вірусних файлів, що надійшли на електронну пошту	
вірусні атаки внутрішньої комп'ютерної мережі підприємства	
перебої цифрової обробки та зберігання конфіденційних документів, що призвели до витоку інформації	
перебої з електрикою та фізичне пошкодження носіїв інформації	

3.8. Яке програмне рішення, з урахуванням Вашого досвіду, найбільш вразливе до кібератак (**поставити позначки напроти Вашого варіанта, кількість позначок необмежена**):

SAP ERP, SAP S4/HANA, SAP Business One	
1С: Бухгалтерія	
УПП	
BAS ERP	
MEDoc	

Клієнт-Банк	
Галактика	
Парус	
Універсал+	
Ваш варіант	

3.9. Будь ласка, оцініть у балах від 1 до 5 (де **1 – найвагомійший, 5 – найменш вагомий**) проблемні аспекти захисту бухгалтерської інформації в цифровому світі:

висока вартість антивірусних програм та програм захисту	
недосконалість організаційних регламентів захисту облікової інформації всередині підприємства	
людський фактор (недостатня кваліфікація співробітників)	
недостатня увага до питань кібербезпеки з боку керівників (власників) підприємств	
недосконалість законодавчого запобігання кіберзлочинності	

Дата заповнення:

Дякуємо за Вашу експертну думку!

Будемо раді Вашим побажанням і зауваженням щодо змісту експертної анкети:

Розрахунок чисельності вибіркової сукупності за різних значень граничної помилки вибірки і кількості одиниць генеральної сукупності всеукраїнського експертного опитування

Нормоване відхилення, $t = 1,96, \Phi(t) = 0,95$	Дисперсія альтернативної ознаки, $w(1-w)$	Гранична помилка вибірки, Δ_w	Генеральна сукупність, N	Чисельність вибіркової сукупності, n	% до N
Гранична помилка вибірки 2 %					
1,96	0,25	0,02	1500	923	61,5
1,96	0,25	0,02	2000	1091	54,6
1,96	0,25	0,02	2500	1225	49,0
1,96	0,25	0,02	3000	1334	44,5
1,96	0,25	0,02	3500	1424	40,7
Гранична помилка вибірки 5 %					
1,96	0,25	0,05	1500	306	20,4
1,96	0,25	0,05	2000	322	16,1
1,96	0,25	0,05	2500	333	13,3
1,96	0,25	0,05	3000	341	11,4
1,96	0,25	0,05	3500	346	9,9
1,96	0,25	0,05	6000	361	6,0
Гранична помилка вибірки 8 %					
1,96	0,25	0,08	3500	144	4,1
1,96	0,25	0,08	4000	145	3,6
1,96	0,25	0,08	5000	146	2,9
1,96	0,25	0,08	6000	146	2,4
1,96	0,25	0,08	7000	147	2,1

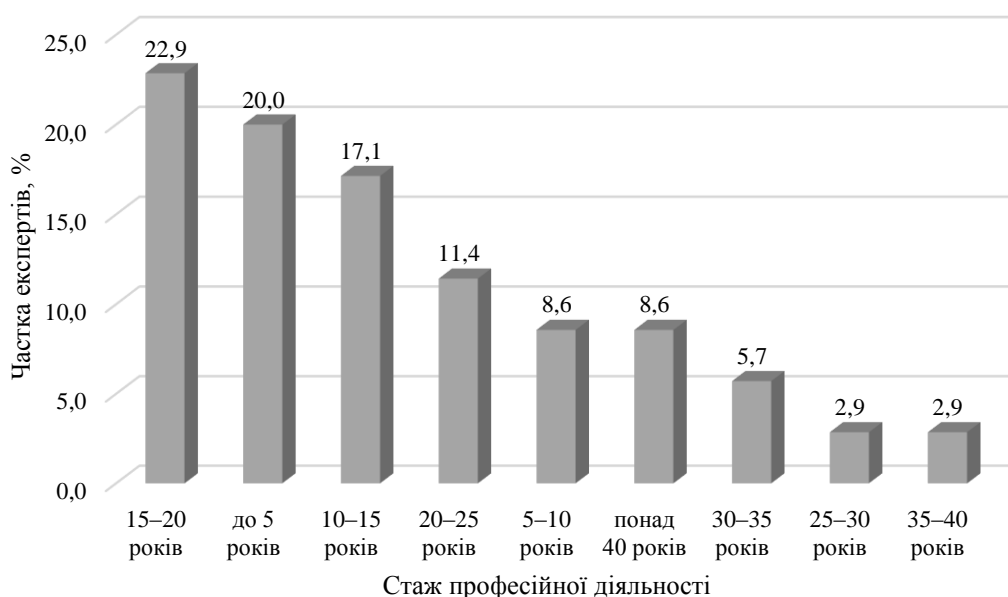
Джерело: розраховано автором.

Види економічної діяльності підприємств, на яких працюють бухгалтери-практики, що брали участь у всеукраїнському експертному опитуванні (n=533)

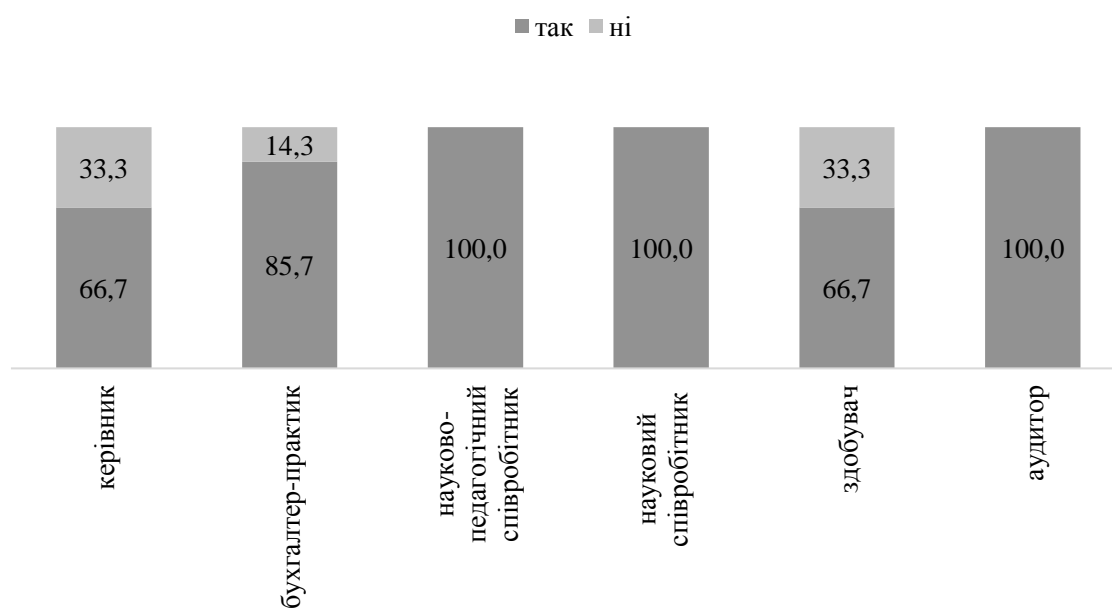
Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Додаток В.2

Стаж професійної діяльності бухгалтерів-практиків, що брали участь у всеукраїнському експертному опитуванні (n=533)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Експертна відповідь респондентів на питання «Чи стикалися Ви у своїй професійній діяльності з категорією «економічна безпека»?»

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

Додаток В.4

Експертна думка щодо вагомості окремих складових економічної безпеки підприємств (n=858)

Джерело: побудовано за результатами всеукраїнського експертного опитування.

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Керівник _____

«__» _____ 202_ р.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО СЛУЖБУ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВА (проект)

1. Загальні положення

1.1. Це Положення є складовою організаційних регламентів діяльності підприємства та встановлює принципи, функції, структуру, права і обов'язки співробітників Служби економічної безпеки (далі – СЕБ) підприємства, порядок її взаємодії з іншими структурними підрозділами.

1.2. СЕБ є окремим структурним підрозділом підприємства, створеним з метою зміцнення економічної безпеки, захисту облікової інформації та покращання фінансово-господарської дисципліни підприємства.

1.3. СЕБ підпорядковується керівнику підприємства.

1.4. У своїй діяльності СЕБ керується Конституцією України, Господарським кодексом України, Законами України «Про інформацію», «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», Концептуальною основою фінансової звітності, Міжнародними стандартами фінансової звітності (далі – МСФЗ), Міжнародними стандартами бухгалтерського обліку (далі – МСБО), Національними положеннями (стандартами) бухгалтерського обліку (далі – НП(С)БО), іншими чинними нормативно-правовими актами з регулювання обліку, звітності та економічної безпеки підприємств, нормами установчого документа підприємства (договору, статуту тощо), цим Положенням та посадовими інструкціями.

1.5. СЕБ очолює керівник, якого призначає чи звільняє з посади керівник підприємства.

1.6. Інформація, яку СЕБ використовує у своїй діяльності згідно з чинним законодавством та цим Положенням, є комерційною таємницею та визнається інформацією, обмеженою для вільного доступу.

1.7. СЕБ організовує роботу на основі одноособовості з установами персональної відповідальності посадових осіб за стан справ на дорученій ділянці роботи, виконання ними певних завдань, інструкцій. Одноособовість поєднується з колегіальним обговоренням питань, що належать до компетенції СЕБ.

2. Структура СЕБ

2.1. Структура СЕБ затверджується штатним розписом підприємства на кожен календарний рік згідно з додатком 1.

2.2. Керівник СЕБ установає та контролює виконання прямих обов'язків співробітниками відповідно до їх посадових інструкцій та створює можливість для їх здійснення і за необхідності заміни їх функцій.

2.3. У разі відсутності керівника СЕБ його обов'язки покладають на одного з працівників згідно з наказом керівника підприємства.

2.4. На посаду керівника СЕБ призначають особу з вищою економічною/юридичною освітою з кваліфікацією не нижче ОС «Магістр» з досвідом роботи на керівних посадах бухгалтерських чи юридичних служб не менше двох років.

2.5. На посади співробітників експертних груп СЕБ призначають провідних фахівців у галузях обліково-аналітичного забезпечення, ІТ-технологій, секретного діловодства і стратегічного планування з кваліфікацією не нижче ОС «Магістр» та досвідом роботи на відповідних посадах не менше одного року.

3. Завдання СЕБ

Основними завданнями СЕБ підприємства є:

3.1. Обліково-аналітичне забезпечення процесу прийняття релевантних управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки на основі побудови безпекоорієнтованої облікової політики.

3.2. Створення умов для безпекового представлення аграрного бізнесу у звітності.

3.3. Моніторинг, збір та узагальнення інформації про ризики та загрози бізнес-середовища та розробка стратегії мінімізації/нівелювання їх негативного впливу.

3.4. Ідентифікація та своєчасна оцінка ризиків і загроз економічної безпеки крізь призму об'єктів обліково-аналітичного забезпечення.

3.5. Забезпечення кіберзахисту облікової інформації та зміцнення інформаційної оболонки в умовах посилення діджиталізаційних ризиків.

3.6. Забезпечення оптимального рівня показників платоспроможності і запобігання банкрутству.

3.7. Задоволення безпекових інформаційних запитів стейкхолдерів процесу управління економічною безпекою.

3.8. Розробка методичних прийомів та організаційних засад інструментального забезпечення аналізу економічної безпеки, зокрема на основі економетричного моделювання та прогнозування економічних явищ і процесів.

3.9. Установлення та контроль ризиків окремих складових економічної безпеки та особливостей інформаційного забезпечення управління ними.

3.10. Побудова адаптивних моделей ризик-менеджменту і технологій інформаційного забезпечення.

3.11. Контроль рівня економічної безпеки та оцінка заходів з реалізації стратегії і тактики її зміцнення.

3.12. Забезпечення збереження комерційної таємниці та недопущення витоку секретних даних.

3.13. Юридичний супровід договорів та операцій, що мають потенційну загрозу для економічної безпеки підприємства.

3.14. Організація взаємодії з правоохоронними органами, органами виконавчої влади та іншими підприємствами, організаціями, установами, що пов'язані з організацією економічної безпеки підприємства.

4. Функції СЕБ

Основними функціями СЕБ є:

4.1. Задоволення інформаційних запитів внутрішніх та зовнішніх стейкхолдерів процесу зміцнення економічної безпеки.

4.2. Забезпечення корпоративного комплаєнсу та неухильного дотримання чинного законодавства, нульової толерантності до корупції чи тінізації підприємницької діяльності, високих етичних стандартів.

4.3. Формування цілісної архітектури обліково-аналітичного забезпечення економічної безпеки та контроль за зміцненням її рівня.

4.4. Розробка безпекового фрагменту Положення про облікову політику та інших організаційних обліково-звітних регламентів ризик-менеджменту.

4.5. Виявлення, вимірювання, реєстрація, накопичення, узагальнення, зберігання інформації щодо стану та ризиків економічної безпеки.

4.6. Забезпечення безпекового представлення аграрного бізнесу у фінансовій та нефінансовій звітності на основі повної, достовірної та своєчасної інформації про стан економічної безпеки.

4.7. Формування критеріально-оцінювальної системи та інформаційних джерел аналізу економічної безпеки, розробка плану та програми аналітичної роботи.

4.8. Діагностика стану економічної безпеки на основі обробки даних, моніторингу факторів негативного впливу на неї та резервів зміцнення її рівня.

4.9. Стратегічне позиціонування рівня економічної безпеки підприємства, інтерпретація результатів аналізу.

4.10. Запровадження технологій безпекового контролінгу.

4.11. Досягнення оптимального стану протидії ризикам і загрозам макро-, мезо- та мікросередовища.

4.12. Формування оптимальних показників платоспроможності і запобігання ймовірності банкрутства.

4.13. Збереження ресурсного потенціалу підприємства.

4.14. Мобілізація матеріальних, фінансових, трудових та підприємницьких ресурсів і захист майна підприємства в процесі розробки заходів з протидії ризикам та загрозам підприємницької діяльності.

4.15. Забезпечення кібербезпеки інформаційних потоків та надійності хмарних технологій зберігання облікових даних.

4.16. Верифікація надійності контрагентів та інших суб'єктів прямого й опосередкованого впливу на бізнес-середовище підприємства.

4.17. Контроль за виконанням управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки.

4.18. Перевірка відомостей, а також даних про спроби шантажу, провокацій та інших небезпечних подій щодо персоналу чи активів підприємства.

4.19. Організація та здійснення заходів щодо захисту комерційної таємниці.

4.20. Своєчасне запобігання кризовим станам економічної безпеки; пошук і виявлення резервів її зміцнення на основі використання сучасних аналітичних методів економічних досліджень.

4.21. Взаємодія з правоохоронними органами, проведення заходів з виявлення та запобігання різного роду фінансовим зловживанням.

4.22. Проведення перевірок у виробничих підрозділах підприємства і надання їм практичної допомоги з питань безпеки їх діяльності.

4.23. Виконання доручень керівництва підприємства, що входять до компетенції служби.

5. Права та обов'язки СЕБ

5.1. Співробітники СЕБ у межах виконання своїх посадових обов'язків мають право:

5.1.1. Вимагати в рамках своєї компетенції у структурних підрозділів підприємства інформацію, матеріали, необхідні для забезпечення економічної безпеки та покращання фінансово-господарської дисципліни.

5.1.2. Мати доступ до всіх приміщень, що перебувають на балансі підприємства.

5.1.3. Ініціювати чи брати участь у проведенні планових або позапланових інвентаризацій активів, власного капіталу чи зобов'язань.

5.1.4. Здійснювати внутрішній контроль фінансово-господарської діяльності підприємства за допомогою проведення документальних перевірок у взаємодії з відповідними структурними підрозділами підприємства.

5.1.5. За необхідності залучати до заходів зі зміцнення економічної безпеки експертів чи фахівців сторонніх організацій.

5.1.6. Взаємодіяти з усіма структурними підрозділами підприємства, з зовнішніми організаціями, з правоохоронними органами з метою отримання матеріалів і необхідної інформації для вирішення питань, що належать до компетенції СЕБ.

5.1.7. Надавати рекомендації іншим структурним підрозділам підприємства в рамках своєї компетенції щодо підвищення ефективності використання активів та зміцнення кібербезпеки інформаційних потоків.

5.2. Співробітники СЕБ в межах виконання своїх посадових обов'язків зобов'язані:

5.2.1. У своїй професійній діяльності керуватися чинними нормативно-правовими актами з регулювання обліку, звітності й економічної безпеки підприємств, нормами установчого документа підприємства, цим Положенням та посадовими інструкціями.

5.2.2. У встановлені терміни якісно виконувати доручення та вказівки керівника підприємства.

5.2.3. Здійснювати безперервний контроль за дотриманням фінансово-господарської дисципліни, цільовим і ефективним використанням фінансових, матеріальних, трудових та інформаційних ресурсів.

5.2.4. Здійснювати обов'язкове узгодження прийому на роботу за поданням відділу кадрів на керівні посади підприємства.

5.2.5. Суворо дотримуватися правил внутрішнього трудового розпорядку.

5.2.6. Сприяти запровадженню корпоративного комплаєнсу та високих етичних принципів професійної діяльності.

5.2.7. Брати участь у розробці стратегії діяльності підприємства та формування бізнес-планів.

5.2.8. Погоджувати, підписувати, візувати документи в межах своєї компетенції.

5.2.9. Постійно вдосконалювати свій професійний рівень та брати участь у навчанні персоналу.

6. Відповідальність СЕБ

Співробітники СЕБ несуть відповідальність:

6.1. За неналежне виконання або невиконання своїх посадових обов'язків у межах, визначених чинним трудовим законодавством України, цим Положенням та посадовою інструкцією.

6.2. За порушення, вчинені в процесі здійснення своєї професійної діяльності, – у межах, визначених чинним адміністративним, кримінальним та цивільним законодавством України.

6.3. За завдання матеріальної шкоди та невиконання обов'язків, передбачених установчими документами, чинним законодавством, цим Положенням, – у межах, визначених чинним законодавством України.

6.4. Персональну відповідальність за своєчасне та якісне виконання завдань та функцій СЕБ несе її керівник.

6.5. Персональну відповідальність співробітників СЕБ визначено посадовими інструкціями.

7. Організація взаємодії СЕБ

7.1. СЕБ у межах своєї компетенції взаємодіє з керівниками та співробітниками всіх структурних підрозділів підприємства.

7.2. СЕБ здійснює взаємодію зі сторонніми підприємствами, організаціями чи установами за погодженням з керівником підприємства.

7.3. СЕБ у межах своєї компетенції взаємодіє з правоохоронними органами, органами державної влади та засобами масової інформації.

8. Заключні положення

8.1. Реорганізацію, ліквідацію СЕБ здійснює на підставі чинного законодавства за наказом керівника підприємства.

8.2. Це Положення є документом прямої дії і обов'язковим до виконання з моменту його затвердження.

8.3. Зміни та доповнення до дійсного положення вносять за відповідним наказом керівника підприємства.

ПОГОДЖЕНО:

Заступник керівника	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.
Головний бухгалтер	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.
Головний економіст	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.
Начальник відділу кадрів	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.
Інженер з техніки безпеки	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.
Юрисконсульт	_____	« <u> </u> » <u> </u> 20 <u> </u> р.

Орієнтовна структура Служби економічної безпеки підприємства

Додаток Д
Типова форма ЕБ-роз. 1

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

**РОЗРАХУНОК СТАВОК РЕЗЕРВУ ПІД ОЧІКУВАНІ КРЕДИТНІ ЗБИТКИ
ДЛЯ ГРУПИ ДЕБІТОРІВ «А»**

станом на «30» квітня 2020р.

Підстава для розрахунку
Суттєві судження

Історія платежів

Діапазон аналізу – 2 попередні роки

Контрагент	Аналітичні дані заборгованості (договір, тощо)	Сальдо на <u>31.12.2019 р.</u>	Термін виникнення заборгованості за періодами, тис. грн:				Сальдо на <u>31.12.2018 р.</u>	Термін виникнення заборгованості за періодами, тис. грн		
			до 12 міс.	13-24 міс.	більше 24 міс.	більше 36 міс.		до 12 міс.	13-24 міс.	більше 24 міс.
A ₁	Дог. № 00353 від 05.06.2018 р.	590 000,00	505 250,00	40 250,00	35 000,00	9 500,00	480 500,00	390 520,00	64 980,00	25 000,00
A ₂	Дог. № 00271 від 10.03.2018 р.	120 520,00	90 500,00	30 020,00	-	-	240 850,00	220000,00	-	20 850,00
A ₃	Дог. № 00403 від 31.10.2018 р.	98 500,00	98 500,00	-	-	-	120 580,00	120 580,00	-	-

Сума погашення за періодами, тис. грн			ECL, %			Код аналітичного рахунку
12 міс.	13-24 міс.	більше 24 міс.	до 1 року	1-2 роки	більше 2 років	
350 270,00	24 730,00	15 500,00	0,57%	11,87%	18,31%	361.11, 181.11
189 980,00	-	20 850,00				
120 580,00	-	-				

Виконавець обліковий гарант економічної безпеки

Прізвище, ім'я, по батькові

Перевірів головний бухгалтер (фінансовий директор)

Прізвище, ім'я, по батькові

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

**РОЗРАХУНОК СТАВОК РЕЗЕРВУ ПІД ОЧІКУВАНІ КРЕДИТНІ
ЗБИТКИ ДЛЯ КОНТРАГЕНТІВ ХОЛДИНГОВОГО ТИПУ
ГРУПИ ДЕБІТОРІВ «КОНТРАГЕНТИ ХОЛДИНГУ «А»**

станом на «30» квітня 2020р.

Підстава для розрахунку Скоригована дохідність корпоративних облігаційСуттєві судження Урахування достовірних джерел даних; діапазон даних – останній рік

Показник	Арифметична дія	Значення	Джерело даних
Номінальна купонна ставка дохідності облігації холдингу «А»	х	18 %	<i>Проспект емісії</i>
Ставка безризикових цінних паперів (цінні папери уряду США)	віднімання	2 %	<i>Дані фінансових ринків</i>
Умовний прямиий ризик інвестицій в Україну	віднімання	4,5 %	<i>За даними Bloomberg</i>
Умовний ризик пов'язаний зі строком погашення	віднімання	2,8 %	<i>За даними Bloomberg</i>
Умовний ризик інвестування в ЦП компанії А, допвинагорода інвестора	віднімання	4 %	<i>Аналітичні дані Служби економічної безпеки (СЕБ)</i>
Чистий кредитний ризик	х	5 %	х
Код аналітичного обліку	х	361.11	х

Виконавець обліковий гарант економічної безпеки _____ Прізвище, ім'я, по батьковіПеревірив головний бухгалтер (фінансовий директор) _____ Прізвище, ім'я, по батькові

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

ЗВЕДЕНА ВІДОМІСТЬ РЕЗЕРВІВ ПІД ОЧІКУВАНІ КРЕДИТНІ ЗБИТКИза квітень 2020р.

№ з/п	Група фінансових активів	Контрагент	Аналітичні дані заборгованості (договір, тощо)	Ознаки дефолту боржника	Рахунок обліку фінансового активу	Група дебіторів	Номинал заборгованості на звітну дату	Сума дисконту / ефекту дисконтування грошових потоків	Очікуваний відсоток втрат / кредитних збитків	Сума резерву на 30.04.2020	Сума резерва на 01.01.2020	Сума формування/ сторнування резерву	Рахунок обліку резерву під очікувані кредитні збитки	Основа для розрахунку величини очікуваних кредитних збитків
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
1	Довгострокова дебіторська заборгованість (1040)	A	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	183.3	Дебітори групи «А»	560 000,00	258 000,00	18,31 %	55 310,11	43 250,12	12 059,99	183.11	Історія платежів
2	Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги (1125)	A	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	361.1	Дебітори групи «А»	460 000,00	-	0,57 %	2 628,26	4 280,00	-1 651,74	361.11	Історія платежів
		B	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Значне підвищення кредитного ризику	361.1	Державні / комунальні компанії	85 000,00	-	9 %	7 650,00	4 281,00	3 369,00	361.12	Історія платежів
		C	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	361.1	Контрагенти холдингу «А»	985 000,00	-	5 %	49 250,00	42 500,00	6 750,00	361.11	Скоригована дохідність корпоративних облігацій
		D	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Кредитно-знецінений актив	362.1	Інші компанії	18 000,00	-	100 %	18 000,00	1 500,00	16 500,00	362.13	Історія платежів
		E	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	377.1	Державні / Комунальні компанії	46 000,00	-	6 %	2 760,00	1 500,00	1 260,00	377.11	Скоригована дохідність державних облігацій внутрішньої позики

Продовження додатку Ж

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
		F	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	377.1	Населення	28 500,00	-	10,00 %	2 850,00	2 700,00	150,00	377.11	Статистика НБУ за кредитами населення
		G	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Значне підвищення кредитного ризику	362.1	Дебітори групи «А»	50 000,00	-	18,31 %	9 157,30	852,12	8 305,18	361.12	Історія платежів
3	Дебіторська заборгованість з нарахованих доходів (1140)	C	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	373.1	Контр-агенти холдингу «А»	8 000,00	-	5 %	400,00	450,00	-50,00	373.11	Історія платежів
4	Векселі одержані (1120)	A	Дог. № XX від XX.XX.XXXX р.	Низький кредитний ризик	341.1	Дебітори групи «А»	50 000,00	5000	0,57 %	257,11	980,00	-722,89	341.11	Історія платежів
	ВСЬОГО	x	x	x	x	x	2 290 500,00	263 000,00	x	148 262,79	102 293,24	45 969,55	x	x

Виконавець

обліковий гарант економічної безпеки

Прізвище, ім`я, по батькові

Перевірів

головний бухгалтер (фінансовий директор)

Прізвище, ім`я, по батькові

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

**РЕЄСТР ОБ'ЄКТІВ ОСНОВНИХ ЗАСОБІВ, НА ЯКІ ВПЛИНУВ ЕФЕКТ
ЕКОНОМІЧНОГО ЗНЕЦІНЕННЯ АКТИВІВ**станом на «01» квітня 2020р.

Суттєві судження

Врахування достовірних джерел даних; діапазон даних – останній квартал

Група об'єктів	Назва об'єкта	Рахунок обліку активу	Балансова вартість активу, тис. грн	Залишкова вартість активу, тис. грн	Ефект економічного знецінення	Сума резерву під ефект економічного знецінення	Джерело даних	Рахунок обліку резерву
Будинки та споруди	А	103.1	185000,00	83500,00	5,5%	4592,50	Зміна інтенсивності нинішнього використання активу	103.2
	В	103.1	325000,00	205000,00	8,3%	17015,00	Свідчення застаріння або фізичного пошкодження активу	103.2
Машини та обладнання	А	104.1	105700,00	55300,00	12,5%	6912,50	Зміна ставки дисконту, застосовуваної при обчисленні вартості активу при використанні	104.2
	В	104.1	530000,00	390000,00	10%	39000,00	Зміна способу запланованого використання активу	104.2
	С	104.1	83200,00	10700,00	25%	2675,00	Свідчення застаріння активу	104.2
Транспортні засоби	А	105.1	220000,00	175000,00	3,5%	6125,00	Економічна ефективність активу є або буде гіршою, ніж очікувана	105.2
Усього	х	х	1448900,00	1015800,00	х	76320,00	х	х

Виконавець обліковий гарант економічної безпекиПрізвище, ім'я, по батьковіПеревірив головний бухгалтер (фінансовий директор)Прізвище, ім'я, по батькові

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

РЕЄСТР ЗАБЕЗПЕЧЕНЬ ЮРИДИЧНИХ РИЗИКІВ

станом на «01» січня 2020 р.

Суттєві судження

аналіз чинних юридичних документів, документів справ досудових розслідувань, рішень судових органів чи інших органів виконавчої влади; діапазон даних – попередні 2 роки

Назва об'єкта	Підстава	Рахунок обліку витрат під забезпечення	Джерело виникнення ризику	Балансова вартість об'єкта, тис. грн	Сума забезпечення юридичного ризику	Рахунок обліку забезпечення
Штрафи, пені, неустойки	Виконавчий лист № XX від XX XX XXXX р.	949.1	Розрахунки за страхуванням	1008320,00	94300,00	474.1
Поточні зобов'язання	Ухвала суду № XX від XX XX XXXX р.	949.1	Розрахунки з постачальниками та підрядниками	402700,00	98117,00	474.1
	Ухвала суду № XX від XX XX XXXX р.	949.1	Розрахунки з іншими кредиторами	193754,00	45000,00 12300,00	474.1 474.2
Всього	х	х	х	х	249717,00	х

Виконавець обліковий гарант економічної безпеки

Прізвище, ім'я, по батькові

Перевірив головний бухгалтер (фінансовий директор)

Прізвище, ім'я, по батькові

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

ЗВІТ З УПРАВЛІННЯ (фрагмент) за 2018 р.**УПРАВЛІННЯ ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ****I. ОРГАНІЗАЦІЙНІ ПОЛОЖЕННЯ УПРАВЛІННЯ
ЕКОНОМІЧНОЮ БЕЗПЕКОЮ**

Одним з головних завдань менеджменту підприємства є управління економічною безпекою, що впливає зі стратегічних завдань функціонування бізнесу.

Усі ключові рішення щодо розвитку підприємства приймають з урахуванням ризиків і можливостей, а також рівня ризик-апетиту до них.

Політику управління економічною безпекою покладають на Службу економічної безпеки (СЕБ), що є окремим структурним підрозділом підприємства, створеним з метою зміцнення економічної безпеки, захисту облікової інформації та покращання фінансово-господарської дисципліни підприємства.

Щорічно затверджують стратегічний план, який ураховує можливості та основні ризики аграрного бізнесу та фактори пом'якшення наслідків для зменшення цих ризиків. СЕБ разом з менеджментом підприємства розглядає політику і процедури управління ризиками та аналізує межі їх можливого впливу у релевантному діапазоні прийняття управлінських рішень.

До ризиків економічної безпеки, які підлягають управлінню, належать наведені нижче ризики.

Ризики економічної безпеки

Назва ризику	Можливий вплив
1	2
Стратегічні	
Ризик недосягнення стратегічних цілей	Вплив природно-кліматичних умов; ризик спалахів різних захворювань тварин чи сільськогосподарських культур; форс-мажорна зміна умов ведення бізнесу; стратегічні прорахунки та втрачені можливості
Репутаційний ризик	Безуспішність формування ефективної взаємодії з місцевими громадами та неурядовими організаціями може порушити стратегічні цілі та репутацію підприємства

1	2
Ризик бізнес-оточення	Зміна поведінки споживачів, посилення впливу державних регуляторів аграрного бізнесу; фінансова нестабільність контрагентів та посилення присутності у сегменті конкурентів
Політичний ризик	Політична нестабільність, включаючи воєнні конфлікти, реформу земельних відносин, може негативно вплинути на організаційно-правове середовище аграрного бізнесу, операції, фінансові умови та перспективи ведення бізнесу
Фінансові	
Ризик недостовірності звітності	Волатильність ідентифікації ризиків, їх оцінки та розкриття у фінансовій звітності, неузгодженість облікової політики із запитами ризик-менеджменту
Ризик втрати ліквідності і платоспроможності	Порушення мінімальних вимог та нормативів щодо використання вільних грошових коштів та можливі труднощі в погашенні поточних зобов'язань підприємства
Інвестиційний ризик	Перевищення бюджетів витрат за відкритими інвестиційними проектами; неефективне управління портфелем фінансових інвестицій
Ризик неефективності управління активами	Низький рівень віддачі необоротного та оборотного капіталу загрожує втраті економічних вигод від його використання
Інфляційний ризик	Інфляційні коливання дуже негативно впливають на вартість запозичень, фінансових інструментів, прибуток чи збиток та власний капітал підприємства
Юридичний ризик	Додаткові операційні витрати на покриття суттєвих поточних виплат за минулими юридичними зобов'язаннями
Валютний ризик	Девальвація гривні стосовно до іноземної валюти призведе до збитковості окремих транзакцій підприємства
Ринковий ризик	Колівання ринкових цін на сільськогосподарську продукцію, роботи і послуги, зміни процентних ставок на фінансових ринках, нестабільність регіональних ринків збуту й інших операторів ринку; погіршення позицій у конкретному сегменті ринку за рахунок цінових коливань
Податковий ризик	Зростання податкового навантаження; зміна вимог державних регуляторів; розходження у бухгалтерському та податковому обліку
Кредитний ризик	Негативні наслідки події, коли одна сторона фінансового інструменту спричинить фінансові збитки другій стороні через невиконання взятих на себе зобов'язань у результаті реалізації підприємством продукції, товарів, робіт, послуг на кредитних умовах та інших операцій з контрагентами, унаслідок яких виникають фінансові активи
Ризик невиконання зобов'язань	Полягає в імовірності настання необхідності суттєвих поточних виплат за договірними зобов'язаннями призведе до втрати операційних вигод
Операційні	
Технологічний ризик	Наявність додаткових витрат унаслідок порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур і утримання тварин; фізичне та моральне застарівання основних засобів; недоступність інновацій
Виробничий ризик	Утрачені можливості через наявність технологічних розривів чи збоїв виробничих процесів у рослинництві чи тваринництві; висока частка браку виробництва

1	2
Ризик втрати контролю	Імовірність рейдерських захоплень бізнесу та фізичного знищення активів
Ризик фізичної небезпеки	Імовірність знеструмлень, фізичного руйнування виробничних потужностей, збої комунального господарства
Екологічний ризик	Імовірність виникнення негативних змін у довкіллі або віддалених несприятливих наслідків цих змін, які виникають унаслідок негативного впливу на довкілля та додаткових витрат на екологічну діяльність
Ризик шахрайства	Крадіжки продукції та матеріальних цінностей у результаті зовнішніх і внутрішніх шахрайств; конфлікт інтересів
Ризик впливу третіх осіб	Втручання в діяльність підприємства третіх осіб з метою впливу на прийняття рішень
Діджиталізаційні	
Ризики системних збоїв та помилок	Переривання бізнес-процесів, які залежать від безперервності ІТ-операцій
Ризики витоку і втрати інформації	Несанкціонований витік чи знищення стратегічно важливої інформації
Ризики вірусів та кібератак	Атака внутрішніх корпоративних мереж, хмарних сервісів та злам паролів призведе до суттєвих витрат та не дозволить досягнути оперативних цілей підприємства
Ризики розкриття комерційної таємниці	Втрата або розголошення ключової інформації може загрожувати господарським операціям та розвитку бізнесу
Ризики порушення цілісності ІТ-системи	Повне чи часткове знищення ІТ-інфраструктури, що може призупинити процес прийняття управлінських рішень

II. АНАЛІЗ ВПЛИВІВ КЛЮЧОВИХ РИЗИКІВ

Загальна стратегія діяльності підприємства визнає непередбачуваність більшості ризиків, що зумовлює перманентний моніторинг їх рівня для мінімізації очікуваних збитків та негативних впливів.

За рахунок наявності операцій з іноземними контрагентами особливу увагу на підприємстві приділяють аналізу *валютних ризиків*, насамперед на основі аналізу експозиції курсу гривні до долара США та євро.

Підприємство управляє своїм валютним ризиком, порівнюючи обсяги експортних надходжень за валютами та позиками. Підприємство уникає позик та експортних операцій у будь-якій іншій валюті, крім євро та доларів США.

Далі в таблиці наведено результат впливу валютного ризику у 2018 р.

Показник	Збитки від коливань курсів, тис. грн		Всього, тис. грн
	долара США	євро	
Чиста дебіторська заборгованість від експортних операцій	7,5	21,7	29,2
Гроші та їх еквіваленти	28,5	-	28,5
Усього	36,0	21,7	57,7

Ставки групи до валютного ризику на основі балансової вартості станом на 31 грудня 2018 р. були такими.

Показник	Вартість на 31.12.2018 р.	Зростання/зниження курсу долара США	Вплив на прибуток до оподаткування
Гроші та їх еквіваленти	107,0	+10 % -10 %	10,7 (10,7)
Кредити	965,0	+10 % -10 %	96,5 (96,5)
Інші поточні зобов'язання	6227,0	+10 % -10 %	622,7 (622,7)
Усього	7299,0	+10 % -10 %	729,9 (729,9)

Далі в таблиці наведено результат впливу валютного ризику у 2017 р.

Показник	Збитки від коливань курсів, тис. грн		Усього, тис. грн
	долара США	євро	
Чиста дебіторська заборгованість від експортних операцій	12,7	-	12,7
Гроші та їх еквіваленти	9,5	3,5	13,0
Усього	22,2	3,5	24,7

Ставки групи до валютного ризику на основі балансової вартості станом на 31 грудня 2017 року були такими

Показник	Вартість на 31.12.2017 р.	Зростання/зниження курсу долара США	Вплив на прибуток до оподаткування
Гроші та їх еквіваленти	75,3	+10 % -10 %	7,5 (7,5)
Кредити	813,0	+10 % -10 %	81,3 (81,3)
Інші поточні зобов'язання	5912,0	+10 % -10 %	591,2 (591,2)
Всього	6800,3	+10 % -10 %	680,0 (680,0)

У цілому підприємство уникало у 2018 р. здійснення операцій, які суттєво вразливі до валютному ризику.

Підприємство наражається на *ціновий ризик* товарів через значні обсяги операцій з виробництва зернових. Оскільки вироблені зернові частково експортуються, доходи будуть схильні до глобальних коливань цін на сільськогосподарські товари. Водночас продукція тваринництва, зокрема молоко, меншою мірою залежить від коливань ціни, оскільки сире молоко та тварини в живій масі реалізуються на регіональних ринках та не можуть експортуватися на великі відстані.

Ризик *ліквідності* наявний у результаті проявів сезонності сільськогосподарського виробництва і пов'язаний зі зростанням витрат у весняний період та концентрацією доходів у осінній період. Більш відчутно сезонність і циклічність виробництва проявляється в рослинництві, що викликає необхідність перманентного контролю за залишком грошей та грошовими потоками підприємства.

У таблиці нижче наведено профіль строків погашення фінансових зобов'язань підприємства на основі договірних платежів станом на 31 грудня 2018 р., які порівняно із 31 грудня 2017 р. зменшилися на 1602,6 тис. грн.

Показники, тис. грн	До 30 днів	30-90 днів	90-180 днів	180-360 днів	Понад 360 днів	Всього
Банківські кредити	-	289,5	530,8	144,8	-	965,0
Поточна кредиторська заборгованість за товари, роботи, послуги	515,7	945,5	1260,6	143,3	-	2865,0
Інші поточні зобов'язання	-	798,3	1148,7	-	-	1947,0
Усього	515,7	2033,2	2940,1	288,0	0,0	5777,0
Відхилення(Δ) від 31.12.2017 р.	+132,4	+451,3	-1985,5	+53,2	-254,0	-1602,6

Досить важливим є кредитний ризик – ризик фінансових втрат унаслідок невиконання контрагентами зобов'язань за фінансовим інструментом (договорами). Ризик пов'язаний насамперед з дебіторською заборгованістю, грошами та їх еквівалентами. Максимальний рівень кредитного ризику полягає в такому.

Показник	Вартість станом на 31.12.2017 р., тис. грн	Вартість станом на 31.12.2018 р., тис. грн	Відхилення (Δ), +/-
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1587,0	1203,5	-383,5
Дебіторська заборгованість за розрахунками	1373,0	1507,1	+134,1
Інша поточна дебіторська заборгованість	56,0	10,7	-45,3
Гроші та їх еквіваленти	107,0	75,3	-31,7
Усього	3123,0	2796,6	-326,4

III. ЗАХОДИ РИЗИК-МЕНЕДЖМЕНТУ

До основних завдань управління економічною безпекою належать:

- обліково-аналітичне забезпечення процесу прийняття релевантних управлінських рішень щодо зміцнення економічної безпеки на основі побудови безпекоорієнтованої облікової політики;
- створення умов для безпекового представлення аграрного бізнесу у звітності;
- моніторинг, збір та узагальнення інформації про ризики і загрози бізнес-середовища та розробка стратегії мінімізації/нівелювання їх негативного впливу;
- ідентифікація та своєчасна оцінка ризиків і загроз економічної безпеки крізь призму об'єктів обліково-аналітичного забезпечення;
- забезпечення кіберзахисту облікової інформації та зміцнення інформаційної оболонки в умовах посилення діджиталізаційних ризиків;
- забезпечення оптимального рівня показників платоспроможності та запобігання банкрутству;
- задоволення безпекових інформаційних запитів стейкхолдерів процесу управління економічною безпекою;
- розробка методичних прийомів та організаційних засад інструментального забезпечення аналізу економічної безпеки, зокрема на основі економетричного моделювання і прогнозування економічних явищ та процесів;
- установлення та контроль ризиків окремих складових економічної безпеки й особливостей інформаційного забезпечення управління ними;
- побудова адаптивних моделей ризик-менеджменту і технологій інформаційного забезпечення.

Стратегічні ризики:

- урахування рівня стратегічних досягнень та прорахунків, оцінка можливих ризиків підприємства на шляху до реалізації поставлених цілей;
- формування комплексної стратегії закупівель на основі даних, оснований на регіональних балансах попиту і пропозиції, складених на основі даних Держслужби статистики;
- аналіз конкурентів та вузьких місць логістики;
- страхування витрат на озимі культури і страхування від недостатньої кількості опадів та вмісту вологи у ґрунті на деяких наших полях;
- відокремлений облік активів з ГМО;
- підтримання високої репутації в регіоні присутності (формування позитивного іміджу для конкурентів через надійність, активну підтримку громад і сприяння сталості практик ведення сільського господарства);
- використання сучасних каналів зв'язку, включаючи персональне спілкування, спілкування через офіційний веб-сайт, соціальні мережі та постійний діалог зі ЗМІ;
- залучення провідних фахівців з населених пунктів, де розміщуються виробничі потужності, для подолання соціальної напруги депресивних сільських територій;

- моніторинг процесу адаптації до бізнес-середовища на основі пошуку балансу інтересів споживачів, контрагентів, працівників, менеджменту і державних регуляторів;
- побудова довгострокових та взаємовигідних відносин з контрагентами;
- формування стратегій доступу до нових та пріоритетних ринків.

Фінансові ризики:

- суцільна ідентифікація ризиків економічної безпеки крізь призму об'єктів обліково-аналітичного забезпечення, їх оцінка та розкриття у фінансовій звітності;
- формування функціональної узгодженості облікової політики із запитами ризик-менеджменту;
- управління борговим портфелем підприємства на основі перманентного моніторингу експозиції щодо процентних ставок;
- хеджування цін на сільськогосподарську продукцію на основі використання різних інструментів хеджування, включаючи ф'ючерси, опціони та форвардні контракти;
- розробка політики управління оборотними активами з метою гарантування відсутності значної концентрації кредитного ризику;
- управління кредитним ризиком за допомогою суворої практики затвердження кредитних історій та моніторингу (усі контрагенти піддаються ретельному аналізу платоспроможності до того, як підприємство запропонує свої стандартні умови оплати і доставки; якщо продаж конкретному контрагенту відбувається вперше, операції здійснюються на умовах попередньої оплати; відстрочену оплату пропонують лише тим контрагентам, які мають досвід роботи з підприємством більше двох років без затримок в умовах оплати);
- розподіл усіх дебіторів на три порогові рівні та віднесення їх до трьох кольорових зон платіжної благонадійності;
- урахування передбачуваного ефекту економічного знецінення необоротних активів;
- визначення груп активів, переоцінка яких недоцільна;
- удосконалення розрахунків і економіко-математичної моделі оцінки зобов'язань за пенсійними планами;
- розробка короткотермінової політики управління цінами на основі статистичних методів;
- розробка політики закупівель на основі превалювання укладених контрактів у національній валюті та запобігання впливу валютних ризиків;
- підтримка заданого рівня абсолютної ліквідності;
- формування ефективних процесів управління готівкою для забезпечення їх адекватності запитам ліквідності;
- створення недоторканного балансу кореспондентських банківських рахунків та підтримка певного рівня невикористаних кредитних ліній;
- посилений контроль за податковою дисципліною на основі оновлення фінансових календарів;

- повна сплата податків та запобігання простроченням податкових платежів;
- максимальне наближення показників податкового та бухгалтерського обліку;
- диверсифікація в розрізі контрагентів та оптимізація умов договорів;
- передбачення та недопущення значних сум додаткових операційних витрат на покриття юридичних зобов'язань;
- поступове запровадження системи стандарт-костингу за ключовими видами продукції.

Операційні ризики:

- постійне вдосконалення бізнес-процесів та організаційної системи управління;
- щоденний контроль торгових позицій та графіків відвантажень продукції;
- аналіз ефективності логістичних процесів та їх постійне удосконалення;
- страхування майна;
- систематична заміна зношених об'єктів основних засобів та аналіз інтенсивності й ефективності їх використання;
- формування нульової толерантності до корупції;
- запобігання конфлікту інтересів;
- розробка аналітичних процедур, спрямованих на виявлення проявів шахрайства;
- посилення автоматизації виробничих процесів;
- внутрішня експертиза екологічного стану довкілля на територіях, якими володіє підприємство;
- належний контроль за дотриманням вимог екологічного законодавства, зокрема максимальне зменшення вуглецевого сліду підприємства;
- управління безпекою продукції сільського господарства та безпекою біологічних активів.

Діджиталізаційні ризики:

- багатофакторна автентифікація (MFA) та система управління правами (RMS) для зменшення ризику знищення документів;
- придбання програмних продуктів, які унеможливають кіберзлочини та дозволяють модульне керування всім масивом бухгалтерської інформації та безпекою внутрішньої інформаційної мережі (антивіруси; антишпигунські програми; криптографічне програмне забезпечення; мережеві екрани; менеджери паролів; програми резервного копіювання; системи ідентифікації вторгнень; технічні засоби захисту авторських прав тощо).
- регулярне тестування цілісності облікової ІТ-системи;

- регулярне тестування на вразливість ІТ-інфраструктури зсередини і зовні;
- залучення послуг провідних ІТ-компаній з протидії вірусам та кібератакам.

IV. ПОЛІТИКА КОМПЛАЄНСА

Під політикою комплаєнса менеджмент підприємства розуміє стандарти та принципи, яких дотримується підприємство, а також основні кроки для досягнення стратегічної мети у процесі взаємовідносин із бізнес-партнерами та внутрішньому управлінні.

Політика комплаєнса є невід'ємною складовою Стратегії підприємства та обов'язкова для будь-яких структурних підрозділів чи працівників.

Менеджмент підприємства постійно переглядає політику комплаєнса на відповідність середовищу аграрного бізнесу, щоб забезпечити технічне ефективне дотримання національних та міжнародних режимів санкцій.

У основі політики комплаєнса лежить дотримання санкційного та внутрішнього комплаєнса, а також антикорупційна політика.

Санкційний комплаєнс

Підприємство не вступає у бізнес-відносини з юридичними чи фізичними особами, які підпадають під національні чи міжнародні санкції. Також на підприємстві заборонено вести діяльність з державами чи територіальними утвореннями, юридичними особами чи фізичними особами, на яких поширюється дія санкцій згідно із національним законодавством та міжнародними договорами.

Основними складовими санкційного комплаєнса є постійне обстеження та моніторинг контрагентів на предмет відсутності санкцій проти нього; санкційний контроль бізнес-оточення на етапах укладання договорів та конкретних транзакцій; у разі недостатності джерел даних вимагання додаткових пояснень від бізнес-партнерів.

Внутрішній комплаєнс

Основними складовими внутрішнього комплаєнса є:

- відповідність організаційних регламентів управління економічною безпекою підприємства та його обліково-аналітичного забезпечення вимогам законодавства;
- мінімізація ризиків настання негативних наслідків, пов'язаних із застосуванням до підприємства заходів впливу за недотримання вимог законодавства, регуляторних вимог і принципів етичного ведення бізнесу;
- використання в діяльності загальноновизнаних норм ділової етики;

- аналіз і запобігання ситуаціям, у яких можливе недотримання вимог законодавства, регуляторних вимог і внутрішніх нормативних документів підприємства;
- забезпечення наявності внутрішніх нормативних документів для кожного процесу, процедур управління та інших заходів контролю й регулювання цих процесів;
- забезпечення належного застосування всіма підрозділами внутрішніх нормативних документів, процедур та інших заходів;
- формування внутрішніх ділових відносин на засадах рівноправ'я та справедливості;
- постійне поліпшення корпоративної комплаєнс-культури та професіоналізму працівників.

Антикорупційна політика

В основі антикорупційної політики підприємства – формування нульової толерантності до проявів корупції, запобігання хабарництву та повне дотримання чинних антикорупційних законів.

Основними елементами антикорупційної політики є:

- заборона вимагання та хабарництва;
- категорична заборона здійснення, обіцянки чи пропозиції будь-яких платежів, подарунків чи спонукання до певних дій з метою впливу на когось (у тому числі на менеджмент підприємства, інших посадових осіб, постачальників, клієнтів тощо);
- розкриття усіх грошових операцій та потоків у системі рахунків бухгалтерського обліку, заборона «тіньових» операцій;
- усі платежі повинні бути розумними та відповідати об'єктивним розмірами;
- свобода від політичних внесків;
- запобігання корупційному впливу на управління економічною безпекою третіх осіб;
- інформаційно-роз'яснювальна робота щодо дотримання антикорупційного законодавства;
- формування ефективного організаційного механізму моніторингу щодо дотримання антикорупційної політики за допомогою створення Антикорупційної комісії;
- перевірка повідомлень щодо вчинення корупційних дій;
- негайне реагування та притягнення до відповідальності учасників корупційних діянь із залученням правоохоронних органів.

ТОВ «АВС»

(назва підприємства)

Ідентифікаційний
код за ЄДРПОУ

XXXXXXXX

ВНУТРІШНІЙ ЗВІТ З ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

станом на «01» січня 2020 р.

I. ФІНАНСОВА ЧАСТИНА

Елементи активів та джерел їх утворення	Код елемента в Балансі	Вартість на дату звітності, тис. грн	Тип ризику економічної безпеки	Величина можливого збитку від впливу ризику, грн	Суттєве судження при оцінці ризику
Нематеріальні активи	1000	5656,0	-	-	-
Незавершені капітальні інвестиції	1005	137,0	Інвестиційний	65,0	Збільшення витрат на капітальне будівництво об'єкта власними силами внаслідок очікуваного підвищення вартості матеріалів та зростання заробітної плати і відрахувань від неї; підстава: зміни до кошторису будівництва
Основні засоби	1010	5796,0	Ризик неефективного управління активами	76,3	Збитки від зміни інтенсивності нинішнього використання активів, свідчення про застаріння або фізичне пошкодження активу, зміни ставки дисконту, застосовуваної при обчисленні вартості активу під час використання, зміни способу запланованого використання активу; Підстава: розрахунок ефекту економічного знецінення активів
Інвестиційна нерухомість	1015	-	-	-	-

Довгострокові (непоточні) біологічні активи	1020	-	-	-	-
Довгострокові фінансові інвестиції	1030	49,0	-	-	-
Довгострокова (непоточна) дебіторська заборгованість	1040	987,0	Кредитний	43,3	Розрахунок резервів під очікувані кредитні збитки (ECL) на підставі історії платежів
			Інфляційний	29,6	Знецінення вартості довгострокової заборгованості на основі прогнозу зміни індексу інфляції
Відстрочені податкові активи	1045	-	-	-	-
Інші необоротні активи	1090	-	-	-	-
Необоротні активи – усього	1095	12625,0	x	184,6	x
Запаси	1100	11293,0	Ринковий	405,7	Коливання цін на виробничі запаси, продукцію та товари; діапазон прогнозу знецінення - останній квартал
Поточні біологічні активи	1110	1440,0	Ринковий	102,5	Очікувані втрати від первісного визнання продукції, оціненої за справедливою вартістю; підстава: прогноз трейдерів щодо очікуваних цін на с.-г. продукцію
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125	1587,0	Кредитний	59,0	Очікувані кредитні збитки (ECL) на підставі історії платежів, скоригованої дохідності корпоративних облігацій, скоригованої дохідності державних облігацій внутрішньої позики, статистики НБУ за кредитами населення
			Інфляційний	47,6	Знецінення вартості поточної заборгованості на основі прогнозу зміни індексу інфляції
			Валютний	29,2	Знецінення вартості поточної заборгованості іноземних дебіторів на основі прогнозу зміни курсу гривні
Дебіторська заборгованість за розрахунками	1130-1136	1373,0	-	-	-

Інша поточна дебіторська заборгованість	1155	56,0	-	-	-
Поточні фінансові інвестиції	1160	-	-	-	-
Гроші та їх еквіваленти	1165	107,0	Валютний	19,5	Знецінення коштів на поточних рахунках в іноземній валюті внаслідок падіння курсу гривні
			Інфляційний	7,2	Знецінення коштів у зв'язку з падінням курсу гривні та зростанням індексу інфляції; діапазон даних – останній місяць
Витрати майбутніх періодів	1170	-	-	-	-
Інші оборотні активи	1190	-	-	-	-
Оборотні активи – усього	1195	15856,0	x	586,7	x
Непоточні активи, утримувані для продажу та групи вибуття – всього	1200	-	-	-	-
АКТИВИ – разом	1300	28481,0	x	771,3	x
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400	14728,0	-	-	-
Капітал у дооцінках	1405	1002,0	-	-	-
Додатковий капітал	1410	4392,0	-	-	-
Резервний капітал	1415	570,0	-	-	-
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420	57,0	-	-	-
Неоплачений капітал	1425	-	-	-	-
Вилучений капітал	1430	-	-	-	-
Власний капітал– усього	1495	20749,0	x		x
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	-	-	-	-
Довгострокові кредити банків	1510	-	-	-	-
Інші довгострокові зобов'язання	1515	-	-	-	-

Довгострокові забезпечення	1520	540,0	<i>Ризик невиконання зобов'язань</i>	32,1	<i>Очікувані актуарні збитки за пенсійними планами зі встановленими виплатами; підстава: актуарні припущення</i>
Цільове фінансування	1525	-	-	-	-
Відстрочені податкові зобов'язання	1500	-	-	-	-
Довгострокові зобов'язання і забезпечення – усього	1595	540,0	<i>x</i>	32,1	<i>x</i>
Короткострокові кредити банків	1600	965,0	-	-	-
Поточна кредиторська заборгованість	1610-1630	4280,0	<i>Податковий</i>	194,3	<i>Наявність виставлених штрафів фіскальними органами; неможливість включення окремих сум до податкового кредиту; підстава: податкова звітність за попередній період</i>
Поточні забезпечення	1660	-	<i>Юридичний</i>	249,7	<i>Збитки від сплати сум штрафів та інших платежів за рішеннями суду чи інших органів виконавчої влади; підстава: юридичні документи, ухвали суду, результати перевірок; діапазон даних – попередній рік</i>
Доходи майбутніх періодів	1665	-	-	-	-
Інші поточні зобов'язання	1690	1947,0	-	-	-
Поточні зобов'язання і забезпечення – усього	1695	7192,0	<i>x</i>	444,00	-
Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700	-	-	-	-
КАПІТАЛ ТА ЗОБОВ'ЯЗАННЯ – разом	1900	28481,0	<i>x</i>	476,1	<i>x</i>
ВСЬОГО ПО ПІДПРИЄМСТВУ	<i>x</i>	<i>x</i>	<i>x</i>	1247,4	<i>x</i>

II. АБСТРАКТНО-ТЕКСТОВА ЧАСТИНА

Ризик недостовірності фінансової звітності	<i>Очікувана волатильність ідентифікації ризиків унаслідок невчасного реагування на їх деструктивний вплив, збої у моніторингу ризик-середовища бізнесу; недостатня узгодженість облікової політики із запитами ризик-менеджменту; недостатнє розкриття показників ризик-менеджменту у фінансовій звітності та Звіті з управління</i>
Ризик втрати ліквідності та платоспроможності	<i>Висока ймовірність порушення нормативів абсолютної та проміжної ліквідності внаслідок недостатньої величини недоторканного балансу кореспондентських банківських рахунків</i>
Вразливість до стратегічних ризиків	<i>Зростання втрат від негативного впливу природно-кліматичних умов, ризику спалахів різних захворювань тварин чи сільськогосподарських культур; зміна поведінки споживачів, посилення впливу державних регуляторів аграрного бізнесу; фінансова нестабільність контрагентів та посилення присутності у сегменті конкурентів; низька ефективність формування ефективної взаємодії з місцевими громадами та неурядовими організаціями; негативний вплив політичної нестабільності, включаючи воєнні конфлікти, реформи земельних відносин</i>
Вразливість до операційних ризиків	<i>Додаткові витрати внаслідок порушення технологій вирощування сільськогосподарських культур та утримання тварин; фізичне та моральне застарівання основних засобів; втрачені можливості через наявність технологічних розривів чи збоїв виробничих процесів у рослинництві чи тваринництві; ймовірність знеструмлень, фізичного руйнування виробничих потужностей, збої комунального господарства</i>
Вразливість до діджиталізаційних ризиків	<i>Збитки від переривання бізнес-процесів, які залежать від безперервності ІТ-операцій, несанкціонований витік чи знищення стратегічно важливої інформації; можливі витрати на відновлення ІТ-інфраструктури після можливого впливу кібератак</i>

Виконавець обліковий гарант економічної безпеки _____

Прізвище, ім`я, по батькові

Узгоджено: головний бухгалтер (фінансовий директор) _____

Прізвище, ім`я, по батькові

**Оцінювання параметрів лінійної множинної регресійної моделі
соціально-економічної безпеки сільського господарства Харківської
області за 2005–2018 рр. (за рівнем економічної активності сільського
населення)**

Фактор	Коефіцієнт регресії a_i	t -критерій Стьюдента $t_{0.05} = 2.3060$	β - коефіцієнт	Частка фактора у загальній варіації, %	Рейтинг факторів
x_1	-0,186405	-2,50338	-0,295287	11,8	3
x_2	0,045826	3,67259	0,832865	21,0	2
x_3	-0,073641	-0,77238	-0,303125	3,7	5
x_4	0,010452	0,52802	0,215153	9,0	4
x_5	3,054511	3,13091	0,896150	46,9	1
Множинний (сукупний) коефіцієнт кореляції, R					0,961
Множинний (сукупний) коефіцієнт детермінації, R^2					0,924
Скоригований (адаптований) множинний коефіцієнт детермінації					0,830
F -критерій Фішера-Снедекора					19584
Середня помилка апроксимації, $\bar{\varepsilon}$					0,988

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.2

Результати побудови виробничої (ресурсної) моделі коефіцієнта маневреності власного капіталу з використанням інтегрованої системи даних аналізу і управління даними «STATISTICA» ($n = 135$, $p = 8$)

Regression Summary for Dependent Variable: y , коефіцієнт маневреності робочого капіталу (Spreadsheet1)

$R = 0,705331$ $R^2 = 0,497492$ Adjusted $R^2 = 0,465587$

$F(8,126) = 15,593$

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(126)	p-value
Intercept			0,337295	0,540435	1,62412	0,533678
Земленавантаження на 1 працівника, га, x_1	0,246345	0,194206	0,001470	0,005793	4,136986	0,800145
Чистий дохід на 100 га с.-г. угідь, тис. грн., x_2	-0,353014	0,130298	-0,000114	0,000084	-7,27947	0,177958
Фондозабезпеченість, тис. грн., x_3	0,701580	0,194894	0,000175	0,000243	-0,33646	0,472884
Фондоозброєність, тис. грн., x_4	-0,212684	0,193830	-0,000759	0,000692	2,411933	0,274614
Продуктивність праці, тис. грн., x_5	0,284046	0,176168	0,000536	0,000399	4,492233	0,181482
Коефіцієнт зносу основних засобів, %, x_6	0,281054	0,093952	0,445411	0,580685	5,779139	0,444491
Коефіцієнт мобільності активів, x_7	0,256487	0,153226	0,013945	0,008331	8,174293	0,096628
Частка необоротних засобів в активах підприємства, %, x_8	0,065518	0,126556	0,019682	0,038018	-8,72006	0,605575

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.3

Матриця парних коефіцієнтів кореляції виробничої (ресурсної) моделі маневреності власного капіталу
Correlations (Spreadsheet1)

	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	x_8	y
x_1	1,000000	-0,128692	-0,280437	0,448687	0,795418	-0,008473	0,188932	-0,380357	0,320639
x_2	-0,128692	1,000000	0,572052	0,250875	0,183671	-0,139015	0,089311	-0,011064	-0,482469
x_3	-0,280437	0,572052	1,000000	0,576185	-0,042597	-0,263723	-0,300395	0,518448	-0,029041
x_4	0,448687	0,250875	0,576185	1,000000	0,553579	-0,294325	-0,279652	0,291990	0,200023
x_5	0,795418	0,183671	-0,042597	0,553579	1,000000	-0,192220	0,123010	-0,279000	0,342537
x_6	-0,008473	-0,139015	-0,263723	-0,294325	-0,192220	1,000000	0,143242	-0,134265	0,413769
x_7	0,188932	0,089311	-0,300395	-0,279652	0,123010	0,143242	1,000000	-0,710564	0,517234
x_8	-0,380357	-0,011064	0,518448	0,291990	-0,279000	-0,134265	-0,710564	1,000000	-0,536486
y	0,320639	-0,482469	-0,029041	0,200023	0,342537	0,413769	0,517234	-0,536486	1,000000

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.4

Результати побудови фінансової моделі (модель 2) коефіцієнта маневреності власного капіталу з використанням інтегрованої системи даних аналізу і управління даними «STATISTICA» ($n = 135, p = 7$)

Regression Summary for Dependent Variable: y , коефіцієнт маневреності робочого капіталу (Spreadsheet1)

$R = 0,821046$; $R^2 = 0,674117$; Adjusted $R^2 = 0,656154$; $F(7,127) = 37,53$

Показники	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(127)	p-value
Intercept			3,585415	0,162385	22,0797	0,000000
Коефіцієнт абсолютної платоспроможності, x_1	-0,550258	0,061521	-0,021656	0,022852	-6,17524	0,345102
Рівень рентабельності сільськогосподарської діяльності, %, x_2	-0,143231	0,054989	-0,011461	0,005566	-1,26283	0,041521
Коефіцієнт співвідношення кредиторської і дебіторської заборгованості, x_3	-0,381313	0,056334	-0,007022	0,009378	-5,13349	0,455346
Питома вага робочого капіталу у джерелах формування оборотних активів, %, x_4	-0,596958	0,063899	-0,032050	0,002273	-9,27892	0,000000
Коефіцієнт оборотності дебіторської заборгованості, x_5	0,156248	0,055344	0,002115	0,001767	-0,79617	0,233525
Коефіцієнт оборотності кредиторської заборгованості, x_6	0,084565	0,067864	0,011572	0,003839	-1,48584	0,003110
Коефіцієнт оборотності виробничих запасів, x_7	-0,188897	0,055847	-0,001267	0,000998	2,175065	0,206583

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.5

Матриця парних коефіцієнтів кореляції фінансової моделі (модель 2) маневреності власного капіталу

Correlations (Spreadsheet1)

Фактори	x_1	x_2	x_3	x_4	x_5	x_6	x_7	y
x_1	1,000000	0,061048	0,157767	0,353845	0,331796	0,481530	-0,042229	-0,433302
x_2	0,061048	1,000000	0,111854	-0,049983	-0,025539	-0,023858	0,349449	-0,107824
x_3	0,157767	0,111854	1,000000	0,290811	-0,144419	0,348568	-0,042748	-0,379573
x_4	0,353845	-0,049983	0,290811	1,000000	0,141306	0,558095	-0,217453	-0,554826
x_5	0,331796	-0,025539	-0,144419	0,141306	1,000000	0,125839	0,039183	-0,068456
x_6	0,481530	-0,023858	0,348568	0,558095	0,125839	1,000000	-0,051886	-0,126309
x_7	-0,042229	0,349449	-0,042748	-0,217453	0,039183	-0,051886	1,000000	0,181694
y	-0,433302	-0,107824	-0,379573	-0,554826	-0,068456	-0,126309	0,181694	1,000000

Джерело: розраховано автором.

Вихідні і розрахункові дані для визначення І групи показників якості прогнозу коефіцієнта маневреності власного капіталу - абсолютних показників похибки прогнозу

№ господарства	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Модель 1	Модель 2	Похибка прогнозу		Абсолютна похибка прогнозу		Квадрат різниці прогнозу	
				$e_j = y_j - \tilde{y}_{1j}$	$e_j = y_j - \tilde{y}_{2j}$	$\Delta_{1j} = y_j - \tilde{y}_{1j} $	$\Delta_{2j} = y_j - \tilde{y}_{2j} $	$(y_j - \tilde{y}_{1j})^2$	$(y_j - \tilde{y}_{2j})^2$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1,174	1,679	1,098	-0,505	0,076	0,505	0,076	0,2550	0,0057
2	0,809	1,938	0,507	-1,129	0,303	1,129	0,303	1,2737	0,0917
3	0,976	1,949	0,984	-0,973	-0,009	0,973	0,009	0,9475	0,0001
4	0,882	1,406	0,719	-0,524	0,162	0,524	0,162	0,2748	0,0264
5	2,017	1,558	2,175	0,459	-0,158	0,459	0,158	0,2108	0,0250
6	2,789	1,531	2,352	1,258	0,438	1,258	0,438	1,5826	0,1916
7	1,649	1,842	1,969	-0,194	-0,320	0,194	0,320	0,0375	0,1025
8	1,998	2,552	2,150	-0,554	-0,152	0,554	0,152	0,3071	0,0232
9	1,761	1,431	2,034	0,329	-0,273	0,329	0,273	0,1083	0,0747
10	0,375	1,423	0,928	-1,049	-0,553	1,049	0,553	1,1003	0,3060
11	0,896	2,447	0,899	-1,551	-0,003	1,551	0,003	2,4056	0,0000
12	1,148	1,770	1,208	-0,622	-0,060	0,622	0,060	0,3867	0,0037
13	1,863	1,624	2,194	0,239	-0,331	0,239	0,331	0,0574	0,1094
14	1,166	1,424	1,085	-0,257	0,081	0,257	0,081	0,0663	0,0066
15	2,114	1,424	2,099	0,690	0,015	0,690	0,015	0,4768	0,0002
16	1,170	1,481	0,990	-0,311	0,180	0,311	0,180	0,0967	0,0326
17	1,193	1,672	1,200	-0,479	-0,007	0,479	0,007	0,2292	0,0000
18	0,608	1,317	0,788	-0,709	-0,180	0,709	0,180	0,5025	0,0323
19	1,143	1,663	1,344	-0,521	-0,201	0,521	0,201	0,2709	0,0402
20	1,150	1,557	1,297	-0,407	-0,147	0,407	0,147	0,1655	0,0217
21	0,780	1,629	0,906	-0,849	-0,125	0,849	0,125	0,7204	0,0157
22	0,656	1,488	0,803	-0,832	-0,147	0,832	0,147	0,6920	0,0216
23	1,414	1,644	1,664	-0,229	-0,249	0,229	0,249	0,0527	0,0622
24	1,362	1,558	1,521	-0,196	-0,159	0,196	0,159	0,0383	0,0253
25	1,340	1,614	1,544	-0,274	-0,204	0,274	0,204	0,0749	0,0416
26	1,182	1,642	1,071	-0,461	0,111	0,461	0,111	0,2122	0,0123
27	0,912	1,559	1,146	-0,647	-0,233	0,647	0,233	0,4184	0,0545
28	0,787	1,507	0,514	-0,719	0,274	0,719	0,274	0,5176	0,0749
29	0,971	1,517	0,677	-0,547	0,293	0,547	0,293	0,2989	0,0860
30	2,179	1,699	2,400	0,480	-0,221	0,480	0,221	0,2302	0,0489
31	0,811	1,532	0,768	-0,721	0,043	0,721	0,043	0,5202	0,0019
32	1,117	1,688	1,503	-0,571	-0,386	0,571	0,386	0,3259	0,1492
33	0,977	1,769	0,752	-0,792	0,225	0,792	0,225	0,6269	0,0508

34	1,020	1,479	0,948	-0,459	0,073	0,459	0,073	0,2103	0,0053
35	0,858	1,708	1,123	-0,849	-0,264	0,849	0,264	0,7213	0,0699
36	0,924	1,361	0,646	-0,437	0,279	0,437	0,279	0,1910	0,0776
37	0,938	1,713	0,848	-0,776	0,090	0,776	0,090	0,6020	0,0080
38	1,058	1,906	1,009	-0,848	0,050	0,848	0,050	0,7185	0,0025
39	2,371	1,575	2,424	0,796	-0,054	0,796	0,054	0,6342	0,0029
40	2,963	1,698	2,682	1,265	0,281	1,265	0,281	1,6007	0,0790
41	0,840	1,457	0,854	-0,617	-0,014	0,617	0,014	0,3808	0,0002
42	5,041	1,861	3,092	3,180	1,949	3,180	1,949	10,1106	3,7988
43	1,137	1,519	1,278	-0,382	-0,141	0,382	0,141	0,1457	0,0198
44	1,164	1,245	1,115	-0,081	0,048	0,081	0,048	0,0065	0,0023
45	1,314	1,575	1,557	-0,261	-0,243	0,261	0,243	0,0681	0,0590
46	1,013	1,520	0,677	-0,507	0,335	0,507	0,335	0,2570	0,1125
47	0,721	1,448	0,825	-0,727	-0,104	0,727	0,104	0,5287	0,0108
48	1,292	1,204	1,296	0,088	-0,004	0,088	0,004	0,0077	0,0000
49	1,076	1,442	1,093	-0,366	-0,017	0,366	0,017	0,1341	0,0003
50	0,923	1,457	0,967	-0,534	-0,044	0,534	0,044	0,2849	0,0019
51	0,970	1,615	0,822	-0,645	0,149	0,645	0,149	0,4156	0,0221
52	1,171	1,459	1,189	-0,288	-0,018	0,288	0,018	0,0828	0,0003
53	1,002	1,346	0,693	-0,344	0,309	0,344	0,309	0,1184	0,0957
54	0,707	1,530	0,590	-0,823	0,117	0,823	0,117	0,6768	0,0137
55	1,597	1,274	1,727	0,323	-0,129	0,323	0,129	0,1046	0,0167
56	1,185	1,406	1,347	-0,221	-0,162	0,221	0,162	0,0489	0,0263
57	3,174	1,487	2,469	1,686	0,704	1,686	0,704	2,8433	0,4960
58	1,022	1,578	1,141	-0,557	-0,119	0,557	0,119	0,3101	0,0143
59	1,037	1,504	0,737	-0,466	0,301	0,466	0,301	0,2173	0,0905
60	1,014	1,359	0,776	-0,344	0,238	0,344	0,238	0,1184	0,0568
61	0,825	1,552	0,719	-0,727	0,106	0,727	0,106	0,5282	0,0112
62	1,016	1,257	0,710	-0,241	0,306	0,241	0,306	0,0582	0,0938
63	0,735	1,358	0,427	-0,623	0,308	0,623	0,308	0,3881	0,0950
64	1,277	1,576	1,235	-0,299	0,042	0,299	0,042	0,0892	0,0018
65	2,486	1,714	2,561	0,772	-0,075	0,772	0,075	0,5966	0,0056
66	1,125	1,146	0,834	-0,021	0,291	0,021	0,291	0,0004	0,0848
67	0,539	1,100	1,490	-0,561	-0,951	0,561	0,951	0,3149	0,9045
68	0,880	1,437	0,766	-0,557	0,114	0,557	0,114	0,3102	0,0131
69	1,050	1,609	0,715	-0,559	0,335	0,559	0,335	0,3129	0,1120
70	1,404	1,890	1,565	-0,485	-0,161	0,485	0,161	0,2356	0,0258
71	0,941	1,467	0,747	-0,526	0,195	0,526	0,195	0,2762	0,0378
72	0,730	1,149	0,474	-0,419	0,256	0,419	0,256	0,1755	0,0653
73	0,946	1,423	0,566	-0,476	0,381	0,476	0,381	0,2269	0,1449
74	1,306	1,329	1,313	-0,024	-0,007	0,024	0,007	0,0006	0,0001
75	1,320	1,238	1,242	0,082	0,078	0,082	0,078	0,0067	0,0062
76	2,638	1,541	2,407	1,097	0,231	1,097	0,231	1,2043	0,0532
77	0,760	1,386	1,250	-0,626	-0,490	0,626	0,490	0,3917	0,2402
78	0,708	1,278	0,667	-0,569	0,041	0,569	0,041	0,3242	0,0017
79	1,161	1,003	0,884	0,158	0,277	0,158	0,277	0,0249	0,0766

80	1,012	1,543	0,811	-0,532	0,200	0,532	0,200	0,2825	0,0402
81	2,205	1,204	1,921	1,001	0,284	1,001	0,284	1,0013	0,0809
82	3,246	1,578	3,101	1,668	0,145	1,668	0,145	2,7818	0,0212
83	0,881	1,342	0,933	-0,462	-0,052	0,462	0,052	0,2130	0,0027
84	5,481	1,878	3,078	3,603	2,403	3,603	2,403	12,9798	5,7756
85	0,959	1,658	0,692	-0,698	0,267	0,698	0,267	0,4874	0,0713
86	1,240	1,249	1,355	-0,009	-0,115	0,009	0,115	0,0001	0,0132
87	1,427	1,225	1,275	0,202	0,152	0,202	0,152	0,0408	0,0230
88	0,644	1,477	1,304	-0,834	-0,661	0,834	0,661	0,6953	0,4364
89	0,417	1,523	0,890	-1,106	-0,473	1,106	0,473	1,2238	0,2235
90	0,750	1,263	1,192	-0,513	-0,442	0,513	0,442	0,2627	0,1953
91	2,038	1,419	2,828	0,620	-0,790	0,620	0,790	0,3838	0,6234
92	0,683	1,462	1,033	-0,779	-0,350	0,779	0,350	0,6072	0,1227
93	1,441	1,063	1,255	0,378	0,185	0,378	0,185	0,1427	0,0343
94	0,756	1,257	0,361	-0,501	0,395	0,501	0,395	0,2510	0,1561
95	0,743	1,275	1,064	-0,532	-0,322	0,532	0,322	0,2829	0,1034
96	1,134	1,581	1,325	-0,448	-0,191	0,448	0,191	0,2003	0,0366
97	0,648	1,335	0,670	-0,686	-0,022	0,686	0,022	0,4708	0,0005
98	0,280	1,245	0,553	-0,965	-0,274	0,965	0,274	0,9314	0,0748
99	0,848	1,291	0,507	-0,443	0,341	0,443	0,341	0,1963	0,1164
100	0,877	1,345	0,537	-0,469	0,340	0,469	0,340	0,2198	0,1156
101	0,640	1,399	0,845	-0,759	-0,205	0,759	0,205	0,5762	0,0421
102	1,000	1,628	0,844	-0,627	0,157	0,627	0,157	0,3937	0,0245
103	4,137	1,413	2,866	2,724	1,271	2,724	1,271	7,4183	1,6147
104	1,974	1,411	2,067	0,563	-0,093	0,563	0,093	0,3169	0,0087
105	1,422	1,242	1,903	0,180	-0,481	0,180	0,481	0,0324	0,2318
106	0,561	1,286	0,417	-0,726	0,144	0,726	0,144	0,5269	0,0207
107	0,483	1,093	0,720	-0,610	-0,237	0,610	0,237	0,3718	0,0561
108	4,906	1,204	2,979	3,702	1,927	3,702	1,927	13,7059	3,7138
109	0,880	1,639	0,516	-0,758	0,365	0,758	0,365	0,5751	0,1331
110	0,825	1,216	1,738	-0,391	-0,913	0,391	0,913	0,1531	0,8337
111	1,572	1,214	1,774	0,357	-0,202	0,357	0,202	0,1277	0,0409
112	0,845	1,325	0,657	-0,480	0,188	0,480	0,188	0,2305	0,0355
113	2,101	1,786	2,275	0,314	-0,175	0,314	0,175	0,0987	0,0305
114	0,815	1,375	0,485	-0,560	0,330	0,560	0,330	0,3137	0,1090
115	0,814	1,633	0,882	-0,818	-0,067	0,818	0,067	0,6696	0,0045
116	0,803	1,404	0,911	-0,601	-0,108	0,601	0,108	0,3611	0,0117
117	0,716	1,327	0,573	-0,610	0,143	0,610	0,143	0,3725	0,0205
118	0,901	1,203	0,640	-0,302	0,261	0,302	0,261	0,0914	0,0681
119	0,807	1,729	0,854	-0,922	-0,047	0,922	0,047	0,8507	0,0022
120	0,660	1,535	0,900	-0,874	-0,240	0,874	0,240	0,7643	0,0575
121	0,420	1,282	0,873	-0,862	-0,453	0,862	0,453	0,7437	0,2055
122	1,279	0,914	1,438	0,365	-0,158	0,365	0,158	0,1333	0,0251
123	0,918	1,272	1,387	-0,354	-0,469	0,354	0,469	0,1253	0,2201
124	0,893	1,353	0,747	-0,460	0,146	0,460	0,146	0,2117	0,0212
125	0,711	1,215	1,392	-0,503	-0,681	0,503	0,681	0,2535	0,4638

126	1,408	1,333	3,136	0,076	-1,728	0,076	1,728	0,0057	2,9866
127	0,657	1,306	0,630	-0,649	0,027	0,649	0,027	0,4214	0,0007
128	0,459	1,304	0,347	-0,845	0,112	0,845	0,112	0,7144	0,0126
129	1,055	1,155	2,572	-0,100	-1,516	0,100	1,516	0,0099	2,2995
130	3,144	1,037	2,910	2,107	0,234	2,107	0,234	4,4379	0,0546
131	0,540	0,843	2,149	-0,302	-1,609	0,302	1,609	0,0914	2,5886
132	0,435	1,033	0,072	-0,598	0,363	0,598	0,363	0,3573	0,1321
133	0,305	0,895	0,353	-0,590	-0,048	0,590	0,048	0,3482	0,0023
134	0,202	0,899	0,024	-0,697	0,178	0,697	0,178	0,4863	0,0317
135	0,628	0,074	1,035	0,554	-0,407	0,554	0,407	0,3066	0,1653
Сума	168,376	194,902	168,377	-26,526	-0,002	89,158	41,292	102,739	33,332

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.7

**Вихідні і розрахункові дані для визначення II групи показників якості
прогнозу коефіцієнта маневреності власного капіталу – відносних
показників похибки прогнозу**

№ господарства	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Модель 1	Модель 2	Похибка прогнозу		Розрахункові дані		Відносна похибка прогнозу, %, ε	
				$y_j - \tilde{y}_{1j}$	$y_j - \tilde{y}_{2j}$	$\frac{y_j - y_{1j}}{y_j} \cdot 100$	$\frac{y_j - y_{2j}}{y_j} \cdot 100$	$\frac{ y_j - y_{1j} }{y_j} \cdot 100$	$\frac{ y_j - y_{2j} }{y_j} \cdot 100$
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1,174	1,679	1,098	-0,505	0,076	-43,0	6,4	43,0	6,4
2	0,809	1,938	0,507	-1,129	0,303	-139,4	37,4	139,4	37,4
3	0,976	1,949	0,984	-0,973	-0,009	-99,8	-0,9	99,8	0,9
4	0,882	1,406	0,719	-0,524	0,162	-59,4	18,4	59,4	18,4
5	2,017	1,558	2,175	0,459	-0,158	22,8	-7,8	22,8	7,8
6	2,789	1,531	2,352	1,258	0,438	45,1	15,7	45,1	15,7
7	1,649	1,842	1,969	-0,194	-0,320	-11,7	-19,4	11,7	19,4
8	1,998	2,552	2,150	-0,554	-0,152	-27,7	-7,6	27,7	7,6
9	1,761	1,431	2,034	0,329	-0,273	18,7	-15,5	18,7	15,5
10	0,375	1,423	0,928	-1,049	-0,553	-280,1	-147,7	280,1	147,7
11	0,896	2,447	0,899	-1,551	-0,003	-173,1	-0,3	173,1	0,3
12	1,148	1,770	1,208	-0,622	-0,060	-54,2	-5,3	54,2	5,3
13	1,863	1,624	2,194	0,239	-0,331	12,9	-17,8	12,9	17,8
14	1,166	1,424	1,085	-0,257	0,081	-22,1	7,0	22,1	7,0
15	2,114	1,424	2,099	0,690	0,015	32,7	0,7	32,7	0,7
16	1,170	1,481	0,990	-0,311	0,180	-26,6	15,4	26,6	15,4
17	1,193	1,672	1,200	-0,479	-0,007	-40,1	-0,6	40,1	0,6
18	0,608	1,317	0,788	-0,709	-0,180	-116,6	-29,5	116,6	29,5
19	1,143	1,663	1,344	-0,521	-0,201	-45,5	-17,5	45,5	17,5
20	1,150	1,557	1,297	-0,407	-0,147	-35,4	-12,8	35,4	12,8
21	0,780	1,629	0,906	-0,849	-0,125	-108,8	-16,1	108,8	16,1
22	0,656	1,488	0,803	-0,832	-0,147	-126,7	-22,4	126,7	22,4
23	1,414	1,644	1,664	-0,229	-0,249	-16,2	-17,6	16,2	17,6
24	1,362	1,558	1,521	-0,196	-0,159	-14,4	-11,7	14,4	11,7
25	1,340	1,614	1,544	-0,274	-0,204	-20,4	-15,2	20,4	15,2
26	1,182	1,642	1,071	-0,461	0,111	-39,0	9,4	39,0	9,4
27	0,912	1,559	1,146	-0,647	-0,233	-70,9	-25,6	70,9	25,6
28	0,787	1,507	0,514	-0,719	0,274	-91,4	34,8	91,4	34,8
29	0,971	1,517	0,677	-0,547	0,293	-56,3	30,2	56,3	30,2
30	2,179	1,699	2,400	0,480	-0,221	22,0	-10,2	22,0	10,2
31	0,811	1,532	0,768	-0,721	0,043	-88,9	5,3	88,9	5,3
32	1,117	1,688	1,503	-0,571	-0,386	-51,1	-34,6	51,1	34,6
33	0,977	1,769	0,752	-0,792	0,225	-81,0	23,1	81,0	23,1
34	1,020	1,479	0,948	-0,459	0,073	-44,9	7,1	44,9	7,1

35	0,858	1,708	1,123	-0,849	-0,264	-99,0	-30,8	99,0	30,8
36	0,924	1,361	0,646	-0,437	0,279	-47,3	30,1	47,3	30,1
37	0,938	1,713	0,848	-0,776	0,090	-82,8	9,6	82,8	9,6
38	1,058	1,906	1,009	-0,848	0,050	-80,1	4,7	80,1	4,7
39	2,371	1,575	2,424	0,796	-0,054	33,6	-2,3	33,6	2,3
40	2,963	1,698	2,682	1,265	0,281	42,7	9,5	42,7	9,5
41	0,840	1,457	0,854	-0,617	-0,014	-73,4	-1,7	73,4	1,7
42	5,041	1,861	3,092	3,180	1,949	63,1	38,7	63,1	38,7
43	1,137	1,519	1,278	-0,382	-0,141	-33,6	-12,4	33,6	12,4
44	1,164	1,245	1,115	-0,081	0,048	-7,0	4,1	7,0	4,1
45	1,314	1,575	1,557	-0,261	-0,243	-19,9	-18,5	19,9	18,5
46	1,013	1,520	0,677	-0,507	0,335	-50,0	33,1	50,0	33,1
47	0,721	1,448	0,825	-0,727	-0,104	-100,8	-14,4	100,8	14,4
48	1,292	1,204	1,296	0,088	-0,004	6,8	-0,3	6,8	0,3
49	1,076	1,442	1,093	-0,366	-0,017	-34,0	-1,6	34,0	1,6
50	0,923	1,457	0,967	-0,534	-0,044	-57,8	-4,7	57,8	4,7
51	0,970	1,615	0,822	-0,645	0,149	-66,4	15,3	66,4	15,3
52	1,171	1,459	1,189	-0,288	-0,018	-24,6	-1,6	24,6	1,6
53	1,002	1,346	0,693	-0,344	0,309	-34,3	30,9	34,3	30,9
54	0,707	1,530	0,590	-0,823	0,117	-116,4	16,6	116,4	16,6
55	1,597	1,274	1,727	0,323	-0,129	20,2	-8,1	20,2	8,1
56	1,185	1,406	1,347	-0,221	-0,162	-18,7	-13,7	18,7	13,7
57	3,174	1,487	2,469	1,686	0,704	53,1	22,2	53,1	22,2
58	1,022	1,578	1,141	-0,557	-0,119	-54,5	-11,7	54,5	11,7
59	1,037	1,504	0,737	-0,466	0,301	-44,9	29,0	44,9	29,0
60	1,014	1,359	0,776	-0,344	0,238	-33,9	23,5	33,9	23,5
61	0,825	1,552	0,719	-0,727	0,106	-88,1	12,8	88,1	12,8
62	1,016	1,257	0,710	-0,241	0,306	-23,7	30,1	23,7	30,1
63	0,735	1,358	0,427	-0,623	0,308	-84,7	41,9	84,7	41,9
64	1,277	1,576	1,235	-0,299	0,042	-23,4	3,3	23,4	3,3
65	2,486	1,714	2,561	0,772	-0,075	31,1	-3,0	31,1	3,0
66	1,125	1,146	0,834	-0,021	0,291	-1,9	25,9	1,9	25,9
67	0,539	1,100	1,490	-0,561	-0,951	-104,1	-176,4	104,1	176,4
68	0,880	1,437	0,766	-0,557	0,114	-63,3	13,0	63,3	13,0
69	1,050	1,609	0,715	-0,559	0,335	-53,3	31,9	53,3	31,9
70	1,404	1,890	1,565	-0,485	-0,161	-34,6	-11,4	34,6	11,4
71	0,941	1,467	0,747	-0,526	0,195	-55,8	20,7	55,8	20,7
72	0,730	1,149	0,474	-0,419	0,256	-57,4	35,0	57,4	35,0
73	0,946	1,423	0,566	-0,476	0,381	-50,3	40,2	50,3	40,2
74	1,306	1,329	1,313	-0,024	-0,007	-1,8	-0,5	1,8	0,5
75	1,320	1,238	1,242	0,082	0,078	6,2	5,9	6,2	5,9
76	2,638	1,541	2,407	1,097	0,231	41,6	8,7	41,6	8,7
77	0,760	1,386	1,250	-0,626	-0,490	-82,3	-64,5	82,3	64,5
78	0,708	1,278	0,667	-0,569	0,041	-80,4	5,8	80,4	5,8
79	1,161	1,003	0,884	0,158	0,277	13,6	23,8	13,6	23,8
80	1,012	1,543	0,811	-0,532	0,200	-52,5	19,8	52,5	19,8

81	2,205	1,204	1,921	1,001	0,284	45,4	12,9	45,4	12,9
82	3,246	1,578	3,101	1,668	0,145	51,4	4,5	51,4	4,5
83	0,881	1,342	0,933	-0,462	-0,052	-52,4	-5,9	52,4	5,9
84	5,481	1,878	3,078	3,603	2,403	65,7	43,8	65,7	43,8
85	0,959	1,658	0,692	-0,698	0,267	-72,8	27,8	72,8	27,8
86	1,240	1,249	1,355	-0,009	-0,115	-0,7	-9,3	0,7	9,3
87	1,427	1,225	1,275	0,202	0,152	14,2	10,6	14,2	10,6
88	0,644	1,477	1,304	-0,834	-0,661	-129,6	-102,6	129,6	102,6
89	0,417	1,523	0,890	-1,106	-0,473	-265,2	-113,3	265,2	113,3
90	0,750	1,263	1,192	-0,513	-0,442	-68,3	-58,9	68,3	58,9
91	2,038	1,419	2,828	0,620	-0,790	30,4	-38,7	30,4	38,7
92	0,683	1,462	1,033	-0,779	-0,350	-114,2	-51,3	114,2	51,3
93	1,441	1,063	1,255	0,378	0,185	26,2	12,9	26,2	12,9
94	0,756	1,257	0,361	-0,501	0,395	-66,2	52,2	66,2	52,2
95	0,743	1,275	1,064	-0,532	-0,322	-71,6	-43,3	71,6	43,3
96	1,134	1,581	1,325	-0,448	-0,191	-39,5	-16,9	39,5	16,9
97	0,648	1,335	0,670	-0,686	-0,022	-105,8	-3,4	105,8	3,4
98	0,280	1,245	0,553	-0,965	-0,274	-344,9	-97,8	344,9	97,8
99	0,848	1,291	0,507	-0,443	0,341	-52,2	40,2	52,2	40,2
100	0,877	1,345	0,537	-0,469	0,340	-53,5	38,8	53,5	38,8
101	0,640	1,399	0,845	-0,759	-0,205	-118,6	-32,1	118,6	32,1
102	1,000	1,628	0,844	-0,627	0,157	-62,7	15,7	62,7	15,7
103	4,137	1,413	2,866	2,724	1,271	65,8	30,7	65,8	30,7
104	1,974	1,411	2,067	0,563	-0,093	28,5	-4,7	28,5	4,7
105	1,422	1,242	1,903	0,180	-0,481	12,7	-33,9	12,7	33,9
106	0,561	1,286	0,417	-0,726	0,144	-129,5	25,7	129,5	25,7
107	0,483	1,093	0,720	-0,610	-0,237	-126,2	-49,0	126,2	49,0
108	4,906	1,204	2,979	3,702	1,927	75,5	39,3	75,5	39,3
109	0,880	1,639	0,516	-0,758	0,365	-86,1	41,4	86,1	41,4
110	0,825	1,216	1,738	-0,391	-0,913	-47,4	-110,7	47,4	110,7
111	1,572	1,214	1,774	0,357	-0,202	22,7	-12,9	22,7	12,9
112	0,845	1,325	0,657	-0,480	0,188	-56,8	22,3	56,8	22,3
113	2,101	1,786	2,275	0,314	-0,175	15,0	-8,3	15,0	8,3
114	0,815	1,375	0,485	-0,560	0,330	-68,7	40,5	68,7	40,5
115	0,814	1,633	0,882	-0,818	-0,067	-100,5	-8,3	100,5	8,3
116	0,803	1,404	0,911	-0,601	-0,108	-74,8	-13,5	74,8	13,5
117	0,716	1,327	0,573	-0,610	0,143	-85,2	20,0	85,2	20,0
118	0,901	1,203	0,640	-0,302	0,261	-33,6	29,0	33,6	29,0
119	0,807	1,729	0,854	-0,922	-0,047	-114,3	-5,8	114,3	5,8
120	0,660	1,535	0,900	-0,874	-0,240	-132,4	-36,3	132,4	36,3
121	0,420	1,282	0,873	-0,862	-0,453	-205,5	-108,0	205,5	108,0
122	1,279	0,914	1,438	0,365	-0,158	28,5	-12,4	28,5	12,4
123	0,918	1,272	1,387	-0,354	-0,469	-38,6	-51,1	38,6	51,1
124	0,893	1,353	0,747	-0,460	0,146	-51,5	16,3	51,5	16,3
125	0,711	1,215	1,392	-0,503	-0,681	-70,8	-95,7	70,8	95,7
126	1,408	1,333	3,136	0,076	-1,728	5,4	-122,7	5,4	122,7

127	0,657	1,306	0,630	-0,649	0,027	-98,8	4,1	98,8	4,1
128	0,459	1,304	0,347	-0,845	0,112	-184,1	24,5	184,1	24,5
129	1,055	1,155	2,572	-0,100	-1,516	-9,4	-143,7	9,4	143,7
130	3,144	1,037	2,910	2,107	0,234	67,0	7,4	67,0	7,4
131	0,540	0,843	2,149	-0,302	-1,609	-55,9	-297,7	55,9	297,7
132	0,435	1,033	0,072	-0,598	0,363	-137,3	83,5	137,3	83,5
133	0,305	0,895	0,353	-0,590	-0,048	-193,7	-15,9	193,7	15,9
134	0,202	0,899	0,024	-0,697	0,178	-345,5	88,2	345,5	88,2
135	0,628	0,074	1,035	0,554	-0,407	88,2	-64,7	88,2	64,7
Сума	168,376	194,902	168,377	-26,526	-0,002	-6878,50	-1052,87	9095,71	4112,04

Джерело: розраховано автором.

**Вихідні і розрахункові дані для визначення коефіцієнтів невідповідності
(розбіжності) Тейла**

№ господарства	Коефіцієнт маневреності власного капіталу	Модель 1	Модель 2	Похибка прогнозу		Квадрат різниці прогнозу		Квадрат прогнозу	
				$y_j - \tilde{y}_{1j}$	$y_j - \tilde{y}_{2j}$	$(y_j - \tilde{y}_{1j})^2$	$(y_j - \tilde{y}_{2j})^2$	\tilde{y}_{1j}^2	\tilde{y}_{2j}^2
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1	1,174	1,679	1,098	-0,505	0,076	0,2550	0,0057	2,8192	1,2064
2	0,809	1,938	0,507	-1,129	0,303	1,2737	0,0917	3,7554	0,2566
3	0,976	1,949	0,984	-0,973	-0,009	0,9475	0,0001	3,7988	0,9688
4	0,882	1,406	0,719	-0,524	0,162	0,2748	0,0264	1,9768	0,5175
5	2,017	1,558	2,175	0,459	-0,158	0,2108	0,0250	2,4261	4,7296
6	2,789	1,531	2,352	1,258	0,438	1,5826	0,1916	2,3454	5,5308
7	1,649	1,842	1,969	-0,194	-0,320	0,0375	0,1025	3,3943	3,8766
8	1,998	2,552	2,150	-0,554	-0,152	0,3071	0,0232	6,5117	4,6220
9	1,761	1,431	2,034	0,329	-0,273	0,1083	0,0747	2,0490	4,1365
10	0,375	1,423	0,928	-1,049	-0,553	1,1003	0,3060	2,0263	0,8606
11	0,896	2,447	0,899	-1,551	-0,003	2,4056	0,0000	5,9868	0,8076
12	1,148	1,770	1,208	-0,622	-0,060	0,3867	0,0037	3,1317	1,4599
13	1,863	1,624	2,194	0,239	-0,331	0,0574	0,1094	2,6367	4,8137
14	1,166	1,424	1,085	-0,257	0,081	0,0663	0,0066	2,0265	1,1773
15	2,114	1,424	2,099	0,690	0,015	0,4768	0,0002	2,0276	4,4058
16	1,170	1,481	0,990	-0,311	0,180	0,0967	0,0326	2,1930	0,9792
17	1,193	1,672	1,200	-0,479	-0,007	0,2292	0,0000	2,7946	1,4391
18	0,608	1,317	0,788	-0,709	-0,180	0,5025	0,0323	1,7338	0,6202
19	1,143	1,663	1,344	-0,521	-0,201	0,2709	0,0402	2,7672	1,8050
20	1,150	1,557	1,297	-0,407	-0,147	0,1655	0,0217	2,4234	1,6827
21	0,780	1,629	0,906	-0,849	-0,125	0,7204	0,0157	2,6531	0,8201
22	0,656	1,488	0,803	-0,832	-0,147	0,6920	0,0216	2,2149	0,6454
23	1,414	1,644	1,664	-0,229	-0,249	0,0527	0,0622	2,7022	2,7679
24	1,362	1,558	1,521	-0,196	-0,159	0,0383	0,0253	2,4267	2,3140
25	1,340	1,614	1,544	-0,274	-0,204	0,0749	0,0416	2,6044	2,3845
26	1,182	1,642	1,071	-0,461	0,111	0,2122	0,0123	2,6970	1,1464
27	0,912	1,559	1,146	-0,647	-0,233	0,4184	0,0545	2,4308	1,3125
28	0,787	1,507	0,514	-0,719	0,274	0,5176	0,0749	2,2700	0,2638
29	0,971	1,517	0,677	-0,547	0,293	0,2989	0,0860	2,3021	0,4586
30	2,179	1,699	2,400	0,480	-0,221	0,2302	0,0489	2,8856	5,7585
31	0,811	1,532	0,768	-0,721	0,043	0,5202	0,0019	2,3481	0,5894
32	1,117	1,688	1,503	-0,571	-0,386	0,3259	0,1492	2,8482	2,2594
33	0,977	1,769	0,752	-0,792	0,225	0,6269	0,0508	3,1287	0,5649
34	1,020	1,479	0,948	-0,459	0,073	0,2103	0,0053	2,1872	0,8983
35	0,858	1,708	1,123	-0,849	-0,264	0,7213	0,0699	2,9157	1,2605

36	0,924	1,361	0,646	-0,437	0,279	0,1910	0,0776	1,8530	0,4168
37	0,938	1,713	0,848	-0,776	0,090	0,6020	0,0080	2,9360	0,7191
38	1,058	1,906	1,009	-0,848	0,050	0,7185	0,0025	3,6328	1,0172
39	2,371	1,575	2,424	0,796	-0,054	0,6342	0,0029	2,4791	5,8778
40	2,963	1,698	2,682	1,265	0,281	1,6007	0,0790	2,8837	7,1950
41	0,840	1,457	0,854	-0,617	-0,014	0,3808	0,0002	2,1240	0,7299
42	5,041	1,861	3,092	3,180	1,949	10,1106	3,7988	3,4644	9,5602
43	1,137	1,519	1,278	-0,382	-0,141	0,1457	0,0198	2,3065	1,6323
44	1,164	1,245	1,115	-0,081	0,048	0,0065	0,0023	1,5489	1,2443
45	1,314	1,575	1,557	-0,261	-0,243	0,0681	0,0590	2,4795	2,4227
46	1,013	1,520	0,677	-0,507	0,335	0,2570	0,1125	2,3097	0,4589
47	0,721	1,448	0,825	-0,727	-0,104	0,5287	0,0108	2,0975	0,6812
48	1,292	1,204	1,296	0,088	-0,004	0,0077	0,0000	1,4498	1,6791
49	1,076	1,442	1,093	-0,366	-0,017	0,1341	0,0003	2,0797	1,1945
50	0,923	1,457	0,967	-0,534	-0,044	0,2849	0,0019	2,1235	0,9354
51	0,970	1,615	0,822	-0,645	0,149	0,4156	0,0221	2,6085	0,6752
52	1,171	1,459	1,189	-0,288	-0,018	0,0828	0,0003	2,1273	1,4140
53	1,002	1,346	0,693	-0,344	0,309	0,1184	0,0957	1,8119	0,4797
54	0,707	1,530	0,590	-0,823	0,117	0,6768	0,0137	2,3395	0,3477
55	1,597	1,274	1,727	0,323	-0,129	0,1046	0,0167	1,6233	2,9818
56	1,185	1,406	1,347	-0,221	-0,162	0,0489	0,0263	1,9764	1,8142
57	3,174	1,487	2,469	1,686	0,704	2,8433	0,4960	2,2123	6,0974
58	1,022	1,578	1,141	-0,557	-0,119	0,3101	0,0143	2,4916	1,3020
59	1,037	1,504	0,737	-0,466	0,301	0,2173	0,0905	2,2606	0,5426
60	1,014	1,359	0,776	-0,344	0,238	0,1184	0,0568	1,8456	0,6023
61	0,825	1,552	0,719	-0,727	0,106	0,5282	0,0112	2,4083	0,5173
62	1,016	1,257	0,710	-0,241	0,306	0,0582	0,0938	1,5813	0,5041
63	0,735	1,358	0,427	-0,623	0,308	0,3881	0,0950	1,8448	0,1824
64	1,277	1,576	1,235	-0,299	0,042	0,0892	0,0018	2,4834	1,5256
65	2,486	1,714	2,561	0,772	-0,075	0,5966	0,0056	2,9370	6,5588
66	1,125	1,146	0,834	-0,021	0,291	0,0004	0,0848	1,3131	0,6949
67	0,539	1,100	1,490	-0,561	-0,951	0,3149	0,9045	1,2105	2,2203
68	0,880	1,437	0,766	-0,557	0,114	0,3102	0,0131	2,0642	0,5860
69	1,050	1,609	0,715	-0,559	0,335	0,3129	0,1120	2,5890	0,5112
70	1,404	1,890	1,565	-0,485	-0,161	0,2356	0,0258	3,5707	2,4489
71	0,941	1,467	0,747	-0,526	0,195	0,2762	0,0378	2,1517	0,5576
72	0,730	1,149	0,474	-0,419	0,256	0,1755	0,0653	1,3200	0,2250
73	0,946	1,423	0,566	-0,476	0,381	0,2269	0,1449	2,0245	0,3201
74	1,306	1,329	1,313	-0,024	-0,007	0,0006	0,0001	1,7673	1,7234
75	1,320	1,238	1,242	0,082	0,078	0,0067	0,0062	1,5333	1,5416
76	2,638	1,541	2,407	1,097	0,231	1,2043	0,0532	2,3733	5,7948
77	0,760	1,386	1,250	-0,626	-0,490	0,3917	0,2402	1,9207	1,5629
78	0,708	1,278	0,667	-0,569	0,041	0,3242	0,0017	1,6322	0,4452
79	1,161	1,003	0,884	0,158	0,277	0,0249	0,0766	1,0056	0,7812
80	1,012	1,543	0,811	-0,532	0,200	0,2825	0,0402	2,3817	0,6583
81	2,205	1,204	1,921	1,001	0,284	1,0013	0,0809	1,4505	3,6890

82	3,246	1,578	3,101	1,668	0,145	2,7818	0,0212	2,4909	9,6139
83	0,881	1,342	0,933	-0,462	-0,052	0,2130	0,0027	1,8023	0,8699
84	5,481	1,878	3,078	3,603	2,403	12,9798	5,7756	3,5281	9,4730
85	0,959	1,658	0,692	-0,698	0,267	0,4874	0,0713	2,7475	0,4794
86	1,240	1,249	1,355	-0,009	-0,115	0,0001	0,0132	1,5593	1,8353
87	1,427	1,225	1,275	0,202	0,152	0,0408	0,0230	1,4998	1,6255
88	0,644	1,477	1,304	-0,834	-0,661	0,6953	0,4364	2,1829	1,7010
89	0,417	1,523	0,890	-1,106	-0,473	1,2238	0,2235	2,3208	0,7919
90	0,750	1,263	1,192	-0,513	-0,442	0,2627	0,1953	1,5945	1,4211
91	2,038	1,419	2,828	0,620	-0,790	0,3838	0,6234	2,0127	7,9964
92	0,683	1,462	1,033	-0,779	-0,350	0,6072	0,1227	2,1369	1,0668
93	1,441	1,063	1,255	0,378	0,185	0,1427	0,0343	1,1296	1,5760
94	0,756	1,257	0,361	-0,501	0,395	0,2510	0,1561	1,5805	0,1304
95	0,743	1,275	1,064	-0,532	-0,322	0,2829	0,1034	1,6252	1,1332
96	1,134	1,581	1,325	-0,448	-0,191	0,2003	0,0366	2,5005	1,7560
97	0,648	1,335	0,670	-0,686	-0,022	0,4708	0,0005	1,7812	0,4493
98	0,280	1,245	0,553	-0,965	-0,274	0,9314	0,0748	1,5499	0,3062
99	0,848	1,291	0,507	-0,443	0,341	0,1963	0,1164	1,6675	0,2572
100	0,877	1,345	0,537	-0,469	0,340	0,2198	0,1156	1,8103	0,2881
101	0,640	1,399	0,845	-0,759	-0,205	0,5762	0,0421	1,9577	0,7146
102	1,000	1,628	0,844	-0,627	0,157	0,3937	0,0245	2,6495	0,7117
103	4,137	1,413	2,866	2,724	1,271	7,4183	1,6147	1,9979	8,2164
104	1,974	1,411	2,067	0,563	-0,093	0,3169	0,0087	1,9911	4,2740
105	1,422	1,242	1,903	0,180	-0,481	0,0324	0,2318	1,5422	3,6229
106	0,561	1,286	0,417	-0,726	0,144	0,5269	0,0207	1,6549	0,1736
107	0,483	1,093	0,720	-0,610	-0,237	0,3718	0,0561	1,1946	0,5185
108	4,906	1,204	2,979	3,702	1,927	13,7059	3,7138	1,4499	8,8752
109	0,880	1,639	0,516	-0,758	0,365	0,5751	0,1331	2,6853	0,2658
110	0,825	1,216	1,738	-0,391	-0,913	0,1531	0,8337	1,4795	3,0213
111	1,572	1,214	1,774	0,357	-0,202	0,1277	0,0409	1,4742	3,1464
112	0,845	1,325	0,657	-0,480	0,188	0,2305	0,0355	1,7561	0,4313
113	2,101	1,786	2,275	0,314	-0,175	0,0987	0,0305	3,1913	5,1770
114	0,815	1,375	0,485	-0,560	0,330	0,3137	0,1090	1,8907	0,2350
115	0,814	1,633	0,882	-0,818	-0,067	0,6696	0,0045	2,6654	0,7774
116	0,803	1,404	0,911	-0,601	-0,108	0,3611	0,0117	1,9706	0,8301
117	0,716	1,327	0,573	-0,610	0,143	0,3725	0,0205	1,7601	0,3286
118	0,901	1,203	0,640	-0,302	0,261	0,0914	0,0681	1,4479	0,4094
119	0,807	1,729	0,854	-0,922	-0,047	0,8507	0,0022	2,9896	0,7285
120	0,660	1,535	0,900	-0,874	-0,240	0,7643	0,0575	2,3549	0,8104
121	0,420	1,282	0,873	-0,862	-0,453	0,7437	0,2055	1,6435	0,7620
122	1,279	0,914	1,438	0,365	-0,158	0,1333	0,0251	0,8360	2,0671
123	0,918	1,272	1,387	-0,354	-0,469	0,1253	0,2201	1,6182	1,9244
124	0,893	1,353	0,747	-0,460	0,146	0,2117	0,0212	1,8310	0,5586
125	0,711	1,215	1,392	-0,503	-0,681	0,2535	0,4638	1,4759	1,9390
126	1,408	1,333	3,136	0,076	-1,728	0,0057	2,9866	1,7758	9,8369
127	0,657	1,306	0,630	-0,649	0,027	0,4214	0,0007	1,7066	0,3970

128	0,459	1,304	0,347	-0,845	0,112	0,7144	0,0126	1,7012	0,1202
129	1,055	1,155	2,572	-0,100	-1,516	0,0099	2,2995	1,3340	6,6139
130	3,144	1,037	2,910	2,107	0,234	4,4379	0,0546	1,0751	8,4676
131	0,540	0,843	2,149	-0,302	-1,609	0,0914	2,5886	0,7102	4,6198
132	0,435	1,033	0,072	-0,598	0,363	0,3573	0,1321	1,0670	0,0051
133	0,305	0,895	0,353	-0,590	-0,048	0,3482	0,0023	0,8006	0,1247
134	0,202	0,899	0,024	-0,697	0,178	0,4863	0,0317	0,8084	0,0006
135	0,628	0,074	1,035	0,554	-0,407	0,3066	0,1653	0,0055	1,0705
Сума	168,376	194,902	168,377	-26,526	-0,002	102,739	33,332	292,0804	278,9566

Джерело: розраховано автором.

Результати кореляційного аналізу залежності між фактичними і прогнозними значеннями коефіцієнта маневреності власного капіталу за виробничою моделлю (модель №1)

Regression Summary for Dependent Variable: y, KPK (Spreadsheet1)

R= 0,705331 R²= 0,497492 Adjusted R²= 0,465587

F(1,133)=131,67 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(133)	p-value
Intercept			0,204488	0,383490	0,533228	0,594765
y1, прогноз модель 1	0,233569	0,084313	0,722259	0,260717	2,770280	0,006403

Джерело: розраховано автором.

Результати кореляційного аналізу залежності між фактичними і прогнозними значеннями коефіцієнта маневреності власного капіталу за фінансовою моделлю (модель №2)

Regression Summary for Dependent Variable: y, KPK (Spreadsheet1)

R= 0,82104578 R²= 0,67411617 Adjusted R²= 0,67166591

F(1,133)=275,12 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(133)	p-value
Intercept			-0,000015	0,086664	-0,00018	0,999859
y2, прогноз модель 2	0,821046	0,049500	1,000002	0,060289	16,58677	0,000000

Джерело: розраховано автором.

**Аналіз факторозабезпеченості і факторовіддачі по економетричній
регресійній моделі 2 коефіцієнта маневреності власного капіталу**

№ госп- дарства	Коефіцієнт маневреності власного капіталу		Відхилення (+,-)		Аналіз зв'язку відхилень			
	y	$\hat{y}_{x_{1..n}}$	$\hat{y}_{x_{1..n}} - \bar{y}$	$y - \hat{y}_{x_{1..n}}$	ранг по $\hat{y}_{x_{1..n}} - \bar{y}$	ранг по $y - \hat{y}_{x_{1..n}}$	різниця Δp	Δ_p^2
1.	1,174	1,098	1,0984	0,0757	73	26	47	2209
2.	0,809	0,507	0,5065	0,3028	11	96	-85	7225
3.	0,976	0,984	0,9843	-0,0087	64	5	59	3481
4.	0,882	0,719	0,7193	0,1624	31	57	-26	676
5.	2,017	2,175	2,1748	-0,1580	117	54	63	3969
6.	2,789	2,352	2,3518	0,4377	120	115	5	25
7.	1,649	1,969	1,9689	-0,3202	111	100	11	121
8.	1,998	2,150	2,1499	-0,1522	115	50	65	4225
9.	1,761	2,034	2,0338	-0,2733	112	86	26	676
10.	0,375	0,928	0,9277	-0,5531	60	122	-62	3844
11.	0,896	0,899	0,8987	-0,0029	56	1	55	3025
12.	1,148	1,208	1,2083	-0,0605	81	22	59	3481
13.	1,863	2,194	2,1940	-0,3308	118	103	15	225
14.	1,166	1,085	1,0850	0,0811	71	28	43	1849
15.	2,114	2,099	2,0990	0,0154	114	7	107	11449
16.	1,170	0,990	0,9895	0,1804	65	62	3	9
17.	1,193	1,200	1,1996	-0,0067	80	4	76	5776
18.	0,608	0,788	0,7875	-0,1796	41	62	-21	441
19.	1,143	1,344	1,3435	-0,2005	93	68	25	625
20.	1,150	1,297	1,2972	-0,1473	89	48	41	1681
21.	0,780	0,906	0,9056	-0,1255	58	40	18	324
22.	0,656	0,803	0,8034	-0,1470	42	47	-5	25
23.	1,414	1,664	1,6637	-0,2493	105	81	24	576
24.	1,362	1,521	1,5212	-0,1591	101	55	46	2116
25.	1,340	1,544	1,5442	-0,2040	102	70	32	1024
26.	1,182	1,071	1,0707	0,1109	70	34	36	1296
27.	0,912	1,146	1,1456	-0,2334	77	75	2	4
28.	0,787	0,514	0,5136	0,2736	12	87	-75	5625
29.	0,971	0,677	0,6772	0,2933	25	94	-69	4761
30.	2,179	2,400	2,3997	-0,2211	122	72	50	2500
31.	0,811	0,768	0,7677	0,0433	39	14	25	625
32.	1,117	1,503	1,5031	-0,3863	100	112	-12	144
33.	0,977	0,752	0,7516	0,2255	37	73	-36	1296
34.	1,020	0,948	0,9478	0,0726	62	24	38	1444
35.	0,858	1,123	1,1227	-0,2645	75	84	-9	81
36.	0,924	0,646	0,6456	0,2785	21	90	-69	4761
37.	0,938	0,848	0,8480	0,0896	49	29	20	400
38.	1,058	1,009	1,0086	0,0497	72	19	53	2809
39.	2,371	2,424	2,4244	-0,0535	123	21	102	10404
40.	2,963	2,682	2,6824	0,2810	127	91	36	1296

41.	0,840	0,854	0,8544	-0,0140	51	6	45	2025
42.	5,041	3,092	3,0920	1,9491	133	134	-1	1
43.	1,137	1,278	1,2776	-0,1406	87	42	45	2025
44.	1,164	1,115	1,1155	0,0482	77	17	60	3600
45.	1,314	1,557	1,5565	-0,2429	103	80	23	529
46.	1,013	0,677	0,6774	0,3354	25	105	-80	6400
47.	0,721	0,825	0,8253	-0,1042	45	31	14	196
48.	1,292	1,296	1,2958	-0,0039	88	2	86	7396
49.	1,076	1,093	1,0929	-0,0170	72	8	64	4096
50.	0,923	0,967	0,9672	-0,0437	63	15	48	2304
51.	0,970	0,822	0,8217	0,1487	44	49	-5	25
52.	1,171	1,189	1,1891	-0,0184	78	9	69	4761
53.	1,002	0,693	0,6926	0,3094	27	99	-72	5184
54.	0,707	0,590	0,5897	0,1172	18	38	-20	400
55.	1,597	1,727	1,7268	-0,1293	106	41	65	4225
56.	1,185	1,347	1,3469	-0,1623	94	57	37	1369
57.	3,174	2,469	2,4693	0,7043	124	125	-1	1
58.	1,022	1,141	1,1411	-0,1194	76	39	37	1369
59.	1,037	0,737	0,7366	0,3008	34	95	-61	3721
60.	1,014	0,776	0,7761	0,2383	40	78	-38	1444
61.	0,825	0,719	0,7192	0,1059	32	32	0	0
62.	1,016	0,710	0,7100	0,3062	29	97	-68	4624
63.	0,735	0,427	0,4271	0,3082	7	98	-91	8281
64.	1,277	1,235	1,2352	0,0421	82	13	69	4761
65.	2,486	2,561	2,5610	-0,0749	125	25	100	10000
66.	1,125	0,834	0,8336	0,2912	46	93	-47	2209
67.	0,539	1,490	1,4901	-0,9511	99	128	-29	841
68.	0,880	0,766	0,7655	0,1143	38	36	2	4
69.	1,050	0,715	0,7150	0,3347	32	102	-70	4900
70.	1,404	1,565	1,5649	-0,1607	104	56	48	2304
71.	0,941	0,747	0,7468	0,1945	36	66	-30	900
72.	0,730	0,474	0,4743	0,2556	8	82	-74	5476
73.	0,946	0,566	0,5658	0,3806	16	111	-95	9025
74.	1,306	1,313	1,3128	-0,0071	91	4	87	7569
75.	1,320	1,242	1,2416	0,0785	83	27	56	3136
76.	2,638	2,407	2,4072	0,2307	122	74	48	2304
77.	0,760	1,250	1,2502	-0,4901	84	121	-37	1369
78.	0,708	0,667	0,6672	0,0410	23	12	11	121
79.	1,161	0,884	0,8838	0,2768	54	89	-35	1225
80.	1,012	0,811	0,8113	0,2004	43	67	-24	576
81.	2,205	1,921	1,9207	0,2844	110	92	18	324
82.	3,246	3,101	3,1006	0,1455	134	45	89	7921
83.	0,881	0,933	0,9327	-0,0517	61	20	41	1681
84.	5,481	3,078	3,0778	2,4032	132	135	-3	9
85.	0,959	0,692	0,6924	0,2670	27	85	-58	3364
86.	1,240	1,355	1,3547	-0,1148	95	37	58	3364
87.	1,427	1,275	1,2749	0,1517	86	50	36	1296
88.	0,644	1,304	1,3042	-0,6606	90	123	-33	1089
89.	0,417	0,890	0,8899	-0,4728	55	119	-64	4096
90.	0,750	1,192	1,1921	-0,4419	79	116	-37	1369

91.	2,038	2,828	2,8278	-0,7896	128	126	2	4
92.	0,683	1,033	1,0329	-0,3503	67	108	-41	1681
93.	1,441	1,255	1,2554	0,1852	85	63	22	484
94.	0,756	0,361	0,3611	0,3951	5	113	-108	11664
95.	0,743	1,064	1,0645	-0,3215	69	101	-32	1024
96.	1,134	1,325	1,3251	-0,1914	92	65	27	729
97.	0,648	0,670	0,6703	-0,0219	24	10	14	196
98.	0,280	0,553	0,5534	-0,2735	15	88	-73	5329
99.	0,848	0,507	0,5071	0,3412	11	107	-96	9216
100.	0,877	0,537	0,5368	0,3399	14	106	-92	8464
101.	0,640	0,845	0,8453	-0,2052	48	70	-22	484
102.	1,000	0,844	0,8436	0,1567	47	52	-5	25
103.	4,137	2,866	2,8664	1,2707	129	129	0	0
104.	1,974	2,067	2,0674	-0,0933	113	30	83	6889
105.	1,422	1,903	1,9034	-0,4815	109	120	-11	121
106.	0,561	0,417	0,4167	0,1439	6	44	-38	1444
107.	0,483	0,720	0,7200	-0,2368	33	77	-44	1936
108.	4,906	2,979	2,9791	1,9271	131	133	-2	4
109.	0,880	0,516	0,5156	0,3648	13	110	-97	9409
110.	0,825	1,738	1,7382	-0,9131	107	127	-20	400
111.	1,572	1,774	1,7738	-0,2023	108	69	39	1521
112.	0,845	0,657	0,6567	0,1883	22	64	-42	1764
113.	2,101	2,275	2,2753	-0,1747	119	59	60	3600
114.	0,815	0,485	0,4848	0,3301	9	102	-93	8649
115.	0,814	0,882	0,8817	-0,0674	53	23	30	900
116.	0,803	0,911	0,9111	-0,1082	59	33	26	676
117.	0,716	0,573	0,5733	0,1431	17	43	-26	676
118.	0,901	0,640	0,6399	0,2610	20	83	-63	3969
119.	0,807	0,854	0,8535	-0,0468	50	16	34	1156
120.	0,660	0,900	0,9002	-0,2399	57	79	-22	484
121.	0,420	0,873	0,8729	-0,4533	52	117	-65	4225
122.	1,279	1,438	1,4377	-0,1583	98	54	44	1936
123.	0,918	1,387	1,3872	-0,4691	96	118	-22	484
124.	0,893	0,747	0,7474	0,1457	35	46	-11	121
125.	0,711	1,392	1,3925	-0,6811	97	124	-27	729
126.	1,408	3,136	3,1364	-1,7282	135	132	3	9
127.	0,657	0,630	0,6301	0,0271	19	11	8	64
128.	0,459	0,347	0,3468	0,1123	3	35	-32	1024
129.	1,055	2,572	2,5718	-1,5164	126	130	-4	16
130.	3,144	2,910	2,9099	0,2336	130	76	54	2916
131.	0,540	2,149	2,1494	-1,6089	116	131	-15	225
132.	0,435	0,072	0,0717	0,3635	2	109	-107	11449
133.	0,305	0,353	0,3531	-0,0484	4	18	-14	196
134.	0,202	0,024	0,0237	0,1781	1	60	-59	3481
135.	0,628	1,035	1,0346	-0,4066	68	114	-46	2116
Сума	168,374	168,382	-	-	-	-	-	353621

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.12

Regression Summary for Dependent Variable: x1 (Spreadsheet1) R= 0,56746973 R²= 0,32202190 Adjusted R²= 0,29024168 F(6,128)=10,133 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			-0,985100	0,622025	-1,58370	0,115730
x2	0,095303	0,078553	0,025970	0,021405	1,21323	0,227274
x3	0,024724	0,080907	0,011080	0,036259	0,30558	0,760418
x4	0,083616	0,091507	0,008008	0,008764	0,91377	0,362557
x5	0,278618	0,075604	0,023948	0,006498	3,68522	0,000336
x6	0,391025	0,091171	0,059549	0,013884	4,28892	0,000035
x7	-0,046921	0,080129	-0,002258	0,003856	-0,58558	0,559191

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.13

Regression Summary for Dependent Variable: x2 (Spreadsheet1) R= ,38907128 R²= 0,15137646 Adjusted R²= ,11159723 F(6,128)=3,8054 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			7,289546	2,496980	2,91934	0,004146
x1	0,119291	0,098325	0,437772	0,360830	1,21323	0,227274
x3	0,136265	0,089746	0,224109	0,147602	1,51833	0,131397
x4	0,016376	0,102700	0,005755	0,036095	0,15945	0,873563
x5	-0,047600	0,088860	-0,015014	0,028028	-0,53567	0,593114
x6	-0,113275	0,108624	-0,063306	0,060707	-1,04281	0,299001
x7	0,359860	0,083943	0,063555	0,014825	4,28694	0,000035

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.14

Regression Summary for Dependent Variable: x3 (Spreadsheet1) R= ,43752145 R²= 0,19142502 Adjusted R²= ,15352306 F(6,128)=5,0505 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			-1,49982	1,524768	-0,98364	0,327150
x1	0,029486	0,096491	0,06579	0,215305	0,30558	0,760418
x2	0,129834	0,085511	0,07894	0,051993	1,51833	0,131397
x4	0,156017	0,099305	0,03334	0,021221	1,57110	0,118628
x5	-0,206310	0,084899	-0,03957	0,016282	-2,43008	0,016482
x6	0,274768	0,103673	0,09337	0,035229	2,65033	0,009056
x7	-0,030606	0,087582	-0,00329	0,009405	-0,34946	0,727320

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.15

Regression Summary for Dependent Variable: x4 (Spreadsheet1) R= ,60954275 R²= 0,37154237 Adjusted R²= ,34208342 F(6,128)=12,612 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			62,83336	3,004222	20,91502	0,000000
x1	0,077508	0,084823	0,80931	0,885688	0,91377	0,362557
x2	0,012127	0,076056	0,03451	0,216401	0,15945	0,873563
x3	0,121263	0,077184	0,56746	0,361184	1,57110	0,118628
x5	0,083289	0,076200	0,07475	0,068387	1,09303	0,276433
x6	0,458313	0,084684	0,72878	0,134659	5,41206	0,000000
x7	-0,192717	0,075349	-0,09684	0,037863	-2,55767	0,011704

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.16

Regression Summary for Dependent Variable: x5 (Spreadsheet1) R= ,40278682 R²= 0,16223722 Adjusted R²= ,12296709 F(6,128)=4,1313 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			7,61074	8,095192	0,94016	0,348909
x1	0,344282	0,093422	4,00554	1,086920	3,68522	0,000336
x2	-0,046991	0,087723	-0,14898	0,278111	-0,53567	0,593114
x3	-0,213758	0,087963	-1,11456	0,458652	-2,43008	0,016482
x4	0,111028	0,101578	0,12371	0,113183	1,09303	0,276433
x6	-0,024167	0,108364	-0,04282	0,191999	-0,22301	0,823880
x7	0,083894	0,088882	0,04697	0,049766	0,94388	0,347009

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.17

Regression Summary for Dependent Variable: x6 (Spreadsheet1) R= ,66546653 R²= 0,44284571 Adjusted R²= ,41672910 F(6,128)=16,956 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			-8,93829	3,654376	-2,44591	0,015807
x1	0,321340	0,074923	2,11006	0,491980	4,28892	0,000035
x2	-0,074369	0,071316	-0,13307	0,127608	-1,04281	0,299001
x3	0,189331	0,071437	0,55717	0,210226	2,65033	0,009056
x4	0,406314	0,075076	0,25552	0,047213	5,41206	0,000000
x5	-0,016072	0,072067	-0,00907	0,040674	-0,22301	0,823880
x7	0,084749	0,072349	0,02678	0,022863	1,17139	0,243618

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.18

Regression Summary for Dependent Variable: x7 (Spreadsheet1) R= ,42101248 R²= 0,17725151 Adjusted R²= ,13868518 F(6,128)=4,5960 p

	b*	Std.Err. - of b*	b	Std.Err. - of b	t(128)	p-value
Intercept			31,36475	14,10736	2,22329	0,027951
x1	-0,056941	0,097239	-1,18318	2,02053	-0,58558	0,559191
x2	0,348888	0,081384	1,97547	0,46081	4,28694	0,000035
x3	-0,031143	0,089117	-0,29001	0,82989	-0,34946	0,727320
x4	-0,252296	0,098643	-0,50208	0,19630	-2,55767	0,011704
x5	0,082391	0,087289	0,14715	0,15590	0,94388	0,347009
x6	0,125149	0,106838	0,39602	0,33808	1,17139	0,243618

Джерело: розраховано автором.

Додаток М.19

**Розрахункові дані для визначення імовірнісних оцінок параметрів
кореляційно-регресійної моделі 2 коефіцієнта маневреності
робочого капіталу**

Фактори моделі 2	Коефіцієнт множинної детермінації	Умовно-чистий коефіцієнт регресії	Середнє квадратичне відхилення x_p	Середня помилка коефіцієнта регресії	Гранична помилка коефіцієнта регресії	Нижня межа коефіцієнта регресії	Верхня межа коефіцієнта регресії
-	$R^2_{x_p, x_1 \dots x_{p-1}, x_k}$	a_i	S_{xp}	m_{a_h}	$\Delta_{a_h} = tm_{a_h}$		
x1	0,3220	-0,0217	2,3521	0,0228	0,0446	-0,0663	0,0230
x2	0,1514	-0,0115	8,6316	0,0055	0,0109	-0,0223	-0,0006
x3	0,1914	-0,0070	5,2482	0,0093	0,0183	-0,0253	0,0113
x4	0,3715	-0,0321	24,5593	0,0023	0,0044	-0,0365	-0,0276
x5	0,1622	0,0021	27,3650	0,0018	0,0035	-0,0013	0,0056
x6	0,4428	0,0116	15,4447	0,0038	0,0075	0,0041	0,0191
x7	0,1773	-0,0013	48,8737	0,0010	0,0019	-0,0032	0,0007

Джерело: розраховано автором.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Василішин Станіслав Ігорович

**ОБЛІКОВО-АНАЛІТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СИСТЕМІ
РИЗИКІВ ТА ЗАГРОЗ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ АГРАРНИХ
ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ**

Монографія

Редактори: О.В. Васільєва, Н.Г. Войчук, А.І. Осика
Комп'ютерний набір і верстка: С.І. Василішин
Дизайн обкладинки: І.І. Власенко, Ю.С. Нежид

Гол. редактор *Л.П. Гобельовська*

Підписано до друку 28.05.2020 р.
Формат 60x84 / 16. Папір офсетний.
Друк цифровий. Гарнітура шкільна.
Ум. друк. арк. 24,4.
Наклад 300 прим. Зам. № 2477.

Видавець і виготовлювач:
ТОВ «Друкарня Мадрид»
через ФОП Гобельовська Л. П.
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 11
Тел.: (057) 756-53-25
www.madrid.in.ua info@madrid.in.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи:
ДК № 4399 від 27.08.2012 року

ВАСИЛУШИН
Станіслав Ігорович

кандидат економічних наук, доцент,
член-кореспондент Академії економічних наук
України, проректор з науково-педагогічної
та виховної роботи, доцент кафедри
бухгалтерського обліку і аудиту Харківського
національного аграрного університету
ім. В.В. Докучаєва

Фахівець у галузі вдосконалення обліково-аналітичного забезпечення управління економічною безпекою агробізнесу, економіки та управління аграрними підприємствами.

У 2014 р. захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук із спеціальності 08.00.04 – економіка та управління підприємствами (за видами економічної діяльності) на тему «Формування оборотних засобів сільськогосподарських підприємств та забезпечення їх ефективного використання». У 2019 р. отримав учене звання доцента.

Автор і співавтор понад 110 наукових і навчально-методичних праць, серед яких 4 монографії (у т.ч. одна вийшла у Словаччині), 4 підручники та навчальні посібники, 7 наукових статей, виданих за кордоном.

У 2018–2020 рр. отримував стипендію Кабінету Міністрів України для молодих учених. Сертифікований професійний бухгалтер АПВ (Certified Professional Accountant Agriculture – CPA). Має сертифікат про володіння англійською мовою відповідно до загальноєвропейських рекомендацій з мовної освіти рівня B2. Нагороджений Подякою Міністерства аграрної політики та продовольства України. Дійсний член Федерації бухгалтерів, аудиторів та фінансистів АПК України.